

МАШҮР-ЖУСІП

Машүр-жусіп

84/5Каз)Каз 6
К 69

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
Павлодар облысы мәдениет департаменті
Мәшіуртану ғылыми практикалық орталығы

Мәшіур Жүсіп Қөпейұлы

*Шайтанның саудасы
Таңдалалы шыгармалары
2 том*

Павлодар 2005

Мәшһүр Жұсіп Көпейұлы. Таңдамалы шығармалары. 2 том. -
“ЭКО” РӨФ, Павлодар, 2005 ж. - 456 бет

Мәшһүр Жұсіп таңдамалысының алғашқы томында бұған дейін жарық көрген шығармаларының 1-4 томына (Павлодар, ЭКО, 2003 ж.) енген материалдар: Мәшһүр Жұсіптің елеңдері топтастырылған. Кітап қазақ поэзиясын және қазак мәдениетін, тұрмыс-салтын, науымын, психологиясын т.с.с. зерттеуші галымдар мен қалың оқырман үшінбағалы бай материал көзі.

Редакциялық алқа:

Арын Е.М., Қирабаев С., Құсайынов А., Мәшһүр-Жұсіп Қ.П.
(жауапты редактор), Қасқабасов С.А., Нұргалиев Р.,
Қанафина А.М., Әбусейітова М.Қ., Негимов С., Дауітов С.,
Камзабекұлы Д., Тұрышев А., Жұсіпов Н.Қ., Жұсіпов Е.Қ.

Рецензенттер:

А.С.Еспенбетов-М.Әуезов атындағы Семей университеті
ректоры, фил.ғыл.докторы, профессор; Д.Ысқакұлы- фил.ғыл.
докторы, профессор

Кітапты көне араб жазуынан аударып, ғылыми түсініктер беріп,
құрастырып, баспаға әзірлегендер – Ертай Куандықұлы Жұсіпов,
Гүлназ Куандыққызы Жұсіпова – фил.ғыл.кандидаттары.

ISBN 9965-625-29-1

10

104185/4346

Экибастұрден
городской
центр медицинской
з.стома

Оқиғалы өлеңдері

Анқау адам туралы

3

Иесі білер сырын мінген аттын,
Көз жетпес құлығына адамзаттың.
Іш пысып еріккенде күлмек үшін,
Айтайын әңгімесін аңқау сарттың.

Ертемен сарт үйінен шықты дейді,
Бар екен бір есегі мықты дейді:
-Өзімнен кетіп дәрмен шаршаганша,
Есегім, мінбен саған!- депті дейді.

Есегін сарт бейшара жетелепті,
Арасын тау мен тастың төтелепті.
Жолменен жалғыз қаңғып келе жатып,
Куларға кез болыпты өңшел епті.

Адамда ақыл, айла көп-ті дейді,
Әр түрлі білер қулар, епті дейді.
-Анқиған, ақылы аз, ақымақ сарттың
Үрлайық, кел, есегін!-депті дейді.

-Жол үсті, түссек жаман көзге,- дейді,
-Мал жоқ па алсақ мұнан өзге?- дейді.
Жұп-жуан аяқ-қолы дығырдай сарт
Есегін үрлата ма бізге?- дейді.

Бірі айтты:

-Мен ол сартқа барамын,- деп, -
-Есегін барсам, үрлап аламын!-деп.
-Еріп жур меніменен, көр кызықты,
Ойлама: “Колға түсіп қаламын!”-деп.

Аяндал сарт бейшара жолмен жүрді,
Екі ұры- бұ да жаяу, соңына ерді.
Бұлармен артындағы жұмысы жоқ,
Ыңылдан ашула айтып жүре берді.

Ұрының сонда жетіп бірі барды,
Есектің басындағы ноктаны алды.
Киді де, өз басына кете барды.
Сол жерде есекті алышп, бірі қалды.

Ұрының есекті алышп бірі қалды,
Біреуі еріп сартпен кете барды.
“Есегім жетегімде келеді!”- деп,
Деп киял, көрмestен, сарт ойына алды.

Бұл ұры есекті алған қалды кетіп,
Қарасы көрінбейтін жерге жетіп.
Есек әбден орнықты-ау деген кезде,
Тартынып тұра қалды кекең етіп.

Дүниеде болсаң жақсы, ат қалады,
Ұстадан -тат, молдадан хат қалады.
-Арам өлгір, немеге журмейсің?!- деп,
Ажырайшп, артына сарт жалт қарады.

Қараса сарт артына, есегі жоқ,
Есегін мінбесе де, көніліне ток.
Қолында нокталаулы бір адам тұр,
Орнында есегінің есектей бол.

Сонда сарт аң-таң қалды аузын ашып,
Болғанға есегі адам жаман сасып:
-Сен өзің неменесің, жөнінді айтши,
Кез болышп, маған қайдан болдың несіп?!

-Мен сенің есегіңмін еріп жүрген,
Екенім менің есек, әркім көрген.
Біреуден біреу алып саудаласып,
Өтумен қолдан-қолға саған келген.

Мен өзім дәл өзіндей адам едім,
Шешемді көп ренжіткен надан едім.
Жұмсаса, тілін алмай қарсыластым,
Дарақы бейпіл ауыз жаман едім.

Бір күні шешемменен қарсыластым,
Бетіне жерден алып, топырақ шаштым.
Қарғады сонда мені: “Есек бол!”-деп,
Қарғыстан осындағы душарластым[1].

Есек боп, амал бар ма, жүре бердім,
Бейнетке неше түрлі көне бердім.
Тәубе қып, бір Құдайға көп жалынып,
Көнілді, шешемді ойлап бөле бердім.

Аяды шешем мені ойына алып:
“Балам,-деп,-азап тартып, жүр гой налып!”
“Оңал-деп,-адам болып!”- тілек қылды,
Мінеки, болдым адам енді оналып!

Мұны естіп сарт бейшара кетті шошып,
Адырайып екі көзі, зәресі ұшып.
Есегің қолындағы адам шықса,
Мал түгіл кетерсің сен жаннан кешіп.

Үйіне сарт сол жерден кетті қайтып,
Қоржынын ол-пұл нәрсе үстіне артып.
Сөйлемді бастан-аяқ қатынына,
Әнгіме бастан өткен кебін айтып.

Катын айтты:

- Ей, байғұс, неткен жансың?!
Білмеген неге мұны мұсылмансың?!
Мойныңда канша сенің ақысы бар,
Есек деп талай оны қинағансың!

Қой соыйп, құрмалдық бер бұған,-дейді,
-Көп бейнет тарттыргансың оған,- дейді.
Есектен айырылғаны есінде жок,
Катын да өз білгенін езді дейді[2].

Әйтті, бүйтті, әйтеуір есек кетті,
Қой соыйп, құрмалдық деп, әуре етті.
Есек жоқ ермек қылар сарт байғұска,
Отырумен үйде босқа өмірі етті.

Бір күні қатыны айтты:

-Базар бар!-деп,
-Бір тәуір, жөні тuzu есек ал!- деп.
-Сарт болған соң, есексіз жөні келмес,
Басқаны ол есектен бақпа мал деп.

Түрді да, сарт басына сәлде салды,
Тастамай нашагасың[3] қолына алды.
Уш жерден орамалмен белін байлап,
Бір есек алайын деп базар барды.

Базарға бұрын сарт барып жүрген,
Нәрсесін керек-жарап алып жүрген.
Есегін әнеу күнгі көрді дейді,
Сатуға жорғалатып салып жүрген.

Есегін көргеннен соң білді танып,
Қасына жақындалты жуық барып.
Сыбырлап құлағына айтты дейді:
-Пәлеге тұтылдың ба тағы қалып?!

Іштің бе үйге барып арақ?-дейді.
 -Болыпсың тағы мұндай харап,- дейді.
 -Алам деп тағы сені әуре болсам,
 Қалармын дат деп бір күн қарап,- дейді.

-Сен, есек, көп жолама маған!-дейді,
 -Ренжітің неге ананды, надан?!-дейді.
 -Кетуің адам болып саған оңай,
 Өлсем де, жоламайын саған!-дейді.

Үйіне, айтып соны, қайтып кетті,
 Аяңдап кеш болғанда зорға жетті.
 Солар да бір қатынға ие болып,
 Эйтеуір бұл жалғаннан өмір өтті.

Ұқпаска айтқан сөзім кетер ағып,
 Талайды қан қақсатқан тілім шағып.
 Базарға бір ешкіні сарт айдады,
 Мойнына ешкісінің қонырау тағып.

Және бір есегі бар жетектеген,
 Ежелден сарт қой сорды етектеген.
 Табаны талқыдай боп жалаң аяқ,
 Мініп ап есегіне тепектеген.

Жүрмеді жалғыз ешкі айдауына,
 Сорының енді қара, қайнауына.
 Ешкінің мойнында бар ұзын жібі
 Есектің құйрығына байлауына.

Есекке ешкі тіркеп байладап алды,
 Екеуін көп жүретін жолға салды.
 Алдына екеуінің өзі түсіп,
 Аяңдап ашула айтып кете барды.

Біреуі-адам, біреуі- малдың коры,
Сарт пенен арылған ба есек соры?!
Жолменен жалғыз қаңғып бара жатса,
Кез болды жол үстінде бір үш ұры.

Бірі айтты:

-Мен бұл сартқа барам,- дейді.
-Ешкісін ұрлап мұның алам,- дейді.
-Бұл сартты аман-есен қоя беріп,
Не қылып тірі болып қалам?!- дейді.

-Жарайды, сен ешкіні ал, барып,- дейді.
-Алуың ебін тапсан, анық,-дейді.
-Сен ешкісін бойыңа сінірген сон,
Қалайын мен есегін алып!-дейді.

Бірі айтты:

- Кетті бұл сөз ұнап,- дейді,
-Барады сарттың несі қурап?-дейді.
-Ешкісін есегімен сендер алсан,
Алайын мен киімін тонап!-дейді.

Үш ұры осылайша сөз байласты,
Бір сартты тонап алу болып қасты.
Білдірмей арт жағынан бұғып барып,
Біреуі ешкісіне жақындасты.

Ешкінің мойнындағы қонырауды алды,
Есектің құйрығына байлай салды.
Қонырау дауысы естілсе, бәрі түгел,
Сөйтіп ұры ешкіні алып қалды.

Жоғалып ешкіні алған кетті көзден,
Құлақтың құрышы қанаң мұндай сөзден.
Алуға енді есекті бірі ойлады:
“Осы аман кетеді,- деп-не ғып бізден?”

Бұ жолда сарттан бөтөн еш кісі жок,
Дауысы бар, қоңырауының, көңіліне тоқ.
Қараса бір мезгілде сарт артына,
Есекке тіркеп алған ешкісі жок.

-Бұ жануар қайда кетті, қашып?-дейді,
Иа шөлдеп, иа исе қарыны ашып?-дейді.
-Кешікпей, келсе керек хайуан өзі
Қоңырауын кеткен екен асып,-дейді.

Ұрының сонда жетіп бірі келді.
-Ешкі, сен, көрдің бе?-сұрайды енді.
-Бір ұры алып қашып бара жатыр,
Ішіне мына бактың жана кірді.

-Жерде ме жететүғын жақын?-дейді,
-Есекті мен келгенше, бакқын!- дейді.
-Бітта пұл, екі-нім шарик, біринжі бұғдай[4],
Беремін, байлап тұрган ақың,- дейді.

“Ұрыны, ешкі алған, келдім көріп”,-
Деген соң сарт асырып кетті жүріп.
Есекті алып, зып беріп бұл жөнелді,
Сарт нанды өтірікке, құдай ұрып.

Ешкі мен есек шығып кетті қолдан,
Ер азығы ақымақ пен бейнеткордан.
“Киімді алам” деуші алдын тосып,
Салар судың бойынан түсті жолдан.

Сарт байғұс олай шапты, бұлай шапты,
Алқыныш, алғаны сол тырлап қапты.
Ешкі онда, есек мұнда тып-типыл бол,
Адаспай өзі келіп жолды тапты.

Ұрғанын күдай әбден білді дейді,
-Есекке ешкі тіркемен, енді!-дейді.
Мерзімді су алдынан оқтай ұшырап,
Салар судың бойына келді дейді.

Таусылмастай сарт соры- мидай татыр,
Аз болса, оған қосылсын тұзды шақыр.
Екі көзі суда боп, етпетінен
Карсы алдында көлденен біреу жатыр.

Осынша анқау сарт сорлы қайдан туды?
-Талай көрген Жакенмін сендей қуды.
Суга түсіп бірдемен жоғалды ма?
Көзің тесіп барады акқан суды.

-Айтайың, сен сұрасан, менің жайым,
Құл едім қызмет қылып жүрген дайым.
“Ертенмен ерте тұрып, бір қап алтын
Келтір!”- деп жарлық қылған сол қожайын.

Толтыра бір қап алтын салып едім,
Ұйқыдан өлген сорлы кәріп (ғаріп) едім!
Келгенде осы арықтың жағасына,
Кішкене ұйықтап, тыныштық алып едім.

Тұбіме жүрген жанмын ұйқым жетіп,
Көремін байдың бетін енді не етіп?
Біле алмай не қыларым отырғаным,
Қабымен суға алтыным түсіп кетіп.

Жиренбей кім түседі суға салқын,
Айтамын саған ғана сөздің салтын.
Қабымды судан алып берген жанға
Бір уыс берер едім қызыл алтын.

Сол жерде сарт ойлады әртүрлі ой:
 “Алтынға ешкі түгіл алармын қой!
 Ешкі мен есегімнің төлеуі үшін,
 Құдайдың маган қосқан жылуы ғой!

Суым ғой күнде өзімнің түсіп жүрген,
 Басы мен аяғынан кешіп жүрген.
 Барсын деп үйге ұлмайabyроймен,
 Құдайдың олжасы ғой маган берген!”

Жұлқынды киімінің бәрін шешіп,
 Уыс алтын алам деп, көнілі өсіп.
 -Қолдай гәр иа, ер Хобби сұлтаным,-деп,
 Күмп беріп, аққан суга кетті түсіп.

Түбіне сұнғіп судың барды жетіп,
 Алтынды алам ғой деп үміт етіп.
 Бұл суда азантаныш жүрген шакта,
 Киімін жинап алып кетті жытып.

Салбырап[9] бір мезгілде судан шықты,
 Киім мен кісі түгіл шайтан жок-ты!
 Ақымакқа адам, сірә, күлер емес,
 Өмірінде қарға жемес мұндай бокты.

Ешкі мен есек бірге мана кетті,
 Қосылып оған киім және кетті.
 Біреуді үйтіп, біреуді бүйтіп алдаң,
 Құдайым әрбір жанды тентіретті.

Мырзалық жүртттан аскан Ноғайда бар,
 Шошқаның не қабаны тоғайда бар.
 Қайсаrlық қайыспайтын эр жайда бар,
 Қас сорлы, іздей қалсан, со кайда бар?!

Шайтанның саудасы

Сөз қылып жаза бердім жоқтан, бардан,
Далаға от жандырдым қалап қардан.
Бір нақыл жүртқа таңсық жәдігер (иәдігер) сөз:
Хазіреті Файса рухолла пайғамбардан.

Бос сөзді ауызға алып айтпаймыз біз,
Ыңсапты (несапты) шын құлақтан тыңдаңыз сіз.
Базарға жүрт жиылған келе жатса (иатсан)[1]-
Лағынға жол үстінде ұшырапты кез.

Қысқа айттым, қымай мылжың сөзді ұзартып,
Тыңдаушы кетпесін деп жалқау (иалқау) тартып.
Ол малғұн келеді екен жолмен (иолмен) айдал,
Он қашыр, бес есекке жүгін (иүгін) артып.

-Жаныңа шын сөйлесен пайда,- дейді,
-Дінің қатты, күр тілің майда,- дейді.
Сұрады тақсыр Файса тұра қалып:
-Барасың, лағын, айтшы, қайда?- дейді[2].

-Сен шықтың тұра жолдан асып- дейді,
-Біздерге жол қисығы несіп (нәсіп)- дейді.
-Жалпақ жүрт барып тұрған ол базарға[3],
Барамын мен де қыла кәсіп!- дейді.

-Топыраққа бас ұрмаймын!- деп, -қылып ар,
Бұрынғы дәуреніңе сен болдың зар.
Жүрт барса, тері-терсек, жұн сатады[4],
Сататын, малғұн, сенің не пұлың бар?

-Жүгім бар, көрмейсің бе он бес көлік,
Келемін хайуанға артып екі түлік.
Жүрттың тыйышын, бүтінің ойламаймын[5],
Саламын бас қосылған жерге бүлік[6].

-Қашырды есек пенен танып тұрмын,
Өтірікті шындағы қылып, нанып тұрмын.
Біле алмай артқан жүгің не екенін,
Тамаша қайран-асыр қалып тұрмын.

-Артқаным бір есекке- ылғи жалған,
Жалғанда өтірік жоқ будан қалған.
Наибасаң, еріп бірге, көр көзіңмен,
Базарға қызығымды қалай салған!

Жүгім бар бір есекте мікір-хайла [7],
Мұнымен келтіремін үлкен пайда.
Бір тынға он тын пайда аламын,
Кептің басы қосылған жиын- тойда[8].

Күншілдік бір есекке тиеп артқан,
Жібек, кендір арқанмен бұрап тартқан[9].
Базарға бұдан бұрын көп барғанмын,
Жерім жоқ бұл саудадан залал тартқан.

Артқаным бір есекке- өңкей зорлық,
Есепсіз мал табамын, қылмай ұрлық.
Мен алмай, оның малын кім алады,
Иттер бар көріп жүрген малдан қорлық.

Пайдасыз бос орынға жүрмейміз тек,
Көрінген бір жерім жоқ ешкімге жек.
Мастанып артқандықтан тәкаппарлық,
Жүре алмай бара жатыр мынау есек.

Естүмен тақсыр Файса таң қалады,
Көрумен, көніл көзбен ангарады[10]:
-Киер кім, ішер ас, тамақ емес,
Керек қып бұларыңды кім алады?

-Базарға айдал барып салсам қатар,
Алдымен жетіп келер алыпсатар.
Түк қоймай өтірігімнен талап алып,
О да алдал көрінгенді, дәмін татар.

Көтерме өтірікпен менен алған,
Бар күшінше олар да сөйлер жалған.
Кім[де] болса жалғанда сол әкетер,
Кор болып қашан өтірік жерде қалған?!

Білмейді ешкім менің құлығымды,
Майлышпен көріп бірдей сулығымды.
Қатынның ең жаманы от әкетер,
Талаумен мекер-хайла құлығымды.

Закұн жоқ мұны босқа қалдыруға,
Оларға өзім ерікті алдыруға.
Білмейтін дәнемені жаман ұстар,
Мекермен алдал байын нандыруға.

Базарға алып барсан нең қалады,
Қараумен әр нәрсеге көз салады.
Білмейтін күншілдіктің қадір құнын,
Оқыған көп окуды молда алады.

Шаршарсың базар барсан, басың қаты
Сөйлеп тұр ез білгенін әркім шатып.
Жұрт билейтін ұлықтар таласумен,
Зорлықты алады пұлға сатып.

Неге болыс болады малын шашып,
Қашан болып шыққанша жанталасып.
Текке тыын біреуге кім береді,
Зорлықпенен алмаса үкімі асып?!

Қарсы келсе бетіне, басын шайнар,
 Құнсыз, бұлсыз кедейдің соры қайнар.
 Өзі апарып ұлыкка тығар малын,
 Ішпес, жемес, шық бермес Шығайбайлар.

Біреуден біреу пүттап май алады,
 Біреу- қой, біреу тайынша, тай алады.
 Тәкаппарлық жүгімді қалтасы мол[11],
 Жетілген надандыққа бай алады.

Томпityп қалтасына ақша сыймай[12],
 Беруге ешбір жанға көзі кимай.
 Алған соң тәкаппарлық менен сатып,
 Дүрдиіп өз үйіне өзі сыймай[13].

Бай біткен болғандықтан қара бауыр,
 Арқасы ер салмастан болар жауыр.
 Не айтып, не қойғанын білмес өзі,
 Тырнадай өзін-өзі біліп ауыр.

Сырдай жүреді де [дәл] болған құрт,
 Көмейде жок бос сөзбен толтырып ұрт.
 Желбірер ентігумен екі танау,
 Семіз деп құр көрумен айтсын деп жүрт.

Жургенін білмес өзі батпақ саздал,
 Үлкендік айтып қояр аздап-аздап.
 Арлан тазы бұтындағы бұлғиомен,
 Едірейіп екі көз шыға жаздал.

Ғайса айтты:

- Токта, малғұн, болды!- деді,
- Айтқан сөзің бәрі орынға конды,- деді.
- Апарып оны қайда өткізесін,
- Он қашыр тиеп артқан пұлды?- деді.

-Бұл күнде тілінді алған жас пен көрі,
Азған жұртқа боп тұрсың бір ем дәрі.
Жүгің не он қашырға артып алған,
Неменетолып жатқан соның бәрі?!

- Ол бір жүк шиыр емес, соны,-дейді,
-Бұлардан он есе артық құны!- дейді[14].
Бұл жерде алушы жок, шаршамаймын,
Откізіп қайтқанда айтам оны!- дейді.

Мұнымен шайтан- лағын базар барды,
Он бес келік жүкпенеи топты жарды.
Лезде апа-сапа қылды бәрін,
Үйкы-түйкы көбейтіп дауды-шарды.

Алдынан алушылар даяр етті,
Қолдан-қолға тұсірмей талап кетті.
Қайтқанда тағы ұшырады рухоллаға,
Мән- жайын саудасының кеңес етті.

Бес есек өз-өзінің орнына өтті,
Жүк еді он қашырда бір ретті,
Артқаным бәріне де тамиғ [15] еді,
Біреуін тіленшілер талап кетті.

Иініне әуел келіп қоржын салған алды,
Қайыр сұрап жұрт тыйышын алған алды.
Пірге қол берген сопы, бірәдарлар,
Жұрттан пұл жинап, қажыға барған алды.

Бір қашыр жүк бәріне түгел жетті,
Тоғызы өтпей біраз тентіретті.
Кожа, молда, ишандар елді жеген,
Дағдарып тұрған шакта солар жетті.

Аксакал, қажы, қожа саттым шалға,
Бейнетпен мал таппаған жүріп жалға.
Қожа, молда көтеріп алды бәрін,
Еңбексіз тапқан жұрттан тегін малға.

- Біз үйде қалай шыдап жатамыз! - деп,
-Мұны алсан, қарық олжага батамыз дел.
Шайтаннан көтерме алған бұл тамиғты,
Қыдырып үйден-үйге сатамыз деп.

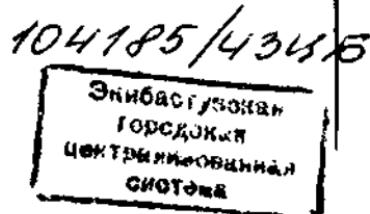
Бұл пұлмен бірі мешіт салмақ болды,
Бірі мұлгіп ишан боп қалмақ болды.
Біреуде шай, біреуде ет қайнаттырып,
Жұрттан пайда шығарып алмақ болды.

Олардың және айтайын қылған ісін,
Кейбіреуі бұлдайды сатып терісін.
Бас-басына бір мұсуәк [16] омырауында
Егеп өткір қылуға тамиғ тісін.

Басына дағарадай сәлде салды,
Жұрт қоршап, ой тақсыр деп, ортаға алды.
Тұлқінің құйрығындай бұландастып,
Құйрығымен сәлденің тапты малды.

Тәспіні жыбыр-жыбыр серпіп тастап,
Надандық қисық, қыңыр жолға бастап.
Онысы жерге шашқан бидай, тары,
Торгайды келу үшін торғай бастап.

Бұлардың қылған ісін қымай өзі,
Құйылған кеудесіне шайтан сөзі.
Мол қылып, жайнамазды жайып салып,
Алғуам, кәл һаямға [17] жайған торы.

Мал табу бәрінің де болып қасты
 Мал сойғыш, мырза атанып қазан асты.
 Жұрттың басын шынжырлап айналдыру,
 Максаты сол: мойнына Құран асты.

Тамиғ үшін түгел тауып қару-жарап,
 Наданға жасап алып, бұдан арап.
 Тамиғтың тырнауышы болсын деп сол,
 Хажы барып алып келген сақал тарақ.

Қапшығын қайыршылық тоқып алған,
 Өнер жоқ бұлар білмей қапы қалған.
 Жұрттан зекет алуды дұрыстауға,
 Байлар бала оқытты жиып жалған.

Бір табақ ет пенен шай беріп пара,
 Үміті сонда қылған бір-бір қара.
 Жүзіқараның айтам деп арсыздығын,
 Қылмайын ақ қағаздың жүзін қара.

Шайтаннынан қылды сауда көтерме алып,
 Орнына бұлар жүрді шайтан қалып.
 Жүзіқараның айтам деп арсыздығын,
 Сияға былғамайын қалам малып.

Армансыз кім кетпейді бұл жалғаннан,
 Бұл шіркін опасы жоқ дүние жалған!
 Атамыз Адамды топырактан Иарұл жаратып,
 Қоймай дүние диттан да алған.

Онан кейін келгені- Нух Нәби,
 Опасыз бұл жалғанда жүрген кәне (кәні),
 Биопасыз панилығын білгеннен сон,
 Қарамай алды-артына кетті бәрі.

Қағазға жаза берсем кетер сыймай,
Біз жүрміз дем таусылғанша дүние кимай!
Өлмestей боп дүниеде біз жүреміз,
Барамыз әлі күнгө нәспі тыймай!

Байқамай жазып өттім бес-алты жол,
Еркіме қоймаган соң сырғанап қол[18].
Ақ қағаз, қара сия қосып басын,
Тұсірдім жұрт көзіне, риза бол!

Дін қайда, осы күнде ғылым қайда,
Тұрған жоқ анық көңіл бір Құдайда!
Лақ, тоқты алам деп жүрген жаннан,
Ойлайсың тиеді деп кімге пайда.

Дүниeden қалған жан жоқ аяп күшін,
Қайраумен шықыр-шықыр отыз тісін.
Айт, тауып жастанайын босағасын,
Молданы бала оқытқан құдай үшін.

Дүние үшін жанның бәрі қайғы жеген,
Ешкімді күйдірмеймін тіптінеген.
Кісі тап та, айт маған, жаным құрбан,
Анық тілмен, шын көңілмен Құдай деген.

Айтсақ тілді алмайды қатын-бала,
Енді мұны айтамын кімге ғана.
Өзінді “жынды” дейді, “шайтан” дейді.
Не қылсан, қылдың өзің Хақ-тағала!

Бет алдымға мен лақтам аузым жаппай,
Бетімді жіберген соң ешкім қақпай.
Халықпен туралықта тұрамын деп,
Жалғанда жалғыз қалдым, жанға жақпай!

Ежелден болып өстім байға өш, қас,
Қожа, молда, ишандар- бәрі бір бас.
Қатын-бала солармен қабат бірге,
Далада жалғыз қалған мен тесік тас.

Тас едім жергілікті құдай тескен,
Жалғанда жан емеспін көңілім өскен.
Белгісіз не екенім болып бір жан,
Кісі боп бір жерім жоқ көзге түскен.

Кісі боп шықпасам да өзім қырға,
Айтқан сөзім құлакқа болды сырға.
Сусынын қандыралық болым кенес,
Еділ, Жайық, Ертіс пен дария Сырға [19].

Деймісің тесілген тас жерде қалар,
Шамшырақ Ҳақ жандырған саулап жанар.
Асыл, жасық екенін білмесе де,
Шелекке тағуға біреу алар.

Он жаста қалам ұстап, жаздым хатты,
Дүниеде көрдім бәрін қатты-тәтті[20].
Ат беріп, акша беріп алғаным жоқ,
Жүзінде бұл жалғаның Мәшінүр атты[21].

Бұл атты жоқтан бар ғып тәңірім шашты,
Сөзімді жұрт сырға қып құлакқа асты.
Бойтұмар басқаларға болған сөзім
Өзімді қылмас тіпті аяқ асты.

Мен өзім өз сөзіммен уанамын,
Ләйлі[22] жоқ, коржын да жоқ диуанамын.
Көрінбесем иләни[23] көрінбейін,
Ешкім керек қылмаса қуанамын!

Момынның әйеліне шыгарғаны

Козғанға татулықты ауызға алдым,
Ақ өзек, Бүркіттіге қадам салдым.
Өліге бата, тіріге көңіл үшін,
Қаңбақтай жел аударған Момын бардым.

Нұмайун халал жұпты өткен екен,
Әркімдер-ақ келісіп кеткен екен.
Сырты-сая, алай-түлей іші-түтін,
Әлуге, өлмесе де, жеткен екен.

Сөз қаттым көңіл айтып, халін сұрап,
Шатпактап онан, мұнан басын құрап.
Әздігінен кісі өлу оңай емес,
Сондықтан отыр ма екен зорға шыдал.

Жел сөздің тұнып жатқан кілтін аштым,
Әр түрлі токтау айтып, көңілін бастым.
Бұрынғыдан, соңғыдан түк қалдымрай,
Уатып, жұбату ғой менің қастым.

-Мен қалып, ауыр тиді, ол өлген соң,
Қоштасып кез алдымда жөнелген соң.
Өшкен өніп, өлгенім тірілгендей,
Болды ғой, жан молдаке, сіз келген соң!

Молдаке-ау, баста бізді даңғыл жолға,
Мен айтайын, қаламды алышы қолға.
Алпыстан асқанында болшы жорға,
Шын болса, толғандығы кеуден нұрга.

Жарасын жүргегімнің білдің танып,
Сөз тыңда, қаламыңды қолыңа алыш.
Ішкі лепті сыртыма бір шыгаршы,
Мен-дағы ұмыттайын тілінді алыш.

Кәпір-антқа, мұсылман тілге нансын,
Көңіл кірі айтумен кетсін, барсын!
Ерлі-байлы кісінің ғашықтығы
Артық-кемін, тындаپ жұрт, өлшеуге алсын.

Өзіңзеге белгілі бастан-аяқ,
Ата-анадан жетім боп қалған саяқ.
Қалқайған, қарайғаннан дәнeme жок,
Құдайдың қалғаны жок мұнан аяп.

Мылжындармай қысқартып сөз айтайын,
Кешіктірмей сөзімді тез айтайын.
Алаңсыз тату-тәтті өмір сүрдік,
Бәрі бір: мың айтайын, жұз айтайын!

Қосып ек маҳаббатпен шын ниетті,
Еттен өтіп, сүйекке дертім жетті!
Алты жыл, жеті ай, он үш күнгі өмір
Алты минут сықылды-болды, кетті!

Кешпеген нені білсін өз басынан,
Қалай кетіп жүргенмін мен қасынан?!

Молдаке, әлің келсе, бізді аяныз,
Айырылған тату-тәтті жолдасынан.

Сөзіме шын ықыласпен құлак салсан,
Ауырлық, үстімдегі жүгімді, алсаң!
Сіз келген соң бір түрлі шаттыққа еніп,
Тірілгендей қуандым, маған нансаң!

Керек қылмай бар-жоғын мың мен санның,
Жалғызына бұрылмай жүрген жанның.
Аза тұтып бармаушы ең өліміне
Талай жерде құлаған арыстанның!

Үрзамың һумайуның өлгеніне,
Күдайдың жаңа тойдым бергеніне.
“Шын ұжмағы екен!”-деп, тынды көніл,
Сіздей әз, ер ескеріп, келгеніне[1]!

Бірі кем отыз жасында дүние салып,
Жаңа туған жас төлмен қосакталып.
Шәріф айдың әуелгі онында өтіп,
Ақыреттің бәйгесін және де алып.

23

Ат[ы] арыстан, һумайун, қарашы атын,
Күдай артық жаратқан асыл затын.
Күйгенім бе, молдаке, сүйгенім бе,
Сүйегіне түсірдім он үш қатын?

һумайун жиырма тоғыз жасында өтті,
Айының, ол рамазан, басында өтті.
Ыстық бол інкарланып көрген жас төл,
Бір жеті кейін қалып қасында өтті.

Салмақты, сабырлы еді қара жердей,
Сүйкімді, қылықты еді, көпке бірдей.
Диянат діндарлығы өзгеше еді,
Сейлесем, қылған ісін, кәміл пірдей.

Қалайша берген тәнірім жас басына?
Бекінген дәретсіз жер бас-басына.
Сарт, ноғай, орыс, казак, қожа, молда-
Бажайлап күтуші еді бас-басына!

Кадіріне түгел жетіп кәрі-жастың,
Улken аға, кіші іні, замандастың.
Мейманға тәбесімен тіке тұрып,
Татқызың ләzzатынан әр түрлі астың.

Мәуелі, ағаш болып, көленкелі,
Жиын, той, күнде сауық, мерекелі.
Келсімен отау үйі ордадай боп,
Үй болып, кетіп еді, берекелі.

Жалғанда аз күн дәурен сүре алмады,
Аз айтайын: он жыл бір жүре алмады.
Екі құрсақ көтерді аз өмірінде (ғұмырында),
Ешбірінің қызығын көре алмады.

Қызыл гүл, үлпілдеген, үзіліп түсіп,
Бұлбұл құс гүлстаннан кеткен ұшып.
Жүзінде кең жалғанның бір перзентті
Еміреніп, сүйе алмастан, еріні тұшып.

Мыж-тыж боп аз ғана өмір кетті, барды,
Келмейді, қанша айтқанмен, қайғы-зарды[2]!
Көк астын, жердің үстін жұрт: “кең!”-дейді,
Көрмедім, ей, биопа, сенен тарды!

Ауыздан, қанша айтқанмен, дәмі кетпес,
Не керек, жерге кетті даусыс жетпес!
Айттым не, айтладым не- бәрі бір бас,
Болған соң: ексе-бітпес, қуса-жетпес!

Бәйгігер, болғаның ба шаплас, желмес?!

Басына түспеген жан, айтсан, білмес.
Құлағын естігенді көз бір көрмек
Осы екен: айтып болмас, қайтып келмес.

Бір нәрсе қолыңызда даяр, бардай,
Мен сөйлеп, тынышынды алдым, зарлай-зарлай.
Молдаке, жұрт көзіне дәнeme емес,
Өзіме ауырлығы болды дардай.

Дүниенің, опасыздық, шолағы ма?!
 Ойымның жете алмаған олағы ма?!
 “Қатын өлді, қамшының сабы сынды”, -
 Дейді жұрт, бір кірмейді құлағыма!

Жұмбақты анық шешкен, мінеки, сіз,
 Сол үшін сіз құрулы болдыңыз тез.
 Бар қылған бақытымызға сіздей жанды,
 Құдайға өле-өлгенше ризамыз біз!

Ауырлығы өзіме бел талғандай,
 “Құтылмаспын,- деуші едім,- бұжалғанда-ай!”
 “Қырық күннен соң арқаңдан түседі”, - деп,
 Куанттыңыз-үстімнен жүкті алғандай.

Момыныңың осылай жайы-қүйі,
 Неге мұны айтпайды мырза, биі?!

Тірі болсақ, алармыз сізді күтіп,
 Деп кетпеніз: “Зейне жан-қонақ үйі”.

Мына бір сөз барады ұмыт қалып,
 Куандым ба мен көлден жұмыртқа алып?
 Кешіп еді жетімдік басымыздан,
 Өз анамыз ертерек өліп қалып.

Бір үй тола қалып ек ұл мен қыз,
 Отірік деп айтпассыз, көз көрген-сіз.
 Бүгін келіп көрдіңіз: көптен бері
 Отырмыз Ғабдулғаппар,-міне, екеуміз.

Қайда кетті сол күнгі көрген жастар?
 Қалғанымыз өлгенге болмайды астар.
 Бұл келген сон, үймелеп бізді тапты
 Бірді-екілі туысқан қарындастар.

Аялап әлпештеумен сыйлап күтіл,
Анасынан артық бол тәрбие етіл.
Ішімді өртеп мінезі көкейкесті,
Біреуінен, қылығы, біреуі өтіл.

Қылығының айтайын қайсыбірін,
Әр мінезі: бірінен бірі шырын.
Шер тыңдайтын тыңшыға кез келген соң,
Тарқатайын азғана іштің шерін.

Откен өмір келмейді енді қайтып,
Басым, шатсам, алармын дергі ұлғайтып.
Кезі-жасты, көкірегі-қандыларға,
Жұбатсайышы, молдаке, ем-дом айттып[3].

Қасірет үшін жаратқан, тәнірім, арнап,
Кеуденізде түргандай бәрі сарлап[сарапалап][4].
Тумаса да туганнан артық болған
Қақсан келді-ау Шаңида,- о да зарлап.

Екі бірдей аяулы кеткен жары,
Бұ жалғанда жоқ болып еш бір пары.
Өлсем-дағы кететін құлағымда
“нұмайуным!”- деп қақсан шыққан зары.

Өзі кетті, нұмайун аты қалды,
Жер қойнына барды да, жатып алды.
Жомарт патша, құдайым, берген өзі,
Деп тұрсыз ба біреуден сатып алды.

Ғабдулғаппар десеніз, ол не дейді?
Менен артық қайғырып уайым жейді.
“Саған қатын табылар тірі болсан,
Маган келін кез болмас мұндай!”- дейді.

Жарық атқан, жалғанда, таң болғаны,
Көргендерге тамаша таң болғаны.
Қалғандардың аузында сөз боп қалды,
Жан біткенге жағымды жан болғаны.

Жанға қимас жан еді, ажал алды,
Сүп-сүйкімді кезінде күрық салды.
Шілдехана беруге қол көтертпей,
Тана, моншақ саудырап текке қалды[5].

Ерлі-байлы болған жан көп қой елде,
Көрдіңіз әр түрлісін жүрген жерде.
Тоқтатуға, уатып, жұбатуға,
Дейді жұрт: “Қатын-жолда, бала-белде”.

Жүзінде бұл жалғанның болған тәтті,
Құдай қосқан, кид құдай(шын еді), махаббатты[6].
Жалғанда жар табылу болар киын,
Он жұлдызы ізгі күнде туған сәтті.

Дүние- бір бұландаған қызыл тұлкі,
Қалмайды, қаза жетсе, кімнің мұлкі?!

Махаббат баласына кіріптар боп,
Біз-дағы жұрт аузында болдық күлкі.

Басына жаулық салса, бәрі қатын,
Асылдың, таниды ғой, асыл затын.
Молдаке-ау, аузыңыздан айналайын,
Махаббат, не екенін, білген атын.

Махаббат- сәулесі зор, құдай нұры,
Көрген жан сол сәүлені қалмас күры (күр).
Қалған сон күндізгі күн- түндей болып,
Қайғының аса қалың түсті зоры.

Бола алмас мактаганмен сұыр-сусар,
Біреуі-інге, біреуі көлге жусар.
Жалғанда еш қасірет көрмек емес,
Махаббат баласына болған душар.

Көңілдің, ел қалмаган, жайлауында,
Бұлбұлдың мұлтігі жоқ сайрауында.
Жалғанда бары-жогы,- бәрі бір бас,
Нәпсінің, жүрген жанның, айдауында.

28

“Тар жер, тайғақ кешуде”-қосылғанда,
Ер қайда көңілді аулар осындайда?!
Даяр ғой ат-арбаңыз сборныймен (із бұруымен) [7],
Кәнеки, көңілдегі көшір қайда?!

Отпек пе пенде шіркін бір тосылмай?!
Кез болдың қайдан бүтін жыл құсындай?!
Білгенге-жыр, құр бір дыр- білмегенге[8],
Мінеки, жалған ісі бәрі осындай.

Сөнбейді ғашық оты бір жанған соң,
Екі ағаш басын қосып тұтанған соң.
Жанбайды, жалбарынсан, жалғыз ағаш,
Айырылып қосағынан бір қалған соң.

Айтқан сөзге тұсуге (тұсінуге) керек дана,
Сөзге тұспей (тұсінбей) күйдірекпә жұрт және.
Неге тұлға болмақшы, ойлашы езің,
Жұртта бықсып бір жалғыз жатқан шала?!

Құр сыртың сау болғанмен, ішің-тұтін,
Жарған ағаш жартысы- болмас бүтін!
Құдай өзі күш беріп ондамаса,
Ішкенмен ем болмайды аққу өтін.

1919-1920 ж.

Хат өлеңдері

Сыздық Мешімбайұлына (бірінші өлең)

Шешмадай өлең түбін күнде қаздым,
Жете алмай тұщы көзге, жүдеп, аздым.
Елі-Алтай, аты-Сыздық тәржіменге,
Намына махаббаттан бір сөз жаздым.

29

Куандым талапты інім табылған соң,
Бәйгеге ат сыналар шабылған соң.
Жер алыс болғанменен, көніл жуық,
Хат жаздым күмарланып, сағынған соң.

Жерүйық -кеудем толған, кілті-тілім,
Сөйлеткен кілтін ашып ғылым, білім.
Әркімнің кілтін бұрап жібергендей,
Сөйлеттің соңша алыста жатып, інім!

Аузым-садап, ішінде дурдің тасы,
Танымаган кетеді, деп: “Судың тасы”.
Қаншама асыл тастарым жатып тозды,
Алушының жоғынан, шықпай басы.

Тастарының ішінде гауһары бар,
Тілім-қанжар, тілінің жауһары бар.
Шебер құдірет орнатып жасап қойған
Не қылса, ерік өзінде, ол Харидар.

Бір нәрсені сейлесем, тиіп, шатып,
Шешілмес, күлгениңе қалар қатып.
Наркескендей біреуін тіліп тастап,
Кейбіреуін салады табандатып!

Іздемейді бұл сөзім басшы, қосшы,
Біреуге-аңы, біреуге болып тұшы.
Уысыма бір түскен- оналмайсың,
Күй жерге кір, күй мейлің аспанға үшіні!

Қызыл жұз қурай болып келді күзге,
Мен бұрынғы қалпынан болым өзге!
Табанына талайдың қадаламын,
Тікенектей кез болып аңы сезге!

Нандырайын десем де, наңбаған соң,
Қартайсам да, өнерден танбаған соң.
Жорта болып жатырмын мен тікенек,
Көріп ешкім қадірлеп алмаған соң.

Тіріліктे олжадан күр қалмасқа,
У-күшала қосамын кейде алмасқа!
Оңыменен қадалам ағаш оқтай,
Дәнемені білмейтін и салмасқа!

Хош енді, Сыздық мырза, хатынды алдық,
Ісі жок бұл жалғанның бізге тандық.
Бізді аға, өзінді іні көргеніңе
Сезіңнің мазмұнына әбден қандық.

Куандық, Сүйіндікпен егіз болған,
Шалқар көл шамалас, теңіз болған.
Амандастып, бас қосып, даярласып,
Көріспі, жүріспесек, неміз болған?!

Кетеді нәмәрт адам сөзді жұтып,
Бұл сөзді тірі жүрсөң, кетпе ұмытып.
Ағама, Фазыл(Бәзіл) мырза Сайдалы орны,
Ай жатсам, ауырламас алған күтіп.

Бақ қарал, Сайдалыға қыдыр қонған,
 Жұқартып Фазыл мырза біраз жонған.
 Шашқан - төккенімен қабыл болып,
 Ұйытқы боп аймағына, қыдыр қонған.

Екіге бөлінді ме Теніз елі?!
 Аунады қай жағына елдің көбі?
 Болған соң тұсымызда білу керек,
 Бұл да бір- ондаш жазса, сөздің кені.

Қанша үлкен болғанменен, болып басшы,
 Ауызға алмаушы едік, болып ашы.
 Теніздің бөлінген соң, кетті сәні,
 Бұл сөзге аз перевод керек мәні.

Керейдің жазғытұры сұын татып,
 Басында ат шалдырымбіраз жатып.
 Койши да , коймашы да болыс боп жүр,
 Ногайға жан қысылса, қызын сатып.

Байжігіт, көріп едім сым, тасынды,
 Жер алыс, айыра алмай дос, қасынды.
 “Ешкімнің қалтасына сыймайды ғой,-
 Деп едім,- мұнша сөзді,-мен- басынды”.

Барушы ем анда-санда солай таман,
 Өтуші ем көрмей залал есен-аман.
 Арапап ағып өткен жолаушыға
 Мінезі иттерінің қандай жаман?!

Сен, міне, елімізді ағып өттің,
 Бұрылмай кеткені рас біздің беттің!
 Жатқанда Тәртүүлда тыштыымды алды
 Күшігі шәу-шәу үріп көк төбеттің.

Тимеймін мен ешкімге тектен текке,
Кез келер, ажалды андай, өкпе, кекке!
Сөзіме бастан –аяқ түсінерсіз,
Кез болып жолыққан күн Қиямбекке.

Аман ба Мұхаммедтің мал мен басы?
Көп акқан перзент үшін көзден жасы!
Ақпейіл, өзімізге махабатлы,
Сұраймын және аман ба Қантбаласы?

Фазыл да осы уақта тұрған қолда,
Қарнаққа оқып келген Шауқар молда.
Айтуға көрген сезін пысық еді,
Бұл күнде аман-есен бар ма сонда?!

Жүйрік бар озып жүрген мыңнан, саннан,
Үлгілі бір өрнекті сөйлеп ханинан.
“Төрт асыл, бес береке”-сұрапсың сен,
“Бұл күнде табылады,-деп,-кандай жанин?!”

Қалмасын құр жадағай, құр далада,
Кем шығар түтел қылған хан-карада.
Еркекте: бала, қажы, қожа да бар,
Әйелде-бар бәйбіше, жан- балада.

Сыздық Мешімбайұлына (екінші олең)

Қолына енді Мәшінүр қалам алсын,
Өнерін тіріліктे неге тансын?!
Сағынған алыстағы ағайынға,
Намына махаббатты бір сөз жазсын.

Қағазға жазылған сөз артта қалсын,
Бар болса талапкерлер, танып алсын.

Әр жерде жұрт аузында әңгіме боп,
Құлақтың, естігенде, құрышы қансын!

Орта жұз: Арғын, Қыпшак, Қоңырат, Найман,
Дүниенің төрт бұрышына қанат жайған.
Баласы бір Арғынның он екі рұлы,
Бозбала мен айтпасам, білсін қайдан?

Сөз айтпай ата-тектен ұнаспайды,
Адамнан еш мақұлықат құны аспайды.
“Арғын болсаң, Алтай бол!” - деген мақал,
Арғыннан – Орта жүзде ел аспайды.

Мейрамның бір тіреуі- бес баласы,
Куандық, Сүйіндік пен ел сарасы.
Қаракесек: Қазыбек қаз дауысты,
Ішінде: Қозған, Қақсал аз ғанасы.

Мәшіурден табылады сөз сарасы,
Атбасар: жері жазық, кең даласы.
Көрінер көзге жылы шаршы топта
Алике, Байдалының бозбаласы.

Ел қайда Алике мен Байдалыдай,
Ер қайда Аққошқар мен Сайдалыдай!
Нұраны, Есіл менен көріп өткен,
Деп айттар барса қайда: “ Үа, дарига-ай!”

Қашыры, Қаракүйін- жер сауыры,
Жатады қап-қара боп қыс бауыры.
Өзені: Керей, Қыпшақ шөбі шүйгін,
Анда-санда соғатын бар дауылы.

Басың доп боп, Алланың айдауында,
Барсан егер биенің байлауында,

Тоғанастың көлі бар тоқсан екі
Екі өзеннің арасы-жайлауында.

Әркім әуес баруга көрген жерге,
Дүние жүзі көркейіп кірсе түрге.
Сыздық мырза, сөзімді сөкпегейсін,
Үрпағы Сайдалының Фазыл ерге!

34

Талапкер, жас та болсаң, сен бір сері,
Ұмытпа бұл сөзімді жүрсөң тірі.
Атбасар жәрменкесі жаздығүні,
Бас қосқан Арғын, Найман жының жері.

Ежелден Есіл, Нұра- ел қонысы,
Көбейіп қарағайынан кетті орысы.
Бөлінген Дәuletбектен бөлек елдің
Болғанын біле алмадым кім болысы.

Білмедім: кімі жарлы, кімі байын,
Басқаның бір Фазылдан білмен жайын.
Табамын адаспастан жалғыз соны,
Аяқтап Есіл, Нұра барған сайын.

Қонаққа қарайтұғын көз алартып,
Жаманға қарамаймын құнымды артып.
Фазылдан аттанған соң төмен қарай,
Кетемін Төртуылға түзу тартып.

Кісіден табылады дінгे берік,
Тұгендер бермегендер нәпсіге ерік.
Халипа ұмытпайтын бір женгеміз,
Жаралған қолайлы бол ерге серік.

“Күдай бір, хак,-деп айтса,-баста тілің!”
Шын білсе, тіліндегі жаны-ділің!

Дененмен аянбастан қылыш ғамал,
Пайғамбар сұннетімен өтсе күнің!

Береке- анық осы бойындағы,
Ұғарсың, айтылса сөз ойындағы.
Бесінші: екі дүние нұры-ғылым,
Ғамалдан , ұстасаң, жойылмағы.

Салауат және бірі қайырменен,
Кім білер мұны оқып зайдырменен.
Төргінші-сол береке- ғаділ айтуды,
Құс тілін көніл ашып майдырменен.

Және де ракым-шапғат, сен қайдасың?
Сөзінен әуелгі айтқан ер таймасың!
Бұлардың қатарына қосылмайды,
Ойласа, елді қойып, өз пайдасың!

Төрт асыл, мұныменен береке-бес,
Түсерсің мазмұнына, болса, ақыл, ес.
Құраннан аят, дәліл көрсетпесем,
Сұраусыз болсын құным, басымды кес!

Қожадан қол көтертпей қалатын жай,
Көрініп: аты-ұлындай, қызындай –тай.
Жасық бол, жақсы агадан-жаман тұған
Бар еken Сарыобада бір бықсық бай.

Тыңдаған азamatқа бұл сөзім шын,
Көнілі ақымактардың-қаранды түн.
Орнымен бұл сөзімді шешкен жанға,
Еңбексіз, ер өлтірмей, беремін құн.

Жанады отка заулап қойдың қызы,
Ақынның сөз сейлесе, түсер күйі.

Кеудесін адаммың деп көтергеннің,
Байқалады бар- жоғы баста миы.

Жүсілбек Аймауымұлына (бірінші хат)

Мен “мимнан” бір сәлем хат “жым” ініме,
Шырағым, ант амансыз, нан тіліме.
Отырмын бұжгалғаннан үзіп кудер,
Жеткен соң жер таянған мезгіліме.

Оқыдық майда жазған хатынды ашып,
Отырған әшкерелеп, жүртқа шашып,
Қарық болып, қуанғаннан амандыққа,
Шаттандым жазғытұрғы судай тасып.

Табылып жан азығы, жедім асап,
Еті емес ешкі, қойдың сойған қасап.
Дегендей: “Жан семірер жақсы сөзге,”
Көркейдім хатынды оқып, сол бір жасап.

Хатты ашып оқыған күн- июнь оны,
Қазақша жұма- ұлыстың ұлы күні.
Көргендей қызыл гүлді, бір масайрап,
Бұлбұлдың зымстанда ашылды үні.

Өліктей бір жан едім жатқан көрде,
Өлмеген соң, аманат сақтап төрде.
Шаттанып хатынды алып оқығанда,
Оянды үйіктап жатқан сана зерде.

Оянып сана –зерде, қозгалды ой,
Өзіме- айт, амандығың-өзіме той.
Шарқ ұрып, шартаралқа құлаш жайып,
Шіркін-ай, көтеріліп, желпінді бой.

Бәйгеге, жүйрік болмай, қосылмайсың,
 Қақпаса жалғыз аяқ, тосылмайсың.
 Ниеттес тілеуі бір адамыңың
 Алғанда сәлем хатын осындайсың!

Әрқашан оқығанда, хатынды алып,
 Құмардан бір шығамын, мейірім қанып.
 Қайқы қанат, қанды көз, қырандай-ак,
 Жөнелер ой аспанға шырқап алып.

Тастан қатты, караңғы, түннен-ауыр,
 Қайғы бар, жүректі жеп, қылған жауыр.
 Жақсы көрген кісінен хат алғанда,
 Серпіліп, болар жарық әжептәуір.

Шат болсаң, шаттықтың да кілтін ашар,
 Өлген үміт тіріліп, өрге басар.
 Шарқ ұрып, көңілің кезіп, әр тарапты,
 Шідерті Алмынтаһидан жоғары асар.

Үні өшіп жатқан қиял жанданды ғой,
 Фарышқа көтеріліп, жан барды ғой.
 Көрілік тіпті ойынан шығып кетіп,
 Қаламды, жазған Мәшіүр, қолға алды ғой!

Жүсіпбек, аманбысың сау-саламат,
 Жігітсің: жақсыға- кат, жаманға-жат!
 Жалғыздық жарасқан-ды бір Құдайға,
 Аман ба Бектүр, Жанак, екі азamat?!

Болғайсың әр пәледен әмсе аман,
 Пәлекет саған деген болсын шабан!
 Осы сенің хатынды алған минут-
 Қадірлі бізге келген жақсы заман!

Қол жетпес көктегі Айға созғанменен,
Бақ, дәурен, өмір, қызық- озғанменен.
Қанша жерге барады, кәрі шіркін,
Желігіп делебесі қозғанменен?!

Кірер үйі азайған басымыз бар,
Аппақ қардай сақал мен шашымыз бар.
Ұзын санын айтуға ұяламыз,
Терт-он бес, бір-ак -онда жасымыз бар.

Жарыстан қарадүрсін қалған кезім,
Мойынға кәрілікті алған кезім.
Жұрт күлер алақанын шапалақтап,
Ақыл танып, азуды шалған кезім.

Аландаң біздің сөзге болма құр дал,
Демеймін: “Кәрі ағанды жарысқа сал!”
Тисе, тисін, тимесе, ағып өтсін,
Атанған, көнеміз ғой: “алжыған шал!”

Өзіңе қолайлыш боп, ұнаса ақыл,
Сөз туғыз тарау-тарау онан нақыл.
“Қайын ал!”-деген сөзім асығыс қой,
Сөкпеймін : “Көрмеді,-деп,-оны макұл.”

Өзіңе берсін Алла ұзын өмір,
Көнгіш бол қорғасындар, болма темір.
Разымын өзіңе де, сөзіңе де,
Мақал бар: “Аз сөз –алтын, көп сөз-темір.

Жалғаның өмір бойы уын іштім,
Өз бойыма шақ емес, киім піштім.
Сәрсенбайдың бакытсыз Жамалындар,
Сөзіңе мейірім қанды, түстім-түстім.

Жұсінбек Аймауытұлына (екінші хат)

Кісі едім әлдекашан өліп қалған,
Көрсетпей бір күн маған бетін жалған.
Немене өлген емей, айтсандаршы,
Орнына келмеген соң бір ойға алған.

Емес ем түк сезбейтін кеше, кеспе,
Білмедім : елестеген өң бе- тұс пе?
Кәрілік, келіп қалдың қай жағымнан?
Жел ем ғой құр гулеген қызыл еспе!

Шымкенттен почтаменен бір хат келді,
Саналы жан сағынбақ жұрт пен елді.
Жұсіптің кейлегінің исін танып,
Сайрамақ көзі ашылып Жақып енді.

Жігіттің тұрмайды елде жең саяғы,
Бір жарға соқпақшы [ғой]сөз аяғы.
Айырылып Жұсібінен, көзі ағарған,
Емес пе кәрі Жақып мен баяғы?!

Қуандым намам оңдан берілгендей,
Кезіме бір жақсылық көрінгендей.
Әл-қуат аяқ-қолға әбден кірді,
Өшікенім өніп, өлген тірілгендей.

Бәйге алған шаршы топта озып аты,
Танымал болған жұртқа кияпаты.
Мәшіүрді, өліп қалған, бір тірілткен-
Шымкенттен Жұсінбектің жазған хаты.

Өлі аруақ, тірі аруақтан тиген сәлем,
Шырағым, сен тірідемен неге өлем?!

Анда-санда бір келіп қалған хатың-
Өзіме айлық азық, жылдық үнем.

Аман бол, аман болсан, сен аман бол!
Сен аман тұрсан, маған бұл дүние мол.
Жүсіпбек, Бектүр, Жанақ- үшеуіңе
Тұрайын тілеулес боп, көтеріп қол.

Жақсыға төр алдынан орын бар ғой,
Жаманға қайда журсе, дүние тар ғой.
“Мың өліден бір тірі артық,”-деген,
Бұрыннан айттылған сөз, мақал бар ғой.

Астына құтты болсын ағаш атың,
Артылсын құннен -күнге алапатың!
Қаламыңның ұшына қыдыр дарып,
Әуелеп өрлей берсін жазған хатың!

Таусылып өтірігім, қалды шыным,
Қызыл тіл, сен барда жоқ маған тыным.
Болғанда қалам қобыз, қағаз- жауырын,
Қозғадың ерікке қоймай, сейле, жыным.

Куандым тірілікте хатынды альш,
Сөзіңде сағынғандық әбден нанып.
Шаба бер, Алла онғарып, жолынды ашсын,
Тұрайын мен: “Макпалдап”-ұран салып!

Құліктен шықкан Көтеш ақын өзі,
Айтылып жүрт аузында жур ғой сөзі.
Дейді ғой : “Тегін кісі таз бола ма?”
Журағат, біз солардың қалған ізі.

“Күлік,”—деп, айттылған сөз- Қырғыз тілі,
Күнде “Күлік”,-десседі Қазақ елі.

Мағынасы: “жүйрік”, -деген лұғат екен,
“Өзіне бұрып айтқан”, - деме мені.

Кұдайдың көп шүкірлік бергеніне,
Қағазға қолым аттай желгенине!
Куандым лашығыма мен де сыймай,
Сонынан сендей іні ергеніне!

Алашқа аты шыққан Ақан сері,
Жүйріктің көзге түскен о да бірі.
Иллағи, жаңа талап жүйріктерді,
Ақаның қыла көрме Құлагері!

Жер таянған жетпіске Жүсіп келген,
Жері жоқ көзге түсіп, өсіп келген.
Қояйын, алжыған деп біреу күлер,
Өнер жоқ ар жағынан қысып келген.

Күн шықты, жұлдыз біткен өртке күйді,
Күймесе, қайда кетті, не жау тиді?
Бел катайды, еңсе бір көтерілді,
Файыптан бір қыз келіп беттен сүйді.

Тақымым үйренген ат, ерте мінген,
Қоян жыл, елу жеті жасымда, өлген.
Соган биыл болыпты тап он үш жыл,
Құр білте май таусылып, оты сенген.

Көп жұлдыздай мендегі қайғы ғам мұн,
Тұрган өмірім бұ қунде –мұз бенен тоң.
Бетімнен қыз сүйгендеймен желпіндім ,
Өзіңнен анық хабар , хат келген соң!

Ағайын ел-жұрттыма туда жатпын,
Демеймін іске татыр азаматпын.

Сою, сату, жегуге жарамсыз боп,
Арықтап айдалада қалған атпын.

Сату, сою жағына жарамаспын,
Жолда жатса, бұрылыш қарамаспын.
Енесінен түңілген қозыдаймын,
Жынысы әйелге – ит тиғен арам аспын.

42

Сұрапсын: “Қандайсыз?”- деп, мән-жайымды,
Саған үйіп, төкпейін мен уайымды.
Сек күнінде қартайған - біз- жаман қой,
Аз ғана мылжыңдайын қандайымды.

Бұралқы болмайтын мен еркек қой ма,
Бұл жалған, айтшы маған, айт пен той ма?!
“Неге ерте, мезгілі жок, қартайдың?!”-деп,
Әменді көрген болсан, кінә қойма!

Бұл өмірді өткіздік осы ретпен,
Ауыл үй боп қона алмай бетпе-бетпен.
Қайтып көрмес кісідей болдық араз,
Құрт, ірімшік, бауырсақ, шайнар етпен.

Тіпті жегім келмейді етті шайнап,
Тісім тұр: “Тимеші!”-деп, ағатайлап.
Құлақ түбін, көз майын, миды қосып,
Жөнелтемін ар жаққа тілмен айдал.

Ерніме тигізбеймін сары майды,
Сұт қоспай, құр ішемін қара шайды.
Онан басқа алданыш, түк қалған жок,
Тіл астына тастаймын насыбайды.

Қан шығармай кесетін ара бар ма?
Не жұт , не жау алған жок, шара бар ма?!

Ұрып таяқ, айтқанмен сөз өтпейді,
Босаға ұстап тұратын балаларға!

1928 ж.

Anama хат

Алланың біз сыйындық панасына,
Баянтау бара қалсаң қаласына.
Сәлемді жолыққаның көп айтыңыз:
Мәшіүрдің кәріп (ғарыб) болған анасына!

Талпынған дінге Мәшіүр іштен тұа[1],
Сол кеткен атасының жолын қуа.
Шар кардан[2] ғайып болып жиһан кезген,
Біз пакыр баласына қылсын дұға!

Дүниеде көп жүргенмен, келмен жузге,
Жақсылық берер ме еken құдай бізге!
Әрқашан дуасынан[3] тастамасын
Сөзім жоқ айтатұғын онан өзге!

Түзелген дін жолына[4] менің бетім,
Жүргізген осылайша Құдіретім!
“Сәлемді қайта-қайта айтты!”- деңіз:
Балалар- қалған бізден тірі жетім.

Тапсырдым бір Құдайға мен басымды,
Откіздім кәріплікпен дер жасымды!
Қанғырып жапан түзге шығып кеттім,
“Бір Алла[5] көрер ме-деп-көз жасымды!”

Ешбір жан бұл сырымды сезбей қалған,
Балалар кемеліне келмей қалған.
Арманда балаларға дұға деңіз[6]
Қызығын атасының көрмей қалған!

Бір сапар талап ойлап шыктым мен жол,
 Жалғанда өліп кетсем, арманым мол!
 Тірі боп, көремін бе, көрмеймін бе,
 Құлболды, қайран жұрттым, хош-аман бол!

Мәшһүрдің дүр төгілер таңдайынан,
 Пендені Хақ жарылқар қандайынан?!
 Жар-досқа есіне алған бізден сәлем
 Сипасын жетімдердің мандайынан!

Сөзім жоқ айтатұғын мұнан басқа,
 Келгенде, не бітірдің, мұнша жасқа?!
 Жар-досқа есіне алған дүғай сәлем
 Айтайын қайсы бірін басқа-басқа!

Жазушы осы сөзді- Мәшһүр-Жүсіп,
 Әр түрлі бара жатыр күйге түсіп.
 Айылқа бұйырманыз, оқыған жан,
 Барамын тоқтай алмай, көңіл көшіп!

1888 ж.

Айттыс нақыштары

Сүлеймен мен Байғыз

-Менен соңғы патша болғандар мұнан гибрат алсын! Біреудің көзге көрінісі құмырсқадай болса да, тауып айтқан сезіне құлақ салып тұра қалсын!-деп, кітапқа жаздырып, кейінгіге қисса қылып кетті.

Ескі сөз бұрынғыдан қалған екен,
 Жаңа сөз қанша айтқанмен жалған екен.
 Пайғамбар тақ Сүлеймен болған күнде
 Бір сұлу таңдал жұрттан алған екен.

Әрқашан адамзатқа нәпсі қалып,
Талай жан қатын алып болған гаріп.
Сол қатын не айтқанын қылдырыпты,
Патшаны тақ Сүлеймен билеп алып.

Жолына қылып пида жанды дейді.
Бір қатын билеп-төстеп алды дейді.
Аспанда құстай ұшып жүрген тақсыр
Пенде болып бір қатынға қалды дейді.

Дүниенің біліңіздер шын-жалғанын,
Колқана жалған дүние қол салғанын.
Патшага тақ Сүлеймен қылдырыпты
Сол қатын қоймай ерікке ойға алғанын.

-Колың жетіп тұрғанда, қарма!-дейді,
-Атың жүріп тұрғанда, шарла!-дейді.
-Жананым, жаннан артық жақсы көрген
Жалғанда ойға алғаның бар ма?!-дейді.

-Өлшеусіз мұнан да зор бақ болса екен,
Сары ала саф алтыннан тақ болса екен!
Болғанша қиамет- қайым tot баспайтың
Кіршіксіз үй сүйегі ақ болса екен!

-Жанымнан өтті сенің айтқан сөзің,
Отырсам бәрі түгел көріп жүзің!
“Не нәрсе tot баспайтың бұжалғанда?!”
Ақылды, данышпаным, айтсайшы өзің!

-Домбыра күй шертілер тиегінен,
Сөз саулар ақынның жақ иегінен.
Болғанша қиамет-қайым tot баспайды
Үй салдыр тамам құстың сүйегінен!

Сүлеймен зайдының тілін алған:
 Жигалы тамам құсқа айырау салған.
 Тамам құс бірі қалмай жиылғанда,
 Бір құс бар, байғыз деген, келмей қалған.

-Бара гер байғызыма, құлдық қылып
 Болғанша қызыл-шақа жүнін жұлып.
 Мұрнының тесігінен жүн өткізіп,
 Алып кел келмесе де зорлық қылып!

Қаршыға байғыз құсқа барып келді.
 Ай жүріп, ара қонып артып келді.
 Мұрнының тесігінен қыл өткізіп,
 Сорлыны дедектетіп алып келді.

-Байғыз-ау, кейін қалдың ғақыл тауып,
 Қаршығам арып қалды -ау саған барып.
 Тұлғаның тұла бойың тұңғышындей
 Боласың неге тұлға өлмей қалып?!

-Патша әділ болмаған соң, күн көре алмай,
 Өлемріз зоршылықпен жем жей алмай.
 Өлік пенен тірікті салыстырып,
 Екеуік жатыр едім теңгере алмай.

-Алдынан келе алмассың енді қайтып,
 Онан да жалынып бақ шыныңды айтып.
 Тіріні өліменен салыстырсан,
 Білдің бе екеуінің қайсысы артық?!

-Табылса әділ патша, арызымды айтып,
 Кетермін мекеніме бір-ак қайтып.
 Өлі менен тіріні теңгеріп ем,
 Тіріден болды өлінің біреуі артық!

-Көз жұмбай дария кештім пенделіктен
 Көрмедім пайда жиған дүниеліктен.
 “Өлу шық, өлмек артық- кем жок,”-деуші еді,
 Тіріден өлі артылды не себептен?

-Жалғанда аз күн теріп нәсіп жерміз,
 Білмейміз бұж җүргенде, не үшін жүрміз?!
 Кей адам ерте жатып, кеш тұрады,
 Оны біз тірі демей, өлі дейміз.

-Кеш тұру, ерте жатып кесір жасқа,
 Жаздырып қою керек мұны тасқа.
 Бегеліп күні бойы келмей жаттың,
 Бар ма еді алданышың мұнан басқа?

-Шамалап өз бойымды менгере алмай,
 Барамын журіп кисық, жәнделе алмай.
 Еркекті қатын менен салыстырып,
 Екеуін жатыр едім тенгере алмай.

-Байғыз-ау, құтылмасаң шыныңды айтып,
 Өлерсің зоршылықпен бейнет тартып.
 Еркекті қатын менен салыстырсан,
 Білдің бе -екеуінің қайсысы артық?

-Еркекті ессіз қылып қара басып,
 Зор болды ұрғашыға араласып.
 Ерек пенен қатынды тенгергенде,
 Бір қатын артық шықты саннан асып.

- Көз жұмбай дария кештім пенделіктен,
 Көрмедім пайда жиған дүниеліктен.
 Құдайым артық-кемсіз жұп жаратқан:
 Болғаны қатын артық ол неліктен?

-Жалғанда аз күн теріп нәсіп жерміз,
Білмейміз бұжургенде не үшін жүрміз?
Кей адам қатын тілін алатұғын
Біз оны еркек демей, қатын дерміз.

-Қаралдың жұдырықтай, ақылың зор,
Қатын тілін алғанды қылдың ғой қор!
Айырдың қан төгетін көп кінәдан,
Байғызым, қанша дүние тұрганша тұр!

Қылышты тамам құстың бәрін азат,
Байғыздың бұл сезіне көп болып шат.
Қатынның басын сонда алдырыпты
“Сен мені жұртқа рәсүр қылдың,-деп,-мат!”

Талайды қатын жолдан аздырыпты,
Ақымақтың көбіне көр қаздырыпты.
“Хазірет сезі кейінгіге қалсын,- деп,- жад!”
Кітапқа мұны-дағы жаздырыпты.

Mәшиүр-Жүсіп пен Ғалы Күзембайұлы айтысы

Ғалы Күзембайұлы сезі

Бісмілласыз басталмас(башланбас) Әмір-зибал!
Өнөрің болса, жастықта(жаслықта) кимылдап қал!
“Жығылсан, нардан жығыл!”-деген сез бар,
Ақынга молда Жүсіп салдық шенгел.

Лұпайттай (Лұбайда) шағырлықпен атың шыққан,
Мың сан ақын сіздерден(сізлерден) қойдай ыққан.
Бұхара, Ташкент, Самарқанд,-бәрін кезіп,
Су жұқпас, сүм жігітсін жұртты құртқан!

Иманғали дейді екен атымызды,
Тәптіштесең, білерсің затымызды.
Мәшіүрге бір-екі ауыз бәйіт жазып,
Өтейік аһыл-ғылым хақымызды.

Жасыңнан сен түрлендің әрбір түрге,
Бұхар барып, қол бердің қандай пірге?!
Тоғыз айда һаммасын түтег етіп,
Енді пособляйт қылып тұрсыз редакторге.

Ақымақ адам мақтанар: “батыр”-десе,
 Ақылды адам ұнатар: “пақыр” десе.
 Өзінізді “Мәшһүр”,-деп, тақырыплайсыз
 (тағырыплайсыз),
 Фалымдар (фалымлар) тағырыпланбас: “батыл”-десе.

Әдетің: дүр өлеңге аят жазбак,
Тымшым қып (тамасын корғып) біреудің ғайыбын
казбак.
Тажа сұсымен ғайырының айыбын теріп,
Уа-айла, сіздей ғазиз жолдан азбақ!

Уәзипаңыз сіздердің дін шашпақтық,
Қаранды- биналарға(надандарға) шам жақпактық.
Мұжайыр уақытынызды зайды қылышп,
Хайыф дүр газеттерге (газетлерге) сез жазбактық.

Мәшһүрдің өлеңіне әркім талып,
Хат таныған әншілер жазып алып.
Ағұзымыз бисмилла айтпай,-аяттарды
Домбырамен айтады әнге салып.

Өлеңге аят жазыпсыз тақпак қылып,
Надандардың бұзарын біле тұрып.
Жол білмес мұжықтарға атаман боп,
Тақытына капаған кеттің кіріп.

Надандар кәпірліктен қылмас қауіп,
“Обалы Мәшіүрге!”- деп, сізге жауып.
Себепші сіз болғандай көрінесіз,
Ұрыларға бергендей сойыл тауып.

Өлеңге аят жазып жүрсіз ғапіл,
Ашууланба бұл сөзге, болсан ғақыл.
Жикат жок, секін жок, ағырабына,
Надандардың көбін сен қылдың кәпір.

Өлеңмен жерсің мені, пісірместен,
Басын оқып, аяғына түсінбестен.
“Мін қал дүғай қара-ғыл!”- деген мақал,
Ашууланып бұл сөзге ісінбестен.

Әсерлі сөз, қарасаң ақылыңмен,
Қарамай нәпсі ниет жаһылыңмен.
“Әл мүмин мірат әл –мүмин”, -деген сөз бар,
Хұсу сан жанаршылық жақының-мен!

Мен де жүрдім біраз жылда верный бол,
Бұл ісімді жақсылар көрмеді құп.
Молдалыққа кірістім, мұны тастап,
Басыма әрбір жерден тиген соң дөп.

Ғажізбіз сізге айтуға бір насхат,
Біраз сөзді көндірдім, болса да үят.
Хамисақым келгенін жаза салдым,
Ықтияр: тілесен, тұт, тілесен, ат!

Мәшіүр-Жусін жауабы

Біреудін айыбын жыртып, бастаның сөз.
Демейміз: “Әмір-зибал”- ондайды біз.
Бет тырнағ, перде жыртқан Әмір зибал,
Болғанын қай кітаптан көрдіңіз сіз?!

Көзі жоқ көбелектей ер екенсің,
Жолықпай сен кісіңе жүр екенсің!
Шенгел салсан, өзіме хылап болғаныңды,
Жыртқышы хайуандардың бірі екенсің!

Лұбатистан шағыр болдым заманымда,
Тапталған сендей талай табанымда.
Инедей істің бәрін бітірсем де, .
Бойыма су жүқпаған жаманмын ба?!

Бұхар, Ташкент, Самарқанд- бәрін кездім,
Електей дуниедегі жанды сүздім.
Інжу менен маржанға су жуга ма,
Білмеймін: бары-жоғын, жіпке тіздім.

Атыңды не қыламын сұрап сенің,
Қай бір жақсы зат дейсің шыққан тегің?!
Насихатты осылай етсін деп пе,
Кәнеки, ғылым айылы бол білгендігің?!

Әр жерге күші жеткен жол журмей ме,
Саудасын Бұхар, Ташкент жібермей ме ?
Ірбіт, Мәскеу, Макаржа – бара алмаған,
Басын, ұлтан, сабын сатып күн көрмей ме?!

Мен оқып шыға алмадым биік өрге,
Қол беріп, қыла алмадым қызмет пірге!
“Әл баракат, хиі (үйі) әл-харакат!”-мазмұнына илан,
Кірістім бос тұрмастан редакторге!

Жасымда әкем қойған атым-Жусіп,
Жұрт кеткен сүйгенінен: “Мәшіүр!”-десіп.
“Фырыыйп талмыз арыс”, -білмей жүріп,
Сөз жаздың молдасынып, осынша ісіп.

Күйіндің маған, бала, жаңың ашып,
Қажыдық әр өнерден біздер(бізлер) жасып.
Дін шашпақ - пайғамбарлық уәзипасы,
Ол жерге не қыласың сөз таласып?!

Жан жек көрер... “пақыр”, -десе,
“Кадалфуыр әлі әлкіфір,” - мұны білсе,
“Қырып алшы кәләмі алшы!” -деген сөз бар,
Несіне оның мәз боласың “кәпір” -десе?!

Батырлықты қош көрер ақылды адам,
Қорқактық (корқаклық) Тасуапта болған харам.
“Ерден иман құтылmas!” -деген бар-ды,
Көнілім бар шапағаттан, келсе шамам.

Тым сақыр тажа сыйды сенен көрдім,
Мен-дағы ондай-мұндай айтып журдім.
Көпсініп күндеғенің осы болса,
Байладым, басы бүтін саған бердім.

Кімнің кәпір болғанын көрді көзің,
Дұрыс қой: “Аят жазба!” - деген сөзің.
Өлең айтқан бәрі де надан болса,
Сен де-өлеңші, байқасан, надан өзің!

Сөзіме менің рас әркім ынтық,
Саған барып тиді ме болып мылтық?!

Себеп болар күнәға жері болса,
Адамға айтпа, оқыма, таста жыртып.

Наданды кәпір қылар қайсы жері?
Өзім де коркудамын содан бері.
Өлең-сойыл, өлеңші ұры болса,
Өзің де санды ұрының болдың бірі.

Шаршадым мен мұндайды куа-куа,
 Аузыңа, сандалыпсың, қонбай дуа!
 Әлдәл Фали Мапірі мұқдима,
 Дәлелін өзің айтып, болдың күә!

Мінеки, болмады шыр, білдім мұнан,
 Қыламын әр сөзінен сол құсынанzan.
 “Құсынzan мұсылманға мін дәп”-деген,
 Болмасаң сен мұсылман, қыл сопизан.

Сенікі- жанашыған қарындастық,
 Мақсыз жаһил әсері жұртқа паштық.
 “Қамал мүмин бір салака”,-деген хадис,
 Үш мастықтың біреуі, әттең,-жастық!

Япырым-ау, шыға қалдың қайдан, Фалы?
 Бізбенен үміт қылдың ойланғалы.
 Жылың жылкы алдыңда, асықпай тұр,
 Мейлің Арғың, мейлің бол Найман, Фалы!

Мәшиүр -Жүсіптің Шабдар атпен айтысы

Мәшиүр- Жүсін:

- Сен, Шабдар, қай жағымнан келдің маған,
 Кім ығыр ғып осынша мінген саған?
 Арқа –басың ошақтай жауыр болған,
 Мал сықылды түрің жок, сикың жаман.

Шабдар ат.

“Келдің,- деп, айыптама.мені– қайдан?”
 Шыққам жоқ жергілікті малды байдан.
 Төлеуге Айдаболға келіп тұрмын,
 Кек тақым қандыбалақ ұры Алтайдан.

Mәшиүр-Жүсін.

Малсың ғой жұғің жетіп арып келген,
 Жетекпен талай жерге барып келген.
 Қай көзі ашылмағыр, онбаған ит
 Сүйретіп сонша жерден алып келген?!

Шабдар ат.

Бір иттен бір ит барып алып келген,
 Онан бір ит саудалап алышп келген.
 “Өлмегенге- дегендей- өлі балық,”
 Кез болдым күйінішті үйге кісісі өлген.

Бір көзім ашылмаған сорым қайнап,
 Күнелгіттім өмір бойы ит- құс жайлап.
 “Әйтеуір өлген кісі мінбейді!”-деп,
 Жіберді ыскатына[расходына] мені байлап.

Mәшиүр-Жүсін.

Мінген жан сені желіп шапқан екен,
 Арқанды ошақтай ғып бакқан екен.
 Мінбейтін, түспейтүғын моладағы
 Өлікке байлап орнын тапқан екен.

Кор болған мал екенсің, жетімдейін,
 Құдіретім-ау, не дейін, бетім дейін.
 Ұрлық малы, өлікке сен арналсан,
 Мен байып сеніменен жетілмейін.

Шабдар ат.

Желқомдаپ мінеді ерікке қоймай!- дейді,
 От- суға жари алмай, тоймай!- дейді.
 Мына бір шыбындарды қарасайшы,
 Ағатай, қайтер мынау, ойбай!-дейді.

Мәшүр- Жүсін.

Сол өлік Аргын ба еді, Керей ме еді?
 Облысы Омбы ма еді, Семей ме еді?
 Ыскатқа [расходқа] сендей малды байлағаны
 Малы жок, қара қасқа кедей ме еді?!

Шабдар ат.

Жоқ- жоқ, бай-ақ еді өзі таптан озған,
 Анау- мынау кісі емес, Қақсал- Қозған.
 Өз елігін осынша өзі қорлап,
 Уасуаса бір жұмысты шайтан салған.

Мәшүр- Жүсін.

Жоқ шығар сенен басқа бір қарасы,
 Үңгайлыш, келген осы-ақ бар шамасы.
 Жанашыр, бауыр тұған жоқ болғанмен,
 Жан ба еді қатын менен жоқ баласы?!

Шабдар ат.

Жоқ, жоқ, бала бар бойы сымдай болған,
 Қатын бар қылышқа алтын қындей болған.
 Үялас иттен көп туықаны,
 Бәрі ақылдан тап-таза сұмырай болған.

Үшеуі ұл, біреуі қызы,- бар төрт бала,
 Екі қатын, бір кәрі кәріп (ғарыб) ана.
 Артта қалған жанашыр ағайындар
 Ыскатына(расходына) байлапты он бес қара.

Өлік өлсе, белгілі Біләл- басы,
 Талап апты ағайын, кәрі- жасы.
 “Басым көп, менен артық кәріп(ғарыб) жоқ!”-деп,
 Бір атын алған Байбек, өз ағасы.

Кожахмет, Асқар дейді үлестірген,
Саған сондай шығарды деп есітірген.
Аттан-тайлық, тайыншадан қойлық алыш.
Жоқ орыннан болмашы несіп терген.

Кожахмет Кейкіге айтқан оңаша алыш:
-Саған бір тай байлattым бедел салып,
Өзіме арзан сатып кетіңіз!- деп,
Кейкі: “Құп!”- деп айтқан соң, әбден қанып.

Бұрын да жүрген жандар мал ықтырып,
Өздерін қызыл танау зорықтырып.
Тай қолына тиген соң мойын бұрмай,
Тұк бермей кеткен Кейкі жер соктырып.

Өлік малы сол қанша ырыс екен,
Бір жан жоқ деп айтарлық: “Бұрыс екен!”
Олжа алған өлік малын үлестіріп,
Асқар да ойсыз, мисыз қырыс екен.

Шідерті олжаласып, өзді-өзі алған,
Баязит пен Әшімге көп дау салған.
Жекжаттан жалғыз Ишанқұр қалыпты,
Томпайып Баязитпен бірге барған.

Ишаны Баязиттің қасына ерген,
Тіпті елеп жан болмапты соны көрген.
Құнан, дөнен, бесті, өгіз- жануар деп,
Үркітіп бір тайыншаны зорға берген.

Mәшиүр-Жүсін.

Шықпаған кеудесінде жаны болды,
Жылқы емес деуге құйрық пен жала болды.
Сауабын өліктерге сарт ететін,
Үрлықтың арам сирақ малы болды.

Арқасы тап ошактай жауыр болды,
Сойса асқа жааралығы сауыр болды.
Алтайдан келгендігін ат айтқан соң,
Жетектеп алып кету ауыр болды.

Атанған бала жастан Мәшіүр өзі,
Барғаны Сіләмбектің қырқы кезі.
“Ат олжа емес маған, сөз-олжа!”-деп,
Мәшіурдің сонда жазып кеткен сөзі:

“Арқан бар мінгізбейтін ерді салып”,
Шыбын бар қуалайтын мазанды алып,
“Жаз- жауырдан без!”- деген бұрынғылар,
Таба ғой жылы орнынды өзің барып.

Мойныңа, бағып жүрсем, сүйек байлап,
Күл-талқан қылар бір күн ит-құс шайнап!”
Жауырына жапсырып бір қағазды,
Жіберген күып Мәшіүр үйіріне айдал.

Kүйеу Мағзұм мен аруақтар

Нұсқа бол жазылған сөз қалар хатқа,
Ақындар әнге қосып, алар жатқа!
Бұйырган Баянтауда топырағы,
Мен бардым аруақтарға (аруақларға) зиаратқа.

Аруақтың өлгеннен соң -шым мен тас-ты,
Бір жерге қаша әлеумет қосқан басты.
Решетке қорғаны жок, жадағай бол,
Қалыпты -ау иесіз ерлер аякасты!

Мәшиүр-Жүсін.

-Өліккө дүға қылса, пайда!-дедім,
-Не түрлі жатырсыздар жайды?-дедім.

-Бір жерге қанша әлеумет бас қосыпсыз,
Решетке қорғандарың қайда?-дедім.

Aruaқтар.

-Бір жаман өлім деген жора,-деді,
-Соңғыға бұрынғыдан мұра!-деді.
-Решетке-бізге деген баспананы
“Күйеу Құнакұл” дегеннен сұра!-деді.

Məsiyur-Жүсін.

Өлікпен сөйлестірген Хақ -тағала-ай!
Әр түрлі тамашаң бар талай-талай!
Жалмауыз жалғыз басты жүрген бір кү
Сұраймын нені біліп, онан қалай?

Aruaқтар.

Жайымыз біздің жатқан өзің көрген,
Сиқыршы ол бір жүртты алдал жүрген.
“Решетке аруақтарға қорған қыл!”-деп,
Білмесен, Ғалым ногай жүз сом берген.

Жалғанда кім құтылған нәпсі жаудан,
Шықпай жүр соның үшін басы даудан.
Берген соң Ғалым ногай санап жүз сом,
Келтірген жетпіс ағаш Баянтаудан.

Басқыштан жоғары өрлеп сатыменен,
Дәуірлеп жақсылардың хатыменен.
Тасыған ол ағашты алты ай ұстап,
Жатақтың бір-бір шолақ атыменен.

Дүниеге жанын сатқан, ол- кү жалдап,
Мәз боп жүр: “Жеп журмін,-деп,-көп жүртты алдал!”
Аты бар: мұсылманнан қалған жан жок,
Ат майын аты жоктар берген жалдап.

Өлімнің қара жаман жорасына,
Тірілер зорлық қылды моласына!
“Решетке аруақтардың қорғаны,”-деп,
Үйдіріп алды агаشتы қорасына.-

Анадан тумай кеткір, қайдан туды?
Дүниені жалықастан мұнша қуды!
Серік қып бұл жұмысқа тауып алды,
Өзіндей бір бұзылған тағы қуды!

Куға ку кез боладыәлдеқайдан,
Талайдың күйген аузы осындайдан.
Кетірді Баянтаудыңқұт пен сүтін
Екі ку қаңғып келген екі жайдан.

Бұзылып ол да әр жерден шықкан еді,
Талайды алдап, шоңқытып, соққан еді.
Азан айтып тұрганда, бөтелкесі
Қойынында тұратын соққан еді.

Оқыған мұндей болып молда құрысын!
Қакпа мен заплат боп агаш тұрсын!
Сақының қылған қайыры сел болады,
Решетке –бізге қорған -қайдан болсын?!

Məshyr-Жүсін.

Білесің дүние жинап, мал бағуды,
Байларға өнер көрдің сол жағуды!
Жерінен басқан-тұрган өлім шығып,
Тілейсің сауысканша қан ағуды!

Басылар мұнан былай енді қырын,
Құрулы қанды қақпан, жайған торын!

Кеше мен бүгін қайдан тұзу шықтың,
Жеріңе басқан, тұрған мәлім сырың.

Баласы Орта жүздің сандалды ма,
Ісіне Құдіреттің таң қалды ма?!
Құлболды мен Қаржастың шаһбазынан
Сен расходын(ысқатын) алмаған жан қалды ма?!

Мәшиүр Жусіп пен Жұніс Шалқарбайұлы

1. Жұніс Шалқарбайұлының Мәшиүр-Жусіптен сұрагы

Бісмілла-әуел сөздің бітидасы,
Екінші- хамит сана болсын-басы.
Құдайым барша жаннан артық қылыш,
Қолыңа ұстаганың-дүрдің тасы.

Бұлбұлсыз: қолдан-қолға түрмай жүрген,
Бойға тен ешбір жанды көрмей жүрген.
Хан-қара, кожа-молда, төре болсын,
Мойныңды ілтипат қып бұрмай жүрген.

Бір шыққан жан едіңіз жүрттан асып,
Жетеді дәрежене кім таласып?!
Сол шыққан аузыңыздан(ағызыңыздан) ғылым
(каллам)-хикмет,
Кетеді мәжілістерде мауқын басып.

Бұхар барып кірдіңіз дәрісхана,
Самарқанд, Шымкент, Сайрам, Ташкент және.
“Әркімнің заманында Лубайт шағыр”,-
Дегендей айтуымызға болдың дана!

Өтіпті бізден бұрын Әбушайыры,
Оның (аның) жоқ шағырлықта еш ғайыбы.

Болып тұр өнеріңіз соған ұқсас (ұқшаш),
Табиғат дұрыс болып тұрса жайлыш.

Тындаса(тынласа), күлак құршы сізден қанар,
Естүмен сыртыныздан құмарланар.
Ғылым хал, ғылымидан баһра(паһра) алыш,
Ориған көнілінізде –жанған фонарь-(панар).

Сөндірмей қойды тәнірі сол жандырып,
Бал шекер аузыныздан дұр тамдырып.
Берілген ғақыл, бақыт, нақышыменен,
Кетесіз кез келгенді бір қандырып.

Бұзады табиғатты дүние сүм,
Жарықсыз –жүрген күнің, болған соң түн.
Сейлесен, қара қалып адамдарға,
Жөнінді қисық қылып, табады мін.

Біз айтып тауыспаспыш сіздің кепті,
Аралап тамам еткен барша көпті.
Бұхарекен, Шортанбай, Сақау, Көтеш,
Құдері, Ұлбике мен- бәрі де өтті.

Өзі жоқ, бәрінің де сөзі қалған,
Табылмас сынга салсақ, ешбір жалған.
Молдакем, жауап берер кез келгенде,
Сұрайтын бір сөзім бар ойыма алған.

Сұраймын: бір мәселе емтиқансыз,
Жанып тұр өнеріңіз:майсыз, шамсыз.
Ісінен(сыйынан) әрбір сабаз шығып кетіп,
Бой асып, жеке қара жүрген жансыз.

Келмеген талас-бақас біздің ойға,
Тағылар мұндаі мінез мін бол бойға.

Кісіміз-халі мүшкіл кез келгенде,
Пайдаланып қалайық қалмай жайға.

Хат жаздым осы сөзді көніліме алып,
“Жұргенім жарамас,-деп,-макрұм қалып?”
Мұнтышыр бір пайданыз тие ме деп,
Ража сізден қылдым мен (мән) бір талып.

62

Барады күші жеткен Қағыба-қажыға,
Болмаған бару парыз дәuletі азға.
Шақыртып құзырына: “Сол келсін!”-деп,
Шығарған не себепті Мигражға (Магражға)?

Бір сөзге көп дауласқан (низахаласқан) төрт періште,
Қызметкер әрқайсысы әрбір істе.
Таласып неше мың жыл мұназада,
Таба алмай басы қатқан ерте-кеш те.

Періште: төрт Мұқарраб таласыпты,
Таба алмай төрт мәселе қарасыпты.
Мың жылдай қабыл қылмаған сол мүшкілін
Молдеке(моллаке), ақырында кім шешіпті?

1899 ж.

2. Жүсін Шалқарбайұлына Мәшиур-Жүсіптің жаяуабы

Сұрадың бізден бір сөз, молда Жұніс,
Нұскадан көргендіктен байқап дұрыс.
Колқанды пұлды қылып берейін деп,
Көнілімде сактап жүрдім бір жаз, бір қыс.

Кеңестен қалман тоқтап тіл байланбай,
Кешікті шешілуге ыңғайланбай.

Шу мен шу, қан мен жыннан қорытылып,
Сүт болу онай емес жыл (айланбай) айналмай.

Ел кезіп диуанадай жүрмін ақтап,
Арақ ішпей мас болып, сандырактап.
Бір Мақпалдың баласы болғандықтан,
Ағанды көтересің мұнша мақтап.

Құдайдың, көп шукірлік, бергеніне!
Қағазға қолым жортып, желгеніне!
Куандым лашығыма мен де сыймай,
Сонынан сендей іні ергеніне!

Кітаптан мен көргенді сен де көрдің,
Ілесіп із екшемнен баса жүрдің.
Бір жерден екі көңіл шыққандықтан,
Мен көрген жерден өзің жағып бердің.

Сөйлеткен жастан Тәңірім илham беріп,
Бұлбұлдай қызыл гүлді жүрмін теріп.
Сөз формын (формасын) жүрт көзіне көрсетейін,
Самарқанд жібегіндей оннан өріп.

Көңіліме ерте қонған сөздің ауылы,
Қолаттай таудан түскен қалың қаулы.
Бұл сөзге сіз сұраған көп періште
Талас кып неше мың жыл болған даулы.

Қағаз ақ болғанменен, сия-қара,
Қаламсыз оған қылар бар ма шара?!
Періште төрт Мұқарраб бас қосқанда,
Төрт сөзге қылышыпты мұназара(мұзазара).

Жүрген жоқ періштeler бекер ойнап,
Сұнгіген бұл дарияға әркім бойлап.

Шешуін бұл төрт сөздің біле алмаған,
Жанжал ғып, перштегер мың жыл ойдал.

Бір Алла Мұхаммедтің нұрын қылды,
Ғаламнан он сегіз мың бүрын қылды.
Артылтып құдірет өзі барша жаңнан,
Ғылымға көнілін оның орон қылды.

Галамға заһар қылып, нұрын шашты,
Жебірейіл, Фазірейілден білімі асты.
“Әманна осада кина”, - деді бәрі,
Еш макұлыш -шайқамады оған басты.

Кеңесті төрт перште басын қосып:
“Шешілсе, кәні, бізге бұл сөз?!” -десіп.
Әкелсе, ықтиярсыз Тәңірім айдал,
Ділгір боп, сұрап едік жолын тосып!

Құданың құдіретіне жақын қолы,
Жаратты бізден артық әлбетте оны.
Бас қосқан төртеуіміздің ортамызға,-
Тіледі: -“Бір келтір, -деп, -Тәңірім соны!”

Бұл сөзді шын тынданыз, қойып құлак,
Келеді жана саулап тындан бұлак.
Шақыртты Жебірейілден сый құрметпен.
Сүйікті қылу үшін досын конак.

Балқытты қорғасындай, басса тасты,
Жеті қат көк қуанып, қойнын ашты.
Дұғасы перштегер қабыл болып,
Мұхаммед хақ пайғамбар Миғраж асты.

Қарасты хор қыздары қағып қасты,
Өте берді бұларға бұрмай басты.

“Пакина қаба қаусайын ау әданы”, -
Білгенге онан жақынырақ жақындасты.

-Бастан басты саты ғып жүрдім!-дейді,
-Шымылдықтың ішіне кірдім!-дейді.
-Өз аузынан естілген -бұл сөз анық,
Бетпе-бет айқын анық көрдім!-дейді.

-Пердесіз Құдірет ашты,-дейді,-жүзін,
Неге мензеп айтайын оның өзін!
-Иа, Мұхаммед хабибім, білесің бе
Дауласқан періштелер жанжал сезін?!

-Есіл-дертім осы күн иүзің(жүзің)!-дедім,
-Маган керек өзіннің сезің !-дедім.
-Сен тұрғанда , қалайша білем дейін,
Білгүшірек(білгішірек) баршадан өзің!-дедім.

Кигізді ғымырак тәж, лаулак тонын,
Көрсетті тұра өзіне барап жолын.
Жұлын тұтақос жаурын ортасына
Mehіrbанлық тигізді Құдірет қолын.

Денеме Құдірет қолы тиді дарып,
Еттен өтіп, сүйекке жетті барып.
Екі емшегім арасы мұздай болды,
Қолка, жүрек-кеудемді түгел жарып.

-Бойыңа зор жақсылық келді,-дейді,
-Шешерсің жетпіс екі тілді!-дейді.
-Немене періштенің даулы сөзі,
Көніліңе қонды ма , айтшы енді?!-дейді.

-Дәл болды айтқаныңдай, пәлі!-дедім.
-Сұрасын енді менен,кәне?!-дедім.

-Аппақ қып, судан сүтті айыргандай,
Берейін түгел шешіп, оны!-дедім.

-Біреуі кіпарат дур таласының,
Бар қамы адамзаттың баласының.
Мұны орнына келтіріп, қолмен қойып,
Жанжалын тыныш қылайын арасының.

66

Иншалла, рауа болар барша қажет,
Құдайға жылап қылса кім мінажат.
Біреуі талас сөздің -Аллаһу- ағлам:
“Пенделер табады,-деп, -неден Нажат?”

Бұл өзі болған бұрын әңгіме кеп,
Дауласқан періштерер бұ сөзге көп.
Сөзінің болған тартыс біреуі -бұл:
-Дәреже, табылады неменен?!-деп.

Құлақтың қарызы жоқ сөзге тояр.
Білген жан сөз мәнісін көніл қояр.
Біреуі сұрайтуғын сөзлерінің:
-Пенденің не нәрсе,-деп,-басын жояр?

Алла айтты:

-Иа, Мұхаммед, айттың жөнін,
Хақиқат, тауып айттың сөздің шынын.
Сөз еді түспей жатқан көптен көзге,
Жалаңаш қылыш тапты жаңа қынын.

Бұл жерге жан келмеді сенен өзге,
Менімен сөйлесуге жүзбе-жүзге.
Қылыщтай қынабы алтын, жарқ-жүрк етіп,
Асылың енді біздің түсті көзге!

Алла айтты:

-Перштепер, басыңды қос!
Қонакқа келді бізге сүйікті дос!
Алдынан жолын тосып, жолығындар,
Алтыннан ағып келген күр қалмай бос!

Тігіп тұр жол үстіне көзлерінді,
Берік тұтып, бекем ұста өзлерінді.
Шешетін сез түйінін шебер келді,
Сұрап қал, қапы қалмайсөзлерінді!

Бұ сөзбен перштепер қосты басын,
Көргелі тамаша етіп дүрдің тасын.
Алдынан әдеппенен(әдеп бірлан)сәлем берді,
Баршасы бірдей қойып шын ықыласын.

Исафил сөз қозғады әуел бастап,
Кетпейін керек жерін айтпай тастан.
-Капарат қасланбаган не нәрсе?-деп,
Көңілінде сұрап сезін айтты ойқастап:

-Қылмайды еш нәрсені пенде біліп,
Қаларын және білмес неден өліп!
Пенден табыларлық іс бар ма?-деп,-
Күнәны быт-шыт қылып кетер бөліп?!

Пайғамбар айтты:

-Әрқашан құдай жар-ды(нар-ды),
Қылады Құдірет оңай-қыын, тарды!
Капарат көп кінәға болатұғын,
Қылдырса, Тәніріме оңай уш іс бар-ды!

Біреуі -таһараты кәміл болса,
Жер баспай, таһаратсыз, журсе-тұрса!

Коймастан таһаратын әдет(ғадет)қылған,
Ойна келтірместен күйсе, тоңса!

Құдайды шын ықыласпен көңіліне алса,
Болса да барада жері алыс қанша!
Өмірінде әдет етіп, тәрк қылмасстан,
Жамағат-намаз үшін мешіт барса!

68

Намазға ерте баруды ғадет етіп,
Мешітке елден бұрын барса жетіп.
Тырл етпей, намаздыгер оқыған соң,
Сарғайып намазшамды алса күтіп!

-Қалды ма сөзден шартық, кәне?-дейді,
Іздесен, міне, сөздің мәні-дейді.
Бұл сөзге періштерел қайыл болып:
“Садақа ұстазыңа, пәлі!”-дейді.

Хазіреті Микайл(Михаил) жақын келді:
-Міне, жаңа көрдік, -деп, -сейлер тілді.
-Табылды капараттың әбден орны,
Дәреже артылады немен енді?

-Адам дария болады жүруменен,
Шеберлігін Құдайдың көруменен.
Дәреже артылады өлшеусіз зор,
Қолы ашық боп, әркімге беруменен.

Қасқайып мейман көрсе, көрсе қасын,
Қол қусырып, шұлғытып тұрса басын.
Бергенге беру деген әркімде бар,
Бермегенге көл-көпір қылса асын!

Ақыл-естен айрылса, мейман көрсе,
Қабак шытпай көлдей боп, шықса-кірсе.

Танығаны, танымаган –жан біткенге
Сыйлық пенен сәлемді бұрын берсе!

Тұн қаранды, жан біткен үйықтап жатса,
Үйде отырып, тырп етпей бұл тұн қатса!
Тұн намазын оқумен дамыл көрмей,
Тұн өткенін білмей қап, таңлар атса!

-Дәнемені білмеген-мұндық,-дейді,
-Табылған сөзге тоқтап, тындық!-дейді.
Бұл сөзді естіп, Микаил (Михаил) кейін қайтты:
-Алтын болсын сөзіңіз, құлдық!-дейді.

Және бір сөз килігер қын, тардан,
Сөз сұраган Жебірейіл пайғамбардан:
-Не нәрсе?- деп сұрайды білу үшін-
-Құтқаратын пендені қын, тардан?

-Қалдырмастан сөйлейін сөзден шартық,
Ар жағында көзі мол, емес тартық.
Кімде-кім жаратушы бір Алладан,
Корқынышы күннен –күнгө болса артық.

Нәпсіні өзі билеп, жерді басса,
Отқа түсірер орыннан аулак қашса.
Жұрт көзінше Құдайдан қорықса қандай,
Онашада корқынышы одан да асса!

Елең-селен қылмаса карын тоқтық,
Отындық болмаймысың , болса оқтық.
Құдай үшін қолы ашық, болса мырза,
Бірдей болса көніліне барлық, жоқтық.

Ашуланып, ажары бұзылмаса,
Елермесе есіріп, шатлық асса.

Мақтау, боктау,- бәріне бірдей шыдап,
Ашуынан сактанаң тұрса одаша.

Тамам болып мұнымен бұл сез тынды,
Өтіріктен өтіп алып, таптық шынды.
Бұ да ойдағы ез сезін сұрау үшін,
Фазірейіл даярланды періште енді:

-Әркім өзі білем деп, қылар бір іс,
Қайсысы-он, қайсысы келер теріс?
Біліп қылар пендениң бір ісі жок,
Бұ жалғаның ісі дау, жанжал, керіс.

Жүзінізді көрген соң, қалдық тойып,
Аузыныздан не шықса, құлақ қойып.
Қандай нәрсе, айтыңыз әшкере ғып,
Білінбестен пендени кетер жойып?

Пайғамбар айтты:
-Рас, білу қын,
Наданлар өз басының білмес сыйын.
Пайда менен залалдың білмей парқын,
Бас қосар бір араға қылып жиын.

Пір болып, басшы болып, бастаса жол,
Пір тұтып, берсе тегіс жұрт отан қол,
Болғанмен жұртқа кепіл, жұмысы жоқ.
“Пірадар”-дегенге мәз, түссе акша мол.

Соңынан ерсе жұрттың кәрі-жасы,
Әр жерде болып дария алдында асы.
Жұрт қамын ойлауменен ісі болмай,
Нәпсінің айдауында жүрсе басы.

Қақ жолдан адасқанға нәпсі (ғалып)қалып,
Әйтеүір бірі жеңер барып-барып.

Иненің жасуындай қасиет жок,
Жоғалар өзін-өзі жоғары алып.

Әзелде тәнірім кылса, бар ма шараң?
Не пайда бар болғанмен, мың сан қаран?
Бас жоятын пәленің қақ мандайы—
Бай болып дәүлеті мол, болса сараң.

Пайғамбар қыын сөздің кілтін ашты,
Шат болып періштер танырқасты.
Сөзінің Мұхаммедтің шындығына
Құдайым өзі құдірет(мемлік) мөрін басты.

Дарыған Құдірет қолы бармағына,
Ілінген дүрдің тасы қармағына!
Шешуі осы сөздің себеп болған
Миғражға хак Расулдың бармағына.

Қырық түрлі себеп жазған Сияр Шәріп,
Аралап оқып бәрін, көрген ғаріп.
Өзімнің ұстаганым осы болды,
Нұсқасынан Сияр Шәріп жазып алып.

Көрінген сонда түгел көзге түсіп,
Таласқан періштер сөзін шешіп.
“Сөз қылып барды-жоқты шата берген,-
Демендер - әуре жан ғой Мәшһүр-Жүсіп!”

Ғарық болдым мен күнәға бата-бата,
Көп қылды өтірік мақтап, жұрт миқата.
Аламын білместікті мойныма мен,
Сөзімде білмей айтқан болса қате.

Атамыз -Әбілбашар- Адам ата,
Әрқашан адамзатта болмақ қате.

Көңіліңе тиіп айтқан жақсы сөзім
Беріндер естіген жұрт маған бата!

1900 ж.

Мәшиур-Жүсіппің тырнамен айтысы

Сөзіме сүйінер дос, күйінер дүшпан,
Шулаган дауыс шықты күншығыстан.
Тағы да құрбыларым қылды тілек,
Бір кенес естіртейін тырна құстан.

Аяғы арғымақтың болар шалыс,
Қыс басы-тындасаныз, болар қауыс.
Мен үйде әнгіме ғып отыр едім,
Шулаган күншығыстан шықты дауыс.

Қараша, қыстың басы, қауыс екен ,
Ырыс-жұғыс, сол ақыл ауыс екен.
Киқулап күншығыстан шықкан дауыс
Шулаган тырна құстың дауысы екен.

Ақырап қазан болғанда, бір ай күз бар
Құс жолы көк жүзінде салған із бар.
Айтайын бұрынғының нақыл сөзін,
Сүлеймен пайғамбардан қалған сез бар[1].

Қағазға жазған Жүсіл қалам тартты,
Қайғысы ғашықлықтың жанға батты.
Жаз етіп, күздің айы мизам болып,
Ең алды жыл құсының тырна қайтты.

Киқулап салды хабар тамам құска,
Кітапта құстыңтілі болған нұска.
Дауысы қулағыма естілген сон,
Кидім де кебісімді, шықтым тысқа.

Қайтуға бетін түзеп салды ғой жол,
 Тырна екен жұз елудей бір ауыл қол.
 Жұртқа айтып жүрген сөзі мынау болды:
 “Біз қайттық, көріскенше, хош-аман қөл!”

Ауылдан айналады ұзай алмай,
 Жаныңды адам алмас, Құдай алмай!
 Айналып жүргендігін көргеннен соң,
 Бір кеңес қыла салдық шыдай алмай.

Мәшиүр-Жүсін.

Жаз келіп, күз болған соң, қайттың, тырна,
 Амандық ел мен жүртқа айттың, тырна!
 Келуіңнен қайтуың оңай болды,
 Кәнеки, не бітіріп, қайттың, тырна?

Тырна.

-Күс едім ұзын мойын тырна-деген,
 -Барамын енді қайтып Сырға!-деген.
 -Алладан тағдыр жетіп, дем таусылып,
 Тұра алмай мен барамын қырға!- дегей[2].

Мәшиүр-Жүсін.

Сөз басы-Құдай сөзі, тырна құсым,
 Мінеки, қонақ болсан, даяр, қосым.
 Елінді жау шапқандай қиқулайсын,
 Жаныңа нeden мұнша келді қысым?!

Тырна.

Қосынан дауысымды естіп, шықтың көре,
 Біздерді жолаушы деп сәлем бере.
 “Мойыны ұзын, анадайдан көреді”,-деп,
 Сайлаған құс біткенге бізді төре.

Біздерден естір болсан, мінеки, кеп,
Түнде -ұйқы, күндіз күлкі көрмедім кеп.
Төре боп құс бастаған шағымызда,
Бермедім көпке дамыл: “Болшы, бол!”-деп.

Көп құстың: “Жүрші, жүр!”-деп, тынышын алдым.
Көрінсе, қайда қарақику салдым.
Мақал бар: “Беймазаның түбі-наза”,
Көпке жақпай, қанғырып босқа қалдым.

Тамам құс бізді шетке байладап кетті,
Жамандап бәрі бізді сайрап кетті.
Патшаға самұрықтай арыз беріп,
Бізді тастап, ақкуды сайладап кетті.

Сонда мен қапаланып, болдым наза,
Қылғам жоқ ұрлық, етірік, бұл не жаза?!

Айырылып төреліктен қалғаныма,
Қырық күндей жылап Хаққа, тұттым аза!

Жөнелген тамам құсты акқу бастап,
Кетіпті керек қылмай, бізді тастап.
“Сендерменен бас қосып жүрмейін!”-деп,
Серт қылдым, ант-амандай[3] мен де қастап.

Тор тауы-Мұса көрген Хактың нұрын,
Бейіштен иманды құл алар орын.
“Сертіме сонда қылған жетейін!?- деп,
Ұшамын өзге құстан қырық күн бұрын.

Өз ойым-өзгеге теріс, өзіме он,
Көрмеймін, қайда барсам, мұз бенен тоң.
Ұшсам да қырық күн бұрын, айналыс көп,
Жетуім қалай барсам, тап қырық күн соң.

Мәшиүр-Жүсін.

Кикулап, елендетіп, көңілім бөлдің,
Тұсыма Құдай айдал душар келдің.
Басыңнан ондай күндер кешкен болса,
Не көрдің, бұ жалғанда, нені білдің?!

Тырна.

Біз келдік: “Шебі тәтті жерлер бар!”-деп,
Жұртқа айттық: “Қыс келеді, күзем ал!”-деп.
Үстінен әр ауылдың бір айналып,
“Қазағым, жаман болма, жақсы бол!”-деп.

Мәшиүр-Жүсін.

Жыландыузіп жейсің, екі бүктеп,
Айтасың қыстырып сөзінді ептеп.
Қанғырып неге келдің соңша жерден,
Тағы да қайттың, айтшы, нені жүктеп?!

Тырна.

Ауырттық ұшып-қонып алақанды,
Өткіздік зауза, шілде, сары атанды.
Ыстықта тау саялап, су жағалап,
Өстіріп алып қайттық балапанды.

Мәшиүр-Жүсін.

Деген сөз естілмейді: “Тырна шешен”.
Өзің де адад болмайсың жылан жесен.
“Жер ойылар,- деуші едің-басқаныма”,
Қайттың ба, жер ойылмай, аман-есен?

Тырна.

Біз неге есен болмаймыз ел аманда?
Әркім аман тұрмакшы он заманда.
Келген дәулет емес пе, кеткен- бейнет,
Өзің де айт: Халайық тыныш, жүрт аман ба?

Мәшиүр-Жүсін.

Халайық: аманы бар, жаманы бар,
Көп малдың жүйрігі бар, шабаны бар.
Біреу жылап, біреулер күлгөн заман,
Жан бола матаймайтын табаны бар?!

Тырна.

Табанды, тұрақтаулы жалғыз Құдай,
Бұ дүние бір күн олай, бір күн былай.
Бізде де алдырыған бар, шалдырыған бар,
Макұлықпаз біз де өзіндей болған солай.

Мәшиүр-Жүсін.

Сендер-кұс аспандағы ұшып жүрген,
Жерлерге көңілің сүйген түсіп жүрген.
Қанат жоқ ұшып кетер біз болмасақ,
Сендерге не пәле бар ұшып жүрген?!

Тырна.

Болды ғой: “Дей бергіштік”- мына сөзің,
Алжитұғын қартайған емес кезің.
“Зажада елқағата ұгмей лапсара”-
Қаза келсе,-деген бар- көрмес көзің!”

Мәшиүр-Жүсін.

Рас, біз көре алмаймыз, келсе қаза,
Шымылдық- көзімізге күнә, жаза.
Күнәсіз сендер неге көре алмайсың?
Кәнеки, жауап берші бұған таза!

Тырна.

Әдетпен бұл ауылды бір айналдым,
Сөзінді естіп қимай, шыр айналдым!
Қонайын десен манына (маңайың) тіпті ыңғайсыз,
Қылма айып, тұрмады деп, жүре айналдым.

Мәшиүр-Жүсін.

Құс болған сенен мықты сол бүркіт пе?
 Қиқулап, надан тырна, елді үркітпе!
 Ұшсан да қанша айналып қанатың бар,
 Сұраған сөзіме тіл бермей кетпе!

Тырна.

Рас, біз оқымағанами надан,
 Шүкір, ғапіл емеспіз бір Алладан!
 Үстадың не сөзімнен, айтшы, жігіт?
 Болады надан деген қай түрлі адам?

Мәшиүр-Жүсін.

Надан сол: жақсы пейіл, ісін(есін) жойса,
 Ішіп-жеп, құр мәз болса, қарыны тойса.
 “Алда ғой пәле дәлел батыл” - деген
 Сөзінің басын айтып, артын қойса.

Тырна.

Қыркүйек-қыстың басы, үш ай құз бар,
 Құс жолы-көк жүзінде-салған із бар.
 Ал енді дәлел десен, мен айтайын,
 Сүлеймен пайғамбардан қалған сөз бар.

Сүлеймен патша бір күн сейіл құрды,
 Жабайы ұшып жүрген тоты көрді.
 Көп бала қыл мен жіптен тұзак байлап,
 Тотыны түсірмекке жайған торды.

Тоты құс көреді екен: ұжмақ, тамүк,
 Не барын жер мен көкте,- бәрін анық.
 Ғақылға өзі дана, шешен екен,
 Балалар шыдатпапты тынышын алып.

Сүлеймен тұра қалды жылдам өтпей:
-Ай, тотым, қалай жұрсің қашып кетпей?!

Ішінде балалардың жүргенің бе,
Жерлерге адам бармас ұшып жетпей?!

-Балалар қиналады тартып азап,
Тақсыр-ау, қаш деменіз мені қажап.
Тор түгіл, оқ атса да, ұстаратам ба,
Бұларды қылып жүрмін ойын, мазак.

Сүлеймен естіп мұны кете берді,
Тотыны ақылсыз депете берді.
Арада бірнеше күн өткізбей-ақ,
Тотыны ұстап біреу алып келді:

-Ай, тақсыр, ұстап келдім бір тоты құс,
Торғайдан тұсуі оңай бір добал құс.
Жеп еті жок, тұрымтай, қырғи емес,
Керексіз жасайды екен Құдай да бос!

-Бұл өзі -Үндістанның құсы- деген,
-Кісіні көргенім жоқмұны жеген.
Сатпа, сойма, қапасқа сал да байла,
Бұған керек сыбага-осы!-деген.

Тоты айтты:
-Өлсем не етті сізді көрмей?!

Төрөнді қисайттың ғой тұзу бермей!
Тақ астында қоймада көп алтын бар,
Алдырыңыз, кетерсіз бәрін білмей.

-Рас, тоты, білемін ақылды істің
Анау күн сен тіл алмай, ерегістің.
Файыпты болжайтұғын дана екенсің,
Бадырайып жатқан торға неге түстің?

-Мен торға түспейін деп, аспанға ұштым,
Сізбен емес, баламен ерегістім.

Жер жүзін өрт алыпты, тегіс күйіп,
Көздей жер сау көрінді, келіп түстім.

Көрінген өрт боп маған сор екен сол,
Бір тосу Хактан даяр түр екен сол!
Сау жер болып көрінген титтей ара,
Балалар күрып койған тор екен сол!

Ілініп қыл мен жілке қалды аяғым,
Ұмыт боп, ойдан шығып сол баяғым.
Далақтап ұшып жүрген бір уыс жұн,
Сендей- жүзік, Мұсадай-жоқ таяғым.

Олтірсөң де қалайын шығарып үн,
Бар ма ойында жүзіктен айырылған күн.
Шикі сүт емгендігің шықты есінен,
Әйтпесе мен не десем, дер едің жән.

-Міне, алтын уыс-уыс құны,-дейді,
-Тұрмайды түкке ет пenen жүні,- дейді.
-“Тоты айтыпты!”- деген сөз хат боп қалсын,
Босатып, қоя берші мұны!-дейді.

Міне, осындаі сөз қалған тоты құстан,
Біз бен сен сөйлескелі Хақтың қосқан.
Ал, енді риза бол, насхат сол,
Бәріміз тоңбайық,- деп,- қашып қыстан.

Мәз болып күр атакқа Мәшһүр-Жүсіп,
Қаңбақтай домаланған желмен ұшып.
Тотыдай торға түскен біз қаламыз,
Бармақтың көлеміндей жерге түсіп!

Солай деп өте шыққан тамам тырна:
 “Қазағым, жақсы бол! -деп,- жаман болма!
 Кеңітсең сен пейілді, дәулет артар!
 Тарылсан, салар Құдай қыын жолға!”

Мен-дағы:
 -Хош-аман бол, тырна!-дедім,
 -Біз ұтылдық, сен үттын, тұрмал-дедім.
 -Сәлем айт, әулиеге, барша аруаққа!
 Барсандар, есен-аман Сырға!-дедім.

Өткіздік осыменен биыл күзді[4],
 Тырнадан бір насхат ұқтым сөзді.
 Иманды, бұл жалғаннан абыройлы
 Өткіз, сен Патша құдай баршамызды.

1878 ж.

Mәшиүр-Жүсіптің қаргамен айтысы

Тұн ұзап, күн қыскарып, болды қазан,
 Бес намаз, жанның пірі[1] иман, азан.
 Арбаға ала қарға қонып алыш,
 Қарқылдан ертең ерте, кетті мазам.

Mәшиүр-Жүсін.

Тұғырың, қарға, сениң тартқан арба,
 Қақсайсың ертеменен жының бар ма?
 Немене айтып тұрған былшыл сөзің,
 Айт маған анық қылып, ала қарға?!

Карға.

Келмейді тілім сақау, айтар[2] сөзге,
 Фарағат, ракат жазған жоқ-ты бізге.

Қысылып бір жанымнан қақсан тұрмын,
Килігіп қалғандықтан, сүйк күзге[3].

Мәшиүр-Жүсін.

Кім тігер сен тоңды деп ақ шатырды,
Болса да көніл қорқақ, қол[4] батыр-ды.
Осынша жүрттың тынышын кетіресің,
“Арқага кел!”-деп, сені кім шакырды?

Қарға.

Құс едім жүнім ала, атым-қарға,
Керінер алтын тақтай (так тәрізді дегені-Г.Ж.) маған
арба.
Қанғырып бейнетпенен кешкен күнім,
Қорлыққа жазса Құдай, шарам бар ма[5]??!

Мәшиүр-Жүсін.

Ей, қарға, ойын сөзге болма наза,
Қарқылдап ертеңменен алдың маза.
Жалғанда тыныштық саған бермегендей,
Құдайға қылып едің қандай жаза?

Қарға.

Көп құстың мен жарапдым бірі болып,
Қыдырдым бұ ұнинең сері болып.
Ұшырап Нух пайғамбар қарғысына,
Өкіндім жүргеніме тірі болып.

Мәшиүр-Жүсін.

“Қарқылдақ, қара мойын қарға”- атандың,
Таңертең қақсаған бол мазамды алдың.
Қалайша қарғысына душар болып,
Айт маған: не себептен бүйтіп қалдың?

Kарға.

Айтайын, естір болсан, енді сырды,
Топан бол жан-жануар бәрін қырды.
Арасы жер мен көктің сумен толып,
Алты ай, алты күндей толқып түрдү.

Кемесін Нух пайғамбартышқан тесті,
“Кім табар сол тесікті?” - деп кеңесті.
Тесікті жылан тауып кіріп алыш,
Аузына сол тесіктің бүке түсті.

Тесікten су жібермей жатып алды,
Халайық кеме ішінде аман қалды.
“Берсін,-деп,- қалағаным, уәде бар”
-Деп, жылан еңбек сұрап, қолқа салды.

Бұл хабар жетіп қалды пайғамбарға,
Олардың сөздерінде жалған бар ма?
Не тілесе, тілегін алсын!~дейді,
Көнілінде қалағаны мал ма, жан ба?

Мұны естіп жыланға кірді хайла:
-Жалғанда ішпек, жемек жанға пайда.
Тәтті етті макұлықтан корек берсін,
Кәнеки, еті тәтті макұлық қайда?

-Жарайды, бүйірайын, алсын!-дейді,
-Іздеуге оны біреу барсын!-дейді.
-Қиямет қайымгаша қорек болып,
Жыланға еті тәтті қалсын!-дейді.

Дүниеде жерік асым- жемтік, тамак,
Алдынан бәрі даяр табақ-табақ.
Тауықты кепіл қойып сенімдікке,
Кәнеки, кеттім ұшып далак-далак.

Қыдырсам, тартылған соң топан сұы,
 Қырылған макұлықтың жасы, қуы.
 Жарлығы пайғамбардың шықты есімнен,
 Жемтіктің мастандырды мені буы.

Ойыма түссін қайдан маған қайту,
 Есімнен шықты қайтып хабар айтту.
 Жемтікке қызыққаннан алысқа ұзап,
 Құдірден асып кеттік арту-арту.

Тауыққа сонда мені:
 -Шақыр!- депті,
 -Қанат қағып сол келе жатыр,-депті.
 Ұша алмас осылайша бұл,-деп айтқан,
 Қиямет қайымғаша ақыр!-депті.

“Шақыр” десе, қикулап айғай салған.
 Естісін кеткен қарға оны қайдан?
 Тамам құсқа бір тауық кепіл болып,
 Кепілінен жазылмай кентте қалған.

Қарғаның қайтатұғын мезгілі асты,
 Қайдан қайтсын сол тастап жерік асты?
 -Сен тауып, сол қарғаны алып кел,-деп,
 Жіберген:
 -Ұшқыр!-ғой деп, қарлығашты.

Қарлығаш жетіп сонда маған келді,
 Бірге еріп оқпак, сона,-тамам келді.
 -Тәтті екен ненің еті бұл жалғанда,
 Білдің бетатып берін, қарғам?-дейді.

Жоқ қылған патша Құдай құстың сүтін,
 Болады иманды күл тілге шетін.

-Карлығаш, қанша жанның таттым етін,
Тәтті екен,- деп мақтадым,-адам етін!

-Япым-ау, тәтті ме екен адам?-дейді.
-Жыланға болғаным тағам?!-дейді.
-Білейін мен ісінен, қалай екен?
Иіскетші аузынды аш та маған!-дейді.

Сонда мен аузыымды ашып, тұрдым қарап,
Тілімді жұлып алды, акты қанап.
Тілім жоқ енді сөйлер, сақау болдым,
Қарадым сасқанымнан алақ-алақ.

Оқпақ сонда:
-Айтамыз мұны!-дейді,
-Тілінің түсер саған құны!-дейді.
Оқпақтың тілін жұлып, “ох!” дегізіп,
Сонаны ызылдатып қоя берді.

Таласа қарлығашпен мен де салдым,
Алдына Нух пайғамбар жетіп бардым.
-Не ғып мұнша кешіктің?-деген шақта:
-Қарқ-қарқ!-деп сөйлей алмай, сөйтіп қалдым.

Пайғамбар қарлығаштан сұрап қанған:
-Сөйлемескарға, тіпті, ұялғаннан!
Жолда келе жатқанда маған айтты,
“Шөлбақа тәтті екен,-деп,- барша жаннан”.

Адамға қарлығаштың іші бұрды,
Жыланға шөлбақаны жем бүйірды.
Атар таң, шығар құн жоқ мен сорлыға,
Қайнатты сөйтіп маған қалың сорды.

-Ей, қарға, бейнетпенен күнің кешсін[6]!
 Тілінді мұнан жаман тәнірі кессін!
 Қиямет қайығаша қарқылдаң өт,
 Әрқашан көкейінді жемтік тессін!

Қарлығаш мені шетке байлағаны,
 Қатты екен пайғамбардың қарғаганы.
 Ғұмырымда мирас қалды тұқымыма,
 Қалың сор сонда мені айдағаны!

Мәшиүр-Жүсін.

Бозбала, гибрат алшы, мына сөзден,
 Жастықта дүниені қой, иман ізден!
 Қарғаша Құдайынан қалма ұялып,
 Дүние-жемтік: жол табар мұнан безген.

Артында қалдырасың жиганынды,
 Құдай сүйер дүниені қиганынды.
 Қарғаның тілін жұлған қарлығашша
 Фазазіл ап кетпесін иманынды!

Құдай-ау, әзәзілден бізді сакта,
 Алдырма сол дүшпанга өлер шақта.
 Мен емес, тілінді алған-өз сазайын,
 Ступай, пошел, қарға, басқа жакқа!

Ты что, занимался ғапіл пенде,
 Непринять ни как нельзя мінез сенде!
 Кедейлерге кежеген кейін тартып,
 Бай жұмсаса, жүгіру-сен де, мен де!

Мысал үлгілері

Сәйгелді, сона, бөгелек

Сәйгелді, сона менен бөгелек-ті,
Ушеуі халфе сайлап көбелекті.
Мекен-жай, қоныс қарап тұрак үшін
Кезіпті дамыл көрмей[1] төніректі!

Жолдас бол бірі-бірін қимас болды,
Дәнеме ғұмырында жимас болды.
Ұшып-құс, жүгіріп аң бола алмады,
Ешкімге керексіз бол, сыймас болды.

Дүние кезді әркімнен сұрап қоныс,
Желге ұшырып өмірін босқа журіс[2].
Ешбір макұлық маңына жолатпады,
Көрмеді төртеуін де бір жан дұрыс.

Жауабы сұрағанға беретүғын,
Сонынан жүгіргеннің еретүғын.
Сәйгелді айтты:
- Конамын жеген жерге,
Инем бар, - деп [3],-етіңе кіргізетүғын!

Сона айтты:
-Жер бар ма,-деп,- мен баратын?
Сөзімді бар ма ,-деп,- жан анғаратын?
Дәрігермін жергілікті хатымгерде,
Банкам бар- даяр бойда қан алатын[4].

Бөгелек ойламайды мен қалам деп
-Жеңілмін, титтей желмен қозгалам,-деп.
-Жыршымын неше түрлі күй білетін,
Сембестен (Тынбастан) [5] талмай жағым эн
салам!-деп.

Көбелек мақтанады:

-Шұбармын!-деп,

-Қайда мисыз, ойсызға қонармын!-деп.
-Ұйқы мен мас қылатын қонғанымды,
Жазылған жергілікте тұмармын!-деп[6].

Кетерді сиыр мұрнын мақтанумен,
Ісі болмай ойланып, сақтанумен:
-Сәйгелді, инең болса, маған келші,
Мүйізім бар шындалған[7] қакталумен.

Үмітім бар тиер деп маған пайдаң,
Жүртсың ғой толып жатқан әр түрлі айлан.
Қона бер мүйізіме түк етпейсің,
Инең түгіл қырық жерден болса наизаң!

Түйе тұрып мақтанды:

-Кұлақ салың!

Мен емес шыдамы жоқ күйікі малың.
Ничего, банкан маған түк қылмайды,
Икемге көнбейтуғын терім қалың.

Тоса берді, мақтанып жылқы жа жон:
-Менде бар,- деп,-боранда тоңдырмас тон.
Айғайға дәүірлейтін жыным бар-ды,
Жырши болсан, бөгелек, кел, маған қон!

Орын алған ақылының көзінде орыны,
Есі жоқ төрт аяқты хайуан құрлы.
Шұп-шұбар боп тұрган соң құмар болып,
Шақырды көбелекті қазақ сорлы.

Сәйгелді қонды сиыр сауырына,
От тисе байқатпайды бауырына.
Шыбын-шіркей боп жонға шығып кетті,
Келуге қолы тимей ауылына.

Түйенің қанын келіп сона сорды,
Қайнатты қалай қылыш қалың сорды?!

Шарасынан шығумен екі көзі
Қарсы алдында тұрса да, көрмей орды.

Жылқының жыршы үйелер ауызына,
Ем тапшы енді мұның жауырына!

Бөгелек қонар жерін өзі біліп,
Шап етті шап пен қолтық, бауырына.

Өніне бөгелектің мас боп қалды,
Көкіректе-дерт^[8], көзінде жас боп қалды.

Ызылдап бір бөгелек жетіп келсе,
Бір мың жылқы иіріліп, тас боп қалды.

Асындей атасының даяр тамак,
Тамақсыз ашылмайды бір күн қабақ.

“Оқымай молда болған таксыр-ай!”-деп,
Қазакен^[9] көбелектен алды сабақ.

Мәз болып көркейткенге ат пен тонын,
Тосырайтып ту биедей сыртқы жонын.

“Жетілдік, жетістік!”-деп, мәз боп қалды,
Көбелек қанатына сүйкеп қолын.

Қазактың молдасы бар көбелектей,
Жүреді қайда от болса, төңіректей.

Дайын жок, тұрақ та жок, ойсыз, мисыз,
Ұшады, тек жел болса, ебелектей.

Қазактың, Хаққа мағлұм, білімі азы,
Арсалан, әр қоянды қуған тазы.

Сәйгелді қуған сиыр сықылданып,
Жүреді шапқыласып қысы-жазы.

Болады: киім киіп, белін буган,
 Өнерден қазақ қолды ерте жуған.
 Далаға, қалаға да шапқылайды,
 Түйедей тайрандастып сона қуған.

Кез салып қарамайды тәңірекке,
 Тарап қып ұмтылмайды не керекке[10]!
 Шұлғып, қалғып қалады басын изеп,
 Тас болған жылқыдай боп бөгелекке,

Сен тұспейтін (тұсінбейтін) парсы мен араб тіл
 [i] ме,
 Ерегіссен, ерегіс, білме-білме!
 Көбелектен жоқ титтей бөтендігі
 Халық қатары жаралған қазақ тіл[i] ме?!

Қаршыға мен бұлбұл

Япырм-ай, кессем бе екен мен тілімді?!
 Үйрендім қайдан өнер, көп білімді?!
 Откіздім қасірет пенен қапалықта
 Қызықты, ойнап-күлер мезгілімді.

Жатпадым су түбінде садәф болып[81],
 Құнінде шықпас па едім дүрге толып.
 Байғыздай тас жастанып, тауда жатпай,
 Сықылды болдым қарға, ұшып қонып.

Болдым ғой өнерімді тауысқандай!
 Мерт болдым, айға шауып, арыстандай [82]!
 Сұнқардай биік шынды мекен қылмай,
 Шықылықтап көзге түстім сауысқандай.

Сөйлеуден тыйылмаған, қызыл тілім!
 Өттің бе зарланумен, қайран күнім?!

Тұлқінің қызылдығы өзіне сор
Болғандай болдың(да) маган өнер-білім [83].

Ішім -от, сыртым-жалын қайнағаным,
Бұйырған, жұтқан күман, шайнағаным.
Жаныма тыныштығы жоқ, өзіме қас:
Бұлбұлдай, жағып жүртқа сайрағаным !

90
Сайрауға дәрменім жоқ, тұрмын қажып,
Ұзын тұн ұйқы көрмей, жүдеп, азып.
Әшіәрәт апат деп айтқан Хәдиш (хадис)
Мен жүрмін құтыла алмай, тілден жазып.

Аналдым, бұлт болып, биік тауға,
Айналдым, болып шортан, жібек ауға.
Тілі жоқ көп мылқаулар тыбыш жатыр ғой,
Қызыл тіл, сен басымды салдың дауга.

Ақылды аузын жауып, дәллін ашқан [84],
Бұл күнде ғақыл, білім бізден қашқан!
Ішіне ақымақтықтан сыйғыза алмай[85],
Алтынды пұлын білмей, жерге шашқан [86].

Жатқанмен алтын жерде, кір болмайды,
Жай тас пен дурдің құны бір болмайды.
Жаңбыры абрахмет жауғанменен,
Садәфқа тәгілмесе, дүр болмайды.

Жаңбыры абрахмет нұр болады,
Жауғанмен басқа жайға, кор болады.
Жыланға- у, арага- бал, тасқа-қына,
Тамғаны такыр жерге сор болады.

Тікенге кетсе тамып, гүл болады,
Көzsізге-көз, тілсізге тіл болады.

Жауганмен тауға, тасқа, пайдасы жок,
Сай-сайдан ағып дария сел болады.

Фаламға абрахмет нұрын шашар,
Үстім су болады деп надан қашар.
Бір тамшы сонан маган тама ма деп,
Дарияда жатып садәф аузын ашар.

Бұлттай жауатұғын менің өзім,
Кекірегім-қан, жаспенен толған кезім.
Жаңбырдың абрахмет тамшысындай
Фаламға дастан қылып айтқан сөзім.

Бораған қардай болып, бүркүрадым,
Жалғаннан сұып көнілім, тоқырадым.
Бойыма алтынымды сақтай алмай,
Болмаған мұныменен еш мұрадым (мұратым).

Бұл күнде алтын азып жez болыпты,
Дүниеде жақсы, жаман сөз болыпты.
Гүл іздел Гүлстанда жүрген бұлбұл
Бір күні қаршығаға кез болыпты.

Сұрапты қаршығадан сонда бұлбұл:
-Жалғанда ынтызарым – бір қызыл гүл!
Қаршыға, сен де құссың, мен де құспың,
Ақылың сенің менен емес қой мол!

Бектердің оң қолында тұрағыңыз,
Ерттеулі күнде жүйрік пырагыңыз.
Кекіліктің миы менен жүрегін жеп,
Табылған әр-бір құсттан мұрадыңыз (мұратыңыз).

Татисың қымбат баға қадір пұлға,
Жүресің патшалар мен шығып жолға.

Жазым бол жазатайым түссен торға,
Түсірмей ап кетеді қолдан-қолға.

Өткіздім мен әр түнді сайрауменен
Басымды тікенекке байлауменен.
Көрем деп қызыл гүлдің ашылғанын,
Ұзын тұн зығырланам, қайнауменен.

92
Қызыл гүл мен ұйықтамай ашылмайды,
Көзімше аузы ашылып, шашылмайды.
Оянсан, ұйықтап кетіп, ашылады,
Қасіретім, бір көре алмай, басылмайды!

Зарлаймын ұзын тұні көрермін деп,
Көре алмай ашылғанын қасіретім көп.
Ғұмырымда бір ашылған уақытын көрмей,
Барамын бұл жалғанин мен уайым жеп[87].

Гүл үшін, тікен болды, жатқан жерім,
Барады бір ашылмай ішкі кірім.
Зарығып бұ қападан қанлар жұтып,
Тарқамай бұ жалғанин кеткен шерім.

Қаршыға келді сонда жақындастып,
Бұлбұлмен сөйлескелі жауаптасып:
-Құссың да сен бір ақымақ, ақылың жоқ,
Бір гүлге пайдасы жоқ болған ғашық.

Сайрайсың тұні бойы ауыз жаптай,
Қонасың сабырыздан әрбір шаққа-ай [88]!
Жетпестен бір мұратқа мың сөйлейсің,
Сол үшін қалып тұрсың мұрат таптай!

Аузынды, ақылың болса, жабар едің,
Үндемей сабыр қылып бағар едің.

Тілі жоқ мен сыйылды мылқау болсан,
Бір күнде мың мұратты табар едің.

Боласың сен ақылды менен қайтіп?!
Зарықтың бір гүл үшін жапа тартып!
Бір күнде мың мұратым болар хасил[89],
Адамға үндемеймін бірін айтып.

-Қаршыға, мұны айтқан сен бір ерсін,
Тілегін әр пенденің тәңірім берсін [90]!
Табарым мылқау болып, мұрат болса,
Болмаған хасил мұрат кете берсін!

Мұрныңды шошайтасың мақтағанға,
Жүруші ең келемеж боп көп тағанға.
Қолында көрінгеннің болып тұтқын,
Мәз болып жүріпсің де сактағанға.

Жегізбес саған етті қаныменен[91],
Бір құстың тояттатпас саныменен [92].
Өзінді ертеден-кеш ашықтырар,
Алсын деп құс көрінсе жаныменен.

Бір ұрттам қан ішесің, бір құс алсан,
Сен-ақымақ, тамақ үшін болған сарсан.
Арбакеш сарттарға құл болғанша,
Онан да жақсы емес пе, өліп қалсан?!

Жаратқан бір құдайға жетер датым,
Зарланған ұзын түндер мұнаджатым [93]!
Бітпесе бір мұратым, кетсін, барсын!
Ғаламға дастан болған, “бұлбұл” атым.

Мұратым бітпесе де, көnlіме ток,
Қарғамен сендей қанғып, жемеймін бок.

“Шіркіннің қаршығадай сайрауын-ай!”-
Деп айтқан бір қазақты естігем жок.

Күс болсан, бозбалалар, бұлбұлдай бол!
Табылар іздегенге бір қызыл гүл!
Ет үшін елі бір-екі елі торға түскен,
Тіл алсан, бола көрме қаршыға сол!

94

Шарттылық үлгілері

Суырдың өлеңі

Ал, суырдың естіп пе едің әңгімесін,
Құдайға құл болған жан адал жесін.
Ағайынды аң екен: суыр, тышқан,
Айтайын інде жатып көрген ісін.

Бір аң бар: “суыр”-деген, жонда жүрген,
Жерінде жонда жүрген Қозған көрген.
Қаша алмай жазық жерде, колға түсіп,
Бейшара қорықканнан інге кірген.

Сонда Қозған суырға амал тапқан,
Базардан пұл көріпті суыр сатқан.
Қозғаннан бір жан қалмай аттанысып,
Бір сомнан сатып алды темір қақпан.

Аттанды ауқым салып үй басына,
Суыр қашты жондағы ордасына.
Терісін акша қылып бейшаранын,
Еті мен майын жеді тамағына.

Терісін үйтіп жеді, соймас болды,
Етіне дәндеген сон, тоймас болды.

Жондағы толып жатқан көп суырдан
Тұқымға жалғыз суыр қоймас болды.

Бұл Қозған басын қосып кеңеседі,
Суырга дүшпан болып егеседі.
-Бір арыз қырдағы елге айталық! –деп,
Жиылып тамам суыр кеңеседі.

-Жылайық: қырдағы елге арыз салып,
Оқыр ма суыр хатын қазақ танып?!
Саршұнақ тышқанды жіберейік,
Жеп қояр Қозған көрсे ұстап алып.

Ай едің ағайынды: суыр, тышқан,
Кем емес жүйріктігің үшқан құстан.
Саршұнақ тышқан, хатты алып, сен бара гөр,
Жеп қояр бізді көрсे, Қозған дүшпан.

-Салып бер қағазынды қойыныма,
Жіппенен мықтап байла мойыныма!
Бейшара, арызынды жеткізейін,
Мысықтың жолыңпасам ойынына.

Оймен жүрсөң, мысықтың көрмес көзі,
Тышқанның білінбейді басқан ізі.
Бір қағаз печаттаған алып келді,
Ішінде оқып көрсө мынау сезі:

-Бұл Қозған терімізді бітеге сойды,
Тауыпты: “Пұл болад!” -деп, мұндай ойды.
Қағазға мөр басатын биіміз жоқ! -деп,
Жиылып қаранейлер қолын қойды.

Қырда жатқан ел едің,
Куандық пен Сүйіндік.

Суыр деген аң едік,
Қозғаннан көрдік қыындық.

Қысылғаннан бір жаннан,
Сіздерге қарап сыйындық.
Екінші арыз айтамын:
Арғын менен Найманға.

Осы Қозған кем бе еді,
Қырдағы елден қай малға?!
Суырлық тәбе қалмады,
Қой мен сиырын жайғанда.

Арамсынып қоймады.

Насихат айтып, тоқтау қыл,
Қозған деген хайуанға!

Дәндеген соң бұл Қозған
Ұйықтамады ұйқыны.
Талақ қылып тастады
Қатын, бала, күлкіні.

Залалы тиіп жүрсе де,
Ауламады бұл Қозған
Қасқыр менен тұлқіні.

Қозған біткен жонда жүр,
Інге келіп телмірді.
Күнде келіп салады
Қаклан деген темірді.

Бұрын жалпак ел едік,
Етімізді жеп семірді.
Мұныменен қоймады,
Басымызды кемірді.

Құтылмадық біз байғұс
Козған деген қазақтан.
Өлгенінше бұл, Қозған
Құтылмассың мазақтан!

Жаралған шығар ит Қозған
Шұршіт пенен қалмақтан?!
Басқа шығар түкымы
Қырда жүрген қазақтан?!

1930 ж.

97

Mешіт зары

Бір мың тоғыз жұз және он үште жыл,
Жылдың атын биылғы сиыр деп біл.
Он төрті апрельдің сөйлеген сөз
Мешіт пен медреседен бір шыққан тіл.

Қорлықта тұрғандығын көзім көріп,
Аяумен өз әлімше ішім еріп.
Салғаным ноғай, қазақ құлағына,
Колына балалардың жазып беріп.

Мешіт пен медресе тұр болып көріп,
Барады сөйлемесем ішті жарып.
Құдай үйін тұтқан соң мұнша қорлап,
Кәне, айтшы, біз онамыз қайда барып?!

Сонда мешіттің хал тілімен сөйлегені:

-Медресе, мешіт болған менің атым,
Бас қосар ішімде жоқ жамағатым.
Хал тілім зарланып, қан қақсайды,
Естіп өт: құлағың бар азаматым!

Деуші еді мені бұрын: “Кұдай үйі”,
Бас қосып шұлғушы еді мырза-[бii].
Нанына қайыршының қапшық болып,
Мінекей, бұл шағында тұрған күйі.

Салмасаң әуел баста, кім бар зорлар,
Қол жайып қожа-молда жайды торлар.
Бірі-имам, бірі азаншы болу үшін,
Тиынга жанын сатқан дүниекорлар.

Біздерде көрмейсіндер кім тұрғанын,
Адамның анық әуре антүрғанын.
Мешітке қайыршылар нанын жинап,
Медресе қой қора боп, мал тұрғанын!

“Мешіт” -деп, “медресе”-деп, неге салдың?
Қамайтын орны ма едік хайуан малдың?!
Боктығын жинайтуғын үйі ме едік,
Құрт жиган диуана мен соқыр шалдың?!

Ешкім жоқ шын көңілмен Алла[ra] ғашық,
Жалғанға жан қиоға бәрі машық,
Жансыз біз неден мұндай жазалымыз,
Кор қылды таптап бізді өңкей пасық!

Емеспіз тіріге-үй, өліге-там,
Түн болса, саулап бізде жанбайды шам.
“Бар ма-деп, бізді қарап тексеруші?”
Тұрғой-деп,- көріп көзі іске (ескi) жобам!

Жазалы қылған мұндай Құдайым-ай?!!
Корлыққа көре тұра, шыдайын ба-ай?!!
Кәуіріңе нашлизы дом қылмай бізді,
Босатып запас ерікті қойсайшы жай!

Бір жан жоқ жамағат бол жылатын,
“Күдай бар, күлдық бас!”-деп, сыйынатын.
Корладың дін исламның ғаламатын
Желкенен келді кезің киылатын!

Әртүрлі қылды тұрақ бізді албасты,
Сескеніп адам түгіл, шайтан қашты.
Жылған Баянтауда ногай, казак,
Қылдыңдар бізді мұнша аяқ асты!

Жоқ емес, бәрінің де бар ғой малың,
Бас қосып бір кісішे жас пен шалың.
Осынша ногай, қазак көп народсың,
Ішінде Күдайды ойлар жоқ па жаңың?!

Иесіз, елсіз тұрган біз бір жетім,
Қалдырган жетімдікте Құдіретім!
Корланып бұл тұрыстан, назалымын,
Ұялып жүртқа қарар жоқ қой бетім!

Арызымыз ақ патша[ға] жете алмайды,
Жетсе, бізді бүйтіп қор ете алмайды.
Мына күйде тұрганда кожа-молда,
Бізді басқан албасты кете алмайды!

1913 ж.

Жарты нан

Айтатын құран сөзін молда қайда[1]?
Дүние үшін ойлағаны амал, хайла.
Айтайын бұрынғының нақыл сөзін
Қайырдан аз да болса көрген пайда.

Дүние өтер бәйге атындағы желіп шауып,
Шөп шығар тақыр жерге жаңбыр жауып.

Бір жаяу[2] жолаушы боп келе жатып,
Бір сандық жарқыраған алды тауып.

Куанды алтын ғой деп көрген заман,
Ұмтылды алайын деп соған таман.
Жалтырап жатқаннан соң қолына алды:
“Кез болды жоқ жерден- деп-қайдан маған?!”

Сандықтың, ала сала, аузыны ашты,
Сап-сары көрді ішінде алтын тасты.
“Жоқ жерден берді ғой-деп-құдай маған[3]!”
Шаттанып қуанғаннан[4] судай тасты.

Куанып ол сандыққа салды қолды,
Қолына алыш еді, жылан болды.
Бір сәтте өсіп кетті айдаһардай,
Таппады құтылуға қашар жолды.

Жылан айтты:

-Сен қайдан душарластың?
Жай жатқан сандық едім, ауызымды аштың.
Тірілттің мені қозғап қолыңа алыш,
Құйрығын жатқан жылан өзің бастың.

Қолыңа алдың ойлап нені?-дейді,
-Осынша әуре қылып мені!- дейді.
Ауызға ашылған соң корек керек,
Жұтамын енді амалсыз сені,- дейді.

-Мекенім еді менің сандық іші,
Жоламай кетуші еді мильты кісі.
Тынбайтын қолға алғанның басын жұтпай,
Қудайдың бүл әзелден жазулы ісі.

Кез қылды сені қудай мәндайыма,
Бұйрықты болғаннан соң таңдайыма.

Сен менен құтыламын деп ойласан,
Сыйғызып бұрынғыдай сал жайыма.

Бекітіп бұрынғыдай ауызымды жап,
Боламын өссе берсем мен күні қап.
Енді сені жұтудан басқа ісім жок,
Кәнеки, болысатын кісінді тап!

Қайралып шықыр-шықыр азу тісі,
Қарасы көрінбейді таудан кіші.
Әлсіреп, сасып адам тұрганында,
Көрінді көз ішінде отыз кісі.

Куанды берді ғой деп құдай жәрдем [жардам],
Табылды бір отыз жан жоктан, бардан.
Жалынды байғұс жаяу алдын тосып:
-Күтқар,- деп,-мен сорлыны айдаһардан!

Мән-жайын бастан-аяқ көрді байқап,
Айдаһар жолатпайды бәрін жайқап.
Бәрі де көп тұра алмай кете барды:
“Болмас, болмас!”- десті де, басын шайқап.

-Келеді қалай жұтсам, саган шамам,
Бастырман аяғынды жалғыз қадам!
-Деп ақырып айдаһар тұрганында,
Кез болды құдай айдал бір бес адам.

Жалынып оларға да жылап бақты,
Зар тұтып, басындағы мұңын шакты.
-Бұган бір амал-хайла табындар!-деп,
Қарасып бір-біріне иек қакты.
Бірі айтты:

- Бұл айдаһар, емес кіші,
Жиылса, бүтін дүние жетпес[5] күші.

Бесеүміз бұған айла, не табамыз?
Біз түгіл түк қылмапты отыз кісі.

Келмейді саған лаж [ғылаж] қолымыздан,
Алмайды, берсек, ат пен тонымыздан!-
Олар да аяңдасып [б] кете барды:
-Өзіміз қалмайық,- деп,-жолымыздан!

Айдаһар акырумен жақын келді,
Өлерін сорлы жаяу анық білді.
“Кеттім ғой су түбіне!”- деп тұрғанда,
Селтендең бір жарты адам шыға келді.

Басына бір қызын іс түскен шағы,
Тынбайды жалынудан тіл мен жағы.
“Тал қармар суга кеткен”- дегендейін,
Жалынды жан хайласы оған-дағы.

Жарты адам ынғайланып тұра қалған,
Сөзіне мұның айтқан құлақ салған:
-Айдаһар, айтқаныңың бәрі өтірік,
Нанбаймын мен орынсыз сөзге жалған!

Қыспакқа бұл сорлыны алыш тұрсын,
Сен қалайша өтірікке ианып тұрсың?
“Ішінде көздей сандық жатып ем”, - деп,
Жоқ жерден бір пәлені салып тұрсың!

Үйнеке қарасайшы есің жиып,
Өтіріктен ау жасап, бұрыш қызып.
Көрінген мынау тұрған дененменен
Жатасың сен сандыққа қалай сыйып?

Нандырдың талай жанды таңырқатып,
Өтірігің болды әшкере, таңдай атып.

Сөзінді әуел маған рас қылшы,
Сандықты қылдың мекен, қалай жатып?

Жұлқынды, айдаһарды ашу қысты,
Жұлындаі түтін болып[7] аспанға ұшты.
Түтіннен ұшқын болып көзге түсіп,
Сандықка ұшып келіп қайта түсті.

Ойда жоқ жерден ойлап амал тапты,
Сандықка айдаһарды сүйтіп сапты.
-Бәрекелді, айтқаның рас екен!- деп,
Сандықтың, тарс еткізіп, аузын жапты.

-Құтылдың халас,- дейді,- мұнан аман,
Бұл өзі малғұн еді сондай жаман.
Маңына енді қайтып жолай көрме,
Қарасын анадайдан көрген заман.

- Жүрегім менің коркып, дүрсілдейді,
Сен не еткен тайсалмайтын ерсің?!- дейді.
-Пері мен періштенің бірісің бе?
Жәнінді айт, жаным, жарты кісім?!-дейді.

-Ақымак, ақылың жоқ сенің өзің,
Осыған жетпей түр ма әлі көзің?!

Не дейсін, бұл айдаһар, дәнеме емес,
Аузыңнан абайсызда шықкан сезін.

Жамандық алтындаі боп түсер көзге,
Қызықты нәрсе жоқ боп онан өзге.
Аузыңнан бір жаман сез шығып кетсе[8],
Қаларсың әр орнында жанжал сезге.

Жамандық қайдан туар, тілден туар,
Әркім де ғақыл болса, тілін буар.

Шығарсан бір жаман сөз сен аузыңнан,
Артыңнан айдаһар боп сені қуар.

Оразан отыз күнгі- отыз кісін,
Бес кісі- бес намазың, білемісің.
Жоқ қылып жамандықты жойылтуға,
Бұлармен дәнемеге келмес күшін.

104

Қысылды, мен болмасам, шыбын жаңың,
Дәрменің қалмап еді, құрып әлін.
Танып қой, танымасаң, мен боламың,
Дүниеде қылған қайыр- жарты наңың!

Шықпаған, сарандықтан, бүтін- қолдан,
Қалмас ең болса бүтін, мұнша жолдан.
Дүниеде қылған қайыр ықсаныңыз,
“Тар жер[9], тайғақ кешуде” пана болған.

Бозбала, бір көрерсің өлім бетін,
Тіл алсан, өлім бетін көрмей, күтін.
Өлімнен күні бұрын күтінбесен,
Бұрқылдаپ әр тесікten шыгар түтін.

Жиылса бір араға тамам түтін,
Түтіннің не болатын көрдің бетін.
Қайыр, ықсан, сауапты,- жарты қылмай,
Кыла гөр күні бұрын соны бүтін.

Жеміссіз, құр қақайған болма терек,
Басқага, бір отыннан, неге керек?
“Ал хасанат из һыбын алсиат”- деп,
Мағынасын бұл аяттың білсең керек.

1880 ж.

*Мәшиүрдің сөзді киіндіріп,
жұрт көзіне түсіргені*

Айтушы мен болайын, құлақ кой сен,
Сөзде жоқ сен танырлық таңба мей ен.
Болғанда ұшсыз-ұзын, түпсіз- терен,
Таусылмас, шашсан қанша, көніл- бір кен.

Ешкім жоқ: таптан озып, шеннен шықкан,
Бос сөзге болыпсыздар діннен [деннен] шықкан.
Білуші зер қадірін зергер болса,
Сөз- асыл жауһар сондай кеннен шықкан!

Аузына кейбір жанның қыдыр дарып,
Ие бар тұратуғын кеңес салып.
Болғанда ғақыл-дария, ауыз-садап,
Сөз-гауһар: сол садаптан алған жарып.

Тіл деген-болат [фолат] метін өткір келген,
Дал-дал қып, қызыл қия тасты тілген.
Қатарлап інжу [иенжу] менен маржан тізіл.
Тигізген актан оғын кейбір мерген.

Жалғанда біреу- үлкен, біреу-кіші,
Біледі болса кімнің ғақыл-есі.
Сөз- бір жүк: басқа мақұлық кетере алмас,
Жебірейіл- Әмин болған-керегесі.

Бұл сөздің қандайлығын керіп түр көз,
Көзі жоқ көрсокырдан күдерінді үз!
Танытты құдайлығын құдай өзі,
Жебірейіл періштеден жіберіп сөз.

Біледі мұны тегіс дүние жүзі,
Жоқтан бар қылған бізді Тәнірім өзі.

“Сөз басы қайдан шыққан?”- деп ойласан,
Емес пе “Калам-Алла”-Хақтың сөзі?!

Тізілген аузындағы отыз тісің,
Бола ма тамақ жеуге онсыз күшің?
Назым сөз аузындағы- тұрған тістей,
Білерсің, тұрса өзінде ақыл-есің!

106
Кеткен соң тіс орнынан, құны қандай?
Жерде қалар, керек деп, ешкім алмай!
Қара сөз сол сықылды-ойлаганға,
Сурылылар тәтті сөзге тіл мен таңдай!

Назым сөз-бакшада өскен бау ағаштай,
Жарасып[1] жапырактары сүмбіл шаштай!
Аузынан кей шаһbazдың шыққан сөздер [сөзлер]
Тойғызар ішпей-жемей ләззатты астай!

Қара сөз-тауға біткен тал мен терек,
Басқага бір отыннан неге керек?!

Болмайды, сөз болғанмен, бәрі бірдей,
Парқы бар сөзден-сөздің, болсан зерек!

Адамның жай жүргенде, бәрі тендей,
Сөз туғыз, шешен болсан, сөзден мендей!
Сүйкімді, назым сөздің, екендігі-
Бакшада улпілдеген қызыл гулдей!

Келіспес-адам өзін жасырғаны,
О да онша емес-көтеріп асырғаны.
Үлпілдеп сабағында тұрған гүлдің-
Қара сөз – түсіп жерге шашылғаны.

Таудағы- емес едім зор қара тас,
Тас болсам, болмас па едім бір тауға бас?!

Кім бол, ол бол-алушың жок болған соң,
Болғаның, болмағаның,- бәрі бір бас!

Мөлтілдеп, қанды [қанлы] жасқа толып көзім,
Барады ішке сыймай айттар сөзім.
Алып, сатар боларлық жан жоқтыктан[2],
Білмеймін-екенімді қай тас өзім!

Өттің гой қоршылықпен, ей, өмір жас?!
Жаратқан осылай қып Құдайға бас.
Бір жан жоқ-құрыш, темір, ку сактаған
Кім нанар дегеніме: “Мен-шаклақ тас!”

Атқанда, тигіземін, оғымды ақтан,
Оғым көп жонып жатқан тіл мен жақтан.
“Өлмегенге- қара жер”- тиген соң сөз,
Өтірігі жоқ, бұл-шын сөз, емес мақтан!

Бақ жұлдыз бәсек тартып туысында,
Нем бар еді жерүйік қуысында?!
Бақырайып екі көзім, қалдым тұтқын
Фелаз шәдаддының[3]уысында.

1905-1908 ж.

Мәшиүрдің ақындығымен қоштасқаны

Таусылып сабырым менің түтел бітті,
Аң біткен: адал, арам- бәрі кетті.
Орнына арыстанның қалып қасқыр,
Анға ертті тазы орныа тәбет итті.

Орнынан көтеріліп ақылым ұшты,
Қайғы ғам болғандықтан аса күшті.
Қарғалар көгершіннің зікірін салып,
Құдайым дәуірлетті арам құсты.

Көрдің бе көзімізде жас болғанын,
Ерімес жүрттың көнілі тас болғанын?!
Көріп тұр көзі жіті қырағылар
Бас-аяқ, аяқ барып бас болғанын!

Қуат жоқ, қылар бұған, қүшіміз де,
Ыңсап жоқ қылып жүрген ісімізде.
Тізеден басқа- басты қояр жер жоқ,
Қасірет пен бармағымыз тісімізде.

Жасынан өлең еді баққан қойым,
Жақсылар бас қосқан жер- айт пен тойым.
Гүл жүзлі, шырын сөзді ерлер кетіп,
Тұрарға жер таппады ақыл-ойым.

Құс біткен қонағына кетті қайтып,
Осындай құс боларын бізлерге айтып.
Таусылып қызыл гүлдер (гүллер), қалды тікен,
Сайрайды гүлстансыз бұлбұл қайтіп?!

Бар еді жақсылармен жақындығым,
Жаманмен ежелден жоқ макұлдығым.
Кеткен соң ақыл, сабыр қалай тұрсын,
Жөнелді бірге қаша ақындығым!

Үйде-мүлік, өлең болған, түзде-малым,
Баршаға маглұм болған менің халім.
Кеткен соң ақындығым, тұра алмадым,
Құр сүлде- денем қалып, жоқ боп жаным!

Тіл қаттым ақындыққа мен сөз бастап:
-Шыныңмен кеткениң бе мені тастап?!
Ескі дос, көптен қимас жолдас едік,
Жылады о да, қайтсін, көзін жастап:

Замана жылдан-жылға болды өзге,
Бір жан жок құлақ қояр жақсы сөзге.
Сүйсініп сұхбаттасар жан қалмады,
Менің бар не керегім,-дейді,-сізге?!

Сокырлар қайдан білсін көз қадірін,
Танитын жан қайда бар сез қадірін?!
Танысын: қарға, бұлбұл-қайсысы онды,
Жамандар- білмей жүрген өз қадірін!

- Сақтамас, қадіріме ешкім, жетіп!- дейді,
-Таусылды бастас кісім бітіп!-дейді.
-Тікенге қонақтауға арланғаннан,
Барамын мен бұл жерден кетіп!-дейді.

Ғаламға жарқырадым шыққан күндей,
Бетімде болмай кіршік жалғыз мендей.
Басқа жан жарқанаттан болмаған соң,
Қаранғы айсыз бұлт, болдым түндей [1]!

Наданмен өмір бойы жүрдім дауда,
Соғыста, жүрген жандай, қалың жауда!
Біледі астың дәмін ауыз байғұс,
Жүргенде, өз басы аман, дені сауда!

Бәрі ауру, жүрген жанның, басы қатып,
Арбалап бейнет жиып, тыныштық сатып.
Көбінің бұрылуға мұршасы жок,
Білмейді бал екенін-дәмін татып!

Көп адам сенделіп жүр бостан-босқа,
Ала алмай жақсы сөзден үлгі-нұсқа!
Ақшасын, шығаруға, қимай көзі,
Кісідей кемтар болған, қолы қысқа.

Бай-кимай, жоқ-таба алмай, бос жүр бәрі,
 Өлімге бәрі бірдей: жас пен кәрі.
 Кеш болса, бір-біріне айтысады:
 -Жұмысын, жүрмісің,- деп,- бітпей әлі?

Тарқасады күнде:

-Ертең аламыз!-деп,
 -Алмасак, құр алакан қаламыз!-деп.
 Ертеңі жоқ бір күнге душар болса,
 Ойламайды: “Қалай құр қаламыз?!”- деп.

Бізді Құдай бар қылып, қойды жоқтан,
 Құтылмаймыз- тура атқан қалақ оқтан!
 Жамандыққа келгенде, білгіш-ақпыш,
 Құлақ саңырау, кез соқыр- жақсылықтан.

Денемізге жан берді жарық нұрдан,
 Нәпсімізді жаратты күшті, зордан.
 Қызыл көрсек, шабамыз айлық жерден,
 Тіпті пәруай қылмаймыз жайған тордан.

Нәпсі залым болар ма мұндай күшті,
 Ерікке қоймай, бізді отқа алып үшты!
 Жайған торға шабамыз бір жем үшін,
 Көрсек те торға түсіп жатқан құсты!

Бозбала, бір көрерсің өлім бетін,
 Тіл алсан, өлім бетін, көрмей күтін!
 Өлімнен күні бұрын күтінбесен,
 Бұрқылдаپ әр тесіктен шығар түтін!

Мәшінр-Жүсіптің басқа адам атынан шығарған өлеңдері

Иманжусін атынан шығарғаны

Жел сөзге болған жастан ауызым епті,
Жас та болсам, ел кезіп, көрдім көпті.
Қалың топтың тастайын ортасына,
Фаріпшілік жөнінен біраз кепті.

Жазған екен несібем менің түзден,
Күдер үзіп тұрганда, ел-жұрт бізден.
Еске түсіп қайран ел, ішті бұрып,
Жас домалап кетеді екі көзден.

Талай көрдім қызығын қуат, күштің,
Хисабы жок басымнан кешкен істің.
Кірім жуып, кіндігім кескен жерім,
Талай жерде көзімнен бір-бір ұштың!

Неше турлі іштегі түйін шешіл,
Екі қарым жазылып, аяқ көсіл!
Жатсам, тұрсам, есімнен бір кетпейсің,
Суы менен жары кең, қайран Есіл!

Бір жағы— ашы, бір жағы балық қасың,
Қоныс болған түйеге көкпекті асың!
Үйден шықсам, көрініп тұрушы еді,
Қоңырадыр, Коянды,- сенің басың.

Күнбатыстан көлденең акқан Нұра,
Оған келіп көп өзен құйған жыра.
Сарыарқаның көде мен бетегесі
Шөбің болған(запоске) запасқа, суың— сыра.

Бұғылы мен Тағылы-бүркіт салған,
Ұйпалақтап қып-қызыл тұлқіні алған.
Ақтау, Ортау, Сарысу, Көктің келі,
Бір-бір ұштың көзімнен, дүние жалған!

Ішім тұтін болғанда, құр сыртым сау!
Маған десен, көз жасым жаңбыр бол жау!
Бүркіт алып, басына мен шығайын,
Бір көрінші көзіме, Ереймен тау!

Қайтушы еді жаз болса, жайлап елі,
“Абылай аспас Арқаның сары белі”.
Қырық мың жылқы түссе де, лайланбайтын,
Аюолы мен Нияздың қара көлі.

Ақкан Есіл-тау, тастың арасынан,
Асып кетіп, тасыған шарасынан.
Баянаула, Қызыл тау, қош аман бол,
Бет жылынар барғанда панасынан.

Неше түрлі жүрекке түсті жара,
Тәнірім салған ісіне бар ма шара?!

Сүйіндікке бет алып жүргенімде
Қақ жолымда тұрушы ең, Балтақара!

Мұнарланып көрінген бастьың-ай,
Қатарланған жүктей бол тастарың-ай!
Қайран таулар есіме түскен күнде,
Аға берген көзімнен жастарым –ай!

Күн қайда, керуендей жүрген көшіп?!

Оқыс-оқыс кетесің еске түсіп!
Талай қатын Қыпшактан ұл тапқанмен,
Өйткенмен бола алмас Иманжүсіп.

Күнім қайда баяғы таңдай атқан,
 Қараөткелдің көшесін тасырлатқан?!
 Бидайыктай күндерім (күнлерім) кетіп қалып,
 Жарқанаттай күнімді көрдің жатқан!

Әкем Күтпан болғанда, ағам -Шоңай,
 Адамзатта мендей боп тумас құмай.
 Көзім түскен қыздарды ап кетуші ем,
 Тоқты мен лақтай тіпті оңай.

Мен жерімде, бозбала, қадден астым,
 Менменсіген талайдың көңілін бастым!
 Қасыма ерген жігітке олжа салып,
 Бір қыста сегіз қызды алыш қаштым.

“Алып кетті,-деген сон,-Иманжусіп,”
 Қалушы еді ел-жұртты сылқ түсіп.
 Қайды кетіп қалғанын білмей жүрмін-
 Үрттап, тәғіп жүрген күн, шайқап ішіп?!

Почтабайшы сықылды маған болыс,
 Аударылды сол үшін біздің қоныс.
 Тасырлатып келгенде, қолым қышып,
 “Мынау қазақ -демеуші ем- мынау орыс!”

Бұл жалғаннан мен қайтып тұрақтайын?!
 Саулап жанып барамын шырақтайын!
 Аузы түкті неменің талайларын
 Сабауышы едім бақыртып лақтайын!

Аман бол, ата жұрттым, халқым, елім,
 Сіздерді (сізлерді) болар ма еken көрер күнім?!
 Жатсан, тұрсан, Құдайдан жалбарынып,
 Тілей гөр – аз күн өмір, аға, інім!

Көре алмаған ағайын қылыш қастық,
Ауылымызға әкелді күнде бастық.
Арпалысып бастықпен жағаласып,
Сол себепті бұл жерге қадам бастық.

Бір ер мактап жүргенде, біреу боктап,
Ағайыннан қалыпты көңіл тоқтап.
Куандық пен Сүйіндік, Керей, Уак,
Сағынғанда, санаймын тегіс жоқтап.

Еңбегім, кетемісің текке зая,
Жараттың бейнет үшін, бар Құдая!
Бір Құдайым салмаса қездің қырын,
Пана болып кім тұрар, маған сая!

Сағындым құрбы-құрдас еске түсіп,
Еркімізше сейлескен желдей есіп.
Тілеулес боп тұра гөр, Файып ата,
Сүйіндіктің бұлбұлы- Мәшіүр-Жүсіп!

Еске түсті жерлерім жатып-тұрған,
Сескенбеуші ем(едім) мылтықтан атып тұрған!
Еріксіз айдан келтірген осы жерге-
Дәм мен тұздың бұйрығы татып тұрған.

Жарандар (жаранлар), болмаңыздар Хакқа ғасы,
Заманы жоқ: батырлық- жанның қасы!
“Адам басы- Алланың добы!”-деген,
Не көрмейді ат пенеи жігіт басы?!

Үйден куып шығарған, көп жорытқан,
Емес едің дүниеден құр алақан!
“Қысқа күнде қырықты алған” қыран едік,
Болып тұрмыз бұл күнде жас балапан!

Жаза берсем, шақ келмес қағаз, сия,
Мен білмедім көзімнің жасын тия!
Сілетінің бойында- қалың Қыпшак,
Көптір қажы баласы- Қанафия.

Құндыздаймын отырған шыққан елден,
“Сактай гөр!-деп, -Құдая, тіл мен көзден!”
Аюлы мен Ниязға бет қойғанда,
Ат шалдырып, өтуші ем Баспа көлден.

Қараөткелдің бауыры қалың шүбар,
Ат мойнына үкілі тақтым тұмар.
Бір түстеніл, аттанған ауылымда,
Қалушы едің қызы-қырқын, бала құмар!

Ауылым көшсе, қонар әр өткелге,
Салсам қағаз, жетер ме Қараөткелге?!
Сәлем де Тұрсынбек пен Дәuletханга
Жасынан бас кемшілігі зары өткенге!

Бола бермес барлығы ойға алғаның,
Көріп едім қызығын бұл жалғаның!
Сондай күнді басынан өткізгеннің
Менде ақысы қалды ма енді арманың?!

Туган, ескен еліме аман барсам,
Арман сол: қайғы, қасірет- мұнда қалсам!
Бір күнгідей болмас ед көрген тарлық
Жасы жеткен әкеме топырақ салсам!

*Мәшиүр-Жүсіптің Мұса Шормановты
оның келіні атынан жоқтауы*

Бісмілла- сөздің басында
Көрдім бір қасірет жасымда!

Опасыз дүние, а, дарига,
 Жан атам өтті, жаранлар,
 Иманы жолдас қасында!
 Сапар да қылды дүниеден
 Алпыс жеті жасында!
 Арманым іште көп болды-ау,
 Көптігі сондай- дерт болды-ау!
 Жан тапсырған уақытында
 Бола алмадым қасында!

Халайық, бір сез қозгайын.
 Сүннетен асып озбайын!
 Асылық сейлеп Аллаға
 Шаригат сезін бұзбайын!

Қарадан туып хан болған,
 Қөргендерге таң болған!
 Арманда кеткен кешегі
 Хан атамды қозгайын!

Қозғамай қайтіп тұрайын,
 Күйікке неғып шыдайын?!

Айтып болмас іс болды-ау
 Қалайша сабыр қылайын?!

Мен Құдайға жылайын!
 Секпеніздер, жамағат,
 Кішкене жоқтап сейлейін!
 Арғынның жалғыз шырайын!

Бұл Арғынның ішінде
 Бар ма еді атамыз сынды(зәшінді)?!

Айтып бір тамам қыла алман
 Қылып бір кеткен ісінді!
 Өлшеусіз қылып жаратқан
 Ақыл, бір қуат күшінді!
 Жібектен арқан есілді,
 Талай түйін шешілді.
 Сүйіндіктің баласы

Салқынында саялап,
Еркінше шауып көсілді.

Уа, дариға, жан атам,
Дүниеден кетіп қалған сон,
Сонша нәубет кесілді!
Адастым ғой ақылдан
Жиярмын қайтіп есімді!
Өткіздім ғой бұл жаста
Жылаумен ерте-кешімді!
Қасірет оты дау жанып,
Өртеген жүрек, ішімді.
Көзімнен акқан қанды жас,
Ертеден-кешке ағызып,
Алайын сенен өшімді!

Ата-тегін сұрасан,
Артық бір тұган Анай-ды,
Қаржастың қасқа маңғаз[ы]
Анайдан өніп тарайды.

Жасынан-ақ сөзге енген,
Ойлаған жерден кез-келген,
Заутекен, Дайыр, Тайтеке
Артын болжап қыз берген.

Қалай мақтап айтсам да,
Айтуға Анай жарайды.
Анайдың ұфлы- Мырзағұл,
Олардан қалды үлгі жол.
Құданың берген нәубеті ен,
Бәріне бірдей болды мол!
Қарадан ханға теңеліп,
Пәленше ханның тұсында
Бек болып дәурен құрды сол!
Байлығының кемі жок,
Бектігінің міні жок,
Тегіс бірдей ер жеткен,

Бір өзінен алты ұғыл (ұл)!

Күдайым берген несіпті,
Көгеріп арты өсіпті.

Алты ұғлының отауы
Бір арада түсіпті.

Қонған жері той болып,
Қотан толған қой болып,
Мазардай болып ордасы
Ыргалып зорға көшіпті.

Алты келін бір жерден
Ағарып басы көрініп,
Ақ маралдай керіліп,
Тұрганына жарасып,
Қалкы (халкы) бір жүр қыр асып.
“Бұ жердің аты айтуға:
Ақкелін болсын!”-десіпті.

Алты ұғлының ішінде
“Тәті мырза” атанған
Ат-айғырын ниаз қып,
Қожалардан бата алған.
Сүйіндіктің ұғлынан
Мырзалығын асырып,
Едіге биден бата алған!
Ойлап тұрсам, ағалар,
Асыл бір өткен ғазиздің
Атасы менен бабасы.
Байлық пенен биліктे
Қалмаған екен қатардан!

Тәті атам баласы:
Байкісі(Байкеше), Көшек (Күшік)- Үшқасқа,-
Бірінен-бірін айырып,
Қыла алмаған еш басқа!
Байкісі(Байкеше) тұрған жиында
Орта жүздің билері

Жалғыз ауыз сөз сөйлеп,
Ант қылған ауыз ашпасқа!
Абылай ханның асында
Үш жүздің басы қосылған.
Тәтіұғлы Байкісі
Бұлбұлдайын сайраған,
Бұлактай ағып қайнаган!
Екі иінінен шамшырақ
Сөйлегенде жайнаған.
Көре алмаған күншілдер!
“Жүрмегір!” - деп, қарғаган,

Тіл менен көзге шет болып,
Өтіп кете қалыпты-ау
Отыз-қырыққа жетпей-ақ,
Шаһbazлар сондай тым жаста!
Өз атасы Шорекем
Агадан жетім қалыпты.
Ешкімнен ғақыл үйренбей,
Аузына Құдай салыпты.
Жасынан кіріп билікке
Үлгі мен жолды таныпты.
Аузынан дүрлер төгіліп,
Шам-шырағы жаныпты!

Қайран менің жан атам
Ата-баба аруагын
Құдайым қалап берген соң,
Бұлжытпай ұстап қалыпты!

Байлық пенен билікте
Олардан ешкім аспады.
Қанша бір дәulet бітсе де,
Сонда асып-таспады!

Узілмей келген асыл тек!
Узілмей келген асыл тек!
Айта алмас ешкім бекер деп.

Уа, дариға-ау, жан атам
Өзінің тұсында, заманда
Бәрінен келіп асқаны!

Халайық, мұным дұрыс па,
Шарифттан бұрыс па?!
Сүйікті болған жан атам
Иман жүзді (иүзлі), шырайлы,
Мұсылман түгіл бір туған
Атасы басқа орысқа!

Ең алғаш дуан ашқанда,
Қазаққа низам шашқанда,
Дуанбасы Шон болып,
Шорекем сонан он болып,
Тайында атқа қосылып,
Айтқан сөзі он болып,
Қатарға кіріп сол жаста,
Құдайым қалап ол баста,
Он тәрт жасар кунінде
Сайланған (сайланған) екен болысқа!

Құдайым қалап туғызған,
Құдайым қалап туғызған!
Лайық қылып орынға!
Дабысың кеткен жасыңдан,
Рум менен Қырымға!
Ата-бабаң жұрт асқан,
Кем жері жок-ты бұрыннан.
Хандай(Қындей) еді-ау жан атам,
Ішімде кетті-ау көп қапам!
Елі-жұрттым (жұрұттұм) келгенде,
Мұншылығым көргенде,
Мендейін зарлы-мұнлыға
Үндемей қалу орын ба?!

Жасында кірген жарысқа,
Кеткен бір даңқы алысқа!

Көленкен түсті көп жерге
 Аяғы алыс қанша елге?!

Бәріне бірдей болғаның
 Ағайын-Алаш танысқа!

Ішім бір даулап жанады,
 Жалыны жүргегімді шалады,
 От түскендей қамысқа!

Қапыда кетті-аяу, жан атам,
 Ойламаған орында!

Бұйрық бір жетсе, ағалар,
 Болжалсыз өлім алыс па?!

Абылайдан шыққан асыл зат
 Кенесары хандарға
 Жасында жолдас болғаның!
 Алашқа мырза атанып,
 Онда бір дәурен құрганың!
 Билік айтып, жол бастап,
 Ерлік етіп қол бастап,
 Куандық пенен Сүйіндік,
 [Қа]ракесек-Қарқабат,
 -Мейрамның басын қосқанда,
 Көзге жеке көрініп,
 Топтан жалғыз бөлініп,
 Жеке қара болғаның!

Аспанда жарық жұлдыздай,
 Мандаға біткен құндыздай
 Ханның болып еркесі,
 Арғынның болып серкесі,
 Толған айдай толғаның!
 Көрдіңіз бе, жамағат,
 Жан атамнан айрылып,
 Дүниенің қызық нәубеті
 Опасы жоқ боп солғаның?!

Факыл мен ғылым бірдей боп,

Бойынан бәрі табылған.
Өзінің айтар сезінен
Жоқ еді жері жаңылған.
Тіл менен хатқа жүйрік боп,
Алтынды қылыш тағынған.
Россияның ұлығы
Көруге жүзін сағынған.
Не шешен, жүйрік ділмарлар
Жан атам, сенің қасында
Бәрінің аузы жабылған!
Мұхит-дария суындағы
Faқылы терең мол еді.
Патшага әуел барғаны
Елу бесінші жыл еді.
Ақкошқар, Шыңғыс, Ыбырай-
Бәрі де өншең данышпан,
Тәттімбет пенен Секербай
Бірге ілесіп барысқан.
Бәрінің болып көсемі,
Тоқталмас тілге шешені
Аскан бір жері сол еді.
Пенденден беті қайтпады,
Қашан бір өтіп кеткеңше,
Адамға сырын айтпады!
Ханқожа, Аблыз төре мен
Патша таққа мінгенде,
Екінші барып қайтқаны!
Көзге бір сонда көрінген,
Жан емес сезден сурінген.
Газеттерге басылып,
Шаһарлы жұртқа білінген!
Патшаның тұрып алдында
Сұраған әмбе (hэмме) сез онан.
Тайсалмай жауап айтқаны!

Күдайым қалап жаратқан,
 Жұртты аузына қаратқан.
 “Әмір, мағұп жүргізіп,
 Шариғат сөзін таратқан-
 Арқада сондай ерлер!”-деп,
 Боздан келген не ғазиз.

Парсы мен Ғылымыр(Кашмир), ғарабтан.
 Сәлдесін(салласын) катем(кітам) ораган,
 Қасиеті қардай бораған,
 Көруге ғашық жүзіңе
 Балқып бір айтқан сөзіңе
 Қожа, молда, ишандар
 Келген сол әрбір тараптан!

Сондай бір келген ғазиздің
 Құрметін біліп жол еткен.
 Дүние малын аямай,
 Әлхам ықсан (хасан) мол еткен.
 Дәлалит қайыр көп қылып,
 Ат пенен атан байлатаңып,
 Қоралап қойды айдатаңып,
 Кіре-кіре малменен
 Керуендей қылып жөнелткен!
 Кәріп-қасер, мұсәпір
 Қайырымен күнелткен.
 Сырдан келген қожа да
 Атажан, сенің қолыңдан
 Кем шығар алмай күр кеткен?!

А, дариға-ау, жан атам,
 Мұндай қайыр ықсанды
 Ілгергі-сонғы жақсыда
 Онан бір басқа кім еткен?!

Жан атам еске түскенде,
 Ішім бір оттай күйеді.
 Өзі тірі күнінде

Жығылғандарды тұрғызып,
Қысылғандарды сүйеді.

Келген бір қожа, молдалар
Үрғап, жырғап жөнелген,
Қатарлап тізіп түйені.

Айғыр мен қошқар бір бөлек,
Үйірлеп салып, айдатқан-
Бауыры сүтті биені!

Біраз мауқым басайын,
Хикаят жұртқа шашайын!
Сөкпеніздер, халайық,
Біраз ғана сөйлейін:
Жад (иад) қылып Жаббар Иені!

Патшаға ауыз тілдескен,
Тең құрбыдан ерте ескен,
Сырттан сұық жүрсе де,
Губернатор бастықтар
Көрсө бір жүзін, елдескен.
Еш ұлық сөзін бұзбаған,
Адаммен дүшпан болмаған.
Сөйлесім кеткен ұлықтар-
Шақырып бәрі: “Кел!”-дескен.
Өлмейтін адам тұра ма,
Отпейтін дүние бола ма?!

Бұл опасыз дүниеде
Ойлан тұрсаң, агалар,
Мәнгі сұын кім ішкен?!

Өтіп кетті жақсылар,
Кешеде жүрген атамыз!
Атамыздан айырылып,
Асқар таудай болды ғой,
Басымда қайғы, қапамыз!

Бауыры сұық кара жер-
Бұжүрген жанның бәрін жер!

Дем таусылған күнінде
 Біз-дағы бір күн жетеміз.
 Күйгенімнен сөйлеймін.
 Не болғаным білмеймін.
 Пендершілік, агалар,
 Кешіргей Құдай қатеміз!
 Үй ішінде жақсылар,
 Өтіп бір кеткен газизға
 Қабыл да болғай батаңыз!

Асылы нұрдан жарапған,
 Құдайым сүйіп қалаған,
 Дәulet құс қонған басына,
 Қызыр бір келген қасына.
 Қайран менің жан атам
 Туған бір шақта анадан
 Аузына жұрты қараған.
 Хан болып тудың қарадан!
 Мінезің мен қылышың,
 Көркің менен сипатың,
 Факыл, бақ, ғылым, дәuletің-
 Қалыпка құйған гауһардай
 Эр пендеге жараган!

Жан атам еске түскенде,
 Оттай бір даулап жанамын,
 Өртеніп кетіп барамын.
 Айтсаншы, жұртым, жамағат:
 “Қалайша сабыр қыл?!”-дейсің,
 “Жыламай қайтіп тұр?!”-дейсің.
 Мендейін зарлы көрдін бе,
 Айрылған гауһар-данадан?!

Қайран менің жан атам
 Патшадай болған жерінде.
 Телі-тентек қоймаған
 Билеген қанша елінде!

найбатлы болған орысқа,
Қылғаны келген дұрысқа!
Түкірігі жерге түспеген,
Басынан бағы көшпеген.
Дүниенің түзеп низамын
Дуанбасы күнінде
Ғаламнан озған алаяқ,
Озып шыққан Алаштан.

Патшаның келіп баласы
Сибирский губерния
Бас қосқан жынын жерінде
Патшаның келіп баласы
Жылған сібір халқына
Омбының толған даласы.
Сол араға бармаған,
Қасқа мен жайсан қалмаған.
Қазактың сонда жылған
Не түрлік маңғаз сарасы!

Құданың берген бағында,
Артық бақ қонған шағында
Қайран менің жан атам
Әр түрлі өнер (һонер) еткені-ай!

Өзі тендес жақсының
Бәрінен озып кеткені –ай!
Ғақылының сондай данасы,
Бақ берген артық бар құдай,
Бола алмас адам енді ондай!

Аққошқар, Бидан, Жанайдар,
Жайықбай ұғлы Ыбырай,
Жанайұғлы Жантөре
Некербек, Неке- Момыннан,
Әлібек, Мұса-Атығай,
Үәлихан ұғлы хан Шыңғыс-
Шыққан бір тегі Абылай.

Бұ жақтан марқұм Секербай,
 Шыныбай төре, Шалғынбай-
 Бәрінің болдың басында-ай!
 Жүзіктің гаунар тасындаі,
 Сонда бір қылған өнерің
 Айта алман теріп қалдырмай!

Ұмтылған-жастай- өндірден,
 Берік болған- жібек, кендірден.
 Сейлеген шақта халайық
 Аузына қарап телмірген.
 Қара атының үстінде
 Неше түрлі ойын қып,
 Өнерің жұртқа білдірген!
 Екі стакан қымызды
 Баласына патшаның
 Торсықтан құйып бердірген.

Қарсы алдында құс салып,
 Үш қабат үйрек ілдірген.
 Қайран менің жан атам
 Сондай мәжіліс ойында,
 Бас қосқан қалың жиында,
 Владимир баласын
 Ерітіп айтқан сөзімен,
 Үйір қылып өзімен,
 Хош қылып көнілін күлдірген!

Айдынды шалқар теніздей,
 Факылы жазық кең еді.
 Қазактан туды десе де,
 Патшаларға тең еді.
 Аузына дұға құйылған,
 Айтқан сөзі ем еді!

Неше жақсы өтпеді,
 Неше жақсы кетпеді?!

Өзімен тұстас жақсының

Бірі болса, бірі жоқ,
Қай пенде өткен міні жоқ?!
Сонда да көбі кем еді!
Айтсаншы, жұртым, халтайық,
Асылыққа тәубе қылайық!
Қатарласқан жақсыда
Айналайын, халқым-ау,
Атамнан асқан кім еді?!

Өзгеше туған ер едің,
Халқыңың қамын (ғамын) жер едің!
Бір біз емес, бар еді
Алаштың үглі –Аргынға
Атажан, сениң керегің!
Көлеңкелеп отырған
Құлады менің тірегім!

Айдынды шалқар көл еді,
Дүшпан аспас бел еді!
Ай батқандай қылдың да,
Адастырып жөнедің!

Бұ Сібірдің патшасы
Жолығып сізге өткені-ай!
“Бұқара жұрттың қамы үшін
Омбыдағы ұлыққа
Келейін барып!”-деп едің.
Қайтейін, тірі тұрмады-ау
Бір сапар барып келгенше!
Сағынып сонша асықкан
Дін-мұсылман баласы
Алтын жүзің көргенше!
Пайғамбар кеткен: “Үмбет”-деп,
Үмбетінің қамын (ғамын) жеп.
Сондай-ақ балам деместен,
Айналайын, жан атам:
“Халқым!”-деп, кетті-ау өлгенше!

Несіп бір тартып тұр екен,

Алланың әмірі зор екен!

Жұлдыздың (жұлдызының) шыққан (шықған) нәшине

Оңалмаган жол екен.

“Кетермін биыл!”-деп еді,

Арманы іште көп еді.

Өз арманын ойламай,

Жұрт жабдығын жеп еді.

Өз басына ойланған

Еш жұмысы жоқ еді.

Ойланып барған жолында

Мұндай да болды-ау соңында!

“Тағдырға (такдырга) табдил жоқ”, - деген,

Ойлап бір тұрсам, мол екен.

Қыс-қыстауын- Ақкелін,

Аңы бір судың саласын.

Аскар тауға теңедің

Жердің бір жазық даласын.

Алақанмен аялап,

Көлеңкеңмен саялап,

“Қанаттыға қақтырмай,

Тұмсықтыға шоқытпай”,

Еркелетіп жүргіздің

Сүйіндіктің баласын!

Ерте ойландың, бітпеді,

Бітуге сәті жетпеді.

“Қуандық пен Сүйіндік-

Егіз туған екі елдің

Қосайын басын,- деп едін-

Біріктіріп арасын!”

Алланың әмірі күшті ғой,

Ажалдың желі есті ғой!

Бұзып кетті дал-дал қып

Арғын ұғлы Мейрамның

Жел жағында панасын,
Ығындағы қаласын!

Жазылмас көнілім жарасы,
Жан-жакқа, жұртым, қарашы!
Қамкорда мұндай қорғанды...
...Алды-артынан туысқаннан
Жалғызына шалдырмай,
Құбылып гүл-гүл жайнаған.
Жұртқа мүшкіл (мішкіл) сөз келсе,
Ақ сұңқар құстай таранып,
Жан-жағына қаранып,
Құрылған жа[қ]тай кезеніп,
Қызыл тілі бузеніп,
Бұлақтай аққан, қайнаған,
Дін ісіне басшы (башчы) бол,
Сардар қаһар арыстандай,
hемметке белін байлаған!
Қайсыбірін айтайын,
Атажан, енді қайтайын!
Ақыреттің жабдығын
Күнбұрыннан сайлаған!

Атажан, сенің тұсында
Айдынды келдей көрінген
“Аккеліннің” даласы.

Рум менен Мысырдың
Біреуіндей көрінген
Отыз үйге жетпейтін
Баянның бір аз қаласы!
Арғын ұғлы Мейрамның
Құдайым берген бағына
Ығында едің қаласы,
Сыртында едің панасы.
Орта жүзде жеті арыс
Өз тұсында, атажан,

Арғынның болдың ағасы.
Алтынды сауыт қаттаудың
Жыртылды ғой жағасы!
Таласпаған бағына,
Құдайым берген шағына,
Ұлы жүз: Үйсін өрдегі,
Кіші жүз-Алшын тәменгі-
Бұл үш жүздің баласы!
Дін шырағын жандырдың
Баянаула тауына!
Медресе, мешіт салдырдың
Ғылымға пішкен холланы
Әр жүрттан жиып алдырдың!
Бал, шекер тамып сөзінен,
Нұр балқып раушан жүзінен,
Жүрттың бір мейірін қандырдың!
“Жүрт астым”- деген жақсыны
Жарыса сейлеп келгенде,
Ақылынан тандырдың!

Кетпеген бағың басындан,
Өзгеше болдың жасындан!
Ескең желдей екпінің
Тасты ерітіп балқыткан!
Қозғалмас қара жер еді,
Ағызып судай қалқылтқан-
Екпіні жауган жаңбырдың.
Уа, дарига-ау, жан атам
Хактан әмір жеткен сон,
Несіпті күні біткен сон,
Опасыз пәни дүниені
Артыңа мұнша неге қалдырдың?!

Жайлаган жерін, атажан,-
Шыбынды көлдің қопасы.
Атаммен еді-ау, агалар,

Бұл дүниенің опасы!
 Өзегімді өртеді
 Атамның қайғы, қапасы!
 Маған да (мағанан) болды бұ дүние
 Сықылды қостың (құстың) хақасы (хапасы).
 Кәріп-қасер, міскінге
 Кең еді-ау қандай арқасы!
 Бір біз емес, халайық,
 Жетім қалған сықылды
 Сүйіндіктің баласы,
 Жақсы-жаман баршасы!
 Қайран менің жан атам,
 Күнінде сейлеп оқыған,
 Калам Шариф құранды!
 Фалымнан ғалым тастамай,
 Дін мұшкілін(мішкілін) сұранды.
 Мың-мың қылып айдаған
 Торылы мен қыланды!
 Жетім-жесір, кәріпптер (ғариблар)
 Қайырымен (хайырымен) жұбанды!
 Жылаған мұнды, мұсәпір
 Жан атамның тұсынан
 Жасын бір тыйып, уанды.
 Дүниенің толған теңізі
 Атам бір кетіп калған соң,
 Орта бір түсіп суалды!
 Бір Алладан тілеген,
 Өнері жоқ-ты білмеген.
 “Әмір, Мағрұб”- айтқаны,
 Көніліне мактан кірмеген.
 Аруақ-ата жар болып,
 Мұңдылар келіп түнеген.
 Кем-кетік, нашар, сорлының
 Атажан, сенің тұсында

Хақысын ешкім жемеген!
 Кісінің көңілін жықпаған,
 Бала айтса да, ұнатыл,
 Дегенінен шықпаған!
 Мұсылман пенде баласын
 Еш титтей көңілін ауыртып:
 “Мынауын былай!” - демеген.
 Телі-тентек білместі
 Насихатпенен жөндеген!
 Бұ қазақтың ішінде
 Өткен-кеткен жақсыда
 Баршасы түгел табылып,
 Атажан, сіздей келмеген!
 Өтіп бір кеткен атамның
 Жер жоқ-ты даңқы бармаған!
 Дүние ақырет ісінен
 Қылмаған өнер қалмаған.
 Бір шеті- Бұхар, Самарқанд
 Бір шеті- Ірбіт, Мекемжар
 Орынборым-Сібірде
 Асылы бар ма алмаған?!

Дүниеден өтіп кеткенше,
 Басынан бағы таймаған!
 Сау күндегі қалпындай
 Ақылынан танбаған!
 Дүние бағын сұрасан,
 Тайы қысыр қалмаған!
 Тайлағы [жоқ] бота салмаған,
 Жасауыл майор, полковник,
 Наград: медаль, орденниен
 Қалды ма шен атам алмаған?!

Ақырет бағын сұрасан,
 Ишан, қожа, молдада
 Құлақ естір жерлерде

Некен-саяқ болмаса,
 Кемде-кем-ақ аз шыгар.
 Атамнан дүние алмаған?!
 Бұл опасы жоқ дүние
 Кімдер (кімлер) дейсің қалмаған?!
 Дін-исламның туындаі,
 Сүйіндіктің корғаны.
 Мейрамның орта жерінен
 Шамшырақ болып тұрғаны!
 Алдынан шықсын иманы,
 Қаза қылмай оқыған:
 Ораза, намаз, құраны!
 Ділалат жер көп қылған
 Садака, зекет, құрбаны.
 Алдына келген тар жерден
 Бейшара, кәріп, мұндыға
 Ракым, шапағат (шапқат) қылғаны!
 Перштегер қайтарғай
 Мейірбан (меірман) болып Құдайым!
 Хандай еді-ау жан атам
 Қысылып келген мұқтажға
 Жақсы-жаман деместен,
 Дертіне дуа болғаны!
 Дін ісін артық күзеткен,
 Дәuletін ондал түзеткен.
 Садака, зекет бергізіп,
 Өлгенге хатым қылғызып,
 Шариғат ісін жүргізіп,
 Көркейтіл дінді безеткен!
 “Казадан бұрын өлді!”-деп,
 Арманда жұртым деменіз.
 Орда[да] Шыңғыс хан өткен,
 Орманбеттей (Ормамбеттей) би өткен,
 Қайран менің жан атам

Тұғырда сұнқар тұлеткен!
 Құданың досы (дос-ты) Мұхаммед,
 Бұл опасыз дүниеде
 Арманына кім жеткен?!

Керекуден жәнеліп,
 Азар деп зорға кеткені-ай!
 Ондағы дос-жар (дошчар) ағайын,
 Жібермей құрмет еткені-ай!
 Құдадан әмір болған соң,
 Таусылар демі Омбыда
 Шактылы уақыт жеткені-ай!
 Таһараты бойында,
 Тәнір ісі болып ойында.
Айналайын, жан атам,
 Жайнамаздың үстінде
 Сәждеде жатып өткені-ай!
 Кожа, молда, дүгагей-
 “Сәлем!”-деп, барша халқына,
 Бала-шага, үй іші,
 Қалған бір жұрты- артына,
 Бұрынғы түсіп қалпына:
 “Алла”, “Алла”-деуменен
 Жанылмай тілі кеткені-ай!

Кайран менің жан атам
 Мінезі жұмсақ мұләйім-
 Қырмызы- қызыл жібектен!
 Ойлаған ойың кен еді-ау-
 Оралған арал, тұбектен!
 “Жаныма батты!”- демедің,
 “Науқасым қатты!”-демедің.
 Уақыты солай болған соң,
 Ақырда (ахырда) кетті-ау себеп бол,
 Қазага келген сүм дерттен!
 Несіп болған өз бағын,

Қолдап бір кеткен аруағың!
Губернатор-генерал
Справедливый государь
Секретный қағазбен:
“Спокойно жеткіз!”-деп,
Тәрбилеп, құрметлеп,
Денесін асыл жөнелткен!
Генерал-губернатордың хақынан
Ылахинан айтылған сез
Губернатор Князков,
Ертерек болған Горшаков,
Кашрит пенен Докумил,
Онаң соң Гришов (Коршов), Казнаков
Мещеринков мұның алдынан
О да кеткен тұрмай көп!
Бұл патшаның жұрттынан
Бар ма екен мұндай генерал (жандарал)
Ерлік пенен білімнен?!

Бәріне мұндай болған жоқ!
“Губернатор Степной,
Колпоковский генерал
Спокойно делінер!”-деп,
Мұндайды қашан көріп ек?!

Бек тыныш дело (тыныш диле) кіргізіп,
Ұлық та болса, жарықтық:
“Жалко!”-деп, аяп, иілген!
Қадірін танып ғазиздің
Қазақтан бетер күйінген!
Олай-былай қалдырмай,
Сол араға қойдырмай,
Тез жөнелткен жеріне!
“!Тә[н]ір жарылғасын”-көп айтып,
Сүйіндік халқы сүйінген!

Переводчик қасында

Жігіттің асыл сарасы!
Ешмұхаммед Шекіұғлы
Ханзаданың баласы.
Үш жузді жүріп билеген,
Абылай хан- арғы бабасы!
Ұлыққа жақын болғаны,
Сүйкімді болып тұрғаны-
Ғақылының артық данасы!
Қысылшаң келген тар жерде
Атама қылған достығын
Ханзаданың, қарашиб!
Жетіп келге сүйегі
Ұшқан бір дәулет құсындай!
Өлігі асып тіріден
Басқага пары қосылмай,
Бар еді кімнің есінде,
Болады деген осындай?!

Құданың сүйген құлына
Ғазиз бір лаухи қосылған!

Басқадан артық күтушің
Ізеттеп (ғыzzатлап) құрмет етушін!
Омбыдан қоймай алдырған-
Ұстазың қалды дүгагөй!
Бак құсынан адасып,
Замандас болған тұсында
Кімді іздеп қырға келеді,
Шаһардың ишан, молдасы?!

Кешеде өткен атамның
Иманды болғай жолдасы!
Үш Қарқара, Кектөбе
Он екі жатқан Қазылық
Ақ ордасы бұзылып,
Кетті ғой қайран құлжасы!
Кайда кетті, жарандар,

Қайран менің жан атам,
Сүйіндіктің тұлғасы!

Хақ жарылқап күнәсін (кенесін),
Ракметің мол Алла шын,
Раббым, өзің ондашы!
Шапағатшы пайғамбар
Досың(достың) ирөр шаһариар.
Атама болып медет жар (иар),
Үмбетінді қолдашы!

Өзгеше болған бағынды
Айта алман, ата-ау, шамалап!
Жетіп бір келдің тіріндей,
Қақ жарып дуан аралап.
Жолдағы көрген жан біткен,
Қозыдай шулап маңыраған:
“Қазақтың ханы кетті!”-деп,
Баршасы бірдей зарлаған.
Жүргізбеген шанасын,
Жол үстінде қамалап!
Кәріп-қасер, кем-кетік
Жақсылық кімнен дәметіп,
Жанына қысым келгенде,
Барар бір қайда паналап?!

Кеше атамның тұсында,
Малсыздар байып малданды.
Әркімнің тауып ақылын,
Жоқ қылған дау-шар жанжалды!
Достары сырттан сүйініп;
Зер қадірін білмеген,
Жамандар босқа күйініп,
Сүйіндіктің баласын
Тоздырмай тұрған ісіне,
Сұктанып әр жұрт таңданды!
Ажалға қайрат, өнер жоқ,

Еш нэрсе қолдан келер жок,
Нұрым, Иса Бадишов
Тілеуле болған жолына,-
Олар да жаман сандалды!
Білдірмей кеттің ішінде,
Көргенінді түсінде.
Келемін деген сезіне,
Зар болып басқан ізіңе,
Балалар мен ағайын
Алданып босқа қам қалды!

Жан кеткен соң денеден,
Халқына қарай ұшқаны!
Нұр болып қылған амалы(ғамалы),
Қор қызы болғай қүшқаны!
Керекуден-Хұсайын
Естіп жолын тосқаны!
Ниеті бірге болған сон,
Тәнірінің о да тосқаны!
Достары қылған шүкірлік:
“Денесі қолға келді!”-деп,
“Кетпеген, бақыты өнді!”-деп.
Асыл сондай шаһбазды
Кемітер кандай дүшпаны?!

Шектім бір қапа жасымда,
Арылмас қайғы басымда!
Ниеттес бірге достасы,
Тілеуі бірге бастасы,
Көзінен көріп өткізген
Тар жерде болып басында,
Шыңғыс бір сұлтан қасында!
Кандай халменен өткенін,
Шаһидлікке муафік
Таяратпенен кеткенін,
Фариблікте сәждеде

Таусылып демі біткенін,
 Ла-ила, илла, Алла!-
 Тілінде жары еткенін,
 Алшынбай ұғлы Қақабай
 Ақылын о да жия алмай,
 Көзінен жасын тыя алмай,
 Айтып бір келген осында!

Бісімілладан сөз басы,
 Агады тынбай көз жасы.
 О да осылай сейлеген
 Міржақып еді-ау жолдасы!
 Жұман да жазған қалдырмай,
 Оның да сөзі осындей:
 -"Әлде қандай өтті?"-деп,
 "Қай халменен кетті?"-деп,
 Оған бір қапа болмашы,
 Иманы-деп біл,-жолдасы!
 Сабак алыш окуға
 Періште болғай молдасы!
 Қайран менің жан атам,
 Январьдың (гинуардың) первый басында,
 Бейсенбі күні бесінде
 Халайықтың келіп ішінде
 Жерге бір тиді-ау жамбасы!

Сүйегін үйден шығарған,
 Көтеріп қауым-қарында.
 Енді мұндан Арғынға
 Көрмек түгіл көзінмен,
 Түгел боп туған асыл зат
 Естуге де табылmas!
 Мыңдан аса жиылып,
 Жаңбырдай болып көз жасы.
 Бетінен саулап құйылып,
 Тегіс бірдей шулаған,

Жылаған сонда кәрі-жас.
Екі мыңға жақын адамның

Бәрінің болып есі жоқ

Сонша жанның ішінде

Жыламаған кісі жоқ.

Ақылынан айырылған,

Қайғымен бәрі зар қылған,

Дейсің бе соның бәрі мас?!

Мереке болды-ау бұжүртка

Денесі өткен ғазиздің

Ұшқандай жетіп келгені!

Тіріден артық болды ғой

Ең аяғы өлгені!

Россияның ұлығы

Ондай жерде босатып,

Жіберер ме еді өнгені?!

Жұз жылқы, жұз кой, он түйе,

Әдейі ысқат садақа

Қабірге дат сарп қылған,

Сыйытқа бес жұз теңгені.

Қабыл болғай баршасы:

Кожа, молда, кәріпке

Аямай малды бергені!

Естіген пенде жылаған:

Сүйіндіктің ішінде

Айдынды туы құлаған!

Артында қалған ағайын

Шүкірлік қылған бұл іске,

Баршасын біліп Құдадан!

“Арты жақсы болғай!”-деп,

“Бұзылмай, орны тұрғай!”-деп,

“Үзілмей келген кәрі аруақ (аруах)

Атага қонған артық бақ

Сәкенжанға қонғай!”-деп,-

Жұрт болып тілеу сұраған!
 “Иншалла, Сәкен тартқандай
 -Атасының салтына!”
 Құдайға шүкір қылайық;
 Жарастықты баланы
 Қалдырган оның артына.
 Ғылым мен ғақыл, парасат
 Міне, сыйып келген лайықты
 Жақсылардың қалпына!
 Өлі емес әлі, тірідей
 Атамның аруақ бакыты(бактысы)
 Сүйіндіктің халқына!

Алты жыл бұрын өзінен
 Өтіл бір кеткен дүниеден
 Тетелес туған інісі.
 Жарасқан ұнап келісі,
 Жас күнінен бір болған
 Тұрысы мен жүрісі.
 Берекелі болғай-ды,
 Біраз күн аман тұрғай-ды
 Дүғагөй болып артында-
 Аужан, Иса мырзалар-
 Ендігі қалған тірісі.
 Уа, дариға-ая, атажан
 Жылағаннан пайда жок;
 Қылар да бұған хайла жок,
 Құдіреттің болды бір ісі!

Жұрт болып: Сәкен тілеуін
 Бір Құдайдан сұрайды:
 “Көп тілеуі-көл”, - деген,
 “Бақ берсе, Тәнірім, онай-ды”,
 Біләл, Жәми балалар,
 Көкірегінде сана бар,
 Жасынан көрген жетімдік.

“Атам барда жетім бе ек?”-
Деп қайғырып мұңайды.
“Атажан, мені артында
Тапсырып кімге кеттің?”-деп,
Кәбішжан қатты жылайды.
Есен (асан) бір болғай хисабы,
Бейіштен болып төсегі!
Қайда кетті, жаранлар,
Арғынның жалғыз(иалғыз) көсемі,
Мейрамның жүйрік шешені?!
Қожа, молда, ақсақал,
Айтқаны келсін, амин:
“Өзі болып иманды (иманлы)
Оналар арты!” –деседі.

Шекем мей Құсан, Токқожа,
Жасынан бірге жүріп ен,
Не кызығын көріп ен!
“Бұл не?”-деген күн болды-ау,
Атам бір қайда (қинан) кешегі?!

Жұрт болып шулап айтады:
“Сәкенжан, басың кетер!”-деп.
“Көтермесен басынды
Жүдеп бір жұртың кетер!”-деп.
“Сен басынды көтерсөн,
Атаңың аруақ бактысы
Жар болып медет етер!”-деп.
Көлтің аузы дуалы
Халықты болмас бекер деп.
“Енді сен жүріп тұрмасан,
Атаңың жолын кумасан,
Әлдекімнің аузына
Қарап тұрсақ, қатты күн,
Сонда бізге ғазиздің
Өлгенінен қыын етер!”-деп.

Тілеймін, халқым, сізлерден
Бізге де қамқор болыңыз!
Жетімдік бізге түсіп тұр,
Көз қырын салып тұрыңыз!
Пайғамбар көрген жетімдік,
Құдадан қайтсын, ағайын,
Қылған бір қызмет мұныңыз!
Үй ішінде жылаған
Қожа, молда, ақсақал,
Өтіп бір кеткен газиздің
Рухына дұға қылыңыз!

144

Мәшиүр Жүсіптің Әмен атынан сөйлегені

Қолыма хат жазғалы алдым қалам,
Құбылып толқын бол тұр күллі ғалам.
Қалдырып құрбыларға өрнек үшін,
Кетейін бір сөз сөйлеп, келсе шамам.

Не келер қанша айтқанмен біздің қолдан,
Жазуы бір Алланың- не дүр шарам?!
Істемей ауыр жұмыс жүрген басым,
Тауына Кавказ арман(армян) қалай барам?!

Қойشا иіріп призывқа қамағанда,
Құр сүлден, жүре алмайсын, басып қадам.
Патшадан құрық түсті басымызға,
Жан сақтап, панаулаға қайда қалам?!

Солдаттар иіріп айдал қамағанда,
Бұраңдап жүре алмайсын, басып қадам.
Еш лаж (ғилаж) қолымыздан келмеген соң,
Караты Керекуге бастық қадам.

Он тогыз-отыз бірді список қып,
Жібермей қамағанда, толған аран.
Он тогыз- отыз бірмен сорымызға
Айтқаны болды ма өтірік хадис-калам?!

Біреу-бай, біреу-нашар, біреу-жалғыз,
Үштен бір, аяғанмен, қалды ма адам?!

Бір үйден тегіс кеткен үшеу де бар,
“Патшадан лъгот бар”, - деп, болдық алан.

Үйден бір қадам басып шыққан соңғы
Немене, көрген көзім, бәрі қараң?!

Мысалы ақыреттің тозағындай,
Жарқ етіп шығып жатыр қалған адам.

Тағдырдың кермесіне кез болыппын,
Дәрмен жоқ үзіп кетер, не дұр шарам?!

Басыма бұдан бұрын қалған орнап,
Таудан-зор, тастан-қатты бар бір жарам!

Күрбылар, киын екен ойнап-күлген,
Бас қосып бір табақтан жеген тағам.
Жақсы күн тумай түр ғой қалғанға да,
Айрылып қызық көрер заманадан.

Жарқырап ай мен күндей келер едік,
Құламай аман өтсек, бағанадан.
Не болар артта қалған үйдің іші,
Тұрган соң бала айрылып ата-анадан?!

Жоктығы шешем үйде ойға түсіп,
Қанғырып жүре бердім айдаладан.
Шығарып салған бір жан жоктығынан,
Жөнелдім жұрттан бөлек, батып қарам.

Тетелес қарындастым Әмина-жан,
 Айтайын саған енді кімнен сәлем (салам)?!
 Екеуміз бір ұяда қалып едік:
 “Тұрар-деп-қылып дауа!”- ойыма алам.

Біз үшін кім жыласын, кім езілсін,
 Суға акқан толқынында шөп-шар, салам?!

Кереку алыс жер ғой жер түбіндей,
 Баяннан женелтерлік болмады адам.

Төрт бөліп түн үйкісін тұратұғын,
 Қайтейін жоқтығың-ды, қайран анам!
 “Әкенің ең жақсысы- жездедей-ак”, -
 Соны айтқан бұрынғыда әулие адам.

Дуасын көпкे қылған аямасын,
 Жадыраса, жарылқанып барша ғалам!
 Жай-куйі, жетімдігі түссе есіме,
 Дал болып айран-асыр (хайран-асыр) естен танам!

Балалар, артта қалған, ал есіңе,
 Дөкей “жеті жетім”- қандай адам?
 Жетімдік- пайғамбардың бір миравы,-
 Демесем, сейлей берсем, естен танам.

“Үй іші артта қалған не болар?”-деп,
 Әр түрлі ойға түсіп, кетіп барад.
 Хабарсыз, дәнемеден уайымсыз
 Кез болып жүрген күнде алаң-салан.

Қам қылмай өз басыма кеткендігім,
 Бір жұмыс басын ұстап, болдым алаң.
 Түсіріп бәрімізге қызыл билет,
 Ауылнайлар дүнк-дүнк етер, жалаң-жалаң.

Он тоғыз-отыз бірді список қып,
Жібермей қамағанда, толған аран.
Кедейлер, арманың жоқ, баймен бірге,
Бөлек қып, жұмыс бар ма ала алмаған?!

Болыстар байды іріктең алыш қалып,
Кедейді бірыңғай ғып сарапаған.
Жарлыға бұ да тиғен дәурен шығар,
Көшенні патша жүрген араған.

Шын қыны бәрінен де мынау болды,
Ал енді жай-күйіне қарамаған.
Тұрмайтын үйқын қанбай боздақтарым,
Тұрдың ба алаң қарақ сары таңнан?!

Торланып талай жалғыз, талай манғаз,
Асаулар үзіп торды қала алмаған.
Құнымыз біздін аттан оңай болды,
Жақсы атты еріксіз зорлап ала алмаған.

Келуге, жазсын Алла, жігіт-жасты,
Аллага шын сыйынған құр қалмас-ты!
Бұл дүние бір қаранды болды тұман,
Жүре алмай, ақылынан, жұрт адасты.

Қайтеді ақшасы жоқ кедей байғұс,
Қам қылып ат пен тонын ала алмаған?!

Жас бала жол көрсеткен боздақтар көп,
Аяғын бұрын қадам сала алмаған.

Ажалдай еріксіз айдал, ұшырып жел,
Шегініп ешбір мойын қала алмаған.
Мақал бар: “Аз сез-алтын, көп сез- көмір”,
Мұны[мен] сез аяғын тамамдаған”.

“Жер мен көк” қиссасы

Алла тағаланың көп сипаты барлығы

Алланың өзі жалғыз, құдіреті кен,
Бір ғайып аты бар дүр, заһары – мың.
Таурат, Інжіл, Забурда- тоғыз жүзі,
Құранда тоқсан тоғыз аты бар шын.

Бір атын біледі екен пайғамбарлар,
Білмейді онан басқа ешбір жандар.
Сипаты зат та, ғайрид[57] емес,
Иа мекен тұрағы жоқ, ай, жаранлар.

Алды, арты, асты, үсті, он, солы жоқ,
Ауыз, мұрын, аяқ, бас, көз, қолы жоқ.
Еш нәрсе ұқсамайды, ол еш нәрсеге,
Кітаптың айтқанынан ойлама көп.

Жоқ деп біл- бір Аллада – ата-ана,
Және жоқ деп біліңіз қатын-бала.
Барлығы бір Алланың құдіретінде,
Ешкімге мұқтаж емес Хақ тағала.

Білгіші, есіткіші һәм көргіші,
Барды жоқ, нажа жоқты бар қылуышы.
Тірік дүр, өлмес қадір, болмас ғажіз,
Сөйлегуші, не тілесе, ол білгуші!

Серік жоқ, кемшілік жоқ және айып,
Біле алман Хикмет сырын бізге ғайып.
Мақал бар: “Аз сөз- алтын”- машайхтан.
Сөйлейін бір аз ғана жүртқа жайып.

Кім білер әуел-ахыр хақтың сырын,
Нәрсе жоқ бір өзінен басқа бұрын.
Ғаламға өзін заһар қылмақ үшін,
Жаратты Мұхаммедтің әуел нұрын.

Тауыстың мысалында қылды нұрды,
Қандалға [58]нұрдан болған орнатылды.
Алдында- ұят-айна:нұрдан болып,
Құдайға көріп өзін, шүкір қылды.

Ұялып жалғыздықтан аққан тері,
Сол терден жаратылған иман нұры.
Бес жолы сәждे қылышп, нұр ғалы нұр,
Бес намаз әуел парыз болған жері.

Құранда бір аят бар бұған дәліл,
Айтуға айырып бәрін зейінім залил[59].
“Алла нұр ассамауат уаларзи”- деген аят,
Faфу қыл болса қате, ая, жалил[60].

Көктерде, уа, жерлерде болушы нұр,
Нұр қылған иа, Раббым Ҳақ: құдіретін көр.
“Мысалы менің нұрым-бір тау!”-дейді;
Ол тауда нұрдан болған бір қандал тұр.

Ол нұрдан жаратылған қандал анық,
Бар еken ол қандалда ақ (ат) нұрдан жарық.
“Файннама каукаб[61]дүррүй,”-деп,
Бұйырған мадақында: Калам-шариф[62].

Онда бар жаратылған нұрдан ағаш,
Майы бар, ол ағаштың нұрга жанас.
Тағы да өз нұрымен өзі жанып,
Машриқ[63], мағриб[64]та емес, тұрған ағаш.

Шын анық: Қандал нұр, жарық та нұр!
 Бір нұрдың жанғандығы- май болып тұр.
 Сол нұрдан бес сәждеге бес нұр болып,
 Сол екен мазкур[65] болған нұр-ғалиы[66] нұр.

Кезгендер хақиқатты көп сөйлеген:
 “Тау- дүние, ол-рух қандал”-деп сөйлеген.
 “Көрінген жарық болып қөніл,”-деген,
 Әр түрлі әрқайсысы сез сөйлеген.

Ол ағаш нәпсі(нәфіс) деген құдысия
 Май деген Алла берген медет хия.
 От тимей жанбақтығы –кереметтен,
 Аз ғақыл естуімше алдым жия.

Ол нұрдың бірі-Құдыс, бірі- Ысхад,
 Бірі- заһыр, біреуі- мытлақ білият.
 һидаят оның бәрі ҳақтан болған,
 Пендесін өзі сүйген қылады шат.

Екінші кітап алған бір кеңеске,
 Адам- тау, кекірек қандал: сол емес пе?!

Болғанда жарық иман- ол ағашы,
 Факылды оған қосқан май демес пе?!

Бұл нұрды мысал қылған Мұхаммедтен,
 Көкірегін-тау, қөнілін қандал еткен.
 Ассалұт, набути жарық болып,
 “Ағаш асылы- мұғжиза [67]май”- деп кеткен.

Әр түрлі имамлардан бар-ды кенес,
 Мен өзім тәпсір білген ғалым емес.
 Сөйледім естуімше үстазымнан
 Естіген көргенменен бірдей емес.

Сонда нұрдың терінен жаратты хак:
 Фаршы[68], күрсі[69], - баршасын: тамұқ, ұжмак.
 Сәулесінен сол нұрдың жаратыныбы:
 Рухы, әнбиелер- барша мұтлақ.

Көп сөз бар мұнан кейін, тұра тұрсын,
 Аз дәурен пенде, шіркін, құра тұрсын!
 Мысалды(мәністі) адамзаттан баян қылып,
 Бозбала, қандырайын қулақ құрышын!

Жаратты қайғыменен жанның бәрін,
 Барсың гой сол жиында баршаларың!
 Қандал нұрда пайғамбар рухы тұрып,
 Көрсетті тамам рухқа Хақ (шын) дидарын.

Фаннау иаратын келді жауап,
 Рух біткен пайғамбарды қылды тауап.
 Басын көрген дүниеде сұлтан болып,
 Қолын көрген ғаділ боп, тапты сауап.

Кеудесін көрген жанлар ғалым болды,
 Әр мүшесі әркімге мағлұм болды.
 Сонда мақрұм көре алмай қалған жандар,
 Жалған дүние жүзінде залым болды.

Жаратқан бәрінен де әуел нұрды,
 Құдайға жетпіс мың жыл жылап тұрды.
 Суретін пайғамбардың жасаған соң,
 Жүз мың жыл және отырып шүкір қылды.

Жаратты артық қылып нұрды әне,
 Максатым, жаным құрбан айтқан жерде.
 Үш жүз мың ғаламның жылдардан соң
 Жаратты сонда он екі нұрга перде.

Перденің бірі- күдірет, бірі-кызмет,
Бірі рахмат[70] болғанда, бірі- минат[71].
Сағадат, керемет пен ғажап (нәубат) нәбуат,
Нидаят, шапағат пен рахат, киғбат.

Күдіреттің пердесінде нұр толыпты,
Он екі мың жыл сонда орнығыпты.
Кызметте он бір мың жыл мекен қылыш,
Минатта және он мың жыл тұрыпты.

Рахматта тоғызы мың жыл харап етіп,
Сегіз мың жыл сағадат (рұқұғ ғып) хажатта [72] етіп.
Керемет манзилатта[73] он үш мың жыл,
Нидаятта бес мың жылдай оны күтіп.

Төрт мың жыл Набауатта[74] мекен етті,
Үш мың жыл рахиғатта[75] тұрып кетті.
Екі мың жыл һибаттан[76] өткеннен соң,
Тақитына[77] шапағаттың келіп жетті.

Тахитында шапағаттың мың жыл тұрды,
Үстіне Фарыш тәсеп, күрсі күрды.
Лаухи[78] калам жаннатты жаратқан соң,
Орынлы, салтанатлы патша болды.

Фаршы, Курсіннің баяны

Осылай жаратыпты әуел нұрды,
Жаратқан тәннен бұрын ақыл-ойды.
Ерітіп жасыл гауһар сонда ағызып,
Фаршыны жаратпаққа жарлық қылды.

Көтеріп ол ғаршыны суға қойды,
Ол суды жел көтеріп буға қойды.
Сактады күдіретімен сонда желді,
Нұрына Мұхаммедтің ғалам тойды.

Баскышы, тірегі жоқ ғаршы қылды,
Хисапсыз сол ғаршыға аяқ берді.
Саны жоқ мөлшерінің тарау-тарау,
Сыйғызы бір өзіне талай жерді.

Арасы аяқлардың сондай алас,
Құс үшса, отыз мың жыл қылып жарыс.
Жүйрік ат отыз мың жыл шапса, жетпес,
Кітаптың айтқанынан қылман алыс.

Әр күнде құбылады жетпіс мың жол,
Жасады алты жұз мың перде оған мол.
Періште іші толған сәждे қылып,
Бәрі де болып тұрган Құдайға құл.

Көтерген төрт періште бүйрық алып,
Бек сасқан көтере алмай қайран қалып.
Әскері қасындағы сегіз жұз мың
Су аққан тेңлерінен шырқ айналып.

Құдайға сонда қылған көп мінажат,
Көтерген құдіретімен хасил[80]мажат[81].
Сонда аққан періштенің терлерінен
Жаратты бір дарияны баҳыр[82] ухиат.

Үйретті Сұбхан Алла[83] калимасын[84],
Сәждеге көп періште койды басын.
Көтерілді сонда Ғаршы құдіретімен-
Орнатты енді күрсі лаухи тасын.

Жасады Зәбіржаттан [85] лаухи тактай,
Қойыпты сонда жазып мал мен бақты-ай!
Жаратты одан кейін рух рауан [86]
Өтіпті оның асылын адам таптай.

Сегіз жұмак, төрт періште баяны.

Жебіреіл, Мекайіл мен жаратты екеу,
Исрафил, Газірайіл мен қылыш төртеу.
Бірін-желге, біреуін сұға қойып,
Жұмак-сегіз болғанда, тамұқ-жетеу.

Жаннаттың бірі-Ғадін[87]: нығыметі[88]көп,
Айтады : “Дарис салам[89] Дарил қырап[90],
Фирдаус”[91]-деп,
Жаннат Алмауди[92] қылды, жаннат- Нагим[93].
Осылай Дария қарап[94] жараган жұп .

Жаннаттың жаратыпты жерін биік,
Өзгеден ол Ғадінді артық сүйіп.
Бірі -алтын кірпішінің, бірі-күміс,
Балшығын маски[95]ғанбер[96] қосып түйіп.

Есігін алтын қылды, тысы- иақұт(жакұт),
Топырағын таза жауһар, жайды бар қып.
Faқықтан-рамкасы бар: гауһар шыны,
Кірерміз, иншалла, болса бақыт.

Төрт бұлак акты: бірі,- бар-Салсабил[97],
Кафур[98] тасыным біреуін біл- зәнжабил[99]
Сүт пен бал, шекер шәрбат сулары бар,
Ғанна [100]ғина тусамма[101]- аят далил[102].

Так құрды, салды тәсек ак, жасылдан,
Қызыл, көк түрлендірді саф асылдан.
Не түгел керек десен, сонда даяр,
Кіреді Құдай жазса, дін мұсылман.

Көкте бар жетінші қат түп ағашы,
Жұмактың сонда толған айналасы.

Хор кызы бір кісіге тиер жетпіс,
Және жетпіс мың қыз бар –сыбағасы.

Пырак бар: бес жұз жылдық жолды басқан,
Ер тоқым өншең абзал асыл тастан.
Әр түрлі әр мүшесі құбылып түр,
Тағы бар түрлі нығымат онан басқан.

Тиеді бір кісіге жетпіс шаһар,
Әр шаһарда жетпіс мың сарайлар бар.
Бөлмесі әр сарайдың - жетпіс мың үй,
Әр үйде жетпіс мың тақ асыл баһар.

Әр тақытның үстінде жетпіс тәсек,
Көрпе, жастық қанша бар,- қылма есеп.
Алтын, атлас торғыннан жайып қойған,
Кунанар бол кетеміз пәлен десек.

Әр тәсекте отырган бір хор кызы,
Гауһар тәжді, күн көзді, айдай жұзді.
Лағыл баде, лептері- шырын, шәрбат,
Бал мен қант ләzzатындай-сөйлер сезі.

Қараса егер солар Ай мен Күнге,
Ай мен күн үялғаннан болады өнге.
Тіци бар маржан, жақұт, лұлу иек,
Хисапсыз шашбауына таққан теңге.

Колдары хор кызының сым күмістей,
Таларсың келбетіне көзің түспей.
Шын мақсат барсаң сонда, табылады,
Бұл дүние-тубі шолақ, көрген түстей.

Жұмақтың асты да -алтын, үсті де-алтын,
Ішіне кірген жанның жүзі жарқын.

Дүниенің бар қағазын жисам-дағы,
Мен сейлеп бітіре алман оның қалпын.

“Имансыз сол жұмакты көрмес!”-дейді,
“Бір Құдай имансызды сүймес!”-дейді.
Бір Алла қаламында аян қылды:
“Адамдар сегіз түрлі кіrmес!”-дейді.

156

Әуелі бір Құдайға серік қосқан,
Екінші, ұрлық қылып жолды тосқан.
Үшінші, кісі өлтірген нақақ(неках) жерде
Төртінші, зинашы дүр, дінге дұшпан.

Бесінші- ел ішінде өсек айтқан,
Алтыншы- күншілдік қып, діннен қайтқан.
Жетінші- залымлар дүр, ракымы жок,
Файбат айтып, әрқашан күнәсі артқан!

Сегізінші, әрдайым арақ ішкен,
Әрқашан жаманшылық күні кешкен.
Осылар дүр жұмакқа кіре алмайтын,
Тәубе қылмай, дүниеден, болса көшкен!

Құдая, күнәндардан бізді қылма,
Құдайға, пенде болсан, қарап тұрма!
Егер де тайып кетсең жазатайым,
Түсерсің жеті тозақ, жайған торға

Жеті тозақ баяны

Құлдықтан(Қолымнан) келсе шамам, аянбайын,
Азырақ жан барында аяндайын.
Құданың қаһарынан қорықкан үшін,
Сипатын жеті тозақ баяндайын.

Жаратты ол тозақты қылып жеті,
Жаһаннам[103] Жаһим[104], Сақыр[105], Сижжил[106] төрті.
надилазад[107] пенен Хатм [108]-тамұқ,
Күйылар жазалының өзіне оты.

Тозақтың ғазабы бар тастан қатты,
От жанып, қайнатады адамзатты.
Отыны адам мен тас- ол тамұқтың,
Күранда мазкор болған көр аятты.

Құлдық қыл, қалма ғапыл, ай, бейшара,
Аят бар: “Ууқу һаннас уалхажара” [109].
Кітаптан бір киссасын естігенде,
Жүрегім болды қорқып пара-пара.

“Таусылып тозақ оты бітпес!”-дейді.
“Жазалы және жанып кетпес!”-дейді.
“Тамұғының терендігі сондай алыс,
Мың жылда тастаған тас жетпес!”-дейді.

Тамұқта бір шұңқыр бар: аты-Палак[110],
Сен содан құтыларға қылышы талап.
Бір тау бар ол шұқырда: аты- Уайл [111],
Болады оған түскен пенде халак [112].

Сол таудың тасы, жері- бәрі де оттан,
Тез екен қыздырмағы пароходтан.
Бір шаһар әлгі тауға оттан салған,
Хисабын біле алмадым қағып шоттан.

Көше бар сол шаһарда жетпіс жұз мың,
Әр көшеде үйлер бар һәм жетпіс мың.
Әр үйдің жетпіс мыңдан бөлмесі бар,
Жаралған бәрі де оттан,- бұл сөзім-шың!

Ішінде әр бөлменің жетпіс орын,
Қайнатар оған кірген жанның сорын.
Әр орында жетпіс мыңнан жыландар бар,
Жаралған һаммалары соның бұрын.

Ғазап бар, заһар, закым бәрі де анық,
Жазалы дамыл-дамыл жатар жанып.
Сол жыланның бір демі шықса титтей,
Бұл дүние бір сағатта кетер жанып.

Сонда бар жыландардың заһарлысы,
Бар екен әрбірінің жүз мың тісі.
Кудая, мұсылманды жолықтырма,
Не болар соған душар болған кісі?!

Әр түрлі ғазабы бар мұнан жаман,
Болғанда заһар сусын, закум- тағам.
Осындай қындық бар қияметте,
Күн бұрын сактанып қал, келсе шаман!

Күдай-бір, пайғамбар-хак, қуран-біл шын,
Бұйырған шаригаттың қылса ісін.
Айтқанын ғалымдардың қылсан тұзу,
Көрмессің, иншалла [113], соның түсін!

Темір арқан болғанда, темір кебіс,
Темір белбеу, темір тон,-бәрі от тегіс.
Іші –тысы бәрі де отпен толар,
Өзінді құтқар сонан қылышп бір іс!

Жеті қат көк баяны

Мұнымен жеті тозақ тұра тұрсын,
Мұсылман құтылатын қамын қылсын.
Жеті жер, тоғыз палак қалай болған?-
Аз ғана сонан Жүсіл кеңес күрсын.

Бар Құдай салды назар сонда суга,
Су кайнап, айналасы толды буга.
Буынан сол дарияның көкті жасап,
Білдірді құдіретін жас пен қуға.

Ол судан және тасып, көбік шықты,
Сол көбіктен жеті қат жерді қыпты.
Сол жерді жеті қылып, және созып,
Тау мен тас, ағаш, жеміс, қылған шөпті.

Екі күн –жер, екі күн кек жаратты,
Төрт күнде бір- біріне жұп жаратты.
Бір сағатта қылуға құдіреті бар,
“Пендеңе гибрат болсын!”-деп жаратты.

Біткені алты күнде- белгілі анық,
Бітірген құдіретімен Жаббар-Халық.
“Фан сана-ти айамин”[114]- деген аят,
Көрсеткен осылай деп Калам Шариф.

Әуелгі кекті қылды Зәбіржаттан,
Аты дүр қаза(қиха) оның білсөн хаттан.
Суреті мысалы бақыр періштелер
Бос тұрар, білсөн, әне адамзаттан.

Екінші кекті қылды бәрі жакұт,
Аты- қадым [115], ол кектің орны- сахит[116].
Үшінші кектің атын: “Мағұн”[117]-қойып,
Асылын оның Алла қылған артық.

Төртінші кек жаралған ақ күмістен,
“Арықлұн”, - осылайша- атын дескен.
Бесінші жаралған: “Заниқа”-аты,
Нәрсе емес: аз, көп дейтін өлшеп-пішкен.

Жаралған ақ інжуден алтыншы көк,
Ат берген оған Алла: “Рафға”[118]-деп.
Жетінші көктің аты- “Фариға”[119] дүр,
Қып-қызыл алтын қылған жиып-теріп.

Койыпты жеті көкке жеті есікші,
Өтірік айттар кісі емес, мен өсекші.
Бәрін[ің] де атын саған баяндайын,
Шотқа қақ: нешеу екен? Кел, есепші.

Исмагұл, Михаил мен Сағдайыл бар,
Калкайіл, Салсайыл мен Самайыл бар.
Рафайыл- жетіншіде мекен еткен
Бәрінен орны биік Жебірейіл бар.

Жетінші көкте ағаш бар, ол- Мынтаха,
Аят бар: “Әліф, ләм, иасин таха”.
Жебірейіл сол арада мекен қылған,
Астағифурлла [120] Алла ла иллаһа, илла Алла.

Жеті қат жердің баяны

Осылай естуімше өңшен ерден,
Емеслін соның бәрін езім көрген.
Жеті көк, тоғыз палак былай тұрсын,
Құрайын тағы кеңес- жеті жерден.

Әуелгі жердің аты- Дамка болған,
Жел есіп Рих ғақым[121] онда тұрған.
Жетпіс мың біреуінің арқаны бар,
Бір Мәлік[122] әр арқанға ие болған.

Ғад қаумын халак қылды сол жемленен,
Қанша адам қырылыпты көп елменен.
Бірталай Бошым онда халық көп бар,
Ісі жок обал, сауап ешкімменен.

Екінші жердің аты- “Халдетүрүр”,
Қаумы бар Тамас атты бір- бірін жер.
Ғазап бар неше түрлі ол орында,
Нанбасаң, “Мұхамедия” кітабын көр.

Үшінші жердің аты болған- Ғарқа,
Шаян бар неше түрлі тарқа-парка.
Занар[123] бар біреуінде үш жұз алпыс,
Дүниені бірі шақса, қылар шарқа.

Қаумы бар “Қабыс”-деген өз алдына,
Журеді шаяндардың көз алдына.
Құдайым құдіретімен сақтар өзі,
Тамсанып шыға берме сөз алдына.

Төртінші жердің аты: “Жырба” дейтін,
Ол жерде айдаһар бар адам жейтін.
Халқы бар өз алдына- “Жалнам”- деген,
Көzsіз, қолсыз, аяқсыз қалың жойқын.

Бұлардың ұшып жүрер бар ғадаты,
“Малша”екен – сол бесінші жердің аты.
“Мыхта” атты қаумы бар оның тағы,
Бірін- бірі жеп қылар харапаты.

Алтыншы жердің аты- Шахынайдос,
Қаумының аты-Қитат, суреті-құс.
Құдайға құлдық қылар баршалары,
Дәптері тозагының сонда дүр бос.

Жетінші жердің аты: “Ғажба”,-деген,
Жер жоқ-ты сегізінші мұнан төмен.
Мекені Ғазазілдің сол арада,
Қаумы бар “Жытма” атты тізген көген.

Қап тауының баяны

Жеті жер жаратылды осылайша,
Бұл сөзім болар кеңес жүртқа жайса.
Қап тауы жаратылды зәмір тастан,
Бар екен шамасы оның, білгіл қанша?!

Айналған бұл дүниені жеті фасыл[124],
Өзінің тастары бар өңшен жасыл.
Дүниеде тау шаһарлар, сыхре қалға.
Тамыры Қап тауына болар уасыл[125].

Мекайіл бір перште Қап тауында,
Аспанның, тиген басы, жақтауына.
Сондай тау құласа да жан сактарсың,
Құдайдың тұра келсөң (сактауына).

Артында Қап тауының бір-ақ жер бар,
Дүниедей отыз есе сондай кең бар .
Жаралған бір түрлі жан сол арада,
Наммасы тағат қылған, онда нең бар?!

Сейлейін бір аз ғана хикаятын,
Құдайдың, қараңызлар, құдіретін!
Артында сол ақ жердің жетпіс жер бар,
Біріне жаратылған бірі жақын.

Оның тағы артында жетпіс жер бар,
Кәпірдан жаратыпты деген “Паруар”[126].
Кеңлігі бұл дүниеше жетпіс есе,
Ар жағында жетпіс жер тағы да бар.

Оның тағы ар жағы- жетпіс мың жер,
Бәрін алтын жаратқан құдіретін көр.
Ар жағында Тимеш бәрінің жаратылған,
Жетпіс қабат дүниедей күмістен жер.

Және бар онан әрі жетпіс мың жер,
 Сол жердің жаратылған бәрі темір.
 Оның арғы жағында қанша ғалам,
 Жаратты періштелер беріп ғұмыр.

Бұлар білмес- Ғазазіл кім екенін,
 Адамзаттың тағы да ніл екенін.
 Құдайды-бір, пайғамбарды-хақ біледі,
 Не білер: тұра жаһил[127] дін екенін.

Онаң әрі жаратқан жеті теңіз,
 Мақлұқ бар әр дарияда үшан-теңіз.
 Кеп ел бар арасында ешкім білмес,
 Онда бар тексеретін біздің неміз?!

Ол елдің кім екенін білмес адам,
 Бұрынғы әулиелер біле алмаған.
 Жанлық жәбірін баһар қылса,
 Ат қойған: “Аһлу хикмет [128]” оған тамам.

Кекке үшса, талмайды қанаттары,
 Отқа түссе, жанбайды ғадаттары.
 Теңіздерде журеді сұға батпай,
 Әрқашан қабыл болған қажеттері.

Fаршы, күрсі жаратпағы

Осылай пайғамбардан рауат[129] салған,
 Сөз еді ұстазымнан естіп алған.
 Кәнеки, тағы бір сөз қозғайын да,
 Алланың жаратқанын тауса алман.

Жеті көк, жеті кат жер-бәрі бітті,
 Ішінде айтылмаған көбі кетті.
 Фаршыны, сол көтерген дарияны,
 Өзінің құдіретімен бөлек етті.

Бірі астында Фаршының Бахыр лахият[130],
Бірін жердің астына қойды таяп.
Сол дарияның сүйнан қылды бәрін
Дәлелім бар: бұл сөзге келген аят.

Ал, жаратты аспанға ай менен күн,
Әуел баста екеуін қылыпты тең.
Айдан алып Жебіреіл, күнге беріп,
Күнге күндіз жаратты, ал Айға –түн.

Жер менен көк жарады ма түзу болып,
Әр түрлі етіп кеткен макұлық толып.
Ал, енді Байтул магмур[131] орнатылды,
Кетейін онан бір аз кеңес құрып.

Жаһанда шаһар да жок, үй де жоқ-ты,
Бостан-бос бұл тұл дүние тұрған тіпті.
Қағбаның осы күнгі дәл орнына,
Бір үйді қызыл жақұт орнатыпты.

Құданың құдіретімен біткен екен,
Топан су кек жүзіне жеткен екен.
“Суга қарық болмасын!”-деп, періштерелер,
Көтеріп көк жүзіне кеткен екен.

Періште жердің жүзін алып кетті,
Ғазәзіл оттан белбеу буып кетті.
Құдайға неше мың жыл құлдық қылып,
Мұлқіне сегіз жұмақ барып жетті.

Тамамы періштеге патша болды,
Сол күнде: “Ғазәзіл”,-деп ат қойылды.
Жеті көк, жеті жерді жалғыз ұстап,
Биледі періштені онды-солды.

Қойыпты патша Құдай қылып еркін,
Беріпті билігіне дүние мұлқін.
Фаршының есігінде бір жазуды,
Жиылған көп періште көрді бір күн.

Қорықты періштелер: “Бұл не хал?!”-деп,
Жазыпты: “Көрген пендем, ұғып ал!”-деп.
“Ушбу жүрген мұлкімде бір құлымас-
-Жазыпты- қатты қаһар лағынат бар!”-деп.

Періште бәрі тегіс шошып кетті,
Патшасы Газәзілге келіп жетті.
-Фаршыда бір нәрсені көрдік біздер,
Корқыстық , дұға қылғыл, тақсыр!-депті.

Газәзіл сонда тұрып, дұға қылған:
-Сакта!-деп періштені, корыққаннан.
Қылмады: “Өзін сакта!”-деп сол уақытта,
Әр істі жақсы-жаман Құдай қылған.

Адам атаниң жаралып, дүниеге келгені

Бір достым бар, жаратсам керек, соны,
Жер жүзінде болады мекен жөні.
Шығындар, періштелер, бұл дүниеден,
Жаратсам керек Адам қылып оны.

Жүрген жоқ: періштелер “Кетеміз!”, -дер,
-Иа, Раббы, біз не жаздық, паруардігер[132]?!
Біздер тәсбих[133], таһлил[134]айтамыз ғой!
Жаралса адам үғлы, күнә қылар!

-Шығындар, періштелер, тілімді алып,
Ғажаппен болған тағат күйер жанып.
“Қала инси ағламу уа ма ла тағламун!” [135] -деп.
Шығарды бәрін тегіс Жаббар Халик[136].

Әуел баста болмағы нұрдан екен,
Нұр билеп соның бәрін тұрған екен.
-Кімнен сені жасайын?-дегенінде,
Нұр ықтияр топыракты қылған екен.

-Топырактан жаратам Адам!-дейді,
-Жебірейіл, бұйырамын саған!-дейді.
-Бар-дағы Мағриб, Машрих ортасынан,
Бір уыс топырақ ап кел маған!-дейді.

Жебірейіл жарлықпенен келді жерге,
Бір уыс топырақ алып женелуге.
-Не үшін, иа, Жебірейіл, келдіңіз?-деп,
Сонда Жер құдіретімен келді тілге.

-Мен келдім сенен топырақ алмақ үшін,
Қарнына уысымды салмақ үшін.
Құданың жарлығымен саған келдім,
Бір уыс топырақ алып бармақ үшін.

-Имансыз қыл көпірден жығылады,
Жаралған жер ортасы қыбыла-ды.
Бір уыс менен топырақ алып барып,
Құдайым ол топырактан не қылады?

-Құдайдың білмен сырын тамам,-дейді,
Жаратар топырактан Адам!-дейді.
Көбейіп Адам ұғлы таралған соң,
Бұзықтық қылар олар жаман!-дейді.

-Аспаннан амал сайын жауған қар ма,
Не қылса Паруардігөр шарам бар ма?!

Кәнеки, Жебірейіл, баян қылшы,
Оларға обал, сауап нәрсе бар ма?

-Дүниеде Адам ұғлы жүрер ұзак,
 Сарт, ногай, шұршіт, орыс, өзбек, қазақ.
 Егер де күнәсінан тергеу алса,
 Қарныңа салып сенін, қылар ғазап!

-Жебірейіл, олай болса, алма менен,
 Өзімнен жаралған сон, менің денем.
 Тағы да салып маған ғазап қылса,
 Болармын шыдай алмай мұнан төмен.

Ол менен жаралған сон, балам болар,
 Тегіс жақсы болмаса жаман болар.
 Өз қарнымда балама ғазап қылса,
 Ya, Алла, минох[137]күнім қараң болар!

Жебірейіл рахымы көп, кетті қайтып,
 Жіберді Мекайлді жарлық етіп.
 Жер тағы осындаі сез айтқаннан сон,
 О дағы ала алмады бойын тартып.

Онан сон жіберіпті Исрафилды,
 Бәрінең төмен жатқан жер пакыр-ды!
 Жердің айтқанын естіген сон,
 Тоқтатып, ала алмады, о да ақылды.

Төртінші Ғазірейілге келді жарлық,
 Кенлігі жоқ, міnezі,- бәрі-тарлық.
 Жердің олай-бұлайын тындаастан,
 Ғазірейіл салды аямай күшін барлық.

Ортасы Машриқ, Мағриб-осы тұсты,
 Ғазірейіл ракымсыздыа қолы күшті.
 Бір уыс топырақ алған уақытында,
 Қырық қары, жеті қат Жер төмен тұсті.

Құданың құдіретіне барған алыш,
 Қай жұмыс бітпейтүғын мұнан қалып?!

-Басында себеп болып алыш келсен,
 -Ал!-дейді,- жанын тағы!- Жаббар Халик.

Жаралған Адам пенде қиналмаққа,
 Ойласын: “Келдім,- деп,- сыналмаққа.”
 “Бәрекелді, ракымың аз екен!”-деді,
 Қойыпты Газірейілді жан алмаққа.

Топырақты суга иледі лай қылғалы,
 От өртеп, жел естірді май қылғалы.
 Әртүрлі топырақ қосты ашы-тұшы,
 Біреуді-жоқ, біреуді бай қылғалы.

Топырақты құдіретімен екі бөлді,
 Бірін отқа, біреуін нұрға берді.
 Және де бәрін қосып, сурет қылып:
 -Жараттым абзал(азалы) қылып орнын!-дейді.

“Күнту күзаз махфиан” [138]- келді жауап,
 Суретін тамам қылды қырық күн санап.
 Жатқызды қырық жыл жерде дене қылып,
 Пісірді дене қылып құмға орап.

Жатқызды сахараның даласында,
 Тайфанды Мекке менен арасында.
 Бір күні Газірейіл келіп көрді,
 Дарияның жатыр екен жағасында.

Жел есіп кеткен екен ішін тесіп,
 Малғұн жүр күншілдік қып ерегесіп.
 “Егер мұның билігін маған берсе,
 Таза қоймай, алар едім басын кесіп”.

-Іш қуысы, хайласы көп-ті,-дейді,
 -Алдауга жылдам ерер епті,- дейді.
 "Мені бұған қаратам!"-десе Құдай,
 -Уа, Алла, мойын сұнбан!-депті дейді.

Әзәйіл жансыз барып сонда көрген,
 Байқады құр денесін жатқан жерден.
 -Алдауга жылдам түсер жан екен!-деп,
 Адамның жетекшілін сонда білген.

Құдайым өз құлдіреті қылған, әне,
 Жасаған құлдірет қолмен үш нәрсені.
 Бірі-Таураг, бірі-Адам, бірі- Ғадін,
 Екі жұз жыл кірмesten тұрды жаны.

-Кір, жан, саған дем алыс бердім ерік!
 Ғақыл, көңіл, әлһам нұр көрік беріп.
 Желкесінен екі жұз жыл айналып,
 Сонда жан қиналумен кетті кіріп.

-Құданың қысымымен кірді,-дейді,
 -Шығарсың қиналумен енді!-дейді.
 -Бисмилла, иа, Раббы, жәрдем бер!-деп,
 - Кірген жерден жан көзге келді- дейді.

Көзіне жан кірген соң, өзін көрді,
 Жаралған топырактан жүзін көрді.
 "Өзінің неден болған жөнін көріп,
 Асылын танысын!"- деп ғақыл берді.

Көзден соң мұрынына жан беріпті,
 Жыбырлап сонда мұрын түшкіріпти.
 Аузына жан барған соң, хамд[139] айтып,
 Дегенде: "Әлхамдуилла!"[140] - тіріліпти.

Ирхамгі Құдайынан жауап келген,
Имамдар мұны айтпакты сауап білген.
Аяқ, кол, кеуде, бөксес-, жеті мүше,
Аралап бір шыбын жан бәрін кезген.

Кәнеки, тұра келді: “Бисмилла!”-деп,
Үстінен қатқан балшық төгілді көп.
Қалыпты сол үстінде тырнақ (сүйек) болып,
Онан соң бұйырады: “Құдай не?!”-деп.

Құдайым Жебірейілге: “Барсын!”-депті,
-Ақыл, иман, үятты салсын!-депті.
“ Үштің бірі хатқа (жанға) жаар”, -деген мақал,
-Адам таңдалап біреуін алсын!-депті.

Адам таңдалап бәрінен ақылды алған,
Ақыл тұрған жеріне иман барған.
Сол иманның сонынан ұят еріп,
Үшеуі бір араға орнатылған.

Басына- тәж, беліне қамар[141] қосты,
Түрлендірді киімін ішті-тысты.
“Адам көркі-шүберек”, - деген мақал,
Астына пырақ[142] берді, құстай ұшты.

Куантып сонда көнілін сүйіндірді,
Тазадан өңшең асыл киіндірді.
Жұмакқа періштелер алып кірді,
Аттарын әр нәрсенің һәм білдірді.

-Басына- тәж, ғамама[143] ора!-дейді,
-Осылай іззет (ғызат), құрмет жоба!-дейді.
-Қасындағы жиылған періштеден,
Аттарын әр нәрсенің сұра!-дейді.

Адамның асып бағы, кеткен үдеп,
Ғазәзіл жүр сол күндең, көнілі жудеп.
Сұрайды әр нәрсениң басқа-басқа,
“Бұлардың, перштегелер, аты не?”-деп.

Құдайым білдірмеген әуел баста,
Перште бірін білмей қалды босқа.
“ Уа ғалламал адама ал асма-у”[144],
Құдая, білуші жоқ сенен басқа.

Сонда Адам қалың топты жарып айтты,
Аттарын әр нәрсениң - бәрін айтты.
Бәрінен жалғыз Адам ғалым болды,
Ал, енді перштегелер үйге қайтты!

Өткізді шаттықпенен айт пен тойын,
Жақсының жүрген жері- мәжіліс, ойын.
Халалым- ақыл, әне, ағылым тұра келіп,
Бәрі де хак әміріне қойды мойын.

Көрген соң перштегелер қалды танға,
Сайлады сонда Адамды бәрі ханға.
“Фасжуду лиадама адама”[145] - аят келіп,
Бұйырды: “Сәжде қыл,- деп, сонда-адамға!”.

Сәждеге көп перште қойды басын,
Адамның Құдай артық қылған жасын.
Ғазәзіл мойын сұнбай, тұрып қалды,
Түсіріп хак мойнына тауқы тасын.

Бастарын перштегелер көтеріпті,
Ғазәзіл бір сүмдүққа килігіпті.
Корыққаннан перштегелер: “Сақтай гөр!”-деп,
Сәждеге және екінші илігіпті.

Ғазәзіл болды наұмыз[146]сол бір кезде,
“Ібіліс” –деп, ат қойылды тағы да өзге.
Сәжденің бірі- парыз, бірі- уәжіп,
Екеу боп, сол себеплі қалды бізге.

Басына тауқы лағынет жетті дейді,
Құдайым оған қаһар етті дейді.
Бір мінез тәкаппарлық қыламын деп,
Күйілшіп дәргаһынан[147] кетті дейді.

Ағузу биллах[148] кәрім[149] Рахман [150],
Қорқынышым көп, қыламын ахлу ағлам.[151]
“Рахман атқа түспен”, -деп, қылыш нағлан
(әні һылан),
Ат қойды сонда өзіне: “Ібіліс шайтан”.

Ағузу биллахы минаш шайтан[152],
Мұнымды хактан басқа кімге айтам?!
Қалайша Хауа ананы жаратыпты,
Аз ғана мазмұнынан қалам тартам.

Көздінің, кенес десе, аңырмаған,
Тәубеден жан барында жаңылмаған.
Адамнан Хауа ананы- алған екен,
Ішінен сол жақтағы қабыргадан.

Білмейді ауырып жанға батқанын да,
Көз ашып көрген екен баққанын да.
“Қалсын-деп,-білмей”,-тәнірім жаратыпты,
Сол адам үйқылы- ояу жатқанында.

Көзін ашса, қасында отыр біреу,
Жатқанда жалғыз еді, оянса-екеу.
-Сұрайық білер ме екен жұбайын!-деп,
Куәлік(ке) періштелер келген төртеу.

Кұдайым көніліне құйып қойған,
 Алланың жарлығына үйіп қойған.
 Көніліне жақындықтың мейірі түсіп,
 Әуел оның бетінен сүйіп қойған.

-Отырған қасындағы бұл кім?-дейді,
 -Мұнша жақсы көресің неге?-дейді,
 -Аты кім, не себептен қойған солай,
 Жақындар бар ма бұған пигылың?-дейді.

-Халалым қасындағы серігім-ді,
 Құдайым тауып берген жерігімді.
 Тіріктен тірік қылып жаратқан соң,
 Аты: "Хая!" , - солай деп ат берілді.

-Дәл ішімнек шыкқандай көрем жақсы!
 Бірімізге біріміз ұнамақшы.
 Паруардігер қойыпты жұлты қылып,
 Бір Құдайдан басқадан тақты тапшы!

Тұбінде топ(түп) ағаштың тойы болған,
 Сымбатты екеуінің бойы болған.
 Екеуі қосылған соң серік болып,
 Бірінде- ғақыл, бірінде- ойы болған.

Иа, Адам, жұбынменен(жұлтынменен) тұр
 жұмакта,
 Өзінді жақсы күтіп, жақсы сакта!
 Ішіп-же, көнілің сүйсе, ойна да құл,
 Жалғыз-ак жақын барма бидай жаққа!

Жебірейіл хұтпа оқыды, бар дүр аят,
 Маноры [153] - Мұхаммедке он салауат.
 Хадис бар: "Кулли жәди ләзиз"[154]-деген,
 Қылышты ойын-күлкі гиши фарағат[155].

Жұмақта Адам, Хаяу жүреді олар(алар),
Айтады мадақсына періштегер.
“Қалайша мұны азғырып шығарам?”-деп,
Далада жүріп шайтан назаланар.

Жұмақтың есіктерін андып тұрды,
Періште енем десе қақ басқа ұрды.
Бір Таус сейіл қыльып шыққан екен,
Ібіліске сол арада душар болды.

-Күдайға қайтер едін жүрмес болсан,
Мен- ғақылышы, біліп ал, білмес болсан.
Келбетің келген екен армансыз-ақ,
Тіпті жақсы болар ең өлмес болсан!

-Япырм-ау, немене еді өлім деген?
-Жан кетсе, қараң сенің күнің !-деген.
Таус келіп жыланға ақылдасты,
Далада шайтан жүріп күлімдеген.

Жылан сонда жұмақта жүреді екен,
Жақсы менен жаманды көреді екен.
Төрт аякты, шудалы сары атандай,
Өрге шығып, ой жерге кіреді екен.

-Өлім деген не нәрсе, Тәнірім,?!-деген,
-Білдірmedі бар Күдай бізге неден?
Соны білген -өлмestі біле ме екен?
Біз соナン сұрайық!-деп, бұлар келген.

-Сен өзің бәрін білген өлемісің?
Қайтсек біздер өлмейміз, білемісің?
-Жұмақтың ішінде бар өлмеске амал
Көрсетейін, мені алып кіремісің?

-Ендеше көрсет бізге, жұмакқа жүр,
Жасырып кіргізейін аузыма кір!
Тауыс, жылан- шайтанмен ақылдасып,
Жұмакқа кіріп кетті үшеуі бір.

Бұларды тастап кетті алдап-сулап,
Адам жүр: дәүлетке мас, аунап-қунап.
Жылады қастарына келіп шайтан,
Өтірік түкірікпен бетін сулап.

Сен неге жылайсың?-деп, сұрады Адам,
-Ай, дүние, өтпей тұрса, осы заман!
Жаң кетсе, дене шіркін қалар босқа,
Өлместің лажын қыл, келсе шаман!

Есітіп Адам, Хауа күйініпті,
Ібіліс сонда ішінен сүйініпті.
Хауа ана жетіп келіп сұрайды-мыс:
-Пакырым, білемісің өлмес кепті?!

Мен айтсам да, екі жас, ұқпайсындар,
Әлі бір күн бұл күнді жоқтайсындар.
Бидайдың(бұғдайдың) ағашынан жалғыз татсан,
Өлмейсің, ғұмырында шықпайсындар!

-Сүмдышын мына залым тұтқан екен,
Ақылы мұның бізден артқан екен!
Жақпаса, бір күн айдал жібергелі
“Жеме!”- деп, бізге сонан айтқан екен.

Барады Хауа ананың жегісі кеп,
Жоламай Адам ата отырды кеп.
Екі үзіп, өзі жеді Хауа анамыз:
-Кәнеки, маған жұкты немене?-деп.

Жемеске өзін Хая тия алмады,
Енді айтсам, мен пайданы, тіл алмады.
Көрген соң Хая аナンы сондай жақсы,
Адам да оның сезін қия алмады.

Екі үзіп сол бидайдан Хая жеді,
Бір үзіп атамызға алып берді.
Аузына адам ата салған шақта,
Шошынып өне бойы дірілдеді.

Еркектен азғырылды қатын бұрын,
Бастан-тәж, мандайдан бак, алды нұрын.
Екеуі жап-жалаңаш болып қалды,
Басыпты қолдарымен абыройын.

-Бидайды неге аузына салды?!-дейді,
-Хауаның неге ішіне барды?!-дейді.
Сасқаннан Адам ата жұта алмады,
Түйін боп тамағында қалды!-дейді.

Ұялып Адам ата, ол Хая ана,
Ағаштар жапырағын бермес және.
-Не үшін дәргаһыма ғасы болдың?!

Солай деп айтқан екен Хақ тағала.

Адам айтты:

-Аузыма біреу салдым,
Қия алмай мен Хауаның тілін алдым.
“Қатынның тіліне ерген қатын!”-деген,
Хая айтты:

-Жылан айтқан тілге нандым!

Жылан айтты:

-Мені алдап Ібіліс кетті,
Ібіліс айтты:

-Жұмаққа өзі елітті.

Тауыс тағы ілінді бір тісінен,

Бәріне бір құдайдан жарлық жетті:

-Жұмақтан әуелі, Адам, сен шық!-дейді,

-Тұруға енді мұнда жол жок!-дейді.

-Екеуіңе он қой, бір ат енші бердім,

Кешікпей енді мұнан тез шық”-дейді.

-Иа, Хая, сен бидайды неге жүттың?

Басыңа пайда етем деп, залал еттің.

Қан көру, бала табу- өз тілеуің,

Қалдың ғой ортасында көп бейнеттің!

Мирас, ғақыл, дінде, сен кем боларсың!

Екеуің бір ереккө тәң боларсың.

Сауаптың ерге-мыңы, саған- бірі,

Өлгенше өзің-өзің мін боларсың!

Иа, жылан, аяғыңды алдым қайырып,

Жатарсың жер бауырлап, мойның қайырып.

Көрген жан басыңды езіп, әлек қылып,

Тастасын екі бөліп, жағыңды айырып.

Иа, Тауыс, бұл кеңеске неге кірдің?

Ібіліске жылан менен елші жүрдің.

Дайым сениң тартқаның күйік болсын,

Кәнеки, сен не пайда мұнан көрдің?!

Иа, Ібіліс, сен Адамның алдың бағын,

Дамылсыз періштеге құғызармын!

Әбден-ақ раҳматымнан наумид[156] малғұн[157],

Көрмегіл мұнан былай жұмақ маңын!

Жіберді құдіретімен бәрін айдал,

Сәрондит[158] тауына Адам келді жайлап.

Бір тауға Жоуя (Жылда) деген Хая түсіп,
Айырылған бір-бірінен соры қайнап.

Жылан түсті Аспомен[159] деген жерге,
Солтүстікке түсіпті Таус бірге.
Құдайға ғасы болып күштімің
Тілеймін, иа, Раббым хак, бізге берме!

Уш жұз жыл Адам ата жүрді жылап,
Көзінен ақсан жасы- дария бұлақ.
Иа, Раббына заміна анкисина
Зарланды қылып тәубе, медет сұрап.

Сол күнде қарандыда жүрген еді,
Ашылды сегіз бейіш, жұмақ нұры.
Жазулы Мұхаммедтің атын көріп,
-Бұл кім?!-деп, сұрады Адам әрі-бері.

-Бұл менің достым еді сүйер жақын,
Өзі және сол сенің зүриятың.
-Олай болса, кұнаһым ғафу[160] айла,
Достың болған Мұхаммед сақтап хақын!

Кұнаһынын Хақ тағала қабыл етті,
Қаранды дүние жарық болып кетті.
Шүкірлік екі ракағат намаз оқып,
Сол памдат, [161]намаз бізге парыз етті.

Ал енді Құдайына шүкір қылды,
Қанша сөз түгел айтып болмас болды.
Табысып Ғарафатта [162] Хая анаға
Сол жерде мақсат тауып, көніл тынды.

Хая ана сонда белі мұзға тиді,
Тізесі Адам ата сызға тиді.

Бір бұлак ақ су ағып, дария түсіп,
Жаралды сол асылдан балық дейді.

Ит кіндіктен жаралған, мысық өттен,
Сол себептен адамға жақын еткен.
Адам ата, Хаяу ана қосылған сон,
Үл мен қыз егіз тауып, бала біткен.

Бір егіздің сынарын біріне қосқан,
Бір сұлу қызы Қабылмен бір туыскан.
Соны барып һәбілге қосқаннан сон,
Қабыл тұрып, һәбілге болды дүшпан.

Ал, екеуі келіспей араз болып,
Бара жатыр кеңеске ішім толып.
Бір кеңес әлімсақтан айтсам керек,
Қиссасын һәбіл, Қабыл қоя тұрып.

Сайрандал тау басына Адам шықты,
Сол жерде көп періште жиылдыты.
“Бұл қалай кеп болды,-деп, -маған түскен?”
Шошыған Адам ата қорқып тіпті.

Әуелде көрген тауды, тасты дейді.
Қорыкканнан өңі жаман қашты дейді.
Періште Жебірейіл хактан келіп:
Жүргегін қолыменен басты дейді.

Иа, Адам, туар сенен бала!-дейді,
-Көңілінді Хақтан қылма ала,-дейді.
-Немене толып кеткен жиылған жұрт,
Бұрылып он жағыңа қара!- дейді.

Сонда Адам көзді онға салған екен,
Артына қарап, демді алған екен.
“Он” дегеннің мәнісі: “бұрын” –деген,
Бұрын қарап, “он” соナン қалған екен.

Ақ нұры бар, ақ рухы бар, ақ туы бар,
Балқытқан қара тасты һәм буы бар,-
Мұхаммед, Мұстафаның нұры шықты:
-Бұл кім дур, жүрттан асқан, иа, біреу бар?!

-Ол сенің зүриатың- Мұхаммед дур!
Салауат айтса әркім, шын үмбет түр!
-Иа, Раббы, үшбу достың құрметінде
Өзімді, әuletімді жарылқай гөр!

Артынан тағы шықты көп нә билер
Шаһриар[163], табиғинлар[164] һәм уалилар[165].
Рухы муминларының[166] ақ киімді,
Бәрі де он жағында орнатылар.

Халиқин һуа Алладан келді хабар,
Жаннатты бұлар үшін қылды даяр.
Куанып Адам ата құлді дейді:
-Құдая, жан қалғанға шүкірім бар!

Болғаймыз біз, ғариблар[167], сол жиында,
Құдайға, сондай қылса, іс қын ба?!

Өзіміз кім екен біле алмаспыш,
Жалғанда жан өзіміз бір тынға.

Арқасын бір сипады Құдірет Алла,
Не хүкім[168] көрсетеді Құдауанда?!

-Қара,-деп,-енді солға!-хабар келді,
Қараса, бір түрлі жан, қалды таңға.

Киімі, өні, түсі-бәрі кара,
Басшы екен бәріне де Қабыл және.
Жылайды соны көріп, Адам ата:
-Иа, Раббы, бізді сонан қылма сана!

Көрмеді еркін қарап, бұларды анық,
-Жараттым үшбуларға арнап тамұқ!
Хақында Мұхаммедтің барша үмбеті,
Сақтай гөр тозағыннан Жаббар халық!

Сол жерде тамам рух жыладылар,
Сол топта сізлер де бар, бізлер де бар.
-Аласат бір бакім емес нәжіс,
Тәніріңіз мен- сізлердің, ай, пенделер!

Шығыпты халақ[169]құлдардан үн:
-Сен біздің иа, Раббы, тәніріміз-сен!
-Баршасын Қабыл ал оның қыласыз ба,
Жіберсем пайғамбарлар кітаптармен!

Шаһадат[170] біз тұтамыз – айтқан сезін,
Қыламыз қыдыр Жаббар бәлі өзің.
“Алмасак уахуал ахидул” [171],
Сол екен хак мұсылман болған кезін.

Сол күнде хаққа бердің куәлікті,
-Ал, енді уағданды бұзба!-депті.
-Сираттан қашан етіп алғаныңша,
Жігіттер, көтергенің ауыр жүк-ті.

Адамнан қанша тұқым бала туды,
Бірі- пысық, біреуі шала туды.
Біреу –бай, біреу- жарлы, біреу-мұнды.
Жақсылық жамандықты ала туды.

Қабыл тұрып, һәбілді өлтіріпті,
Қырық күн Адам отырып зар қылыпты.
Тиштен Шиш есімлі бала туып,
Күдайым жүзін нұрлы келтіріпті.

Баласын Адам сапа жиып алған,
Бәріне дін үйретіп жолға салған.
Он кітап келген екен сонда өзіне,
Өзгесі кетіп, орыны Шишта қалған.

-Айтайын, бір насхат, балаларым,
Естісін өзлеріңің балаларың.
Қиямет қайығаша зүриятыма-
Бәріне бұл насхат болсын мәлім.

Бірі-бұлдыр дүниеге көңіл қойма,
Не болдым: құмар болған мені-ойла.
Жаннатта тұрганымда ойлаймын деп,
Ақырда түсіп кеттім терең ойға.

Екінші- қатындардың алма тілін,
Мен алам деп тәрік қылдым жұмақ нұрын.
Үшінші- не іс қылсан, ойла сонын,
Мен ойлаймай іс қылдым, көрдім, мұңын!

Төртінші- жөнін білмей, істі қылма!
Білмей, сірә, іс қылам деп, бұзып алма!
Бесінші- біреуменен ақылдас қыл,
Кенессем маган мұндай бала бар ма?!

Кенеспей іс қылам деп, көрдім бейнет.
Нығыметтен кәне суға кеттім (сондай қалдым)
нәубет.
Үшбу сөз –менен қалған бір өсиет,
Ұлыңың -ұлы, қызыңың қызына үйрет.

Сізлерге мұнан басқа нені айтайын,
 “Әлиф” мен әуел баста “бині” айтайын.
 Мұхаммед үмбетінің төрт орында:
 Жері бар бізден асқан, соны айтайын.

Әуелі кінәм Меккеде кешілгені,
 Әзелден артық болмас пішілгені.
 Мұхаммед үмбеттері күнә қылса,
 Қай жерде тәубе қылса, шешілгені.

Екінші- хаққа жәрдем тонымды алды,
 Мың ділда, жұз жылқылық құнымды алды.
 Мұхаммед үмбеттері ғасы болса,
 Үстіне тәубе тонын жаба салды.

Үшінші- халалымнан[172] мені айырды,
 Күшімді таудан қайтпас жел қайырды.
 Мұхаммед үмбетіне айырылмақ жок,
 Қылса да қанша күнани,- деп жайылды.

Төргінші- жұмакта мен жүргенімде,
 Шыгарды бір күнәмен көргенімде.
 Олар дүние жүзінде күнә қылса,
 Бейішке кіргізеді өлгенінде.

Жиырма сегіз әнбианың баяны

Сол Адам ғұмыр(әмір) сүріп мынға жетті,
 Баласы Шишты орнына қойып кетті.
 Беріпті елу кітап Шиш нәбиге,
 Солайша бұл дүниеден олар да өтті.

Дүниеден Шиш өтіпті жеті жүзде,
 Баласы Ануш(Әнес) кірген кенес сөзге.
 Ануш өтіп, баласы Қинан қалып,
 Адам ұғлы көбейді сол бір кезде.

Кинан өліп, Михайл(Миңласил)артта қалды,
Михайлдың тағы орнын Иарид (Ирада) алды.
Иаридтан хат жазушы Ыңдырыс туып,
Жұмаққа өнерімен тура (тірі) барды.

Ыңдырыс екен әуелі киім тіккен,
Хат жазып, қалам, сия, қағаз біткен.
Жемеді он алты жыл, ұйықтамай,
Жұмаққа тірі барып, тура кеткен.

Өзіне беріліпті кітап отыз,
Дүниеде жыл есебі (хисабы) тұрган төрт жұз.
Артынан Нух пайғамбар қуа шығып,
Елу жыл ғұмыр сүрген һәм тоғыз жұз.

Нұхтан қалды үш ұғлы: Иафас, һам, Сәм,
Жарық дүние көрінер даулап жансам.
Нұд нәби, Салых нәби- олар да өтті,
Бұл дүние баянсыз ғой, хабар алсам.

Ибраһим өтті және Халиалла,
Отқа атқан Намард[173] Лагын[174] кәпір сонда.
Жанар күні:

-Бір де ұстама!-деп,
Бұйырған отқа сүй деп Құдауанда[175].

Тіл білген жетпіс екі, өнері асып,
Қалыпты әр түрлі тіл сонан кәсіп.
Ысмағұл, Ысқақ туды, онаң-Жақып,
Бірінен шыға келген біреуі асып.

Хазреті Жақыптан туған Жүсіп(Иосиф),
Айтады кітаптарда “нәби” десіп.
Айуб нәби, Шұғайып, Мұса қалам,
Өңшең нәби айтайын желдей есіп.

Қолына ол Мұсаның Таурат берген,
Үмбетін Мұхаммедтің сонда білген.
-Осының үмбетінен мені қыл!-деп,
Жылады оқиғасын, көрген жерден.

Өтіпті жұбайымен һарон(Арын), Мұса,
Келіпті Иошых (Иұшығы),Ілияс օған қоса.
Қолында Забуры бар Дәуіт нәби,
Айтайын қайсы бірін , -бәрі қисса.

Үмбетін Мұхаммедтің о да білді,
Кітаптан Забур атты оқып көрді.
Шаһар салып, Сұлеймен дүниені алған,
Дәуітке сондай аbzал бала берді.

Жел мен құс, қаратыпты: пері, жынды,
Сонда да Мұхаммедті арз [176] қылды.
Болғанда Хызыр нәби, Жаннан-ғалым,
Тағы да хакім Лұқман шыға келді.

Аят бар: “Уа ма дүния ғайруha[177] пан”,
Жігіттер, жалғаны жоқ сөзіме нан.
Басына патшалықтан мүйіз біткен,
Нәбиін алып кетті Ескендір хан.

Ғұзайыр, Жерхыс өтті және Рұмия,
Даниял нәби,Зікірия һәм Иахия.
Файсаға “Інжіл” атты кітап келіп,
О дағы өтпеді ме жұртын жия?!

Сөзімді естігендер шын дейтұғын,
“Құдайдан басқада көп мін”, - дейтұғын.
Бағзылар есеп(хисап) қылып санағанда,
Екі жұз жиырма төрт мың жыл дейтұғын.

Сейтсе де хисап қылу жарамайды,
Үшеу деп санаманыз Күн мен Айды.
“Айтқан бар, айтпаған бар,-Құран шын!-деп,
Хисабын шын ғалымдар санамайды.

Мұхаммед галайссаламның туганы

Өтіпті нәби Мурсал[178] хисабы жок,
Өніпті сол Ысқақтан зүрияты көп.
Ысмағұл тұқымынан- хак Мұхаммед,
Шығыпты жалғыз езі бір кісі бол.

Нұр келді нәбиі тұған тұқымына,
Мәканынан[179] шығып, түсіп мәканына.
Құллият[180] Құрайышқа шейін келіп,
Құйылды Габдол менен Шұқырына.

Батырдан- Габдолманап – туды һашым (Әшім),
һашымда тасыпты нұр онан басым.
Енді Габдолманап сау қалсын ба,
Құдай артық жаратқан айналасын.

Тоғыз ұлдың кенжесі Габдолла атты(атлы),
Жұз түйе қылды құрбан салтанатлы.
Әмина халал жұлты буаз болып,
Мәдина, Мекке шаһары нұрға батты.

Атасы тұмасынан бұрын білді,
Әмина сол құданың нұрын көрді.
Оң жұлдыз, ізгі сағат, сәтті күні,
Мұхаммед, айналайын, сонда туды.

Анадан тұған шақта сәждे қылды,
-Құдая, үмбетімді берші!-деді.
Қағба келіп бас койды аяғына,
Шіркеу неше бұт-бұрқан жығылды енді.

Қағбаның төрт бұрышынан дауыс шықты:
 -Бір нәби, Фаламға нұр келді!- депті.
 “нымша һідім мыйшыр һәм ұндызир”-
 Бұл аят сонда дәлел ендіріпті.

Тұрыпты бүтхана бол Қағба мың жыл,
 Қырылып һалак болған Асхап пен піл.
 Меккеден –ай, күн туып Мәдинадан,
 Сондай неғып жұлдызы болған он жыл!

Рабигала әуел айында он екі күн,
 Құндізде толғатыпты, туыпты тұн.
 Куанған аталары, аналары:
 “Иа, Раббы, бұл не деген сағадат күн?!”

Тұған соң дүниені жарық қаптаң,
 Болды енді шайтандарды өкпен атпақ.
 Шайтандар енді көкке шықпас болды,
 Жерге илеп періштелер кетті таптап.

Мұхаммед, айналайын, жанға сая,
 Жараттың қандай күні, бар Құдая?
 -Емізбей емшек сүтін, сақтайын!-деп,
 Іздейді емізуши(асыраушы) оған дая.

Бір қатын Халима атты сақтап күткен,
 Құдайым оның сүтін халал еткен.
 Көрмеді ешкім оның былғанышын,
 Құдайым әуел бастан тап-таза еткен.

Екі жыл төрт айдан соң атасы өлді,
 Жеткенде жасы алтыға анасы өлді.
 Сегіз жасқа жеткенде, таксыр нәби,
 Экесінің экесі тағы да өлді.

Ағасы Әбүтәліп асырап күтті,
Әр түрлі өнерлерден үміт етті.
Сүйікті һәм көрікті, жомарт, ғаділ,
Бұзықлық онда болмас зәра тіпті.

Сөйлесе, каламы бар шекер, балдай,
Жүзі бар сондай сұлу шырын жандай.
Сипаты бұл жалғанда- Жұсіп нәби,
Көрген жан тұра алмайды ғақыл танбай.

Мінезі- қызыл жібек, бек мүләйім,
Мархамат кәріптерге (ғарыпларға) іші дайым.
Ата-ана һәм бабасы өлгеннен соң,
Жетімдік сол күндерде болды уайым.

Он екі жасқа жетті Мұхаммедім,
Болғанда- өзі нашар, езі- жетім.
“Беруге бұған қалың малым жоқ!”-деп,
Ойланды Әбүтәліп шын ниетін.

Нәсілі- Құрайыштан, сондай- таза,
Жалғанда малсыз болсан, жоқ-ты маза.
Жер тамақ, киер киім болмаған соң,
Болады үйде отырып жігіт наза.

Хадиша-бай һабылдың жалғыз қызы,
Түсінде Мұхаммедті көрген өзі.
“Мұхаммед туса, соған тиемін!”-деп,
Ізденип сол Меккеге келген кезі.

Хадиша сұлу екен көніл ашар,
Мұхаммед болады оған қашан душар?!
Жиылған қызметіне тамак үшін,
Мекке мен Мәдинада кәріп-касер.

Жалдайды өз алдына піркәншікті,
Мың бес жұз қара нарға қояр жүкті.
“Інімді қызметіне жалдайын!”-деп,
Бір күні Әбутәліп ниет қыпты.

Хадиша келген жерден жақсы күтті,
Асылды таныған сон құрмет етті.
-Болаттан ағып түскен құрышым-ай,
Не жұмыс келгеніңіз, айтшы?-депті.

-Адамды ойламаймын алдайын деп,
Ойлаушы ем ер міндетін алмайын деп.
Бір нашар жетім болған бар еді інім,
Келіп ем соны сізге жалдайын деп.

-Нәсілің сенің таза ақ болады,
Жан шықса, екі көзің жұмылады.
Інінді өзі жетім, өксітесін,
Ол ақың өйтіп алған не болады?

-Ақысын жейін деп мен ойыма алман,
Қайтейін, мұндай күнді Құдай салған.
Өзіне қалың беріп қояр едім,
Бір тыын болса пұлы ақыға алған.

-Жаратқан тегінді,артық, һайбатынды,
Танимын көрмесем де мен затынды.
Кісіге жалдаپ өмірін өксіткенше,
Мен тауып берейін бір бай қатынды.

-Хадиша, айтқан сөзің солай ма-ай?
Жауап бер сен, мені өзің сықақ қылмай.
Бай қатын дәүлетіне мас болған сон,
Ініме өзі жетім жолай ма, ойбай?!

Әбүтәліп сөзі қатты, білді қатын,
Бермеді ол Хадиша шын ақылын.
-Ініңнің айы болсын алты тенге,
Өзгеден екі есе артық бердім ақын.

-Ініме қалайша ақы артық бердің?!
Сен күшін жас баланың қайдан білдің?
Отқа, суга жұмсама, тегі жас,
Тағы да жұмысын айт, не бұйырдың?

-Жұмсаймын отын-суга оны не деп?
Кетпесін жастау бала өні жүдеп.
Ертең мен жіберемін Шам, Румға,
Барсын да керуенмен түйеші бол.

Сөйлесіп Әбүтәліп задатка алды,
Үйіне уайым қып ренжіп барды.
Кеткен соң жалдап өзі ылажсыздан,
Көзінен ақырындап жас шығарды.

Мақал бар: “Жетпес деген жоққа жүйрік”,
Бір дәмін айдайды гой Құдай бұйырып.
Апасы отыр екен Ғатка атты,
Үйінде пайда үшін ұршық үйіріп.

-Құдай-ау, асыл қылдың затымызды,
“Құрайыш- кінәна”- деп атымызды.
Жалданды жалғыз інім жалшылыққа,
Бересің қашан біздің датымызды?!

Деп жылап қыз бейшара тәкті жасын,
Не болам ата-анам жоқ, сорлы басым.
Кәпірге жалши болды-ау,этген, дүние-ай!
Құдайым қор қылмасын ердің басын.

Мұхаммед қайғырады өз күйіне,
Аяңдан Хадишаның келді үйіне.
-Ренжітпей Мұхаммедті ұстаныз!-деп,
Тапсырды керуенбасы бір біне.

Жұқ қойды өншең таза қара нарға:
-Жекіріп Мұхаммедкө ашуланба.
Қайтқанда сүйіншіге мұны жібер,
Солай!-деп, тапсырады барша жанға.

Әбубәкір, Әбужаһил басшысы бар,
Шаһардан керуендер жөнелділер.
Мұхаммед түйеші бол жөнелгенде,
Болғандай акыр заман күйінділер.

-Қарайды жұрттың ата-аналары,
Баласын шығарып сап қайтар бәрі.
Менің жоқ атам, анам қарап қалар!-
Деп сонда қатты болған қайғы- зары.

-Жалшылық шын болды ма, киген киім?
Балалар үйінде жүр менің тәңім.
Қарайды өзге жұрттың ата-анасы,
Артымнан қарап қалар менің кімім?!

Жетімлік көрдім сенен ынтызарлық,
Киім менен тамақтан көрдім тарлық.
Жетектел жаяу түйе жөнелгенде,
Шықты ғой менің зықым сонда барлық.

Атамның атасы шықты бірге,
Ата-анам қалды шықпай жатып көрде!-
Зарлығын Мұхаммедтің естігенде,
Жылапты жан-жануар көк пен жерде.

Төгіпті көп періште көзден жасын:
“Шынымен құл болды ма ғазиз басың?”
Фаламның он сегіз мың бәрі күйініп,
Аспанның, қан толыпты, айналасын.

Дүние-ай, сондай сенің күнің бар-ды,
Әрқашан кәріптерге (ғаріпперге) Құдай жар-ды.
Басына бір ақ бұлт сая болып,
Жебіреіл өзін түзу жолға салды.

Көп керуен Шамға қарай жүріп кетті,
Үйіне бір рахибының [181] келіп жетті.
Алыстан ақ бұлтты көзі көріп,
“Бар ғой,-деп,-мұнда әулие!”- үміт етті.

Керуенді сол үмітпен қонақ қылды,
-Қоста қалған бар ма?-деп сұрап білді.
-Түйеші келе алмайтын бір жетім бар,
Жан жок,- деп,- онан басқа!-жаяуп берді.

-Ендеше о да келсін, шакыр!-дейді,
-Таусылмас асым толып жатыр,- дейді.
Ішінде осы топтың болмады ма?
Пайғамбар ол заманы ақыр!-дейді.

Жетелеп алып келді өзі барып,
Ақ бұлт басында жүр шыр айналып.
Жұрттан бөлек бір өзін құрмет қылды,
“Менің күтер кісім!”-деп, бек шаттанып.

Жоғары өз төріне алып шықты,
Алдына неше түрлі қызмет қыпты:
-Егер де сіздер барсан, Шам шаһарға,
Осыны жұһудтерден жасыр!-депті.

-Мақсатым осы еді, көрдім, Құдай!
Көрменіз сіздер мұны ондай-мұндай.
Хақына Мұхаммедтің керуендерді,
Жіберді бір сыйлап рахиб солай.

Шам шаһар ортасына барып кірді,
Саудасын енді керуен қыла берді.
Базарын жұһудтердің тамаша етіп,
Мұхаммед тақсыр барып қарап көрді.

Мұхаммед ол шаһарға кірген екен,
Бұт борқандар бұзылып қалды тектен.
Теміршінің темірі балқып кетіп,
Бір сұмдықтың басын сонда білген екен.

Патшасы осы кепті есітіпті,
Өзінің ғалымларын жинатыпты.
Ғалымлар естіген соң, кітап ашып,
Таурат, Інжіл барлығын актарыпты.

—Меккеден келген болса керуен тәмам,
Нәсілі ол “Құрайыш кінәнадан”.
Бәни Хашим[182]тұқымы, ол- Мұхаммед,
Бар шығар пайғамбары ақыр заман.

Қарасып көп жұһудлар іздең барды,
Қайтпакша болды Мекке керуендері.
-Бір түйеші жетім бар бізде келген,-
Айтыпты Әбужаһил дін дұшпаны.

Керуендер өстіп елге аяңдаған,
Жұһудтер іздесе де, таба алмаған.
Әбубәкір сол уақытта қапқа салып,
Тезек терген кісі бол аяңдаған.

Іздеп жүрген жұһудтер оны көрген,
 -Арқалаған арқаңда бұл не?-деген.
 -Мұхаммед қабымдағы, тезек емес,-
 Кәпірлер қалжың сез деп жүре берген.

Кеткен соң Мұхаммедті түсіріпті,
 - Мұхаммед деп айтқаның -ол не?!-депті.
 -Жалған сөйлеп, кәпірден қорықанымнан,
 Құдайға болайын ба дүшпан?!- депті.

-Бәрекелді, Садығым[183], шынышылыңа,
 Иә, Құдай, салшы мені шын жолыңа!
 Егер де ұжмақ маған несіп болса,
 Алайын әуел сені оң қолыма.

Мұсылман болған әуел Әбубәкір,
 Ал енді Мәдинаға келе жатыр.
 Бір түйе жүк көтермес шабан екен,
 Болғанда өзі- қотыр, жұні тақыр.

Шаһарға Мұхаммедті жүргізілті,
 Әлті қотыр түйені мінгізіпті.
 Арық түйе сол жерде семіз болып,
 Тамашасын көп жүртқа білгізіпті.

Қарап түр, ей, халайық, тамашаны,
 Алдырым тоғызымда томашаны.
 Бұрын жалғыз жүрмеген жас бала ғой,
 Түн катып келе жатса, адасады.

Жол білмей түн ішінде көп сандалды,
 Жас бала назаланып, күйіп жанды.
 -Не ғып жүрген жансызы?-деп, жолсыз жерде,
 Алдынан біреу келіп ұстай алды.

Түйесін ыңғайланды шөгергелі,
Ойланды қашып жаяу жөнелгелі.
Періште Жебірейіл жеткен еken,
Сол салып тұзу жолға жібергелі.

Түйесін алып келіп жолға салды,
Жер еken он күншілік бір тұн барды.
Шаһардың қақпасына жеткен жерде,
-Иа, hy! -деп, тақсыр сонда демін алды.

Түйесі мінген шақта қотыр еken,
Семірді исмағыты(мағызы) оқыр еken.
“Мұхаммед сүйіншіге келе ме?”-деп,
Хадиша сыртқа шығып отыр еken.

Мұхаммед жетіп келді, көрді көзі,
Балқиды қуанғаннан айдай жүзі.
Сүйіншіге бір түйе жүкті беріп,
Сол еken Хадишаның сүйген кезі.

Бір түйе алтын алып үйге барды,
Аз күnde соңғы керуен келіп қалды.
Акысын Мұхаммедтің алайын деп,
Тұрды да Әбутәліп ойына алды.

-Хадиша, акысын бер Мұхаммедтің,
Інімді көп үялтып сен жудеттің.
Мактанба-”малым бар!”-деп, бізге олайша,
Сен мұнша таситұғын кімнен өттің?!

-Жоқшылық жарты ақылдан айырады,
Сіздердің бетінді кім қайырады?!
Алғанмен алты теңге не болады,
Қай қатын ол ақына табылады?

-Ағаке, шын хақиқат сөзіме наң,
Жанымға залал қылышпайттан жалған.
Тиейін Мұхаммедкө мениң өзім,
Табылар іздер болса дүние жалған.

Өзінің ойлап жүрген ісін айтты,
Оң жақта жатып көрген түсін айтты.
“Сен соған халал жүпты боласың!”-деп,
Өзінің жорып қойған түсін айтты.

Куаныш Әбутәліп үйге қайтты,
Сырының ішіндегі бәрін айтты.
“Киінер киім жок- деп- күйеу болсам!”
Ол тақсыр қапаланып енді қатты.

Есітіп Әбубәкір сонда келді,
-Менде бар саған киер киім!-деді.
Киініп екі жігіт кешке таман,
-Баралық Хадишаға жетіп,-деді.

-Хадиша әкелсін деп айтқан бізге,
Бір несіп бергенде тұр Құдай сізге.
Өзі ашық(ғашық) сипатыңа болып тұр ғой,
Тиеді саған өзі келмей сөзге.

Жақсының асар бақыты күннен күнге,
Салады қалтасына алты тенге.
Киініп Әбубәкір үйлерінен
Екеуі жетіп барған қарсы түнге.

Хадиша үйден шығып амандасты,
Құдай тұр онға бастап екі жасты.
Сол келген Мұхаммедтің құрметіне
Шығарып алтын, гауһар шашу шашты.

Таstadtы үй ішіне кілем жайып,
Мұхаммед жалғыз түнде қалды байып.
Ал шымылдық, алаша, құрып төсек,
Іззеті(ғизаты) бір-біріне болды лайық.

Оқыды Әбубәкір хұтпа ғакд [184],
Куанып дастарханға шашты жақұт.
Жігітке Құдай берсе киын ба екен,
Құралды болып бақыт, алтын тахыт.

Тағам жеп Әбубәкір шығып кетті,
Мұхаммед жалғыз қалып өзін елітті.
“Мехнаттың [185] түбі- рақат”деген сез бар,
Мұратқа екі ғашық сонда жетті.

Бар мақсат мұратымды етсен(айлан) хасыл,
Сонымен тұра тұрсын бұл бір пасыл.
Алху[186] һамма [187]жанды қуантқызып,
Ғашығын мақсатына қылғыл уасыл.

Бай болды Хадишаны алғаннан соң,
Терілер несіп шағы болғаннан соң.
Алладан келер уахи[188] шағы болды,
Жастары қырыққа жетіп қалғаннан соң.

Хадишадан туыпты жеті бала,
Бесеуі-қыз, екеуі- еркек бала.
Фатима, әм Гұлсім, Зейнеп, Рақия,
Қасым, Таһыр, Махбұбі- гауһар дана.

Бірін-Галы, екеуін Ғұсман алды,
Екеуі және (жаңа) орынды жерге барды.
Екі бала жасында өліп қалып,
Жалғыз-ак Фатимадан нәсіл қалды.

Расулімізге пайғамбарлық келгені

Жаралған Мұхаммедтің нұрдан жисімі[189],
Оқығыл жаратушы хактың есімі.
“Иа аиухал мудасир сир”[190] сүресімен,
Аят дұр әуел келген: “Икра бисми”[191].

Хадиша білген екен дана қатын,
Білмейді: ие деп айтқан ол аятын.
-Несін оқыын, білмеймін,- дегенінде:
Айтыпты жаратушы хактың атын.

Онан соң бірте-бірте келе берген,
Әйтеуір үйреткен сон, біле берген.
Әуелі дінге кірген- Әбубәкір
Әйелден Хадиша еді бұрын кірген.

Сонан соң Ғалы, Ғұсман, Ғұмар кірген,
Енді дін бұлармен көтерілген.
“Уалзың мағаға” аятында
Басқадан ол Садықты абзал білген.

Хадишиадан соң Fайшаны алғаны

Жеткенде қырық жасына Құран келді,
Екенін хақ пайғамбар ғалам білді.
Жас бала жеті жасар ойнап жүрген,
Жұғіріп бір күн Fайша жетіп келді.

Пайғамбар сол уақытта жыл қырық үш-ті,
Балаға ойнап жүрген көзі түсті.
-Атаңа айт, бұл алмасын маған берсін,
Алмасын жеуге менің көңілім түсті.

Жұтіріп атасына бала келді,
Сәлемін хақ Расулдің ала келді.
-Ей, ата, жегісі кеп отыр екен,
Пайғамбар сұрап сізден алма деді.

-Көңлін қайтарам ба, “Тұсті” -десе,
Кім есер болады ол : “өсті” десе.
Ойлаймын: “Пісер кезі болған жок”,-деп
-Жей қойсын, егер алма пісті!- десе.

-Бойына күнде бір жіп жапсыр,-дейді,
- Өзінді бір Құдайға тапсыр,-дейді.
-Атам айтты: “Алманы қимаймын ба,
Пісті десе, жей қойсын, тақсыр!” дейді.

Пайғамбар мұны естіп көңлі тынды,
Жеті жаста Ғайшаға никам(неке) қылды.
Тоғыз жаста шаригат ісін қылыш,
Жырма жыл екеуі бірге тұрды.

Он жеті жерде өзі ұрыс қылды,
Кәпірді қойдай қырды Хайбар сынды.
Зұлпықар, Қамқам, Самсам және Дүлдүл,
Фалыға бұл төрт нәрсе хактан келді.

Ғұмардың және ер жеткен қызын алды,
Исшынхын (сыйлығын) сол екеуі бөліп (больш) қалды.
Асыда (ашыда) аят бар: “Фали акбар”[192].
Қолдады батыр Ғұмар пайғамбарды.

Ғұсманға екі бірдей берген қызын,
Өзі-нұр, уа Алла нұрайын- көрсөн жүзін.
Рухама расма биһүм мадағы бар,
Жігіттер, жалған деме Құран сөзін.

Ақыры шаһариарының - батыр Ғалы,
Алыпты халалдыққа Фатиманы.
“Тара кәм ракага сужуда”[193]-деп,
Иад[194] қылған Құран ішінде тәңірім,әні,

Мәлікәждар, Әбулһажин, Садуақас,
Мұхтасам, Үмүдкараб, Миғтып, Ениас,
“Ибғашон фанхасламен Алла”- аятында
Құданың құлдары дүр ол хас Әнхас.

Хасен бірлан Хұсайын,- шаһзадалар,
Бір Ғалының өзінде он жеті ұл бар.
Пайғамбардың-Ибраһим жалғыз ұғлы
Жанларын үмбет үшін құрбан қылар.

“Миграж” дастаны

Әуелі бисмиллада сөзім басы,
Тыйылмас булықса да көздің жасы.
Мигражын[195] ән хазіретінің тамаша қып,
Сейлеген ақын Мәшіүр хикаясы.

Құдайым жарылқай ма кептен, аздан?!

Ойым бар келсе күшім, Қағба қажыдан.
Жарандар, құлақ салып тындасаныз,
Азырак сөз қозғайын Миграждан.

Жасына кейін қалған қайта бардым,
Келгенде осы араға демімді алдым.
Қылма айып: -Ұзіп, созып сөйлемді!-деп,
Кенестің екпінімен кетіп қалдым.

Расулат, үнбуат қырық та келді,
Өтіпті бұл ортада бір жыл енді.
Қайғырып сырын айттар жан табылмай,
Күндерде тұрып бір күн бүгілді енді.

Өш болып Өбужаһил оқпен атты,
Кәпірлер ренжітілті Мұхаммедті.
“Мұнымды кімге айтамын іштегі?”-деп,
Қасына қадим диуар [196] барып жатты.

Айтамын мен мұнымды бұл кімге енді,
Таппадым тұра кісі халал дінді.
Таянып құптан уақыты жеткен шақта,
Періште Жебірейіл хактан келді.

Иа, Мұхаммед, Құдайың айтты сәлем!
Жіберді хилло[197] мен тәж, пырак саған.
Өзіменен сырласып, мұндассын!-деп,
-Сол достың: “Болсын,-дейді,-қонақ маған!”

Кеудем жарып, жүрегім суырып алды,
Бір алтын легенге оны малды.
Легеннің іші толған ғылым-хикмат,
Тазалап орны-орнына қайта салды.

Алдымса менің келіп пырак түсті,
-Мінем!-дедім, шегініп, бойын қысты.
Жебірейіл:-Жай тұр!-деді, тұрды, міндім,
Женелді алып мені, құстай ұшты.

Сол жерге көзі түскен басар аяқ,
Оңымнан дауыс шықты жақын таяп.
Солымнан бір шыңғырган дауыс шықты,
Қайырылмай өтіп кеттім қарамай-ак.

Алдымнан жетіп келді бір келіншек:
-Жібермес едік,-дейді,- сені білсек.
-Шаршайсың, бұл жолменен журме!-дейді,
Болмадым, тілін алмай, мен еріншек.

Тындармай сөзін оның жүре бердім,
Алдында –Жебірейіл ,соған ердім.
Бисмилланың мимінде кеш пе, ерте ме?!

Алдына мешіт Ақса жетіп келдім.

Пыракты байлай салып, үйге кірдім,
Ішіне Кудус Шаріп[198] сәлем бердім.
-Әлгі келе жатқанда дауыстаған,
Оңымнан, һәм солымнан ол кім?-дедім.

-Дауыска оңнан келген қайрылмадың,
Үмбеттен,бәрекелді, айрылмадың!
Карасаң үмбет жұңғұр болар еді,
Қайрылып көңілін оның жай қылмадың.

Солдан келген дауысты қылайын кеп,
Колдады осы жолда Құдайың көп.
Егерде мойын бұрсаң ол дауыска,
Қалады тамам үмбет насара [199] бол.

-Алдынан келген қатын, ол кім?-дейді,
-Ол- дүние, бәрекелді, білдің!-дейді.
-Сөзіне алданбадың, үйымадың,
Құл жақсы, бәрекелді, қылдың!-дейді.

Әкелді екі кесе маған шарап,
Шараптың біреуі-сүт, біреуі-арақ[гарап].
Сүтті іштім сол арада аракты алмай,
Түсіне екеуінің қарап-қарап.

-Сүтті іштің,бәрекелді, тәуір танып,
Тозаққа күймес енді үмбет жанып.
Аракты ішсен, ғасы бол, махшар[200] күнде
Үмбетің жүрер еді назаланып.

Күлдіста жан-жануар бәрі келді,
Әнбия Мұрсаллардың жаны келді.
Бұл не түн, қыдыр түн бе, бірайт па,
Саруары[201] екі дүние ханы келді.

Алдынан пайғамбардың шықты бәрі,
Бұрынғы өншең өткен мұрсал нәби.
Сол жерде екі ракағат намаз оқып,
Бәрінің тақсыр Расул болды имамы.

Алдынан сәлем берген ислам мен дін,
Жеті көк ұжмак, тамұқ һәфт зәмин[202]
Харамнан ол Ақсаға барған жерін
Нанбасаң көрсетейін аятпенен...

Осындай мазмұнына аят түсті,
Табамын қандай дәлел мұнан күшті?!

Періште туамыт моқарап туамыт, жағында;
Бұл ретпен пайғамбарды алыш үшты.

Іем Ақсадан жоғары алыш кетті,
Соған шейін ол пырақ қызмет етті.
“Миғраж”- деген жарық нұр пайда болып,
Сонымен Мұхаммедті аспанға елітті.

Жебірейіл айғайлады:
-Аш-деп, есік!
-Сенімен кім келді?-деп-серіктесіп.
-Мұхаммед келді,- дейді,-бізben бірге!
Сол жерде сәлем берді, ашылды есік:

- Мархафа, иа Мұстафа, хақ Мұхаммед,
Болайық жазса Құдай, біздер де умбет!
Ашылды әуелгі көк-аспан төрі,
Тұр екен Адам ата тұтып құрмет.

Сол жерде мен Адамға сәлем бердім,
Кісі еken ұзын бойлы, сонда көрдім.
-Қош келдің, бәрекелді, ай, балам!-дейді,
Токталмай өтіп онан жүре бердім.

Мен міндім Мекаілдің енді үстіне,
Мінгеннен соң Мекаіл жүрмесін бе?!

Екінші көкке жеттік, ашылды есік,
Періште онда тұрған бір кішкене.

Басын көрдім, аяғын көре алмадым,
Мекаіл қалды сонда, жүре алмадым.
Үстіне Ибраһілдің мінгенімде,
Қанеки, енді тоқтап тұра алмадым.

Ушінші көкте Жақия мен Гайса тұрған,
Мен сәлем берген шақта мойнын бұрган.
-Қош келдің, жанин асқан жомартым-ай,
Жүргүге енді Ибраһіл ыңғайланған.

Төртінші жетіп қалдық біздер көкке,
Тұр еken Жұсіп нәби сонда текке.
Ол жерде Газірейілге мініп алып,
Тағы да бет қойдық біз жөнелмекке.

Бесінші көкке және жетіп қалдық,
Тұr еken Ұйырыс сонда: хабар алдық.
Бесіншіде жолықтық біз һарынға
Алтыншы көкте Мұсаға жаңа бардық.

Жылады, көріп бізді Мұса нәби:
-Көрмей ме сендей болып тусам, кәне-ей?”
Соң қылып бәрімізден шығарса да,
Оң қылып, абзал қылды Құдай сені!

Мұхаммед, үмбетің көп, уайымын жок!
 Мен айттым:- Деме, тақсыр, бұлайша!- деп.
 Үстіне Жебірейілдің мінгенімде,
 Ашылды айқын болып жетінші көк.

Есік ашты, мен барып тура кірдім,
 Нәби бар:Ибраһимге сәлем бердім.
 -Кош келдің, бақытың ассын, балам!-деді,
 Сиратул-Мунтаһара[203] жетіп келдім.

Жемісі, жапырағы- бәрі де зор,
 Төрг өзен сонан ақдан бір сағым нұр.
 Екеуі сарқырайды қайнап ағып,
 Екеуі қалай ақдан білінбей тұр.

Сарқырап екі бұлақ ағады, біл,
 Болғанда бірі- Пірат, біреуі-Ніл.
 Екеуі ол ұжмаққа барып құяр,
 Болғанда бірі- Жайхун, біреуі-Жер.

Палақ дая болғанда, періште-кул,
 Бәрі де қызметінде кусырған қол.
 Сыдираға[204] барғанда келді тәсек,
 Өзі алтын, түсі қызыл, сипаты бұл.

Көтерген ол тәсекті және кейін,
 Бас та жок, аяқ та жок, жалғыз иін.
 Болғанда түсі-жасыл, сипаты-асыл,
 Асылын Хақ біледі, мен не дейін?!

Жебірейіл енді кейін қала берді,
 Жұре алмасын мұнан әрі енді білді.
 “Шын жаяу қалдым ба?”-деп, сасқанында,
 Бір иін тосып, иініне ала берді.

Иінге қуанғаннан сонда міндім,
Алдыңда Жебірейіл бар соған ердім.
Алты жүз қанаты бар, бәрісі-зор,
Өзінің сипатын да жаңа көрдім.

Жебірейіл:

-Бізден бөлек қалма!-дейді,
-Ей,тақсыр, бізді ауызга алма!-дейді.
-Қанатым күйер мұнан артық ұшсам,
Бар,тақсыр, талабыннан қалма!-дейді.

“Мен еліттім Мұхаммедті”-деген екен,
Құдайым сол ниетін білген екен.
Сол түнде тақсыр Расул пайғамбарым,
Үстіне бес нәрсенің мінген екен.

Бірі-пырак, біреуі- Миғыраж нұры,
Біреуі- төрт періште дүние гүлі.
Бірі- төсек, біреуі- жасыл іін,
Конаққа осылайша барған жері.

Тамаша көп көргені жолда қалды,
Жүре алмай Жебірейіл сонда қалды.
Фаршы-күрсі лауһидан лезде өтіп,
Құданың дәргаһына жақын барды.

Әр жерде бас та қалды, аяқ қалды,
Әр жерде кебіс қалды, таяқ қалды.
Пердеден жетпіс қабат тегіс өтіп,
Құданың құдіретіне таяп барды.

Ғаламның он сегіз мың бәрін басты,
Неше мың мақамлардан жоғары асты.
Мысалы, жайдың екі тұтқасындай,
Бәлки онаң жақынырақ жақындасты.

Аят бар: “Сумма дана Фатад аллаху [205],
 Факаана қаба, хаусаин-аудан”[206].
 Неміз бар біздің одан әрі баар?!
 Кітаптың айтқан сөзін тында, сыла.

Сол жолда бір жолбарыс көрген екен,
 Қорыққаннан сақинасын берген екен.
 Жерлерге би нехаят аяқ басып,
 Құдайдың қонақ үйіне келген екен.

Ішінде қонақ үйдің шымылдық бар,
 Жайылған түрлі-түрлі дастарқандар.
 “Әт-тахияту лилләһи уас салауату уат таибат”[207],
 Сәлем берген деп ҳаққа:-Ай, жаранлар!

Сәлемін алған Құдай сонда не деп:
 -Ассаләму[208] ғаләйхи [209], әл нәби!- деп.
 Тағы да Рахматулла[210] береке істе,
 Бәрі де болсын саған хисапсыз көп.

Құдайдың бұл сәлемін: Қын!-дейді,
 -Алмаймын мұны жалғыз өзім!-дейді.
 Алсалам ғалиына, иа, Раббым Хак,
 Және ізгі күлдарға болсын!- дейді.

-Жалғыздық, жалғыз Алла, саған жарап,
 Пайғамбар ізгі құлды қосаққа алар.
 “Ат қосақсыз жүгірмес”-деген мақал,
 Шаһадат берген сонда періштелер.

Пайғамбар мұны тауып айтқанында,
 Періште мұны естіп шуладылар:
 -Әшһаду әллә иләһа иллалла,
 Уа әшһаду әннә Мұхаммәдәр Расулулла![211]

Жер тағам, әзір қойған, бұған арнап,
Отырды созбай қолын біраз барлап.
Ішінен шымылдықтың бір қол шығып,
Тағамды:
-Бисмилла!-деп, қойды жайлап.

Майсыз шам жарық болып жағулы түр,
Сауытқа күміс қасық малулы түр.
Баяғы жолда қалған сақинасы,
Қараса әлгі қолда салулы түр.

Пайғамбар мұны көріп, ғажаптанған,
Әлгі қол тағам жейді дастарқаннан.
-Әмірімді пенделерім алды ма құп,
Иа, болмаса, болды ма сөзің жалған?!

Сонда не деп пайғамбар жауап айтты:
-Келтірді пенделерің шаһадатты!
Самиғна уа атағна[212]-деді,-бәрі,
-Жарылқа күнәларын сен!-деп айтты.

-Раббана уа ла тахмил ғалайна асран[213],
Бұрынғы үмбетлердей қылмағыл сен!
Нәрсеге шаман келмес күштей көрме,
Бір қажет даргаһыңнан сұраймын мен.

Ғапу қыл, жарылқағыр бер, күнәһымды,
Қабыл қыл даргаһыңа бұл ақымды.
Тозақтың отын сөндір үмбетіме,
Сақтадың нешік оттан Ибраһимді.

Топаннан Нух нәбиге бердің фидих[214],
Қабыл қыл, қылса үмбетім көп мінажат.
Үстінен қыл көпірдің кеме бергіл,
Өтегіл егер бізден болса қажет.

Көк қошқар Смағұлға құрбан бердін,
Жүністі үш зұлматтан халас қылдың.
Жүсіпке құдық тұбін бостан қылып,
Файсаға “Інжіл” атты кітап бердің.

Мұсаға “Таурат” бердің, маған қайда?
Билеттің жер мен суды Сұлейменге.
Дәүітке “Забур” бердің- ұлken кітап,
Аюпқа саламаттық қылдың пайда.

Адамға жаннат, ғылым, аят бердің,
Қызырға өлмestей қаят бердің.
Не бердің маған сондай, иа, иллаһим[215]?!
Қарным аш дәргаһына тоймай келдім.

-Адамға жаннат берсем шығардым тез,
Бір ауыз үмбетіңе демеймін сөз.
Үмбетің кен дүниеде күнә қылса,
Кешіріп біз жаннатқа кіргізermіз.

Кемені Нухқа берсем топан суда,
Жиылар үмбеттерің жасыл туға.
Мандайы тиген жерді көпір қылдым,
Үстінде тар сираттың жас пен қуға.

Жок қылсам Ибраһимға намард отын,
Сөндірем үмбетіңе тамұқ отын.
Смағұл өкшесінен шықса зәмзәм,
Үмбетіңе кәусар бердім, көр құдіретім.

Көк қошқар Смағұлға берген болсам,
Мен оны құрбан беріп қойған болсам.
Жолына үмбетіңің пида қылып,
Иақұд пен насанары құрбан қылсам.

Мұсамен мен сөйлесsem Тұр тауында,
Сенімен жолықтым ғой нұр тауында.
Таурат үшін аятыл күрсі бердім,
Оқыса болар пайда көп қауымға.

Жұністі халас қылсам үш зұлматтан,
Балық қарны қаранғы тұнде жатқан.
Үш жерде үмбетінді сақтайын да:
Қабірде, кияметте һәм сираттан.

Қызырға берген болсам мәнгі сұын,
Көтерер үмбетіңің ол һәм туын.
Мұхаммед, үмбетіңе махшар құнде,
Салсабил, ішкізейін, ұжмақ сұын.

Исаға “Інжіл” берсем, сен де жоқ па?!
Інжілден сүре ықласы кем болып па?
Дәйтке “Забур” берсем, саған “Ясин”,
Ясинге басқа кітап тең болып па?!

Бәрінен артық саған бердім, әні!
Әм артық өз қасымда көрдім сені!
Кім оқыса, тамұқтан азат қылдым,
Анасы һамма сүре-Фатиқаны.

Не Інжіл, не Таурат, Забурде жок,
Жын-пері Сүлейменге қараса көп.
Періште қызметіңе тұрмады ма?!

Солардан қалғаның ба осал-ак боп?!

-Иа, Раббы, ризамын, бердін бәрін,
Атың бар Ғафур, Рақым және Кәрім.
Болмаса бір өзіңнен жарылқаушы,
Әйтеуір, құнәсы көп пенделерін.

Арамыз алыстамас, жақындасар,
 Құр қалмас құдіретімнен кәріп-қасер.
 Жаратқан, тамаша қыл ғаламымды,
 Болсын да бір аз ғана көңіл ашар.

Сол жерде Құдіретпен шын сөйлескен,
 Құдайға онан басқа кім сөйлескен?!
 Айтайын қайсыбірін мен-бейшара,
 Тоғыз жұз және тоқсан мың сөйлескен.

Ал, тамаша қылады Жаратқанын,
 Екі қылмас Құдайдын, сірә, айтқанын!
 Бәрі бірдей қағазға сия бермес,
 Және баян қылайын бір айтқанын:

-Фарышта аяқ басып жүргенімде,
 Алладан пырак келіп мінгенімде.
 Кілттеулі бір үй көрдім сондай үлкен,
 Балқыды өне бойым көргенімде.

Сол үйдің іші де асыл, тысы да асыл,
 Құбылып түрленеді қызыл-жасыл.
 -Алланың еш мұлкінде кілт жоқ еді,
 Бұл үйде болар ма екен мақсат хасыл?!

Кілт болса, ашып ішін көрейін!- деп,
 -Не барын тамаша етіп білейін!- деп.
 -Ла илаһа иа алла, Мұхаммед- расулула![216]-деп,
 Ашылар, кәлиманы айтыңыз көп.

Есітіп калиманы аузыма алдым,
 Ашылды, әлгі есікке қайран қалдым.
 Карасам, үйдің іші жойқын дария,
 “Иа, Раббы, бұл қалай?!”- деп ғажаптандым.

Дүниеден ұлкендігі жетпіс есе,
Қанарсың ішсөң сұынан жалғыз кесе.
Құдайдың бірлігіне іңкәр болып,
Күнәкар болар егер бекер десе.

Ішінде сол дарияның жалғыз ағаш,
Бұтағы, миуасы жок, жап-жалаңаш.
Басында сол ағаштың бір құс отыр,
Не торғай, не жарқанат, не қарлығаш.

Торғайдың тұмсығында зарре[217] тозан,
Шеп шықпас тақыр жерге ацы созан.
Жапырак зор ма иа, ағаш, иа құс зор ма?
Иа, тозан үлкен дүр ме,- хатқа жазам.

-Мұхаммед, не тамаша көрдің мұнан?
Рахметім- дариясы дүр мынау тұрган.
Дүниедегі- алды-арты жок- жалғыз ағаш,
Барлығы ұмбетінің бір құс болған.

Оның барлық күнәсі тозан дейді,
Еш нәрсе бұйырғаннан оза алмайды.
Қайсысы көп: рахмет пе, я күнә ма?!

Ақылшы бұл арада сөз андайды.

Рахмет дария болғанда, дүние-ағаш,
Ұмбет- бір құс мысалы, тұрган жанас.
Бір зәредей қасында болса күнә,
Көрген соң көп рахметті қарыным аш.

-Аңдағыл, иа, Мұхаммед, мұны!-депті,
- Жаратқан бар мұлкімнен рахмет көп-ті.
“Ла, илаһа, илла- алла!”- деген жанды,
Махшарда жанған отқа салман!- депті.

Бес намаз, ораза мен бар зекет, қаж(қажы),
Оқырсың өзің үшін, нәпіл[218] намаз.
Кәләм бар неше тұрлі аят ахпар,
Үмбетке ғибрат қалсын, қағазға жаз.

Аралап сегіз бейіш, бәрін көрген,
Бәріне назар салмай өте берген.
Хор қызы үйден шығып зейнетленіп,
Әрқайсы неше тұрлі түрге кірген.

Біріне хақ пайғамбар көз салмады,
Менсініп назарына бір алмады.
-Бір арыз, тақсыр, сізге айталақ біз,
Құдайым, бақыттымызды онғармады!-

Солайша шуласады тамам хорлар,
Пайғамбар тұра қалып, сөзін тыңдар:
- Не арыз маған болған, мен тыңдайын,
Қанекей, хор қыздары, айтыңыздар!

-Кеттіңіз бірімізге назар салмай,
Жақсы деген үмбетің әлде қандай?!

Біздерді біреуіне бағыштаңыз,
Біздер де қуанайық намард қалмай.

Пайғамбар бір сағатта Миграж асқан,
Пырақ бар алты айшылық жолды басқан.
Сиратіл Мунтаһага[219] жеткен кезде,
Бір дауыс қатты естілді тау мен тастан.

Көк күркіреп, жеті жер, теңселді көк,
Аспанда періштелер шулаған көп.
Шошыпты пайғамбарым сол уақытта:
“Япырмау, заман ақыр болды ма?!”-деп.

Көңілдің Алла десе, хошы деген,
Жебірейіл пайғамбарға хабар берген:
- Құптанға азан үшін келді Біләл,
Тықыры кебісінің -осы!- деген!

Қадамды тақсыр Біләл басқан екен,
Басқадан шарапаты асқан екен.
Ізінің мунтаһаға дыбысы барып,
Жын-шайтан тықырынан кашқан екен.

Өзгеден ол Біләлді сүйіп алған,
Бұл сөзім кітапта бар, емес жалған.
-Сіздерді бағыштадым Біләлға!-деп,
Хорларға пайғамбарым айта салған.

Хорлар сонда не дейді бұл қорлыққа:
-Атар таң, шығар күн жоқ біз мұндыққа!
Қазанның күйесіндей Біләліңіз,
Қой, тақсыр, онан басқа үмбет жоқ па?

Пайғамбар тоқталмайды қыз сөзінен:
-Әркімнің жаман болса, кінә өзінен!
Сыртынан билеп оны айта салдым,
Сұрайын мен Біләлдің дәл өзінен.

Ашылды сегіз бейіш жумак төрі,
Тұсіпті Мұхаммедтің жерге нұры:
-Бір жұмыс саған даяр, орын таптым,
Иа, Біләл, басың көтер, кара бері!

Алдайтын адамзатты қу тіл екен,
Белгісіз көрінбейтін су түбі екен.
Құлтанның жаңа азаның айтып болып,
Ол Біләл бата қылып отыр екен.

Қарады жоғарыға көзін ашып,
-Біләл-ау, хор қызы тұр саған ғашық.
Қайтесің: аласың ба, қоясың ба?
Мен тұрмын сырттан билеп саудаласып.

-Біткен жоқ, тақсыр, сөзің еркін,- депті,
- Хор қызы кімге дәрі, шіркін!- депті.
- Демей ме сахарадағы Алла (бір әми) деген,
Алмаймын сегіз ұжмақ мүлкін!-депті.

Жігіттер, бар ма жақсы бұл қалыпты?!

Есітіп хор қыздары ұялыпты.
Киямет, қайымғаша ғашық болып,
Таласып хор қыздары құр қалыпты.

Адам жоқ бұл жаһанда Біләлға тең,
Құданын рахметі мол, құдіреті кең.
Таласып хор қыздары Махшар күні,
Қылады сол қарасын бетіне мен.

Балшықшы құс жаманы- шағала-ды,
Бір көлді жалғыз тырна жағалады.
Қарасын хор қыздары әкеткен сон,
Сол күні Біләл тақсыр агарады.

Хор болса, Ҳақ қасында, мал-мүлкі жоқ,
Сол Біләл жетпес еді сондай болып.
Байлықтан кісі ҳаққа жағар болса,
Ол Қарын өлмес еді қоңыз болып.

Ғаламның он сегіз мың бәрін кезді,
Артық бақ Мұхаммедке тәнірім берді.
Қапалы ғаріппердің көнілі өссін деп,
Аз ғана Мәшһүр-Жұсіп , інжу терді.

Баяғы мунтаһаға келді қайтып,
Жерінің көрген-білген бәрін айтып.
Рухы тұр жетпіс перде әр жағында,
Мақамы өзге жүрттан сондай артық.

Неше орын, неше жерге жүріп барды,
Аз дәурен екі ортада құрып барды.
Иіні екен Faушыл ағзам хазіретінің
Әлгі иін сол мақамда тұрып қалды.

-Мұхаммед, бұл өзіңнің үмбетіннен,
Аты-Fauшыл, айырылmas сұндетіннен.
Шығады біраздан соң жүрттан асып.
Осының келіп қалдың қызметімен.

- Олай болса, Құдайым, сені сүйсін,
Саған көңіл қоймаған жаңып күйсін.
Иініңе тиді аяғым, Fauшыл балам,
Басқаның аяғына иіні тисін.

Солай деп бата берген пайғамбарым,
Сондай қып жаратады жаңың бәрін!
Үйіне қайтып келіп ол тұн жатып,
Шакырды ертең ерте жарандарын.

-Құдайға періштелер жалшы!-депті,
-Тіл алып, жұмсағанда баршы!-депті.
-Тісімде қыстырылып күріш қалды,
Иә, Fалы, қолыңменен алшы!-депті.

Сонда Fалы тісінен күрішті алған,
Күрішті алып, аузына қағып салған.
Сол күріштің қасиеті-қуатымен,
Хасен менен Xұсайын пайда болған.

Пайғамбар адам бармас орында жүр,
Әрқашан Әбубәкір сонында жүр.
Баяғы жолда қалған сақинасы,
Қараса ер Ғалының қолында тұр.

-Балам, сен мұны қайдан алдың?- депті,
Қай жерге осы түнде бардың?-депті.
Емес қой бұл сақина өзіндікі,
Баян қыл, білсөн, балам, маған кепті!

217

-Тақсыр, мен қылдым намаз сізге үйіп,
Солыннаң шайтан тұрды дыбыс беріп.
-Бабама ұндеңе!-деп, қуаттанып,
Жібердім желге ұшырып, бір-ақ түйіп.

Данаға жас та болсам да тең едім ғой,
Сіз дарқан болғанда, мен кен едім ғой.
Ішінен шымылдықтың қол ұзатқан,
Іә, баба, себебің де мен едім ғой.

Куанды мұны естіп сақабалар,
Бәрі де бұл Мигражға иландылар.
-Шаһарымың ғылымның, ей, жаранлар,
Есігі- Ғалы деген- хақ пайғамбар.

Арытты бұрынғыдан Расұл түрі,
Көркейді күннен-күнге іслем нұры.
Шаһариар сақабалар барша наңды,
Қапелім шек қылса да қалмай бірі.

Өуелі жолығыпты Әбужаһил,
Көп жанға залал тиіп қылған батыл.
Ақырда пайғамбарам сөзі шын боп,
Қылышпен наңбағанды қылды катыл.

Жад қылдым әуел хакты сөз басында,
Бергей-ді жәрдем себеп біз ғасыға.
Рухын ол зат пәктің тербеткелі,
Кетейін айтып мұнда бір қасида.

Гүлшат-Шеризат

Жігітке құдай берген киын емес,
Болғаным менің ақын биыл емес.
Бетіне ақ қағаздың салып шимай,
Қиссасын “Гүлшат-Шеризат” қылдым кенес.

Нәсілім -Сүйіндікпін, елім -Күлік,
Жасынан шыға қалдым өнер біліп.
Кәріптің жұрт ішінде көнілі өссін деп,
Сейледім қызы Гүлшатты өлең қылып.

Сөзімді естіген жан ұғып алсын,
Қапалы кәріптердің мейірі қансын.
“Байғұстың бір сейлекен сөзі ғой” – деп,
Кейінгі бозбалаға мирас қалсын.

Жүйріктің сөз сейлейтін келді кезі,
Ойласам, дәп-дәңгелек дуние жүзі.
Қызы Гүлшат Шеризатпен ғашық-машық,
Бозбала, қалай тыңда қисса сөзді.

Ішімде бара жатыр өнер қайнап,
Кетемін, сөз сейлесем, оттай жайнап.
Дүниеге кім келмеген, кім кетпеген,
Қалайық осындейда күліп-ойнап.

Ертеде бір патша өткен, аты- Көркін,
Озіне берген құдай дүние- мұлкін.
Билеген жеті жұртты асып қүші,
Тұрақтап кімге тұрар дүние, шіркін?!

Жалғанда ондай болған патша жоқ-ты,
Жігіттер, әуес қылма бұзықтықты.
Болмаған мұнсыз пендे бұ жалғанда,
Сол патша перзент үшін болған күпті[1].

Тұрады кімнен өтпей дүние жалған,
Әртүрлі патша Көркін сарай салған.
Келгенше ел ортаға бала көрмей,
Қайғымен бала үшін қапаланған.

Көре алмай бір жас иіс әлі қүнге [2],
Жоқ болып еш мұқтажы мұнан өнгे.
Құдайдың берер ұлы былай тұрсын,
Қыз түгіл зарық болды қызыл жүзге.

Қайғысы патшаның болды қатты,
Үйінде қырық күн тұрмай, жылап жатты.
“Құдайдан -маган перзент тілендер!”- деп,
Жидырған пакыр, міскін жамағатты.

Құдайға кәріп пенде қылады наз,
Жалғанда кім бар дейсің қайғысы аз?!
Тілегі қабыл болып, пакырлардың [3],
Қатыны патшаның болды буаз.

Патшага буаздығы болды мәлім,
Аямас шаһи Көркін енді малын.
“Бір камал- әр зауалға!” -деген мақал,
Айтайын қалай болған енді халін.

Жас едім қариялардың сөзін ұқкан,
Аруағы жақсылардың маған жүққан.
Қапалы, шат болған соң, көңілдері,
Ат мініп, шаһи Көркін аңға шыққан.

Он түрлі сайман алған бір басына,
Қырық жігіт жолдас алған өз қасына.
Далада құлан аулап келе жатып,
Килікті қалың орман ағашына.

Жігіттер, естісегіз, сөзім майда,
Сөз есті қызықпенен осындайда.
Ішіне қалың орман барып кірсе,
Айбатты бір арыстан болды пайда.

Арыстан қарсы алдынан ақырады,
Патша мұны көріп токырады.
Ат үркіп, арыстаннан, жығып кетті,
Құлайдың құдіретін көр, не қылады?!

Жығылып аттан патша жерге түсті,
Қырық жігіт қашып кетті, зәресі ұшты.
Патша аттан жығылып тускенінде,
Арыстан жағаласып бірге түсті.

Арыстан патшаны басып қалды,
Шошынып патша жаман сасып қалды.
Ақ алмас қылышпенен шапқан екен,
Арыстан өліп, патша жаараланды [4].

Кындық мұндай патша көрмеген-ді,
Қылышын, қысылған соң, сермеген-ді.
Ажалды[5] өліп қалды, қылыш тиіп,
Ажалсыз патша мұндық өлмеген-ді.

Жиылып келді бұған нөкерлері,
 Құм болып, “Көрмедік!” - деп, жігерлері.
 Патшаны тенге салып алып қайтты,
 Ағаштан жасап тенден шеберлері.

Патшаны алып келді тенге салып,
 Жылайды мұны көріп, жұрты налып.
 Болуы түбінде адам екі талай [6],
 Ажалдан тұрса-дағы бүгін қалып.

.....

“Патшадан әділетті айрылдық!” - деп,
 Шуласып, зар жыласты барша халық.

Жиылып елі-жұрты бәрі келді,
 Патшаны жарапанған көзі көрді.
 - Өсиет бір сөзім бар жаңдарға! -
 Деп патша жылап тұрып жауап берді.

Жылайды жұрты көріп мұндай халді,
 Салған соң басқа құдай қайғы-зарды.
 Патшага аса жақын жүретүғын,
 Паraph зат деген бір қу уәзір бар-ды.

Сөйлейді сөз болсын деп жамағатқа:
 -Болдық- деп - біз бармақшы ақыретке [7]!
 Мал-мұлкім, иесіз қалған көп жұртымды,
 Тапсырдым аманат қып Паraph затқа.

Паraph зат, ал қолыңа мал-мұлкімді,
 Билеп тұр аздырмastaн ел-жұртымды!
 Ренжітпей қалың елді тыныштық қыл,
 Таза қыл арамдықтан іш- құлқынды [8]!

Аманат саған қойдым малы-жаным,
Билерсің мен өлген соң мүкәммалым.
Халқыма дәл өзімдей әділдік қыл,
Ренжітпей жетім қалған кәріplerім (ғаріпларым)!

Ей, халқым, риза болшы, бәрің маған,
Кешіндер, жерім болса, ұнамаған.
Аманат адамдықпен сақтар болсан,
Параҳзат, бір сезім бар айтар саған.

Ел-жұртым, құлағың сал, бұл сезіме,
Тоймайтын құм қүйылды сүм көзіме.
“Орынсыз анға шығып келемін” -деп,
Қапыда іс қылдым фой мен өзіме.

Дүниеден жиренбес ем, құрыдым ба,
Түсімді жамандыққа жорыдым ба?
Параҳзат, бұл өситет сезім тұтып,
Өзімнің патша болсаң орыныма.

Басыма заман қайғы салып еді,
Көнілімде ойлағаным анық еді.
Ұл туса, патша сайла өз орныма,
Қатынның екіқабат қалып еді.

Артымда буаз қалды ханым-дейді,
- Көп еді-ау жиган-терген малым! - дейді.
- Ұл туса, хан кетерсең өз орныма,
Қабірде болар риза жаным [9]!-дейді.

-Халайық, ризамын енді сізге!
Жіберді қандай ажал Құдай [10] бізге.
Қыз туса, күтіп-сыйлап, теңіне қос,
Айтатын сезім осы бәрінізге.

Тамам жұрт шулап тұрды[11]: “Пәлі!” -десіп,
“Ұл туса, хан сайлаймыз оны!”- десіп.
“Дүниеден шаһи Көркін өтті -дейді,-
Өлімнің шарапатты [12] сүйн ішіп”.

Тағдыр жетіп, шаһи Көркін дүние салды,
Парахзат патша болып орнын алды.
Бұл дүние жеті басты жалмауыз ғой,
Бай-жарлы жұтқан және уәзір, ханды.

Жаназалап патшасын халқы көмді,
Парахзат қалған елді биледі енді.
“Ит иесін, семірсе [13], қабар” - деген,
Жігіттер, соған мысал бір сөз келді.

Парахзат патша болып орнын алған,
Аздырган қызыл желдей дүние жалған.
“Хан болмақ өлгенімше артық ғой!”- деп,
Көніліне көп уасуа[14] шайтан салған.

Ханымның айы жетіп, күні толды,
Осыдан таба қалса ханым ұлды.
Патшаның айтып кеткен еснеті бар,
Орнына [15] Парахзатты қоймас болды.

Бұзылды бұрынғыдан ел мінезі,
Ханымның бала табар болды кезі.
“Қалайша патшалықты аламын?!”- деп,
Парахзат ойға кірді жалғыз өзі.

Ойлады сонда тұрып бұл ақылды:
“Ұл таптай, өлтіртейін бұл қатынды.
Ханымды ебін тауып өлтірестін,
Өзіме табайын деп бір жақынды!”

Не шебер, ойлап тұрсам, құдай шебер,
Бір құдай салғанына пенде көнер.
Бұрынғы шаңи Көркін қазынашайы,
Бар екен Барыс атты жаксы нәкер.

Шақырган Параҳзат қу Барыс ерді,
“Кешікпей тез келсін” - деп хабар берді.
Болған соң хан жарлығы [16] кешігер ме,
Барыс ер сәлем беріп, кіріп келді.

-Келдің бе, шақырган соң, Барыс жаным,
Ақылға болған дана данышпаным.
Азырақ саған айттар бір сөзім бар,
Аянба менің үшін, келсе халің.

Тұз жедің менен Барыс, актайсың ба,
Жоқ, болмаса, біреуді жақтайсың ба?!
Айтамын бір аманат енді саған [17],
Сыйғызып соны ішіңе сақтайсың ба?!

Жұмсаймын бір жұмысқа сені қыстап,
Әдейі мен шақырып алдым қастап.
Ханымды бала таппай, өлтірсөніз,
Екеуміз тұрамыз гой көп жұртты ұстап.

Өлтір жылдам ханымды, бала таппай,
Ұл туса, кетер деймін бізге жақпай.
Неміз кетіп барады, Барыс жаным,
Екеуміз өмір сүрсек алтын такта-ай?!

Мінеки, ұқсан бала, айттар сезім,
Күшті бол осы күнде тұрған кезім.
Тұтпасаң жасырып айтқан бұйрығымды,
Ойылар сонда бастан екі көзің.

Барыс ақыл ойлайды есін жиып:
 “Өлтірем- деп- ханымды не ғып қып?!
 Аруақ пен тұз жібермес мұны өлтірсем!”-
 Барады бейшараның іші күйіп.

“Өлтірмесем, Паражат кек көреді,
 Оныменен қоя ма, жек көреді.
 Жайға мені қоя ма бұл қалыппен,
 Не өлтіріп, не бейнет шектіреді!”

-Жарайды!- деп, уағданы қылып шықты,
 Қанды [18] жасқа көздері толып шықты.
 Олай-бұлай ойланып қараса да,
 Ең ақыры өлтірмек болып шықты.

Үйіне жылап Барыс тұра барды,
 Шақырып бір он жігіт қасына алды:
 -Жігіттерім, бүгін бір жасырын іс қылындар,
 Бәрінің де қолына ақша салды [19].

- Ақшаны, ей, құлдарым, алыңыз!- деп,
 -Олжага үлкен батып қалыңыз!- деп.
 -Ханымды бала таппай, өлтірсөніз,
 Кетініз азат болып бәріңіз!- деп.

Құлдардың қуанганин шығып еси,
 Бұзылып бір түрлі боп ажар-түсі.
 Сау етіп он қара құл кіріп барды,
 Ханымның отыр еді ауырып іші.

Қиналып отыр екен толғақ түтіп [20],
 Жалақтап кіріп барды, бұлар жетіп.
 Жүргегі жарылуға жақын жетті:
 Орнынан ұшып кетті сол ес кетіп.

Үзбейді ханым үміт бір құдайдан [21],
Ынтығы: “Бір жұтсам-деп- сары майдан!”
Ойлады: “Кереметтей бір іс қой!”-деп,
“Білді –деп,- толғағымды бұлар қайдан?!”

-Ауырып отыр еді бүгін ішім,
Аякты бір басуға келмей күшім [22].
Амалсыз құр қиналышп отыр едім,
Жанымда жумсайтұғын жоқ бол кісім.

-Ерітіп қазан-қазан сары майды,
Қылуга жарыс қазан, сойып тайды,
Жүрініз, жайлы орынды біз табайық,
Толғақсыз табатұғын тыныш жайды.

Ұстады біреу- қолдан, біреу -белден,
Біреуі орамалмен ұстап тілден.
Тебеге “хан көтеріп” алып шықты,
Көрсетпей тірі жанға, ұрлап елден.

Ақшаны құлдар алды: “Жарайды!”- деп,
“Сіз жұмсаныз, өлтіреміз талайды!”- деп.
Сарайынан ханымды алып шықты:
“Сарайда өлтірсек, біреу қарайды!”- деп.

Алып кетті далага он құл ұрлап,
Барыс жүгіріп келеді: “Тұра-тұр!”-лап,
Айтқан сөзін Барыстың тындамады,
“Мұны өлтірмей біздерге бар ма тұрмақ?!”-

Деп құлдар бір тогайға алып барды,
Қол-аяғын ханымның байлап салды.
Басын кесіп, қылышпен бір-ақ тартып,
Ағызып жүре берді қызыл қанды.

Солайша өліп қалды ханым бейбак,
Сүм дүниені болар ма көзі қимақ.
“Қалайша өлтірді екен, көрейін!”- деп,
Тоғайға келді Барыс жанын кинап.

Дәретін Барыс уәзір тамам алды,
Қорыққаннан Паraphzattan обал алды.
“Бейшара, сорлы ханым не болды?”- деп,
Ханымға келіп Барыс көзін салды.

Сықылды қылышпенен бір-ақ тартқан,
Басын кесіп, бауыздардан қандар аққан.
Бір жас бала ханымнан туа сала,
Емшегіне өрмелеп бара жатқан.

Қызыл қанға боялып ханым жатыр,
Өрмелейді емшекке бала пакыр.
Бұған рақым келмес пе, мұсылмандар,
Болса да көңілі қатты, дінсіз кәпір.

Барыс барды ханымға жақындастып,
Жас бала зар жылайды аузын ашып.
Құдай несіп бермей, жан жаратқан ба,
Емшектен сүт шығады судай тасып.

Құдіретіне шек келтірер қандай пасык,
Паraphzat өлтіртті ғой, пейілі азып.
Қалтаға гауһар салды Барыс мұндық,
Баланың жай-күйін, бәрін жазып.

“Уақытында туып жатқан көрдім”- деңті,
“Қорыққаннан Паraphzattan жүрдім” -деңті.
“Кім де кім бұл баланы асырап күтсе,
Он гауһар халал қылып бердім!”- деңті.

Осылай тастап кетті жазып хатын,
Бала туды, жарапдар, өліп қатын.
Иухиа уймұсит (уай үміт) қадим Алла [23],
Құранда сабит қылған бұл аятын.

Барыс қайтып келеді үйге таман,
Кімдерді жок қылмаған сұмырай заман?!
Бір арыстан сол жерде пайда болып,
Он жігітті өлтірген бәрін тамам.

Тамаша қылып Барыс мұны көрді,
Арыстан да көріп тұр Барыс ерді.
Бек қатты қорықты ғой Барыс сонда,
Арыстан өз бетімен жүре берді.

Он жігіт өліп қалды құдай ұрып,
Тамаша қылды Барыс мұны көріп.
Бұлар енді бұлайша тұра тұрсын,
Сөз есті Парахзаттан мойын бұрып.

Парахзат жеті жүртқа патша болды,
Уайымсыз бұл жалғаннан көңілі толды.
Өзінің патша болып тұрған күнде,
Үйінде ұйықтап жатып бір тұс көрді.

Тұс көрді ұйықтап жатып сонда жаман,
Саласың қандай күйге сұмырай заман?!
Оянып сол төсектен түрегеліп,
Жоруын сол түсінің біле алмаған.

Тұс көрді төсегінде ұйықтап жатып[24],
Оянып түрегелді, сол таң атып,
Қорықкандығы түсінен сондай болды,
Айта алмас көрген түсін аузы батып.

Шошынып, тұра сала, жиды халқын:
 - Не болар, бұл сөзімнің тында артын.
 -Бар ма еken тұс жоруши шақырши!- деп,
 Пақырға көріп-қасер (ғаріп-ғасыр) беріпті алтын.

Парахзат үйықтап жатып тұс көріпті,
 Тұсінде әрбір түрлі іс көріпті.
 Көрген тұсі көніліне қатты тиіп,
 Жоруын сол тұсінің күш көріпті.

Оянып тұра сала жиды халқын:
 -Не болар, бұл тұсімнің тында артын?!.
 Шақырып Барыс ерді өз қасына,
 Сейлейді түсте көрген сөздің салтын:

-Тұсімде бір айдаһар келді бізге,
 Күйдірді шашып заһар жүзімізге.
 Айбатты өрт қаптаған құнбатыстан,
 Сол жерде өлім кірді көнілімізге.

Айдаһар бір ақырып ұмтылды ғой,
 Көзіне көрген жанның құм толды ғой.
 “Шаһар халқын, ойладым, жұта ма?!”- деп,
 Дүниеде көрген күнім сол болды ғой!

Ешбір жан оған қарсы бара алмады,
 Қолына қару-сайман ала алмады.
 Бір інжу-маржан көктен сонда тұсіп,
 Алдына айдаһардың аяндады.

Бір інжу түсті жерге аспан көктен,
 Айдаһар мұны көріп есі кеткен.
 Жоруы қалайша еken бұл тұсімнің,
 Білмедім көрінгенін не себептен?

Жылған сол арада үлкен-кіші,
Толыпты кәрі-жасқа үйдің іші.
Ойлайды ақылы дана қариялар,
“Патшаның не болды,- деп- көрген түсі?!”

Жориды сонда тұсті қариялар,
Жасы үлкен, ақылы асқан дариялар.
-Түсінің жоруын мен айтамын,- деп,
Барыс ер патшага берді хабар.

-Көрінген айдаһар боп, ер еken сол,
Ойланып саған қастық жур еken сол.
Қолыңдан тақытыңды тартып алар,
Япым-ау, кім еkenін білмеймін сол!

Тұрмайды бір тынға айтқан сезін,
Бет жуар қанды жаспен екі кезін.
Дегенін: “Інжу-маржан кектен түскен”,
Бір сұлу ғақыл кәміл болар қызың.

Бір батыр шығар біздің кезімізде,
Өнер жоқ жастан басқа кезімізде.
Нақақтан кісі өлтіріп, қан арқалап,
Әдейі алдық тілеп езіміз де.

Сол қызды алады еken осы батыр,
Құрылар басына оның алтын шатыр.
Осы қыз өлтіртпеске себеп болып,
Өлімнен құтқарады біздерді ақыр.

Бетіне ешбір адам келмейді пар,
Қанша әскер жабылса да ,қылмайды кәр.
Патшалықты басымыздан тартып алар,
Кең дүние енді бізге болады тар.

Үмтылса айдаһар боп біздің елге,
Бір батыр келер деймін үшбу жерге.
“Өлтірем!”-деп ұстайды әүел сізді,
Коймайды, тығылса да, көрден-көрге.

Мен білсем, түсініздің жоруы- осы,
Кетпейді ақыр бастан дәulet құсы.
Уай, патшам, арты жақсы, ешнәрсе етпес,
Таппаса ханым бір қыз, сонан шоши.

231

Тамам жұрт мұны естіп тарап кетті,
Көруіне жоруы жарап кетті.
Үйінде Парахзат патша қала берді,
Жамағат, байқап тұрсан, енді кепті.

Ханымдардың біреуі буаз болды,
Тақалып айы жетіп, күні толды.
-Қызы туса, көп сүйінші беремін! - деп,
Парахзат тілемейді перзент ұлды.

Тұыпты Ай мысалды бір қыз бала,
Қылған соң оны несіп Ҳақ тағала..
Болмағы жақсы-жаман жұлдызынан,
Қыз артық, жаман ұлдан, болса дана [25].

Тойғызды Құдай үшін [26] жиып елді,
Бата қып: “Қағыс қыл- деп -көз бен тілді!”.
Берілті жақсы қатын тәрбиеге:
“Сактасын- деп- тигізбей күн мен желді!”

Молдалар: “Гүлшат” –десіп атын койды,
Парахзат аямастан қылды тойды.
Ұстаттан сабақ өқып, білімді боп,
Желпініп, күтіп, сылап таза бойды.

Бұлайша осы қызды тәрбие етті,
Парахзаттың қайғысы ойдан кетті.
Ақылды парасатпен іс білетін,
Дегендей оннан -он бір жасқа жетті.

Хат жазып атасына айтады сөз:
“Бұл жерде қапа болып тұрмайық біз.
Бір сарай салдыр бізге айдаладан,
Құлактар естімеген, көрмеген кез”.

Бір сарай сонда патша салдырады,
Әр жерден ұста болса, алдырады.
Кірпішінің бірі- алтын, бірі-күміс,
Көргенді таң-тамаша қалдырады.

Гауһардан әр жеріне шеге қақты,
Орнатты тамаша қып алтын тақты.
Қырық кездей қорғаны[27] бар сап алтыннан,
Қылады бейне жұмақ (ұжмақ) бұл шарбақты.

Әр жерден нақыш өрнек шеге ойыпты,
Қараумен қайта-қайта көз тойыпты.
Бір жұмақ дүниедегі болғаннан соң,
“Жаннатіл-фердаус”- деп ат қойыпты.

Бұл қыздың заманында асқан шағы,
Ешкімнің келтіре алмас тіл мен жағы.
“Осы екен- деп айтады көрген адам,-
Дегендей аты шулы Иранбағы!”

Токталып сезім мұнда тұра тұрсын,
Парахзат қуанышта бола тұрсын.
Баланың не болғанын біз айталақ,
Жамағат енді бұған мойын бұрсын.

Сол жерде қатын өліп, қалды бала,
Оны аяп, қылған рақым Ҳақ тағала.
Бұлақтай қайнап жатыр емшек сүті,
Өрмелеп емшекке ауыз салды бала.

Өлтіріп өңшең залым тастап кетті,
Өлі жаннан тірі жан қорек етті.
Еш нәрсе сүттен басқа қорек қылмай,
Талпынып екі -үш жасқа бала жетті.

Далбаса әр нәрсеге көніл ұрып [28],
Жүгініп малдас құрып, жатып-тұрып.
Бір күні бір арыстан душарласты,
Сонынан бұл қалмайды оны көріп.

Арыстан ан-тан болып тұра қалды,
Жас бала іркілместен жетіп барды.
Құдайым рақым көніл бұрганнан соң,
Аяп кетіп баланы ертіп алды.

Орнына жататұғын ертіп барды,
Алдына : “Жейді ғой!”-деп, шикі ет салды.
Шайнап бала аузынан тастаған соң,
Білген соң жемегенін, қайтып алды.

Андардың төресі екен бұл арыстан,
Өзі тақуа, ақылға һәм данышпан.
Шақырган соң алдына келді бәрі,
Аю, барыс, бәрі мен тұлқі, тышқан.

-Бұл басқа түсті- дейді- бір киын іс,
Бір бала тауып алдым, асырауы күш.
Аяп, жетім болған соң, ертіп келдім,
Ебін тапсаң, айтарлық, осы, жұмыс.

Тышқан айтты:

-Көтектің масқарасы,
Жоқ болған соң қын ғой ата-анасы.
Құлан, бұлан сүтімен асырау керек,
Адамның сүт емеді жас баласы.

Ішкізді алып келіп құлан сүтін,
Бұл баланы асыраудың білді бетін.
Үм мен ишарага әбден түсіп,
Қолынан жейді бала берген етін.

Сонынан арыстанның ерген екен,
Құдайдың не жазғанын [29] көрген екен.
Құланның еті менен сүтін ішіп,
Екі жыл арыстанда жүрген екен.

Бұл дүние қала берген тамам жаннан,
Бай, жарлы, төре, қара, патша, ханнан.
Бұлайша арыстанмен бала тұрсын,
Келеді енді бір сез керуеннен.

Ойлайды: “Енді мұны қосайын да,
Адамзатқа қосып өзім, босайын да.
Жақтырмаса, өзіме келер қайтып,,
Бір жерден мұның алдын тосайын да!”

Алыстан бір жолаушы керуен көрді,
Сонынан қалмай бала біраз жүрді [30].
“Анаған бар”- дегендей, ишарат қып,
Өз бетімен кетуге мойын бүрді.

Екі жыл арыстанмен сейіл етті,
Кез болып бұл араға керуен жетті.
“Жас бала адамзатқа қосылсын!”-деп,
Арыстан өз бетімен жүріп кетті.

Саудаға қанша керуен жол салады-ау,
 Баланы көріп түзде таң қалады-ау !
 Баласы жок болған соң: “Асыраймын!”, -деп,
 Баланы керуенбасы қолға алады-ау!

Жияды жұрттың бәрін керуенбасы,
 Теп-тегіс жиналыпты кәрі-жасы.
 Кеңесіп ойланады жамиғаттар,
 “Баланың кім болды- деп -ата-анасы?”

Баланы Қожасағит тауып алған,
 Асыраған арыстанды көріп қалған.
 Балаға “Шеризат” -деп ат қойыпты:
 “Әйтеуір алдық кой- деп арыстаннан!”

“Шеризат” –деп, баланың атын қойды,
 Үл іске Қожасағит көңлі тойды.
 Молдаға жас баланы оқыттырып,
 Білгізді Шеризатқа ақыл-ойды.

Бес жасында оқиды әліп-биді,
 Жетім қалған байғұсты тәнірім сүйді.
 Жеті жаста үл бала болды ғалым,
 Балаға Қожасағит көңлі тойды.

Жетілті Шеризат бала он жасына,
 Жетіліп оқып жүрген молдасына.
 Әр түрлі әнерлерден өрнек алып,
 Алланың батыпты үлкен олжасына.

Он жасында окуға болды жетік,
 Бағдат шаһарын жүреді сейіл етіп.
 Ойынға батырлығы не істемейді,
 Жарандар, қандай жігіт мұнан өтіп?!

Он төрттен он бес жасқа Шеризат жетті,
Көп керуенмен саудаға көшіп кетті.
Жол жүріп, сапар шегіп көп керуен,
Тұсынан Шынмашының керуен өтті.

Көп керуен Шынмашында тұра қалды,
Кеңесті; “Қонайық!”- деп, құра қалды.
Патшадан біраз күнге орын сұрап,
Және де сауда қағаз сұрап алды.

Патшадан сонда сұрап елші келген,
Ажалы жетіп тұрған бұл сұр мерген.
“Керуендер жұртына айта кетсін!”- деп,
Жай берді, шарбақ алды, құрық жерден.

Ішінде көп керуеннің Шеризат бар-ды,
О-дағы қосын тігіп, жатып алды.
“Шарбағын Фердаустың көрейік!”- деп,
Он жігіт жолдасы бар даярланды.

Мойнына салды мылтық аң атарға,
Он жігіт алтынды ер бір қатарда.
“Аң аулап келеміз”- деп, шықты түзге,
Әр жерден несіп болса, дәм татарға.

Он жігіт жолдасы бар Шеризат ердің,
Қозғалтар жүрсе бойын қара жердің.
Фердаус шарбағына душар келіп,
Құп жақсы тамаша етті көрген жерден.

Ойлайды: “Бұл Фердаус кім шарбағы,
Бұл шығар ұста соққан Иранбағы?
Ішін көріп, тамаша қылар ма?!”- деп,
Бұларға түседі енді қайғы дағы.

Үрікпей- қорықпай жүріпті оңашада,
 Шарбақты көріп бәрі тамашада.
 Сонда Гүлшат шығыпты сахараға,
 Жіберу тілдестірмей ұнаса ма?!

Гүлшат сынды қара көз,
 Қалам қасты, нұрлы жұз.
 Ақ бетіне пар келмес
 Сарт тоқыған аппақ бөз.
 Ұзын бойлы, қыпша бел,
 Тұзу, таза бір мін жок,
 Шыны айнаның көзіндей.
 Тұзу ағаш құрган тез.
 Тысқа шықты бұралып,
 Тал жібектей оралып [31].
 Айдай балқып нұрланып,
 Жұрт көзінен ұрланып.
 Әбжыландай толғанып,
 Ақ орамал қолға алып.
 Бар сәулетін құрынып,
 Жын сокқандай ұрынып.
 Құс болып кекке ұшқандай,
 Аяғымен басарға,
 Қара жерді ерініп.
 Кер маралдай керіліп,
 Оймактай аузы бүріліп,
 Алтайы қызыл түлкідей,
 Тоқсан түрлі құбылып,
 Тысқа шықты көрініп.
 Тартқан сымдай бармағы,
 Сап күмістей тырнағы.
 Сарыжадай керіліп [32],

Сұлулығы санамдай,

Хатшылар қиған қаламдай.
 Ондай жан жоқ ғаламда-ай!
 Жұмақтың хор қызындай.
 Жылқының шаңқан бозындей,
 Айдын шалқар көлдегі,
 Иілген ақку-қазындей.
 Етек, бір жені түріліп,
 Қараған жан үңіліп,
 Шыбын жаннан түніліп,
 Көреміз деп ентелеп,
 Мойнынан шайтан жетелеп,
 Бір-біріне соқтығып,
 Сасқанынан сүрініп.
 Шықты бір Гүлшат далаға,
 Сахара майдан араға.
 Қырық нөкерлі хандайын,
 Ортасында бір өзі
 Акку құстай бөлініп.
 “Не түсед- деп- көзіме?!”
 “Ынтық бір болсын халық!- деп,
 Басып бір кеткен ізіме!”
 Үйден бір шығып жөнелді,
 Көргениң көзі кенелді.
 Табысатын жер болса,
 Еркін туған ер болса,
 Қын емес, оңай-ақ.
 Өзінен өзі беріліп,
 Асықпай-ақ бәсеммен,
 Тәнір берген екі аяқ,
 Бір басарға ерініп.

Көп қызбен Гүлшат шықты айдалаға-ау,
 Қарасып жан-жагына көз салады-ау.
 Алыстан Гүлшат сұлу көзі түсіп,
 Шеризатты көріп сонда таң қалады-ау!

Шеризат қыз Гүлшатқа салды көзін,
 Көріп қалды сол уақта айдай жүзін.
 -Армансыз болар еді- деп айтыпты,-
 Кімде-кім көріп жүрсе, оның жүзін [33]!

Кезіне қыз Гүлшаттың Шеризат тұсті,
 Ғашықтық оты жаңып, күйдірді ішті.
 “Сол жігіт көзге түскен келер мегі?!”- деп,
 Қайғысы Гүлшат жаннның болды күшті.

Қызы Гүлшат енді ойлайды ғашықтықты,
 Қызығы көріп жүрген ойдан шықты.
 “Армансыз соны құшсам болар ем!”- деп,
 Көніліне басқа дүние алмас тіпті.

Адамға ғашық деген жақын екен,
 Аллаға жасырын іс аян екен.
 Бағбан шал- қыз Гүлшаттың күзетшісі,
 Қасында сол уақытта даяр екен.

-Ей, бағбан, алтын-күміс берейін!- деп,
 -Өзінді жақсы сыйласп журейін!- деп.
 -Жігітті анау жүрген шақырып кел,
 Кім екен, оны көзден көрейін!- деп.

Бағбан бір аксақал адам екен,
 Күзетіп Фердаусты қылған мекен.
 Не қылса да, бағбанмен ақылласар,
 Іс қылmas Гүлшат сұлу мұнан бөтен.

-Ей, Гүлшат, атан білсе, болар қын,
 Не етесін, шақырғанмен жайы-күйін?
 Шақырып көнілің үшін келтірейін,
 Шырағым, сенен алмай жалғыз тын.

- Жылдам келсін біздерге!- деп,
-Неткен жан шығып жүрген тұздерге?!- деп.
-Білгейсің жөнін сұрап елі-жұртын,
Сөз айтып, жөн сөйлесіп оларға!"-деп.

Бағбан байғұс барады ман-маң басып,
Шеризат сәлем берді жақындастып.
Сәлемін жастың берген күп алды да,
Отырды бір-бірінен жөн сұрасып.

-Далаға шығып жүрсіз не себепке,
Көрген соң, сұрамасак, біздерге еп пе?
Ханының, қай шаһардың, баласысыз?
Әдейі келіп едім жөн білмекке.

Махбұздың қандай атты сіз құлысыз,
Қандай бағы Иранның бұлбұлысыз.
Асылының төре ме, ханзада ма,
Бұлбұлдың алып жетін қай гүлісіз?!

Жігітсің тым-ақ тәуір өзің жаным,
Келесің қай шаһардан, балаларым?
Барасың және қайда сапар шегіп,
Біздерге баян қылышы хал-ахуалың [34]?!

-Мен өзім ер емеспін елден асқан,
Жақсыға жан емеспін жақындақсан.
Хан да емен, төре де емен, сейіт те емен,
Керуенмін, еш мінім жоқ мұнан басқам!

Сұрасаң, шаһарымыз еді Бағдат,
Жасымда халқым қойған атым-Шеризат.
Иесі жер мен көктің бір құдай ғой,
Сөйте де, кімдікі еді мынау шарбак?

Бұған жөнін сөйлейді бағбан тұрып:
 -Сұрасаң есті жігіт мойның бұрып,
 Бұл шарбақтың иесі- Гүлшат сұлу,
 Сахараға шығып жүрген сейіл құрып.

-Ажал деген қаршыға, адам жем дұр,
 Пейілі тар, саран байдың аты кім дұр?
 Қандай жанның перзенті -Гүлшатыңыз,
 Шаһары патшасының аты кім дұр?

Бұл дәурен бастан өткен қайтып келмес,
 Жаманды үйде жатқан адам білмес.
 Ей, ата, жасырмастан шын айтыңыз,
 Шарбақтан бір жан көрдім өзім тәндес.

-Параҳзат - бұл шаһардың патшасы,
 Шарбақтың гауһар, болат босағасы.
 Қорғаны көз тұрмайтын [35] сап алтыннан,
 Фаламнан асып тұрған тамашасы.

Біледі Параҳзатты дүние жүзі [36],
 Ақылмен жеті жұртты биледі өзі.
 Бір басын миллион ұлға бағалайтын,
 Сұрасаң, осы Гүлшат- жалғыз қызы.

Бұл шарбақ Гүлшаттікі, ешкім де емес,
 Жайын жүр, құрбысы жок, келмей тәндес.
 Алпыс екі айлалы, ол бір- тұлқі,
 Ей, балам, сұранғанмен, күшің келмес.

Бағында Фердаустың ол -бұлбұл құс,
 Құр көңіл далбасалық бір көрген тұс.
 Бұлбұлы Фердаустың тәндесі жок,
 Мен білсем, дәл өзіңдей жігітке өш.

Мен айтсам әңгімемді, көнілің кош,
Көрінгенге айтпағын әңгіме бос.
Мысалы, теніздегі ол бір- гауһар,
Ал тауып ақыл-қайрат, қуат пен күш.

-Сөзінді, атам, айтшы ойладап қана,
Асықпай-ақ ақырын жайлап қана.
Басқа қару-айланың керегі не,
Бір айқассам болмай ма ондап қана?!

Бес күндік дүниеде өмір ерте-кеш пе,
Шынмашының тұлкісі кісіге өш пе?
Көзіме бір көрсетсең сол тұлкіні,
Алмақ түгіл, жеп қойсын, ара түспе!

Атқан аным шарбакқа кетті кіріп,
Кіре алмадым сонынан мен бірге еріп.
Керек деген олжанды алшы менен,
Қансыратқан анымды ұстап беріп.

-Кедей емен, өлмелі таңсық малға,
Жағымдымын, күзетші өзім ханға.
Жығылмай сенің оғындан кеткен болса,
Өліп жатса ұстаппас мендей шалға.

Сарайдың айналасы- алтын-күміс,
Зұбержат терезесі гауһар тегіс.
Кетсеніз қонақ болып құп болады,
Болмаса бір асығыс үйде жұмыс.

Бұл сөзге Шеризат бала мойын бұрган,
Гүлшатқа ғашық болып көнілі тынған.
Бағбанмен бірге жүріп келе жатыр,
Аксұнкар құтылар ма жайған тордан?!

Келіпті Шеризат бала көрген жерге,
 Қасында он жігіті о да бірге.
 Қыз Гүлшат турегеліп құрмет етті,
 Шығарды кілем жайып, бәрін төрге.

Бұларға Гүлшат қойып махаббатты,
 Алдына ас келтірді балдан тәтті.
 Жемістер дастарқанда неше түрлі,
 Жеп қараса, бірінен бірі тәтті.

Ас жесіп қайтпак болды енді бұлар,
 Пендерге, не қылса да, құдай қылар.
 -Бүгін мейман біздерге болып кет!- деп,
 Шеризатты Гүлшат сұлу алып қалар.

Шеризат қалды, өзгесі бәрі кетіп,
 Құп сыйлады қыз Гүлшат құрмет етіп.
 Дүниенің шын рақатын көрген екен,
 Мұратқа екі байғұс сонда жетіп.

Екеуі ойнап-куліп қызық көрді,
 Арапап шарбактарды бірге жүрді.
 Жатқаны күні-түні -жылы қойын,
 Біраз күн Шеризат бала сонда түрді.

Жәрдем бер, Қадір Жаббар, тіл-жағыма,
 Бір нұқсан болмагай-ды ер бағына!
 Бір жігіт шырқ айналып жүреді екен,
 Гүлшаттың күзетші бол шарбағына.

Гүлшатқа о да сырттан ғашық екен,
 Ғашықтық ол уақытта машық екен.
 Күзетшілік ойламай дәрежесін,
 Отты көрсе, балқыған, жасық екен.

Шеризатты бірге жүрген көзі көріп,
Күншілдік сол көңіліне кеткен кіріп.
Жаманның қайда болса әдеті ғой,
Патшага білдіріпті хабар беріп.

-Ей, тақсыр, Гүлшатқа ерген қырық бір нөкер,
Мен айтсам, көңіліңізге қатты келер.
Қызыңыз бір жігітпен қосылып жүр,
Нанбасаң, көріп келсін кісі жібер!

Параҳзат есітіпті қыздың жайын:
“Басты- деп- қандай сүмдыш қөңіл майын?!”
Шақырды Алмас, Қоймас- екі алыпты,
Болғанда бірі айдаһар, бірі- жайын.

Келіпті Алмас, Қоймас жарлық алып,
Айдаһардай ақырып, қаһарланып.
-Қасына жұз әскерді ертіп алып,
Шарбақтан жігітті ұста жылдам барып!

Жазасын келгеннен соң мен берейін,
Кім еken, сол жігітті бір көрейін.
Біздерге біреу келді хабар беріп,
Оны мен ақыретке жіберейін!

Келеді Алмас, Қоймас күліп- ойнап,
Айбатты арыстандай көзі жайнап.
Алдына қакласының келіп тұрып,
Шақырды: “Кім бар мұнда?!”- деп айқайлап.

Бұларды көрейін деп бір қыз шықты,
Екеуін көргеннен соң, төмен бұқты [37].
Ол жерге корықканнан кіре жаздал,
Бір ауыз сөз, дәнeme айтпас тіпті.

-Шығыпсыз көп қызбенен сендер түзге,
Бір жігіт жолықты ғой, Гүлшат сізге.
Патша: “ Алып кел ! –деп, жарлық етті,
Жігітті жылдам жібер енді бізге!

Гүлшатқа бір қыз келді жылдам басып:
-Кіргелі Алмас тұр- деп -есік ашып!
Атаңыз жіберіпті алып кел!- деп,-
Қыз Гүлшат мұны естіп қалды сасып.

Гүлшат тұрып жігітке кеп айтады,
Ақылын езі білген кеп айтады.
-Сіз мұнда жасырынып отырыныз,
Атама өзім барам!- деп айтады.

-Бір аян атам сонда қылса сізге,
“Сіз сонда жоқ боласын- деймін- бізге!”
Жалынып барып, атама жолығайын,
Осы сөз макұл болса көніліцізге?!

-Бұл сөзді не деп айттың, япым-ай,
Ала алмас Алмас, Қоймас батырын-ай!
Анадан бір тұған соң, өлмек бар-ды,
Мен қылмаймын қорқыныш, жарқыным-ай!

Қасыма келе алмайды менің олар,
Қандай жан мені жеңіп байладап алар?!

Куанышым- көзім нұры, қайғы жеме,
Өзімнен артық емес бозбалалар!

Елімнен шығып келдім өз бетіммен,
Халқыма жағушы едім қызметіммен.
Келсе де жұз мың әскер жұмыс емес,
Жатамын жасырынып не бетіммен?!

Даярлат Шеризат бала қалқан алды,
Басына дұлыға мен сауыт салды.
Қыз Гүлшат алтын кесемен сусын берді,
Шеризат ішіп соны, мейірі қанды.

Жақсыға жаман адам таласар ма,
Жамандар, жақсы болсан, жанаса ма?
Шеризат айтты сонда қыз Гүлшатқа:
-Қарап тұр, енді қызық-тамашаға!

Көп қызбен Шеризат шықты түзге таман,
Қолына қару-сайман алды тамам.
Тұр екен қақпа алдында Алмас батыр,
Қоймас та тыста тұрып айқай салған.

Алмас тұр өткір қылыш қайрап алып,
Қаруын теп-тегіс қып сайладап алып.
- Не ғып жатыр сол жігіт ұлықсынып,
Қол-аяғын кетем- деп- байладап алып [38]!

Алмас батыр Шеризатқа барды жетіп,
Қолында қылыштары жарқ-жүрк етіп.
Қаһарланып Алмасты Шеризат шапты,
Өзі түгіл, атынан кетті етіп.

Сыйынып Шеризат тұр бір құдайға,
Адамзат тәубені іздер көніл жайда.
Жығылып екі бөлек Алмас түсті,
Көл болып акты қаны терең сайға [39].

Қалыпты Алмас өліп сол арада,
Тамаша қылды қыздар дұр дарага.
Алмасты екі бөліп тастаған соң,
Шығады әлемденіп айдалага.

Ашуланып сол жерде Қоймас келді,
 Күші жетсе, шоқпармен ұрмас па енді?!

-Мың жаңыңдан бір жаңыңды мен қоймаймын,
 Иманыңды айта бер, жігіт, енді!

-Жамандарға өлімді еп көргенмін,
 Тәс майын жамандардың жеп көргенмін.
 Не былшылдаپ келесін, кара қарғам,
 Сендей есер немені көп көргенмін!

Акырып Қоймас батыр ұмтылады,
 -Қолымнан қандай жан- деп- құтылады?!

Килігіп Шеризатпен жолыққан сон,
 Болмады екпіні әуелгідей, тоқырады.

Әуелі қылышпенен Қоймас шапты,
 Басына Шеризат бала қалқан жапты.
 Қалқаннан өтіп қылыш басқа тиді,
 Сонда да құдай сактап аман қапты.

Ер Шеризат ашуланып бұ да шапты,
 Жан қамын Қоймас батыр қылып бақты.
 Қоймастың тау денесі қақ бөлініп,
 Тұп-тура жаһаниамды жаны тапты.

Шеризат қырды әскердің енді бәрін,
 Жүз жігіттің басына төкті зәрін.
 Қойға кірген аш бөрі сықылданып,
 Жоқ қылыпты сол жерде баршаларын.

Өрттейін қауға түскен жандырады,
 Қалың қарды басына жаудырады.
 -Патшага хабарымды айта бар!- деп,
 Жүз кісіден екі адам қалдырады.

Кырылып жүз жігіттің бәрі жатты,
Таң қалды көріп қыздар Шеризатты.
Батырдың көнілі ашылып басылсын деп,
Жыр-жырлап сонда қыздар ғазал айтты.

Қыздардың газалы:

Ашылған гүл солар ма,
Басына бұлбұл қонар ма,
Құдай берген дәuletке,
Келіп тұрған нәубетке,
Пенденің көнілі толар ма?!
Шын бұ ғұнине ғаламда,-
Жаңа шыққан заманда,
Ей, Шеризат, дүр жігіт,
Сіздей бағылан жаралып,
Енді анадан туар ма?!

Жеті ықылым патшасы,
Төре, қара баршасы.
Қарсы алдыңа келгенде,
Келбетіңді көргенде,
Сіздей шаңи ғаламға,
Осы тұрған заманда
Куанышты болмай тұрар ма?!

Сізге мойын сұнбаған,
Иіліп тұрып сынбаған.
Не бұйырган пәрменін,
Көңілдегі дәрменін,
Қабыл тұтып алмаған,
Мұсылман, сірә, болар ма?!

Дүниедегі сарайлар,
Алтын, күміс көп жайлар,
Бағы Ирандай болса да,

Басына бұлбұл қонса да,
Фердаус бағы болар ма?!

Заманның түрлі шағында,
Шарбағы гауһар тогайда,
Гүлшат сыңды сұлу қыз,
Сахараға шығып ешбір жан,
Мұндай сейіл құрап ма?!

Ау, қыздар, “сайқал” оқындар...
Ғаламда кисса “Кәрбала”[40]

Көнілге жаттап тоқындар.
Әңгіме, жырлар көп кисса,
Гүлшат сөзіндей жарлаған.
Жазылған қағаз жүзінде,
Бажайна келтіріп,
Мен сөйлеген кезімде.
Жұз жыл кисса оқысан,
Мұндай қайғың ашылып,
Тасыған көніл басылып,
Көнілге шаттық толар ма?!

Мейірін қанып сүйсініп,

Бойың балқып исініп,

Қапалы мейірің қандырып,

Жүргегінді жандырып,

Қызығы мұндай болар ма?!

[Шеризат қырган] жүзден қалған екеудің сөзі:

Мана бір екі жаман қалып еді-аяу,
Өтірік ә дегенде, талып еді-аяу [41]!
Күн батқанша бір шұңқырда бұғып жатып,
Тұн болған соң артына қарай-қарай барып еді-аяу!

-Жарлығынызбен сіздің бардық дейді,
 -Алмас пен Қоймасты басшыға алдық- дейді.
 -Қауға тұскен бір өрттей даулап жанып,
 Қырылып бәріміз де қалдық!- дейді.

- Көрмеген батыр екен бұл ғаламда,
 Қой болдық ұшырап қалған топаланға.
 Болса да жүз мың әскер жұғын емес,
 Бүгінгі болар емес жүрген жанға.

Екі кісі әскерден үйге барды,
 Патшага жеткізіпті бул хабарды.
 Өлгенін батырлардың естіген соң,
 Паразхазат тұрып сонда қайғыланды.

Сонда патша Барыспенен ақылласқан:
 -Қайдан шыққан бұл батыр күші асқан?
 Нақақ жүртты жылатып, қырдырмайық!-
 Деп, патша ашуын өзі басқан.

Батырым- Алмас, Қоймас- олар қайда,
 Бұл жігіт қайдан мұнда болды пайда?!
 Не болса да жан емес жайға жүрген,
 Келген адам емес қой [42] тіпті жайға.

Барыс, барып біліп кел, оның жөнін,
 Жайы-күйін сұрап біл және де өзін.
 Анықтап сен сұрай гөр білгеніңше,
 Шаһары, халқын, патшасын, шыққан жерін.

Бұл Шеризат көп әскерді қырған екен,
 Гүлшатпенен кеңесті құрған екен.
 “Жалғыз болсам, көп дүшпан келе ме?”- деп,
 Жиып алып көп жолдас тұрған екен.

Керуеннің, Кожасағит, ақсақалы,
“Ата”- деп Шеризат жүрген сол күнде оны.
-Не болса да жиылып алайық!-деп,
Жиылды Шымашының көп керуені [43].

Жиылып көп керуен тұрды дейді,
Аз дәурен Гүлшат сұлу құрды дейді.
Патшадан елші болып Барыс келіп,
Шеризаттың шатырына кірді дейді.

Бұларға сәлем берді көрген жерден,
-Кімсің?- деп Кожасағит сұрай берген.
-Жақсыға дәл уақытта жолдас болып,
Қайырылған кәріптерге Барыс ер-мен!

Сонда ақсақал кісесін қолға алады-ау,
Сол кісенің ішінен дорба алады-ау!
Бір хатты дорба ішінен алып сонда:
-Талтым- деп –жатқанынан айдалада-ау!

Қағазды алып Барыс оқып көрді,
Оқи сала орнынан ұшып тұрды.
-Айналайын, қарагым, сенбісің?!- деп,
Шеризаттың мойнынан құшып тұрды.

-Уақытында туып жатқан көріп едім,
Қорыққаннан Паражаттан жүріп едім.
Артыма бір қарауга мұршам келмей,
Сонымен өз жөніммен кетіп едім.

Кезінде көріп едім туып жатқан,
Тамағын бір тоятын нанга сатқан.
Алсан -бас, алмасаң- бас, алдияр бас,
Тірі бол отырмын ғой мен ант атқан!

Ажалға басшы болған бір тілім нан,
Күнінде екіқабат өліп қалған.
Параҳзат пейілі азып өлтіртті ғой!-
Дегенде жыламаған қалмапты жан.

Шеризат о да орнынан ұшып тұрды,
Тәнірі осындай жеткізер талапты ерді.
Қайғының арты шаттық болады екен,
Екеуі есендесіп отырды енді.

Амандастып Барыс ер айырылады,
Хабарласып патшага қайырылады.
Барыс келіп білдірді жігіт жайын,
Параҳзат естіген соң қайғырады.

Параҳзат келмек болды Шеризат ерге,
Өлтіртті неге анасын буаз күнде?!

-Бір қате болды бізден, кешініз!- деп,
Хан басын құлдық деумен қойды жерге.

-Алышыз менен түгел мал-мұлкінді
Аманат атаң қойған ел-жұртынды.
Мейлің сат, мейлің айда, енді өзің біл,
Үйдегі қатын-қалаш, қыз-қырқынды [44]!

-Бер тегіс атам қойған аманатты,
Гауһар тәж, көп жұрты мен алтын тақты!
Аманат қойып кеткен анам қайда,
Параҳзат, бұл сөзіме бер жауапты!

Тірі боп отырмысын, ей, ант жеткен,
Шешемді өлтірттің сен не себептен?!

Жазықсыз сорлы анамның кестің басын,
Мен үшін анам байғұс сапар шеккен!

Парахзат төмен қарап үндеңейді,
Қайырып Шеризат сөзін сейлемейді.
-Зынданға жап мұны!- деп бұйырады,
Арызын, не қылса да, жөн демейді.

Зынданға Парахзатты сонда жапты,
Биледі Шеризат патша алтын такты.
Кешегі патша болған Парахзатын,
Зынданда қорлықпенен жатып қапты.

Көрісті жүрт жиылып хандарына,
Алдына қылып қызмет жалбарына.
Атасын өлтірерін білгеннен соң,
Гүлшаттың қайғы түсті жандарына.

Бір күн олай, бұл дүние бір күн былай,
Парахзат зындандағы жатсын солай.
-Атамды өлтірме!- деп, Шеризат ерге,
Кыз Гүлшат келеді екен қолқа сұрай.

Айтады Гүлшат жанға Шеризат батыр:
-Сен ойла, қайда кетті анам пақыр?!
Десем де өлтірмейін, шыдата ма,
Күйігі сол анамның іште жатыр.

-Жарайды, ашуынды бермегенің,
Көп шығар бұл дүниеде көрмегенің.
Құдайдың шүкірлік қыл бергеніне,
Қалса да [45] анаң өліп, өлмегенің!

Парахзат өз пейілінен өзі тапты,
Жек көрсін жақсы неге ынтымақты?!

Токтатқан кыз Гүлшаттың айласымен,
Ол күні өлтіруден аман қапты.

Шеризат екінші күн ашуланған:
 -Мұны мен өлтірем! - деп қатуланған.
 Ашуын қайтармакқа Гүлшат сұлу
 Әңгіме, кисса сейлеп, көңілін алған.

Тоғыз күн хайламенен тоқтатыпты,
 Болғанда оныншы күн таң атыпты.
 Жанына Шеризат ердің сол уақытта,
 Қайғысы анасының бек батыпты.

Гүлшат пен Шеризат сейіл құрды,
 Екеуі Фердауста бірге жүрді.
 Өлгені анасының еске түсіп,
 Жатады Шеризат құшып қара жерді.

Жылап Шеризат айтады:

-Ей, Гүлшатжан,
 Сен-дағы қапа болдың бұл қайғыдан.
 Анамды не себептен өлтіртті бұл,
 Қандай жаза боларлық қылсам бұған?!

-Шарифат үкімі бірлан жоқ па обалы,
 Берейін не ғып қып мен сізге оны?!
 -Құп тұтсан, құлақ салып, Шеризат жаным,
 Сізге бір мен айтайын хикаяны.

*Гүлшаттың Шеризаттың жұбату үшін
 айтқан хикаясы:*

Әуел бастан туған сон,
 Бір өлмек бар-ды.
 Дүниеге келіп жан болған сон,
 Хақ ісіне көнбек бар-ды.

Ай мен Күнді көрген сон,
 Дүниеге келіп жүрген сон,

“Күдай -бір, пайгамбар -хак!”-
Мұсылманға білмек бар-ды!

Дүниеден демі біткен сон,
Аз дәурені еткен сон,
Дәм таусылып тезінен,
Алла тағдыр еткен сон,
Дәм таусылып дүниеден
Ажал оғы жеткен сон,
Пендеңе бір өлмек бар-ды.

Өлім берді пенделерге,
Кім кірмейді қазған көрге?!
Қанша жанды жұтса-дағы,
Тойымдық жоқ қара жерге.

Басқа қылыш тисе-дағы,
Жанар отқа күйсе-дағы,
Уайым емес жігіт ерге!
Жамандыққа жақсылық ет,
Не болса да, күдайдан күт!
Жақсылардың сөзін ұқпай,
Ақылсыздай болма нәмәрт.

Сырынды айтпа ғауретке,
Ішің толар қайғы-дертке!
Жолдасынды тастамағыл,
Даулап жанган қалың өртке.
Батыр жігіт ұрыс болса,
Қалқан тұтып шығар шепке.
:Жамандыққа жақсылық”- деп,
Бұрынғы айтқан өсиет пе?!

Жақсы сөзін тұтпасан,
Ашуынды жұтпасан,

Бәрін Хақтан күтпесен,
Шеризат сынды жанымыз,
Ақылға диқан ханымыз,
Біле білсөң, бұл қылышын,
Өзіңе де қасиет пе?!

Бір жасында, Шеризат,
Анаңнан тудың аңырап.
Жетім қозы сияқты,
Жаттың бір жерде маңырап.
Алланың, білсөң, бергенін,
Білсөң анаң өлгенін,
Өліп жатқан шешеңнің
Кеудесіне өрмелеп,
Сол емшектен емгенің!
Анаң сүтін ас етіп,
Өзінді-өзің мас етіп,
Аяқ басып жүргенде,
Үш жасыңа жеткенде,
Асыраған сені арыстан.
Тәнірі несіп бергенде,
Ыстық күнге күймедің,
Суыққа тағы тимедің.

Қарның ашып жатпадың,
Жаман асты татпадың.
Отқа түссөң, жанбадың,
Суга түссөң, батпадың.
Қазасыз пенде өлген бе?!

Төрт жасыңа шыққанда,
Ақылды ойын ұққанда,
Әр нәрсеге жүгіріп,
Малдас құрып жүгініп,
Отырып, тұрып, үйреніп,

Арыстанның соңынан,
Жүгіре басып жүргенің.

Бес жасыңа жеткенде,
Арыстан қашып кеткенде,
Жүгі бар көп керуен,
Тұсындан сенін өткенде,
Тамаша етіп баршасы [46]
Сені барып көрісіп,
Ауыр жүгін тоқтатып,
Жүгіре басып, жүрісіп:
“Қайдан жүрген бала?”- деп,
“Құдірет шебер, кара!”- деп,
“Ата-анаңы мұның жоқ,
Неғып жүрген және?”- деп.
Шақырып алып өзінді,
Көріп айдай жүзінді.
Адамзаттан шыққан!- деп,-
Қара нәркес көзінді.
Қожасагит ақсақал:
-Маған байла, халқым,-деп,
-Жол болатын салтым,- деп.
Бұл арадан өткенде,
Еліне алып барған соң,
Медресеге салған соң,
Оку оқып ұстарттан,
Қылыш ұстап болаттан,
Жеті жасқа жетпей-ақ,
Оздың шығып санаттан.
Кәмшат бәркің басында,
Барлық қыздар қасында.
Жүргенінде жағалап,
Сенің қадір- пұлышынды,
Мың алтынға бағалап,

Көзін саған салған соң,
“Пұл болмаса шарым!”- деп,
“Кетер де менің зарым!”- деп [47],
Оннан шықтың он бірге,
Саудамен келдің бұл жерге.
Артық жүзің көрерге,
Шыбын да жаным аз болды-ау,
Құрбандық саған берерге!

258

Менің саған тигенім,
Жүзіңнен сенің сүйгенім.
Атама хабар беріпті,
Сіз бен бізді көріпті,
“Қосылды” -деп дүшпандар,
Он екі, он үш жасында,
Он жолдасың қасында.
Сені менің көргенім,
Бірігіп сонда жүргенім.
Фердаустың шарбағы,
Бұлағының басында,
Он төрт пенен он алты,
Душар болдым бір іске,
Атам айттып жарлықты,
Көрсетем деп тарлықты,
Сізді өлтіріп қаһармен,
Саламын деп сол маган,
Қайғыда қызын зарлықты.

Алмас пенен Қоймасты,
Жанындағы жұз батыр,
Оларға қосып жолдасты,
Сізге таман жіберіп,
“Алып кел!”- деп айтқаны.
Алмас, Қоймас келген соң,

Жұз жігітті көрген сон,
 Жаныма менің батқаны!
 Арыстандай айбатпен,
 Рұстемдей сипатпен,
 Майдан жерге сіз барып,
 Кесіп басын, қан алып,
 Кеудесінен жан алып,
 Бәрін бірдей қырган сон,
 Алмас, Қоймас, жұз жігіт,
 Жазасын бәрі тартқанда,
 Жамандық та -құдайдан,
 Жақсылық та -құдайдан!
 Жамандық қылған адамның,
 Қарап тұрсаң, кәнеки,
 Қылғаны өзіне жаққаны?!

Кездің бүтін ғаламды,
 Жақсы менен жаманды.
 Табанында қор еттін,
 Жамандық қылған адамды.
 Жақсылық құдай бергенде,
 Дүшпаныңды женгенде,
 Кәне, мүйізің шыққаны?!

Осы күнде төресің,
 Өз еркінмен жүресің.
 Біреуге қылған жақсылықтың
 Күн-түн аумай пайдасын,
 Асықласаң көресің!
 Сойып жеген жоқ шығар,
 Анаңыздың денесін.
 Хақтан келген жарлыкты
 Оны кімнен көресің?!

Қатесіз пенде болар ма?
Бір қалыпта адамзат,
Біле-білсөн, тұрар ма?!
Қысылғанды сүйер болсан,
Тәнірім сізді демесін!
Бір ашуынды бермесен,
Менің қадірімді білмесен,
Ашуынды сөндіріп,
Нәпсінді жолға көндіріп,
Маған бермей кеткенде,
Жан жолдасым, шырағым,
Енді кімге бересің?!

[Деп тамам еткен екен, енді басқадай түрмен айтады]:

-Қабыл қыл, жан шырағым, бұл сезімді,
Сарғайтпа, қайғылы қып гүл жүзімді.
Көңілің ашылғандай қисса сөйлеп,
Құп жақсы, шат қылайын мен өзінді.

-Қыз Гүлшат, айтқаныңа мен көнегін,
Әңгіме айтсан, жақсы, құп көрейін.
Көңілім ашылғандай қисса болса,
Атанды босаттырып жіберейін.

Сайрайды сонда Гүлшат бұлбұл үнді,
Жігітке сол уақытта Шеризат сынды.
Сандуғаш саман дүрдің дауысындей,
Қандай қыз сөйлер дейсің Гүлшат сынды.

-Патша Рұм жерінде хан бар екен,
Әскері неше миллион сан бар екен.
Бар екен сұлу қызы ай мен күндей,
Тілі жакұт (иакұт), тістері маржан екен...

Сүмбіл шаш, қалам қасты, мамық қабак,
 Ғұнша ерін, пісте мұрын, гаунар тамак [48].
 Дүниеде ондай сұлу қыз тұған жок,
 Айтайын нұр сипатын, есітіп бақ.

Дидары Зылихадан кеткен асып,
 Болмаған оның нұры бізге несіп.
 Жамалы бағы (фағы) буыршындай, Күләндамдай,
 Көрген ах, дариға, болар ғашық!

Бек көркем сұлулығы Санамдай бар,
 Салдырған алтын- күміс көп сарайлар.
 Жаһанда ондай абзал қыз болмаған,
 Аты екен сол сұлудың Мәниманзал.

Болмаған ондай абзал бұжалғанда,
 Солар да бұл жалғаннан өтті арманда.
 Жарандар шын ғашықтан диуана боп,
 Көрген жан “Пәлі!” –десіп, қалар танға.

Сол қызына салдырған алтын сарай,
 Жайылған оның өзі жұртқа талай.
 Ішінде алтын үйдің алпыс қызбен,
 Оңаша тұрады екен Манзал бала-ай!

Көп қыздар болады екен оған жолдас,
 Ондай боп ешбір адам дәурен құрмас.
 Қыздары қасындағы бәрі сұлу,
 Сипатын қанша айтсам да, тамам болмас.

Ай жүзді, сүмбіл шашты, тілі- ғылуа,
 Көздері ойнақтайды беріп жылуа.
 Ғұнша ерін, алма мойын, лұлу иек,
 Жүреді бұл сипатпен Манзал сонда [49].

Бір күні Маһиманзал тысқа шыкты,
Үстінде алтын сарай сауық етті.
Он төртінен туған айдай Манзал түрін,
Көрді де, Ақтарғаяр есі кетті...

Көрген жан талады екен Манзал түрін,
Көрмеген Ақтарғаяр мұнан бұрын.
“Буынсыз жерге пышак” - бар ма қойған,
Ішіне қайғыменен толды құрым [50].

Қасында жолдасы жоқ байғұс Ақтар,
Манзалға ғашықлығын ішке сактар.
Жүргенін ғашық болып кім ойлайды,
Айналып бау-шарбақты Ақтар жақтар.

Аз ғана Ақтарғаяр сабыр етті,
Пайдасыз салды бұған құдай дерпті.
Атағы Маһиманзал жұртқа шыкты,
Жарандар, естісөніз мынау кепті.

Сол кезде бір патша тағы да өткен,
Тәбіlez шаһарына үкім еткен.
Бар екен сол патшаның жалғыз ұлы,
Хабарын Маһиманзал о да есіткен.

Ұлының Maһрасар қойған атын,
Сол кезде он бес жасқа жетті жақын.
Ғашық бол Маһиманзалға түзеді бет,
Әскермен енді іздеуге салтанатын.

Екі жұз нар түйеге жук артады,
Қазына алтын-күміс көп артады.
Бір жұртты тойғызығандай дәulet алып,
Шаһарына Маһиманзал жол тартады.

Косшысы- екі жұз ер, басшысы- бір,
Мінгені бәрінің де- алтынды ер.
Жұз қазан ақшасы бар [51] бөлек басқа,
Нанбасаң салтанатын, көзіңмен көр!

Рұмға ауыр әскер келіп қонған,
Патшага хал-ахуалын мағлұм қылған.
Сөйлесіп Маһрасар басшысымен,
Сұлуды Маһиманзал бермек болған.

Патшасы той қылады қазына ашып,
Куанды Маһрасар көнілі тасып.
Әйнектен өз күйеүін [52] Манзал көріп,
Ішінен құп ұнатып, болды ғашық.

Екеуі ынтық болды көргенінше,
Сөйлесіп бір-бірімен жүргенінше.
Жалғыз-ақ күн жақсымен жүрген артық,
Жаманмен жұз жыл өмір сүргенінше.

Той қылды шартараптың бәрін жиып,
Қосылды бір-бірінің көнілін сүйіп.
Қосылмақ ғашық жарға болғаннан соң,
Тұрленді Маһиманзал киім киіп [53].

Патшасы той қылады-ау жүртyn жиып,
Екеуін қослақ болды тәнірім сүйіп.
Жатқанын ұзатқалы анық біліп,
Келеді Ақтарғаяр іші күйіп.

Қызы жатыр сарайында айдай балқып,
Қаранғы үйді жарық қып нұры шалқып.
Ну қамыстар жол тапқан жолбарыстай,
Кіріп келді сарайға Ақтар аңдып.

Ақтарғаяр күзетшінің басын кесті,
Салады осы жолда барлық күшті.
Қыз мұрнына талдырып дәрі іісікетіп [54],
Жапан түзге көтеріп алыш ұшты.

Киімнің үстіндегі бәрін шешкен,
Дәрі іісікетіп, айырды ақыл-естен.
Үш күн, үш түн жол жүріп алыш барып,
Сахара жапан түзге барып түскен.

Үш күн, үш түн жол жүріп Ақтар барды,
Кеш болып, түн ортасы болып қалды [55].
Құдайдың құдіретімен есін жиып,
Сол уақытта Мәһиманзал демін алды.

Жапанда қала берді қайран бала-ай,
Болар ма енді орын алтын сарай?!
Оянған соң ғашығы есіне алыш,
Тыңданыз, Мәһиманзал болды қалай?

Шакырды қызметкерін көзін ашып:
-Біреуің келіндер- деп- жылдам басып!
Далада жатқандығын анық біліп,
Сол жерде Манзал байғұс қалды сасып.

Ойлайды: “Бұл жатқаным қандай жер?”- деп,
“Құдай-ау, шын тілекті өзің бер!” -деп.
Қараса, бір кісі тұр анадайда,
Шакырды өз кісім деп:
-Бері кел! -деп.

Шакырған соң қасына келеді Ақтар,
Сүйемін деп Манзалға жақын жақтар.
Манзал шошып қарады: “Мынау кім?”- деп,
Әр жерде пенделерін құдай сақтар.

Болғанын бір пәленің Манзал білді,
Көңіліне бейшараның айла кірді.
Күліп сөйлеп Ақтарды еліктірді,
Тыңданыз, сөйлегенін, не дейді енді:

-Қадірлі Ақтар едің биге лайық,
Ақ орда, алтын жабдық үйге лайық.
Ынтық бол бұрын сізге жұруші едім,
Өзіме деп білемін сізді лайық.

Жаманнан қашуңы едім бойым тартып,
Мен сізді көруші едім сондай артық.
Сол көктен тілегенім, жерден болды-ау,
Куанышымды бітіре алман тілмен айтып.

Жан едім жамандардан безген дейді,
-Құдайым жолықтырды тұзден- дейді.
-Жалғыз мен қайда барып күн көрермін,
Құдайым айырмасын сізден!- дейді.

Алдағанға нанады Ақтарғаяр,
Хайламен алдай білді Маниманзал.
“Мен сізге ғашық едім”- дегеннен соң,
Ішер ас, киер киім қылды даяр.

Әрбір сөзден айтады әңгіме кеп,
Барады күннен -күнге Манзал жүдеп.
Сонда Фаяр ойланып бұған айтты:
-Халлап деген шаһарға барайық!- деп.

Манзал айтты:

-Жарайды, жүрейік!-деп,
Құдайдың не салғанын көрейік,- деп.
Әйелдігім білмесін ешкім менің,
Форымына ерекк адам кірейік!- деп [56].

Кызды арқалап Ғаярың жаяу салды,
Жаяулап күні-тұні көп жерді алды.
Неше күн дем алмастан тынбай жүріп,
Бір үйіне Халлаптың кіріп барды.

Еркегі жоқ осы үйде бір кемпір бар,
Тынығып ұйықтап қалды байғұс Ақтар.
Қарны ашып жудеген соң ол кемпірге,
Жылап сөзін айтады Мәһиманзал:

-Қалжырап, шаршап келдім, шешекежан,
Шыққалы бес күн болды, татпадым дәм.
Қарным ашып барады, көңілім бейжай,
Бар болса, құдай үшін бір тілім нан!

-Базарға ерім кетті: “Ұн алам”- деп,
“Бір жерге жұмыс қылып қиналадам”- деп.
Тағам жоқ қарыз жерге,- деп айтады,-
-Тоқтай тұр сабыр қылып, ай, балам!- деп.

Мәһиманзал қарны ашқанын біледі Ғаяр,
Өзіне- өзі ойланып қайран қалар.
Сейлесіп Манзал менен Ақтарғаяр:
-Бір қосты екеумізді, пәруардігер.

Келейін бір аралап базарына,
Сататын тамақ болса азалында.
Халлаптың барса Ақтар базарына,
Кез болды бір құдайдың қаһарына.

Ақтар да жетіп барды алдарына,
Қосылып базар толған жандарына.
Патшасы шаһар кезіп жүргенінде,
Бір адам қастық қылған жандарына.

Кетіпті патшасын бауыздасып,
 Қалыпты қүзетшілер дауыстасып.
 Базарда жүргенінде Ақтарғаяр,
 Алады: “Сен кімсің?” – деп, мұны ұстасып [57].

-Пәлені бұл шаһарға келтірдің!- деп,
 -Патшаны әділетті өлтірдің!- деп.
 -Сенен басқа жат жүрттап еш адам жок,-
 Сұрайды: “Қайдан келдің, елің кім?”-деп.

Бір адам жиһан кезген бұган келді,
 Айналдырып Ақтарды қарап көрді.
 Талай жерде ол мұны көрген екен:
 -Қарақшы, мынау Ақтарғаяр!-дейді.

Зынданға жасауылдар мұны салды,
 Пәлеге құтылмастың енді қалды.
 Қызы түгіл, шыбын жаңнан үміт үзіп,
 Басына салды құдай қайғы-зарды.

Қандай жан бұл жалғанда зарланбаган,
 Адам жок риза болған, жалған, саған!
 Дүниеден арманда боп патша да өткен,
 Артында орнын басар ұл қалмаган.

Патша білген екен өлеңтінін,
 Алланың аманатын беретінін.
 Өзінен туып қалған перзенті жок,
 Халқына айтып кеткен өсиетін:

-Жиылсаң бай-жарлы мен кәрі-жасын,
 Аллаға қойып тұрсаң шын ықыласың.
 Атыма алтын шылбыр тағып жібер,
 Бос жүріп ішінізді араласын.

Майданға алып барып бос қой басын,
Қалмаңыз сол майданнан кәрі-жасын.
Етегін кімде-кімнін ат ұстаса,
Арнаңыз патшалыққа соның басын.

Аруағым риза болар халқым сізге,
Өснегет айтқаным сол бәріңізге!-
Патшаның осылайша жарлығымен,
Жиылып ертең халқы шықты түзге.

Жиылып кең далаға жарлы-байы,
Шаһардың елге толды өзек-сайы.
Кешегі Ақтарғаяр келмеген соң,
Естіңіз қалай болды Манзал жайы.

Актар келмей, қарыны ашқан екен,
Адамзаттың арқауы астан екен.
Таң атып Ақтарғаяр келмеген соң,
Майданға Манзал аяқ басқан екен.

Жиылған көп ішіне бара қалды-ау,
Тамаша бұл жиылысқа көзін салды-ау.
Сүйреткен алтын шылбыр арғымак ат,
Иіскелеп Манзал қызды тұра қалды-ау!

Байғұсқа тағы берді құдай несіп,
“Шөп шығар біткен жерге- деген” -десіп.
Көтеріп алтын таққа патша қойды:
-Тапсырған патшамыздың сөзі!- десіп.

Үстінде патша болды алтын тақтын,
Саны жок құдай берген мал мен бақтын.
Жаратқан құдай артық Манзал бала,
Ұстады патшалығын шартаралтын.

Мехнаттың табылды енді бір ракаты,
Патшалық бұған тиді қаражаты.
Зынданда тұтқындарды азат етіп,
Жайылды жалғыз күнде ғадалаты.

Патшалық дәрежеге (даражага) қыз болып шат,
Зынданда тұтқындарды қылған азат.
Кешегі зындандағы түскен Ақтар,
О дағы шығып кетті көппен қабат.

Зынданнан Ақтарғаяр шыға келді,
Босатты Мәһиманзал тұтқын елді.
“Манзалға тамақ алып барайын!”- деп,
Асығып Ақтар жүгіріп келеді енді.

Ғаяр келсе, Манзал жоқ баяғы үйде,
Байғұсты салдың құдай қандай күйге?!
“Бір жерден тамақ ішіп жүрген бе?”- деп,
Жүгірғен Ақтарғаяр үйден- үйге.

Еш жерде Мәһиманзал көрінбеген,
Жүргүре Ақтарғаяр ерінбеген [58].
Шаһарден шығып кетті жапан тұзге,
Бұл елде қыз хабары білінбеген.

Жігіттер, енді бізден есті кепті,
Патшаның сауық пенен тойы бітті.
Жоқтығын Манзал қыздың стіген соң,
Қайғырып Маһрасардың есі кетті.

Мәһиманзал жоқ болған соң, жұрты сасар,
Қапасын Маһрасар әрең басар.
Қайғысы ғашық жардың жанға батып,
Диуана болып кетті Маһрасар [59].

Жидырды патша балгер-бақсыларын,
Бай, жарлы, жауырынышы жақсыларын.
Ішінде бір жас бала балдама ашып,
Беріпті қайда кеткен қыз хабарын:

-Әкеткен Ақтарғаяр қызды -дейді,
-Сіздерге баяндасам сөзді- дейді.
-Осылай балдамага көрінген бұл,
Айтты деп айыптама бізді- дейді.

Есітіп Маһрасар қапаланған,
Бір Ғаяр алыш кеткенге назаланған.
Жүз жігіт батырларын қасына алыш,
Іздеуге ғашық жарын даярланған.

Аттанған Маһрасар іші күйіп,
Жолдасын қалдырмастан алды жиып.
Көп кісі жол үстінде келе жатса,
Алдынан қашты дейді жалғыз киік.

Бұл жерде Маһрасар ырым еткен,
Тәжірибе бұл ырымды бұрын еткен.
“Жетер деп мақсатына -бұрынғы айтқан,-
Далада марал-киік қуып жеткен”.

-Аянда, жолдастарым, сіздер бөлек,
Киікті жалғыз өзім қусам керек.
Маниманзал мұны тұтсам қолға түсер,
Құдайым берер болса, бізге тілек.

Киікті Маһрасар қуды жалғыз,
Болмаган бұл жалғанда пенде армансыз.
Жігіттің ойлағаны болмай қалмас,
Хабарсыз еш нәрседен жүрген жанбыз.

Киіктің ұстап алып басын кесті,
Көрсеткен Жаббар Құдай мұндай істі [60].
Бір адам отыр екен бейшара бол,
Қасына Маһрасар келіп түсті.

Отырған айдалада бір бейшара,
Болса да сырты дұрыс, іші -қара.
Қасына түсе қалып, атын байладап,
Жегізді киік етін оған және (жана).

Дәруішті тойғызады етке сыйлап,
Маһрасар аңқау байғұс қалды ұйықтап.
Маһрасар ұйықтап жатқанында,
Дәруіш байғұс кетіпті ат-тонын ап.

Отырған бейшара бол Ғаяр екен,
Көнілінде Маһрасар аян екен.
Дәрісі талдыратын ііскеткенде,
Залымның қалтасында даяр екен.

Сонда Ғаяр қалтасына салды қолын,
Ііскетті дәрісінен кәпір залым.
Ағашқа жалаңаштап таңып тастап,
Атын мініп кетіпті, киіл тонын.

Өлтіруге ішінде аяғаны,
Жалаңаштап өлімге таяғаны.
“Байлағаным ұнайтын жұмыс қой!”- деп,
Көніліне бұл Ғаярдың жарағаны.

Жамағат, енді әңгіме есітініз,
Жол жүріп Ақтарғаяр жарық күндіз.
Сайланып мырза болып келе жатып,
Маһрасар жолдастарына жолықты кез.

Сол жерде жолдастары бұған келген,
“Маһрасар емес-ау!”- деп танып білген.
Ұстап алып байғұсты қатты қинап:
Қайда- деп,- Маһрасар?!- сұрай берген.

Таяқтап Ақтарыңды бұлар ұрды,
Қайнатты Ҳақ тағала қалың сорды?!
Тұшы етке, ашы таяқ өткеннен соң,
Жасырмай байғұс Ақтар айтады енді:

-Ағалар, мұнша сабап не еттім?!- дейді,
-Өз басыма мен өзім жеттім!- дейді.
-Не қылсаныз ықтияр, шыным мынау,
Ағашқа тірі байладап кеттім!- дейді.

Ақтарды алып жүрді басшы қылып,
Маһрасар оянған көрсө келіп.
Атын мініп, киімін қайта киіп,
Жөнелді іздеп қызды ойнап-куліп.

Байлаулы Ақтарғаяр бірге жүрді,
Кинамас ұрып-соғып мұндай ерді.
Аң аулап Манзал түзге шықкан екен,
Бұларды келе жатқан көзі көрді.

Көрген соң артқан нарын шөгереді,
Дүниеде алғыс алған көгереді.
Қасында көп нөкердің тәуір бірін,
Қыз Манзал:

- Біліп кел!- деп жібереді.

Келеді бір нөкері Маһрасарға,
Айырылмай ақылынан, жан шығар ма?!
-Далада не ғып жүрген жансыздар?-дейді,
-Барасыз және қайда, қай шаһарға?

-Шаһардан Рұм атты шыққан жанбыз,
Жоғалттық бір кісіні [61] жапа-жалғыз.
Жоқшымыз, асығыспыз іздең жүрген,
Патшадан, ерікті болсаң, хабар алғыз!

Жоғалтып, болдық сонан хабар білмес,
Бар еді-ау жалғыз досым жанға тенденес!
Диуана қайғысынан болып жүрмін,
Адамзат ажал жетпей, қайтсе де өлмес!

Есітіп некер барды бұл хабарды,
Маһиманзал ғашық жардан хабар алды.
Алдынан күзетшілер аттандырып,
Қызы Манзал жолығарға даярланды.

Мініпті Маһиманзал алтын таққа,
Құдайдың, кім таласар, берген баққа?!

Орнынан ұшып тұрған құрмет етіп,
Есіктен Маһрасар кірген шакта.

Отырды Маһрасар амандастып,
Жоғары төрге шықты кадам басып.
Маһиманзал таныған соң ғашық жарын,
Отырды өзін-өзі әрең басып.

Сөйлейді Маһиманзал кәріпперге:
-Келдіңіз не жұмыспен осы жерге?
Қандай жүрттың адамы сіздер?- деймін,
-Келгенде, білдіріңіз сол біздерге.

Сөйлейді Маһрасар сонда сөзді,
-Құдайым әуре қылған,- дейді- бізді!
-Айрылып жаннаң тәтті бір досымнаң,
Бір хабар біле ме- деп тұрмын- сізді?!

Жапанда іздең соны жалғыз жүрдім,
Сонда да залым Ақтардан жапа көрдім.
Досым үшін мен қинап шыбын жанды,
Сұрағалы хабарын сізге келдім.

Бүйірды Манзал патша бір адамға,
-Ақтарды алып кел -деп- жылдам мұнда!
Ақтарды алып келді тоқтатпастан:
-Әкелдік-деп-Ақтарды!-айтты сонда.

Сейлейді сонда сырын Ақтар бастан,
Жасырып білген сырын тастамастан:
-Келгеннен соң айырылдым бұл шаһарға,
Құр бекер алдым қарғыс екі жастан.

Сейлеген сонда Ақтар бастан-аяқ,
Жылайды естіген жұрт Манзалды аяп.
Маһрасар мұны естіп қапаланған,
Өлімге шыбын жанын жақын таяп.

-Ойлап ем қандай жаннан кем едім?!- деп,
-Ақтарға ойланбадым тең едім?!- деп.
Мінгізді Маһрасарды алтын таққа:
-Кыз Манзал кәріп болған мен едім!- деп.

Есітіл патшазада есін танған,
Халайық бәрі бұған қайран қалған.
Манзалдың кызы екенін сонда біліп,
Шаһар халқы мұны көріп, аң-таң қалған.

Ағызды Маһиманзал көздің жасын,
Көтеріп Маһрасардың жерден басын.
Жыласып, қуанғанинан, көріседі,
Құдайым сүйген жардан кем қылмасын!

Гаярын аң-тан қалар:

- Бұ ңе кеп?!- деп,

-Жалғанда маған енді тірлік жоқ!- деп.

Айтқаны бұрынғының бар емес пе:

“Әуелі жапа көрмей, опа жоқ”,- деп.

Косылды үшбу жерде екі ғашық,
Жолығып Маһиманзал мауқын басып.
Маһрасар куанганның ғашық жарға,
Жүздері айдай болып, нұры тасып.

Маһрасар патша болды таққа мініп,
Косылған ғашық жарға жолы болып.
Үстінде алтын тақтың ойнап-куліп,
Отырды сол заманда көнілі тынып.

Көнілінен қайғы кетіп, шаттық кірді,
Бұлардың шын тілегін құдай берді.
Күнәсін ғапу қылып тұтқындардың,
Жіберді босаттырып Ақтар ерді.

Косылған ғашық жарға арманы жоқ,
Артық құдай еш басқа жазғаны жоқ.
“Жақсыда -кеқ, жаманда тек жоқ”- деген,
Сөзінің бұрынғы айтқан жалғаны жоқ.

Сондай боп дүниеден өтті солар,
Адамзат, дәulet болса, көнілі толар.
Екеуін екі жерден ойран қылған,
Қастығы бір пендениң сондай болар.

Сөйледім ишаратпен мұны сізге,
Бұл қисса макұл болса көніліңзге.
Қылса да қандай қастық Ақтарғаяр,
Босатты іркілместен жалғыз сөзге.

Жақсыны жаманменен көргеннен соң,
Келмек жоқ саған қайтып өлгеннен соң.
“Жамандыққа- жақсылық”- деген қайда,
Бір құдай ақырында бергеннен соң.

Бұл дүние опасыз ғой бәрімізге,
Жас түгіл, алдау салар кәрімізге.
Ракатын бір құдайдын аясыз ба,
Алла несіп берген соң өзінізге.

Құнәсін сол әкемнің кешіп жібер,
Жазасын жазалының құдай берер.
Шешенмен өліп жатқан несіп берген,
Таппас деп, ойлайсың ба, тәнірім шебер?!

Әңгіме- осы кисса сізге жетер,
Бұл дүние бір керуен бізден де өтер.
Қескенің пышакпенен өз бармағың,
Басқанын, байқап тұрсан, несі кетер?!

Артық бак құдай берген салтанатың,
Жайылды заманында Шеризат атың.
Өзінді -өзің жойып тастаған соң,
Басқаға қайдан тиер шарапатың?!

Мынау сөз жүйесіне түсті дейді,
Байқап тұрсан, кім де-кім (кемде-кем) есті дейді.
Көніліне қызы Гүлшаттың сөзі ұйып,
Құнәсін Парахзаттың кешті дейді.

Құнәсін кешіп, еткен жақсылықты,
Істеген кешіпті өткен қаталықты.
Мал-мұлқін азат қылып, оны сыйлап,
Шеризат Парахзатты сондай күтті.

Адамның ақылы аз надандары,
Тұспейді ишаратқа жамандары.
Мұратқа екеуі де солай жеткен,
Осылай болып өткен замандары.

Гибрат бозбалаға айтқан сезім,
Жұмылса, тіл тоқтайды, бір күн көзім.
Қатесін білмесгіктің кешіргеннің,
Ұқсын деп сіздерге айтқан нақыл сезім.

Өліп тірілген Шаңызада

Бастайын бір хикая, сал құлакты,
Біріктір, тыңдаушылар, ынтымақты.
Дүние бәрімізден бір күн өтер,
Тастаған патшалар да алтын тақты.

Ғаламның он сегіз мың саруары,
Исламның фонарының шамын жақты.
Араптың Курайышы Қабыл рухынан
Көп қауым бірге болды, соны тапты.

Алладан пайғамбарлық қелгеннен соң,
Әуелі жұмсақтықпен дін бастапты.
Мұхаммед-расул Алла заманында
Өзіне бірқатар ел, жұрт қаралты.

Халқына айдынды екен кереметті,
Келісті заманында бек сәулетті.
Заманға Алла мұндай ұшыратты,
Бек ғаділ патша болып ел билепті.

Патшаны әділ болса, халқы сүймек,
Әділдің шарапаты көпке тимек.
Жалғаншы, ұры залым жоғалыпты,
Жоғалмаса, біреуіне бірі күймек.

Секілді сонша ғаділ, жұрт бағынып,
Халықтан қойылмайды мін тағылып.
Жалғыз-ақ кемшілігі- кәпірлігі,
Кінәны онан басқа тапсын не ғып?!

Аты екен Наушеруан мұның өзі,
Мағлұм жүртқа бірдей айтқан сөзі.
Суретке- діндері оның табынатын,
Жазалы онан басқа жок мінезі.

Патшасы жуыр маңда бала көрмей,
Болатын бастан кемтар болды кезі.
Тұыпты бір жалғыз ұл патшадан
Адамнан артық сұлу бота көзді.

Баласы пері нұрлы Шаһызада,
Таза ескен жалғыз өгей тәрбиеде.
Окуға жеті жаста берді мұны,
Бар ғылым он бес жаста болды ада.

Інжіл мен Таурат, Забур болды ада,
Жалғыз-ақ Калам Шариф мұнан қаза.
Ол кезде дүниеге таралған жок,
Пайғамбар- Калам Шариф Мәдинада.

Бұл бала бар ғылымды оқып білді,
Өткізді оқуменен неше жылды.
Үйреніп өнер, ғылым, ақыл тауып,
Талындай Райханның ол гүлденді.

Оқытып өнер-ғылым ардақ қылды,
Мұләйім табиғатын ел жақтырды.
Шаһызада он алтыға шыққан жылы,
Бір ханнан қуаныш қып, қыз айттырды.

Ханзада сұлу екен ханның қызы,
Неше күн той, тамаша ат шаптырды.
Ұзатып ол хан қызын салтанатпен
Жұртына қызы, күйеуді қол тапсырды.

Лайық қызы бен күйеу сайма-сайға,
Пара-пар екеуі де күн мен айға.
Жұртына қуанышпен келіп түсті,
Той қылып қазына ашып он мен солға,

Кіргізді қызы, күйеуін бір сарайға,
Шақырып, тойға келді жамағаты.
Осындай той мәжіліс басталғанда,
Ішетін арақ, шарап екен шарты.

Мырзаның бұл тойына жұрт жиылып,
Арақты қара судай берді қүйіп.
Жиылған халайықтың бәрі де мас,
Айрылып ес ақылдан жұрт құбылып.

Келіншек елден бұрын көзін ашты,
Ана жұрт халқын ойлап, іші күйіп.
Қараса, Шаңызда қып-қызыл қан,
Тәнінен бөлек жатыр бас қылып.

Жығылды талып жерге жас келіншек,
Ала алмай есін жиып жұрт манда.
Тағдыры хан ұлының болған екен,
Үйіне бір түнеген жалғыз танда.

Қаншама ойға кетті есін жиып:
“Бір дұшпан кеткен ғой -деп, - басын қырап.
Қайғының ең тоқтауы- сабыр қылмақ,
Күтейін құдіретке мінажат қып.

Қайғыға жас басымнан салған екен,
Тартсын деп мен бейшара тірі күйік.
Патшаның құзырына білгізейін,
Сұрайын жылдам сұрап сырын түйіп.

Шыдайын, орнын сақтап отырайын,
Сүре алман енді дәурен байға тиіп.
Қайғыдан ақырында мен де өлемін,
Қайтемін тірі қалып, бақыттым күйіп?!"

Күйінді, бауыздалған жарын көрді,
Шақыртып нөкерлерін, хабар берді.
Жақсыдан жаман хабар тез жетпей ме,
Хан білді, аймағында бәрі білді.

Бір түнде өлтіріпті қайран ерді,
Патшасы талып түсіп, зар еніреді.
Жиылып құзырына данышпандар,
Қаралы, талқан қылып тамам елді.

Таң болды хан да, ханыша, бай мен қара,
Бір түнде ессіз болды бүтін қала.
Аяды көзі көрген, іші ауырып,
Қалада әйел-еркек, қатын-бала.

Өлтірер көзі қыып адам емес,
Ісіне Құдіреттің бар ма шара?!

Хан жиып уәзірлерін, ақылдасты:
-Жалғыз ұл көріп едім мен бейшара!

Жерім жоқ ренжіткен бұхараны,
Жүрекке кетпейтүғын салды жара.
Тауып бер, уәзірлерім, дүшпанымды,
Мен емес залым патша- жеген пара.

Сіздерге шынға бердім бұл ісімді,
Бітірді жалғыз бала тынышымды.
Үш күнге , уәзірлерім, рұқсат берем,
Суырам ашуланып қылышымды.

Табасың үш күнде ол бұзық сұмды,
Кім шайқап төккен менің ырысымды?!
Айрылып жалғыз ұлдан тірі қалып,
Дүниеде мен қайтемін тұрысымды?!

Патша айтты халқына :

-Біз не болдық?!

Мен көрдім өз халқымнан жаман сұмдық.
Өткізіп елу жасты рақатпен,
Көріп ем өз басымнан жалғыз кіндік.

Дүшпанды, уәзірлерім, бергін тауып,
Сайланып, еш біреуін амал қылып.
Жауымды таба алмасан, сөзім тыңда,
Қыламын бұл туралы әділ бұйрық!

Көмдірмей жалғыз өлік сақтап қойды,
Ханзада, шаһызада қызыл гүлді,
Көп жүрттың тойы ақыры аза болып,
Ұшырды бір-ақ түнде жас бұлбұлды.

Дәрігерлер дәрі жағып салып қойды,
Патшаның қайғысына көп қысылды.
Ашулы хан аяmas дүшпан тапса,
Тарлықтан жар тапса, жүрт құтылды.

Жүрт қарап таба алмады арып, талып,
Бір хабар білінбеді ашық, жабық.
Үш күндей табуына рұқсат болған,
Әмірі одан қалса, басқа жарлық.

Шарласып шаһар ішін кетті қарап,
Қанша жұрт бір залымға болды харап.
Шаһардан ешбір белгі таба алмады.
Таба алмай, у болыпты ішкен арақ.

Жұрт ізден таба алмады қанды қолды,
Халықтың запырандай іші солды,
Дана мен көніл койып илатпаса,
Дүшпаниң табылуы қын болды.

Таба алмай үш күннен соң ханға келді,
Патшаның жүрегін ашу тілді:
-Уәзір, халқым, жүріп таба алмасан,
Кел енді, жарлығымды тыңда!-деді.

-Уәдені, уәзірлерім, бердім саған:
-“Тауып бер дүшпанимды!” - дедім саған.
Қыламын енді жарлық бәрінізге,
Құтылдым жұртқа берген уағыздан.

Ашулы арыстандай түсі жаман,
Қалмас-ты бұл ызадан ешкім аман.
Әрбір күн мойнына шынжыр тағып,
Бересің бұл шаһардан он адамнан.

Бай демей, бақыр демей, жақсы демей,
Таңертең күн шықпастан басын алам!
Болмаса, өлген адам күнәсын айт,
Бар шығар мойнымызда хақың тамам?!

Қалдырмай, табылмаса, мени де өлтір,
Әйтпесе бұл қасіретті немен жабам?!

Қай құлакпен естісен, сөзім- осы,
Таппасан, уәзірлерім, сүйтіп табам!

Тұр еken менің қайғым жұртқа батпай,
 Ғадилдік қылыш едім титтей сатпай!
 Басыма қайғылы күн кез болғанда,
 Тоқтамға қалай келдің, іздең, таппай!

Ашулы жұрттан өкпем тарқамайды,
 Әр күнде он адамның басын шаппай!
 Жау да болса, қалайша көзі қиды?!

Ол емес залым туған жұртқа жақпай!

Мен үшін бөтен елден жау келген жоқ,
 Көр қылдың мұнша неге кінә таппай ?!
 Дүшпаным енді менің шаһарда тұр,
 Жоқ еді қартайғаным болып жаттай!

Сарғайдым ызаменен осы кезде
 Нәр татпай, күнім шықпай, таңым атпай!
 Дүшпаным арасынан бір табылар,
 Қылайын осылай іс, қарап жатпай.

Қашыпты жұрттың қаны, сырын түйіп,
 Шаһардың әміршісі халқын жиып:
 -Танертең күн шықпастан бұйырмақпын,
 Он кісі өлтіремін, басын қыып!

Қанша жұрт бір залымнан қате тапты,
 Халқынан бұл шаһардың балам өліп.
 Көрмеген бұрын мұндай ғаділ патша
 Еткізді қатты жарлық ашу, күйік.

Бар еken патшаның бір уәзірі
 Мансапқа өзінен соң еken биік.
 Аты еken уәзірінің- Алдиярхан,
 Пайдасы қыын іске жүрген тиіп.

Ақылды ата жолдас адам еді,
Білетін айтпағының сырын түйіп,
Қан төккен бір адамның жорасынан,
Қор болған бұл шаһардың халқы күйіп.

Патшаға Алдиярхан келді жүріп,
Әдеппен қол қусырып сәлем беріш.
Үәзірі қандай мақтап сез сөйлейді.
Тағзым қып парасатпен тіке тұрып:

-Бір күнді маған берші ашу қылмай,
Келейін жалғыз өзім кеңес құрып.
Тағы да жолдан шықтың, бір күнді бер,
Обал жоқ бәрімізге тұрсақ біліп.

Осы жұрт бір залымға нақақ күйіп,
Отына біз өртендік, біреу қылып!
Патшасы бұл сөзіне құлақ салды,
Тең өскен құрдасты ғой қатар жүріп.

Наушеруан сөзі:

Уәзірім, жан жолдасым, Алдиярхан,
Сен едің ақыл айттар сенімді жан.
Бірге өскен бала жастан бірге жасап,
Өзіме серік болып, қылған пәрман(пәрмен),

Дүниеде қайғы өтер ме артық мұнан?!
Ақыл-ес қалмай отыр менде дәрмен.
Табылған ертең келіп, ақылынды айт,
Байқайын кеңесінді ден ойлаған.

Бұрынғы бүтін миым жарты болған,
Ақылмен қылыш алыш қылды жарған.
Ашуда еш бір ақыл болмайды екен,
Сырына әр бір істің оймен барған.

Илансан, бұл ақылды тұман шалған!-
 Уәзірі ертең түске сөз байлаған.
 Бұл күнгі он адамды азат етті,
 Ашулы айдаһардың дәл аузынан.

Осындай шырын сөздің хас шамасы,
 Бір күнде сондай болған тас қаласы.
 Жазықсыз жалғыз түнде жаудан өлген,
 Патшаның жазығы жоқ жас баласы.

Бір ақыл Алдиярхан таба алмаса,
 Бұл жүрттың сонда болар масқарасы.
 Ақылмен қыын іске дауа тапса,
 Жақсының сонда артылар мәртебесі.

Жұрт қорықты жанынан күдер үзіп,
 Жылайды жаны ашыған көзін сүзіп.
 Ұйықтамай Алдиярхан ойға кіріп,
 Иранның дариясына айдай жүзіп.

Патшаның ақылының қожасы еді,
 Бекіткен журегіне оны сезіп,
 Ақылдың томагасын тартып алып,
 Дүниеден жер қалмады, болды кезіп.

Төрт бұрышын төніректің түгел шарлап,
 Отырды үйкы көрмей, боп таң атпас.
 Табады бір ақылды түс болғанша,
 Ойлы жүрек, милы бас нені таппас?!

Уәзірі таң атқан сон келді ханға,
 Өр іске жүргегі мен сөзі қанша?!
 Қайраулы хан жарлығы қанжармен тең,
 Жазықсыз он адамның басын алса!

Алдиярхан сөзі:

Уәзір айтты патшаның көріп жүзін:
 -Ғұмырың, бағың артық болсын өзің!
 Ұйықтамай таң атқанша бір ой таптым:
 “Неше жыл акталсын,- деп,- татқан тұзым!”

Бұл жолда күнәсү не бұхараның ,
 Жеткізбей ақырына бұлар кезін!
 Ақыр өлдік, онан да соғысайық!-
 Үнатпай жұрт ойланды бұл мінезін.

Бір ақыл, сізге сыйса ойлап едім,
 Сөзімнің сынатайын: алтын-жезін.
 Бұл жұрттан әскер жиып, қолыма бер,
 Ертейін мен соңыма батыр, ерін.

Естимін:

“Бір пайғамбар туды!”-дейді,
 “Хақ расул Мұхаммед атты”,-дейді,
 Бір Алла рас- жалғаның өзі білер,
 “Арапта Курайыштан туды!” –дейді.

Балаңды бауыздалған сандыққа сал,
 Тауратта болмақ еді бір пайғамбар.
 Барлығын кешіктірмей сонда жібер,
 Нәбиі ақыр заман, ол- саруар!

Ол болса, өлтіргенді тауып алар !
 Басы- Мекке, аяғы Мәдина шар (шашар).
 Ішінде жалған шыққан біреу болса,
 Көзіне кең дүниесін қылайын тар!

Алладан анық келген елші болса,
 Сол табар мұнша бізге тартқызбай зар!

Бұл сөзім сізге қалай көрінеді,
Дос едім ықыласпен жанын қияр.

Өзіңе мұнша халық, жұрт қараған,
Аузыннан әділ жарлық, сөз тараған.
Қанша әскер қару киген- қасыма бер,
Қағайын салтанатпен зұл барабан.

Шын болса Хақ пайғамбар, дауа қылар,
Болмаса шығар жанжал сол арадан.
Мұныңыз дұрыс болар, не жау болар,
Бұл істің бірі шықсын екі арадан.

“Өз елін қан жылатып қырды!” –деген,
Еіз сонда құтыламыз зар жаһадан.
Ақыл жоқ онан басқа, бармай болмас,
Қасыма әскерді қос бұл қаладан.

Әр күнде он адамнан қырған болсак,
Ереді артымыздан жаман атак.
Мұхаммед дертімізге дауа тапса,
Ермейді соңызыдан ондай шатақ!

Мұхаммед жалған шыққан біреу болса,
Қырайын Мәдінаны қырғын жасап.
Бұл сөзім сізге айтқан сыйымсыз ба,
Патшам, жарлығынды айт, атын атап.

Наушеруан жауабы:

Патшасы жауап берді уәзіріне:
-Керіп ем бар қызықты сізбен бірге.
Жарайды, айтқан сөзің сыйымды екен,
Кім риза болмайды мұндай сөзге?!

Эскерді колыңа әкеп тапсырамын,
Көп ракмет табылған пікіріңзеге!
Үәзірім, бұл ақылдың дүрыс екен,
Жалғыз-ақ тілек берсін себепкерге!

Ашумен айттым жарлық бір ауыз сез,
Қайтардым, ашуымды бердім сізге.
Айрылған бар ақылдан бір парамын,
Тұра ма, күйзелген соң, ақыл бізде?

Патшасы үкім қылған болды кәріп(ғарып),
Жарлықтан бұрынғы айтқан қайта танып.
Болған соң қайта бұйрық, ел жиналыш
Хисабы жүз сегіз мың болды халық.

Жиналыш төрт тарапты шулап қорып,
Эскерге жер қозғалды, дүние толып.
Сол қолға Алдиярхан басшы болды,
Сарғайып патша өзі үйде болып.

Екі мың сегіз жүз батырлары,
Іріктең шығарғанда, болды саны.
Сандықты өлік салған түйеге артты.
Шірітпей дәрі жакқан ғазиз тәні.

Хан жарлығы заһарлы қылышпен тен,
Жоқталды осылайша өлік қаны.
Хан қалды амандастып шаһарында,
Жөнелді әскер қаптап жазираны.

Мұхаммед хақ Мұстафа, саруар сонда,
Сыйынған әнбиеге ол алдында,
Өлмесе падишаның ер перзенті,
Көп халық бармас еді іздеп онда.

Табады үш ай жүріп Мәдинаны,
Сүйікті, әділлетті бар сұлтаны.
Саламат:өлтірсе де, келтірсе де,
Қолында не қылса да, барша жаны.

Патшаның жалғыз ұлын кім өлтірген,
Мақсаты- сұрау үшін мәселені.
Мұхаммед Ҳак расулді сынау үшін,
Әкелді Мәдинаға ол баланы.

Болғанда Мәдиналық қандай қолға,
Бірер сөз келе жатыр түсіп дауға.
Фажайып бек қабағат соғыс болар,
Шырмалар жүз балықты жібек ауга!

Жараспай аралары шықса дауға,
Кім алар өз жанына қылышп сауға!
Араптың біреуіне көрінбестен,
Бұл әскер “Уақыт” деген шықты тауға.

Уақытында қол бекінді арасына,
Бірнеше сыйып тұрды панасына.
Бір тілді араптардан алу үшін,
Көз салды тауда тұрып саласына.

Ағатын екі айырылып бір бұлақ бар,
Уақыт пен Мәдинаның арасында.
Бірі аңы, бірі тұңы ағады- екен,
Алланың тең жаратқан панасында.

Курайыш-Мекке халқы азық еккен,
Ағаштан: алма, құрма- жеміс еккен.
Адам жоқ онан басқа маңайында,
Біреу жүр арық ішінде, қолда кетпен.

Адам жұр анау жалғыз мекнен еткен,
-Шақыр!-деп, төрт балуанға әмір еткен.
Дүрбімен Алдиярхан жер болжайды,
Шегелеп айтар сезін қылған әктем:

-Алып кел, ұрмай, сокпай, ойбайлатпай,
-Әкел,-деп жөн сұрауға, әмір еткен.
Төрт жігіт түрегеліп атқа мініп,
Екінді мезгілінде барып жеткен.

Сезінде білімдінің болмас қата(кате),
Төртеуі барып жетті екіндіде.
Барды да, көзін байлан, ұстап алды,
Бейшара ол мұсылман болды қапа.

Бірі-арап, төртеуі - басқа халық,
Білмейді сөйлесуді жауап қата.
Жөнелді, ұрмай-сокпай, ұстап алыш.
Қылмайды бұл жалғызға жәбір-жапа,

Келеді бұл бесеуі қалың қолға,
Қарамай, қорқып жаны, он мен солға.
Хисапсыз көп әскерге келіп кірді,
Байқады оралғанын енді торға.

Алдына зәресі ұшып басты қадам,
Жылы жүзді адам еді Алдияр хан.
Таяған мұны көріп, ұшып тұрып,
Араптың өз тілінде берді сәлем!

Інжілден білуші еді Алдиярхан,
Ұлттың жетпіс екі тілін тамам.
-Қош, қонақ, біз алдияр, айып етпе,
Сейлеп бер, білгенінше, жауап алам!

Боласың қандай халық, қай шаһардан?
Сейленіз, атыңыз кім, болмай алан.
Қастық жоқ, жазығым жоқ, саған қылар,
Апарып қайта салар жерге алған.

Салманың жауабы:

Мен бір хан ұлы едім дінге қарсы,
Атым-Салман, атақты жұрттың-парсы.
Мемлекет, ел мен жұрттан қабат бездім,
Жайымды менің келген сіз анғаршы!

Мұхаммед, тұр Мұстафа саруар галам,
Мен соның адамымын, құлақ салшы!
Махшарда дұғасынан үміткер боп,
Расулге бұл күнде болдым жалшы!

Ашыпты мұсылманға ислам дінді,
Сейлейді бекер емес, ыңғай шынды,
Жұма ғой- күні ертең үлкен мейрам,
Жұмадан қалдырмасаң, көнілім тынды.

Қауіп жоқ дұшпандардан өлем деген,
Жаһанның саруары такқа мінді.
Ертеңгі намазынан қалдырмаңыз,
Сұрай бер қазір менен сұрайтынды!

Журменіз ертеңгі күн менен көріл,
Ие бар , болмаса да пендеде ерік.
Бұл араптың халқында екі сез жоқ,
Айтайын мен , ұғып ал, сезім теріп.

Бұл халық сіздер үшін өкінбейді,
Біреумен болғаннан соң уағда серік.
Уағда қылғаннан соң, сыр шаштаймыз,
Бір жан емес, біздің жұрт сезге берік.

Мәдина дейтін шаһар анау тұрған,
Пайғамбар- расул Алла- дінін құрған.
Нәсілі-арап: Қурайыш, біреуі-Әшім,
Өзіне үмбет болар көңіл бұрган,

Ауызына калам Алла аят келіп,
Жұртқа шашар өзіне келген сырдан.
Мен өзім осылардың қызметшісі,
Мұнымен неше дінсіз мойын бұрган.

Сыртынан дүшпан болған талай патша,
Өзін көрсе, қылады жаңын құрбан.
Арап халқы Мәдина шаһарлықпен,
Бәрі де Мұхаммедтің жолын қуған.

Мен көрдім елден бұрын түсінізді,
Алланың уақыты мен дәм бұйырған.
Өзіңіз қай жұртсыз, қай патшалық,
Алыс жерден келгендейсіз бір қыырдан.

Алдиярхан сөзі:

Уәзір айтты:

-Ақылға сөзің үйлес,
Қалай кірсек, бұларды адам тимес.
Шын айттар, өтірік айтпай, адам болсан,
Өзіме ақылдыңды айт, қылмай егес.

Болмайды бізден қауіп еліңізге,
Дүшпандық жоқ адамда бұрын күнде.
Кіретін қалаңызға ақылын айт,
Болмаған ешбір күнде бұрын бізде.

Баян қыл осы сөздің сонарынан,
Мен білем сөзіңіздің бажайынан.
Таң атпай шаһарыңа жеткізейін
Жұманың қалдырмайын намазынан.

Салманың жауабы:

Берейін ақыл айтып сізге жақса,
Мұнара бір мешіт бар- қарап бақша.
Үйінде бала-шага жата алмайды.
Мешітте хазірет Біләл азан айтса!

... Тыңдайды құлақ салып әйел-еркең,
Мінбеде хақ пайғамбар уағыз айтса!

Мешіттің төрт жағында төрт асхап бар,
Аласың төрт есікті жөнін тапсаң
Басқада бір мешіттен жан қалмайды,
Намазда қозғалмайды қылыш шапсан!

Шын сөзге, уағда етсен, нанамыз да,
Өзің бар қырық кісінмен қаламызыға.
Белініп қырық кісі төрт есікті ал,
Ішінде ханымыз да, қарамыз да.

Тыңдауға құран сөзін жиыламыз,
Аяқ салып үлкен, ерек боламыз да.
Сөйтіп ал, құмар болсан, біздің елді.
Бір мықты соғыс қылсаң даламызыға!

Мешіттің төрт есігін алсаң қамап,
Шығармай бізді қырдың қолмен санап.
Бұл елдің бір палуаны мың кіслік,
Сіздерге онан басқа болмас себеп.

Шаһарда қару қылар жан қалмайды,
Мешітке қару алып, жан бармайды.
Сыртынан қашар жерін қамап алсан,
Құр қолды сайманы бар құтқармайды.

Осылай келсен, түсер қолынызыға,
Әйтеуір бөгет тумай жолынызда.

Сөйтіп ал құмар болсан, біздің елді,
Жау болсан анық келген сорымызға!

Осылай уәзірмен сөз нағыз бітті,
Бұ қара сырын солай қанғызыпты.
Астына жүйрік беріп, адам қосып,
Апарып шаһарына салғызыпты.

Ол Салман тұс болмай-ақ шаһар барып,
Жұмадан қалғызбай-ақ барғызыпты.
Бұл Салман уағдаға берік адам,
Айтпаған еш адамға зор қызықты.

Олардай уағдашыл адам қайда,
Әрқашан сабырлықтан көрген пайда.
Кешегі серт бойынша шыдай берсе,
Тәуекел не де болса, іс құдайда.

Жұмаға тұс болғанда айтылды азан,
Тартылар уағдасыз тілден жазан.
Шаһарға қырық балуан мен уәзір келді.
Қалада көрінбейді жалғыз адам.

Бәрі де бір мешітке жиылған жан,
Бүтін жұрт түндегі айтқан уағдадан.
Әскермен жұз сегіз мың шыр айналып,
Таянып жақын тұрган жан-жағынан.

Мешіттің төр есігін, оны да алған,
Хабар жоқ келер сырттан жақсы-жаман.
Келгенін қалың әскер білсе-дағы,
Асхаптар қауіп етіп қорықпаған.

Шұбырып қылыштарын қайрап тұрган,
Біреудің рұқсатын күтіп тұрган.

Әскер тұр Мәдінаны шыр айналып,
Төрт есікте он-оннан ыңғайланған.

Дәрмен жоқ соғысуга құр қол қалып,
Басқанын тыстан дүшпан білді танып.
Пайғамбар имам болды уағыз айтып,
Тыңдады сахабалар мейірі қанып.
...Қорқа ма данышпандар жау келед деп,
Өлімнің хак екенін білген танып.

295

Үмітке ата-анадай ол маһырбан(мейірман),
Жұмада мешіт тола жиылған жан.
Сандықты көтергізіп екі адамға
Мешітке кіріп келді Алдиярхан.

Кірген соң қарай қалды адам қанша,
Ойлады: “Бұл жұмыстан еңбек жанса!”-
Келген соң бұл мешітке Алдиярхан
Расулге сәлем берді мұсылманша.

Сәлемін Хақ расул қабыл алды,
Ол уәзір сырт айналып тұра қалды.
Германның ингліктің тіліменен,
Сәлем беріп, он қарап, көзін салды.

Расул де сәлем алды Герман тіліменен,
Сәлемді берді тахир сыныменен.
Расулге Алдиярхан сез бастайды
Араптың бейне өзіндей ойыменен.

Алдиярхан:

-Пайғамбар ақыр заман сіз бе?-дейді,
-Дүшпан деп, бізден үміт үзбе!-дейді.
-Сұрасан, үш айшылық жерден келдік,
Бір қажет керек болып бізде!-дейді.

Келгем жоқ бұл араға бекер текке,
 Тағы жоқ дүшпандығым құрған кекке.
 Сұрайтын үш-төрт ауыз сұрағым бар:
 “Дүниеде өлі көп пе, тірі көп пе?!”

Пайғамбар:

Бір Алла баршамыздан жан алады,
 Жан кетіп, топыракта тән қалады.
 Ақырда пана болды, тіріде өліп,
 Өлік боп баршасы да саналады.

Алланың шын өлімі- нәпсі тыйсак,
 Не пайда дүние қуып, малды жисақ ?!
 Өлген де өлген- ақырда тірі де өлген,
 Қыламыз соның үшін жоққа хисап.

XXX

Алдияр әр нәрседен сұрақ қылған,
 Шешімді сұрағына жауап алған.
 Әйтеуір қарап тұрған сез болсын деп,
 Мақсатқа келе жатыр көңілге алған.

Алдиярхан:

Иа, Расул, болып келсен, Хақ пайғамбар,
 Сен болсан, өзің шырақ, үмбетке жар.
 Алдыңа алып келген сандығымның
 Ишінде білесің бе, не нәрсе бар?

Пайғамбар:

Жетпейтін үш тараудың саласы бар,
 Жолына дін исламның таласы бар.
 Бір тұнде бір адамнан бауыздалған,
 Бір жансыз падишаның баласы бар.

Алдиярхан:

Екенсің халқың жақсы соныңа ерген,
 Құтылмас жақсылығы мұнан көрген.
 Алланың есімің дос-ты Расул болсан,
 Бір түнде бұл баланы кім өлтірген?

Пайгамбар:

Айыпты бетке басу қандай қын,
 Болмайды айтпай қою тағы қын.
 Бір түнде бауыздаған өз ағасы,
 Сұрасаң, анау тұрған қара киім.

Патшаның ағасының баласы еді,
 Ойында патшалыққа талас еді.
 Мойнына анық тұспей не ғып алсын,
 Өзінің баласына балауыш еді.

Алдиярхан:

Біздің жұрт ісі оңалып куана ма,
 Бала үшін жыылған жұрт уана ма?
 Айғақтың ең абзалы үшеу(у-шу) болмай,
 Тағы да мұнан басқа куәң бар ма?!

Пайгамбар:

Сұраймын, құлагың сал, асыл тектер,
 Жоқ шығар біздің жұрттан болған кектер.
 Жасынан хан баласы асыраған,
 Бар еді сарайында екі кептер.

Көгершін өлтіргенде көріп тұрған,
 Шырылдан иесіне келіп тұрған.
 Анығын құс та болса, берер айтып,
 Сұрайын көп алдында болған сырдан.

Баян қып мүшкіл істі жұртқа тарап,
 Болады сыр ашылса шын керемет.
 -Кел, кел!-деп, терезені ашып қойып,
 Пайғамбар магиманы қылды ишарап.

Кәпірлер кереметін көрді бағып,
 Білмейді не айтарға белгі тағып.
 Жебірейіл қазір сағат дайын қылды,
 Есіктен кірді құстар қанат қағып.

Кәпірлер мұғжизаны көріп тұрды,
 Сөзіне Мұстафаның болып тұрды.
 Калима шаһадат айтып ол екі құс
 Расулдің мінберіне келіп қонды.

Расул айтты:

Көгершіндер, келдіндер ме?
 Куәлік беретінді білдіндер ме?
 Патша ұлын қандай адам бауыздады,
 Баян қыл, көгершіндер, көрдіндер ме?

Көгершіндер:

Ай, Расул, біз қапада тұрып едік,
 Көңілді Шаһызадаға бұрып едік.
 Өз ағасы баласын бауыздады,
 Шара не, біз шырылдай көріп едік.

Қайтеміз қайран біздің шаһызадам,
 Жасымыздан ырзалық беріп асыраған.
 Айрылдық сүйтіп, тақсыр, иемізден,
 Пәрмен не, іс қылса, жалғыз хақтан.

Күәлік жұрт алдында алмак үшін,
Келеді сөз шынына бармақ үшін.
Екі құс ел алдында күә болды,
Мойнына жазалының салмақ үшін.

Уәзір мен барша халық тұрды бағып,
Өтірік дей алмады бір мін тағып.

Расул:

-Жұмыс жетті!- дегеннен соң,
Жөнелді екі құс та қанат қағып.

Қара киімді сөзі:

Бұл кісі сикыршы екен танғажайып,
Ондайға кім сенеді бәрі тайып.
Біз мұның бір сөзіне нана алмаймыз,
Сөзімді хан-уәзірім қылма айып.

Осындай жұрт аздырган бола ма екен,
Жұрт бұған керемет деп нана ма екен?!
Сөзіне сикыршының кім сенеді,
Үш айлық жерден құс жете ала ма екен?!

-Иа, Расул,-деді шабам қылышпенен,
Осындай өкім етті үрыспенен.

Секілді қара жігіт үзік жанды,
Уәзірі әлгі адамға ашуланды:
-Сен асықпай тұра тұр, ашыларсыз,-
Деген соң корыққаннан тұрып қалды.

Алдиярхан:

Көрсетең жаза күйін пейілі тарға,
“ Өзі түсер бір інге,- деген -орға”.
Мойнына жазашының анық түссін,
Пайғамбар, мұнан басқа қуәң бар ма?!

Пайғамбар:

Уайлар хайыбынан болса зерек,
Үмбетім, ислам діні- бір бәйтерек.
Жалашының қылышы жанында тұр,
Сұрайық, қылыш қуә болса керек.

xxx

Расул айтты:

-Болмасын сөзде бұрыс,
Бәрін де сол күнгінің көрген қылыш.
Заты бар, тілсіз темір макұлықты
Шақырам: “Куә бол,-деп-айтып дұрыс!”

Қынаптан қылыш тұрып секіріпті,
Расулдің кереметі сендіріпті.
Естіртіп қылыш сөйлең қуә болып,
Тік шаншылып шаһадат келтіріпті.

Сол жерде ес қалмады тұргандарда,
Айтпай ма кереметін осындайда.
Қызырып, тік шаншылып, заһарлатып,
Қиратып кететіндей қылыш сонда.

Қылышқа әмір етті Хақ пайғамбар,
Кәпірді рұқсат етсе, қыруға бар.
-Патша ұлын қандай адам бауыздады,
Беретін бізге қандай жауабың бар?!

Ол қылыш сөз сөйлепті ашып сырды,
 Жамагат құлақ салып, мойын бұрды.
 Қылыш сөзі: Залымның қылған ісін жасырмайын,
 Ағасы, міне, мұны өзі өлтірді.

Өлтірді туысқанын -ұялмаған,
 Амал жоқ, мен сайманы қолына алған.
 Күш- біреу, білек біреу, кескен-өзім,
 Бұл бала меніменен бауыздалған.

Алдиярхан:

Мұғжиза бұрын көрген ол кітаптан,
 Инжіл, Таурат, Забурда мағлұм болған.
 Ғаламға мұғжизасын заһар еткен,
 Мұхаммед-Хақ пайғамбар бар анық туған.

Райханның Алла сізге нұрын құйған,
 Әр түрлі таң қылдыңыз ғайып сырдан.
 Лайықты дұрыс болар өз айтқаны
 Естіsek, тіріле алса, өлген жаинан!

XXX

Пайғамбар:

-Жазалыға қыл!-деп айтты,
 Біләл менен Салманға:
 -Тұр!-деп айтты.
 -Сандықты оңаша үйге алып барып,
 Жақсылап ол баланы жу!-деп айтты.

Адамдар әмір қылған барды сонда,
 Сандықты бала салған алды қолға.
 Тазалап пакзелеп алып келді,
 Көрсөтті сандықты ашып барлық жаңға.

Алдына пайғамбардың қойды сонда,
Пенденді онда, ұйқыда қысылғанда.
Орнына қыстырып кескен басты,
Мұбарак түкірігін жақты сонда.

Ағасы осы кездे жаман састь,
Тығылды есі шығып кейін қашты.
Мұбарак қолыменен сипағанда,
Тіріліп Шаһызада көзін ашты.

Бұл бала тұра сала калима айтты,
Жыласып туыстары араласты.
Расулға тәжім етіп жылағанда,
Балқытты қорғасында қара тасть.

Хак расул баламенен жауаптасты:
-Қанынды , кім өлтіріп судай шашты?
Өлтірген басын кесіп өз ағасы
Қалтырап ақ жүзінен қаны қашты.

Шаһызада:

Естініз- расул Алла ислам дінді,
Сейлейін, иншалла сізге шынды.
Той қылдым қатын алыш, мәжіліс жасап,
Халайық сауық қылыш, көнілі тынды.

Мас болып, шарап ішіп, барша адамдар
Жығылды есін білмей, болып жынды.
Талықсып таңға жақын оянып ем,
Үстіме қанжарменен біреу мінді.

Қарасам, көзімді ашып, ағам екен,
Мойныма қанжар тиіп, сағым сынды.
Жан бердім даусым шықпай жарақаттан,
Отырмын жана көріп ай мен күнді.

Басқаны мен білмеймін үқпагандай,
Лебізім дүниеге шықпагандай.
Жұмысымды ғаріп ағам бітіріпті,
Өлтіріп, зор дүшпанын мықтагандай.

Түсімде сіз келдіңіз иман айтып,
Жатқандай әлі қаным ұйықтағандай.
Білмедім: мені өлтірді қай пиғылмен,
Не болды нақақ қанды ұрттағандай?!

xxx

Келтірер Алла әр істі орынына,
Мұны айтып жас тәгілді қойынына.
Алдынан Ҳак расулдің тараған сон,
Тұрсын ба жарлық айтпай қоюына?!

Бұл сөзге жүрттың бәрі болды танық,
Ұмсынды пайғамбарға жақын барып.
Әуелі иман айтып Алдиярхан
Мұсылман болды уәзірге ерген халық.

Тірілткен, куә болды, жаны жоқтан,
Қанша әскер дінге кірген неше мың сан.
Расулдің кереметі заһар болып
Болышты тұтас бір ел нақ мұсылман.

Данышпан Алдиярхан жүрегін айт,
Алланың тез көндірген себебін айт.
Үәзірлер пайғамбарға сөз бастады:
-Иа, расул, біз жазалық, бүйрығынды айт!

Пайғамбар:

Сөз тында, ай, жамағат, жұмыла асхап,
Сөз айтты Жебірейіл маған хаслап.

Иланып мұғжизама тәубе қылдың,
Ер ішінен қас күншілдік бәрін тастап.

Ол жігіт бір әулие болар өзі,
Бұл елге келген үшін мұнда бастап.
Жарыққа шығаруға себеп болды,
Халқының шырын сипат бақытын ашпақ.

304

Болмасын мұнан кейін еш күншілдік,
Жүріндер жақындықты таза сақтап.
Көтерді дәрежесін қадір Алла,
Дін ислам сүйгені үшін сонша мақтап.

xxx

Ұйыды баршалары әнбиеге,
Көп әскер қонақ болды Мәдинаға.
Жіберді қос жүйрікті Мәдинадан
Сүйінші сұрау үшін падишаға!

Куанып хан мен ханым келгендерге,
Ашық хат, анық хабар бергендерге!
Хисапсыз көп мал берді ағыл-тегіл,
Сонынан тілеулес боп ергендерге.

Наушеруан енді үйінде тұра ала ма,
Жол жүріп келді бұлар Мәдинаға.
Өзінше көрген жерден тағзым етті,
Көрген соң расул нұрын қалды таңға.

Әуелі Хақ расулім дінге салды,
Сәлемін сонан кейін қабыл алды.
Шаһарға он мың адам қонақ қылып,
Сояды хисабы жоқ дүние малды.

Мұхаммед тұр Мұстафа саруар ғалам,
Айырды кереметпен көп жанжалдан.
Наушеруан не аясын баласынан,
Кезінің ағы менен қарасынан.

Той қылып неше күндей сауық қылды
Ат шауып Мәдинаның даласында.
Неше күн тамаша қып, сайран салып,
Қайтады енді өзінің қаласына.

Нәсілі-араб: Курайыш, руы-Әшім,
Дүшпанның қалған емес табасына.
Олармен тен болады қандай адам,
Қарамай соқтығады шамасына.

Алқынып талай қарсы келгендерді,
Түсірген тәубе, тауфих санасына.
Дос болды ақырында Құдайды атап,
Ем тауып жазылмайтын жарасына.

Сөз костым бір-екі ауыз қисындырып,
Әр жерде қисынбаған шаласына.
Көрісті барсыменен мауқын басып,
Келіншек, ата менен анасына.

Наушеруан барды көшіп қаласына,
Сыйынды Құдіреттің панасына.
Патшасы қайта барып таққа мінді,
Иа, расул, жарлық шашып қаласына.

Шаһызада атасы өліп, патша болды,
Мұкеммал, дәрежеге көңілі толды.
Бата алып, пайғамбардан дұға тиіп.
Ғаділ бол ғұмырынша таққа отырды.

Жарандар, кім таласар берген бакқа,
“Күдай жақ,-деген сөз бар,-ісі аққа!”
Кемеге биік таулар таласқанда,
Токтаган кеме барып Қазығұртқа.

Бір Алла қайыр қылсын ақырында,
Жеткізер, сен сенімді болсаң жұртқа.
Дүниеден акыр бір күн жәнелеміз,
Жетсен де, дүниеде қалың бұлтқа.

Бұл қисса осыменен тамам болды,
Тірлікте көріп журміз әр бір сорды.
Мұны мен бір жобадан көргеннен соң,
Жаңартып жазсам деп бір көнілім толды.

Бұл қисса пайғамбардың мұғжизасы.
Нанбаушы мұғжизаға-діннің қасы!
Фарағат үміт еткен пайғамбардан,
Тиер деп естушінің бір дұғасы.

Келсе де бір өлім бар мыңға жасы,
Тәубе ізде, өлімді ойла- дін қарындасы!
Шүкірлік, сабырлық қыл, қанағат ет
Тірлікте не көрмейді адам басы?!

Әулие, мұрсал, ғазиз әнбиесі,
Қайда олар- дүниенің жоқ панасы.
Бір дұға окушыдан үміт еттім,
Бұрынды жазушының аяғы осы.

Садуақастың мырзалығы

Өуелі сөз бастайын біsmілләдан,
Сөз бастар біsmілләсіз кейбір надан.
Хикая өлмей тұрып мен айттайын,
Тұған жан бәрі өледі ата-анадан.

Қылсаңыз құлдық тағат бір құдайға,
 Қаласың өлсөң қайтіп бұл дүниеде?!

Фаламның он сегіз мың саруары,
 Бір күні кенес күрды Мәдинада .

Ішінде Әбубекір, Ғұмар, Ғұсман,
 Дос қылып бір-біріне құдай косқан.
 Сақаба отыз үш мың жарандары
 О да бар ер мұртаза Ғалы арыстан(арыстан).

Азаншы Хазірет Біләл барған,
 Бәрі де сүйген құлы жомартлардан.
 Ішінде Садуақас жомарты бар,
 Жоқ еді сақабаның бірі қалған.

Бір кенес шаттықпенен құрған екен,
 Көнілін Ҳақ жолына бұрган екен.
 Отырган асхабының бәрі жомарт ,
 Бір сөзді пайғамбардан сұрган(сұраган) екен.

Әбубекір айтты:

Көнілімді тындыр!-дейді,
 Сейлейін сізден бұрын мен бір,-дейді.
 Жер жүзін араладың, расул-Алла,
 Жомартың асхабында кімдер?-дейді.

Пайғамбар:

Келеді үмбет десе, көзіме жас,
 Айтсам да қанша ойланып,-Садуакас!

Ғұмар:

Сұрасам, қыл көпір тар ма?- дейді,
 Сейлейтін сізден озып бар ма?-дейді.
 Жер жүзін араладың, иа, расул,
 Жомарт жан одан да өтер бар ма ?!-дейді.

Пайғамбар:

Сөзіне кейбіреудің ергенім жок,
Ешкімге нәсілімді бергенім жок.
Аралап көп халықты жүрсем-дағы,
Жомартты Садуақастай көргенім жок.

Сақабалар:

Пенделер, құлдық ұрып, мақтаныңыз,
Жарандар, харам жолдан сақтаныңыз!
Садуақас бәрімізден артық екен,
Сіз ойлап, одан жомарт таппадыңыз!

Пайғамбар:

Сендердің қойдырды ма бергенінді,
Жолына жомарттардың ергенінді.
Мен жомарт Садуақастай көргенім жок,
Неге мен жасырайын білгенімді?!

xxx

Бұл сөзді естіп бәрі түгел білді,
Білмеді сақабалар ішкі сырды.
“Жомарттық жалғыз әбден қылып едім!”
Ер Фалы бабасына өкпеледі.

“Бір Құдай шын жыласа, берер несіп,
Кәпірді қойдай қырдым , басын кесіп!”
Бабасы жомарт деп айтпаған соң,
Киімнен сыртқа шықты, түгі тесіп.

“Жомарт- деп,-бір айтпады мені бабам,
Жомарт боп, менен асар қандай бар жан?!”
Бабасы аузына алып, айтпаған соң,
Өкпелеп Фалы қайтты үйге таман.

Тіпті жоқ ер Ғалыдай болған мықты,
Дұшпаны ер Ғалыдан қойдай ықты.
Әкпелеп, бабасына келе жатса.
Алдынан бибі Фатима қарсы шықты.

-Тақсырым, ерлік қылдың жүргіттан асып,
Кәпірді қойдай қырдың қанын шашып.
Бабаңнан шаттық көрмей келесің бе,
Келесің кімге өкпелеп, түсің қашып?!

-Ерлік қып мендей адам жүре алмайды,
Ішіне кәпір дұшпан кіре алмайды.
“Жомарт!”-деп, Садуақасты екі-үш айтты,
Аузына мені бабам бір алмайды.

Жүруші ем мен бабамның тілін алып,
Кетуші ем кәпірлерге қырғын салып.
“Жомарт”-деп, бір мәртебе айтпаған сон,
Келеді сол себепті көнілім қалып.

Фатима айтты сонда:
-Иа, Ғалы қайдар,
Бабамнан мұны естісе сақабалар,
Өтірік менің бабам айтпайтұғын,
Жомарттығы Садуақастың рас шығар.

Ей, Ғалы, бұл сөзіңен шығар шығын,
Болады, өтірік сөз неге тығын?
Әуелі Садуақасты сынап қара,
Болмаса, сөзінді қой, жарықтығым!-

Башыр құл ер Ғалыға жалшы дейді,
Ғалы айтты:

-Бір шелекті алшы!-дейді,
-Үстіне кек есектің мініп алып,
Үйіне Садуақастың баршы!-дейді.

Айтады енді Ғалы Башыр құлға:
 -“Ауру берді –дегейсің- жалғыз үлға.
 Мен келдім балаңызды бақсы қылып”.
 Айтыңыз: “Мен осында келдім зорға!”

“Мен келдім-деп айтыңыз -қалаңызға,
 Келген соң сөзді айтпай қаламыз ба?
 “Бауыздау қаны шипа Фабдолланың”-
 Деген соң келіп тұрмын балаңызға!”-

Осылай деп айтыңыз барғанында,
 Қосып айт өтірік, шын, жалғансы да.
 Бауыздал Фабдолланың қанын берсе,
 Оның рас жомарт артық болғаны да!

Башыр құл көк есекке мініп кетті,
 Үйіне Садуақастың келіп жетті.
 Тамыздың екінші ақшам уақытында
 Башыр құл жетіп барып :
 -Конам!- депті.

Жомарт ер үйге қонақ алыш келді,
 Алдына әр алуан тағам келді.
 “Мынау бай, мынау кедей, мынау құл”-деп,
 Ойламай, бәрін бірдей құрметтейді.

“Жігіттер, нәпсі тілін алма!”-дейді,
 “Пәлеге тілін алыш қалма!”-дейді.
 Мінерде есегіне ертең қонақ,
 Садуақас:
 -Қалағаның бар ма?!-дейді.

Башыр:

-Жок еді ойлағаным: “Келейін!”-деп,
 “Сәлемді сізге келіп берейін!”-деп.

Келіп ем, тақсыр, сізге қысылғаннан,
Болмаса жатыр едім өлейін деп!

Сөзімді аузым барып айта алмаймын,
Сейтсе де, сөзімді айтпай қайта алмаймын.
Басымда өткен қатты жұмысым бар,
Айтуға, тақсыр, сізге бата алмаймын!

Садуақас:

Шығаршы қатты-қатты дыбысынды,
Тарылттың мұнша неге тынысымды.
Сұрарсың жалғызымды азар болса,
Жасырмай толық айтшы жұмысынды!

Башыр:

Башыр күл мен боламын , таны деймін,
Айтайын, шын сұрасан, мәні деймін.
Хал кетіп, балам жатыр науқастанып.
Шығады сіз болмаса жаны деймін.

Бола ма қаны шипа баланыздың,
Сөзі ғой балгер, баксы данамыздың.
“Бауыздау қаны керек”- дегеннен сон,
Мен келдім жәні осылай наламыздың.

Мен келдім балаңыздың қанын сұрап,
Құрбандық бір шыбындай жанын сұрап.
Аллаға шын қақ тағат жомарт болсан,
Жұмысым-сол, қайтамын келген қалап.

Жомарт ер:

- Берейін!-деп, айтып қалды.

Баласын медіреседен іздел барды.
“Шешесі ол баланы қимай ма ?”- деп,
Әуелі білейін деп, үйге барды.

Келеді -барайын деп баласына,
Барады- келе жатып анасына:
-Баланды бір қонаққа беріп келдім,
Ырзалық, беріп үйде, қаласың ба?

Садуақас әйелі:

Айтасың маған келіп жөнін несін,
Есесін бір баланың Құдай берсін!
Баламыз бір қонаққа жарап кетсе,
Құдайдан одан артық не тілейсің?!

XXX

-Ей, қатын, бұл сөзіңнен танба!-дейді,
-Пайдасы тиер ақыр танда!-дейді.
-Қонақты кешіктірмей жөнелтейік,
Шақыршы Габдолланы, қайда?- дейді.

-Қонақ қой бізге келген бұл бір кәріп,
Ғайыпты болжай ма адам көзбен барып?!
Науқас қой баласы үйде , тезірек тапши,
Баланды шақырып кел, өзің барып!

Шешесі жетіп келді баласына ,
Қараши сөздерінің данасына.
Анасы есік ашып кіріп келді,
Дәрістен сабак берген молдасына:

-Мен келдім сені іздең, балам!-дейді,
-Ішімде толып жатыр сонам!- дейді.
-Ала жүр, тастамай құранынды,
Сені үйге шақырады бабаң!-дейді.

Рұксат оған берді молдасы да,
Бұларға разы болды Алласы да.

Шешесі баланы ертіп үйге келді,
Садуақас айтады енді баласына:

-Ей,балам, келді саған Башыр!-дейді,
Мен болам осы күнде нашар!-дейді.
-Ем екен сенің қаның баласына,
Қаныңды біздер болдық шашар!-дейді.

Мен сені, зарыққанда көрдім,балам!
Тіліне бір мейманның ердім, балам!

-Әй,ата, әміріңен мойын бұрман,
Алмасам әмірінді, мұнда тұрман!
Баласы ата тілін алмай ма екен,
Қылайын жаныңызға жаным құрбан!

Баласы тілін алып көнді дейді,
Колына қонағының берді дейді.
-Қонағым, риза бол енді маған,
Мен сенен аяп тұрмын немді?!-дейді.

Башыр айтты:

-Келмей тұр мәнім!-дейді,
-Шашу қызың кәріптің жанын!-дейді,
-Бауызды өз қолыңмен балаңызды,
-Қисаңыз бір шыбындей жанын!-дейді.

Қонаққа жалғызының жанын қиды,
Бекініп Садуақас көңілін тыйды.
Жатқызып жомарт ерің өз қолымен
Бауыздап шелегіне қанын құйды.

Садуақас сол арада талып қалды,
Жеткенше Башыр үйге налып барды.
Шелекке Габдолланың қанын құйып,
Үйіне ер Ғалының алышп барды.

-Берді ме баласының қанын?!-дейді,
-Рас па екен жомарттығы оның?-дейді.
-Кешікпей, сен барған соң, ол Садуақас
Қиды ма баласының жанын?!-дейді.

Башыр:

Отпеді тамағымнан асым!- дейді,
Тыйылмас көзден ақкан жасым!-дейді.
-Бауыздап, шелегіме қанын құйды,
Қанжармен кесіп алышп басын!-дейді.

xxx

Сол жерде Ғалы айтты:

-Кетті сәнім,
Тозакқа кетер ме екен гаріп жаным?!

Aх!-деп, тақсыр Ғалы талып кетті,
-Болады махшар күні қандай халім?!

Аллаһудан пайғамбар ғакаба барды,
Айтарын асхантарға хабарлады.
Сол сағат Жебірейіл жетіп келіп,
Жомартта болған жайды айтып салды.

-Көп жолдас сақабадан алсын!-дейді,
-Үйінде ермегені қалсын!-дейді.
Қазір қонақ болуга әмір етті:
-Үйіне Садуақастың барсын!-дейді.

Пайғамбар бір Алладан хабар алды,
Жүргүгө шын тоқтаусыз дайындалды.

Қасына қанша асхап жолдас алып,
Үйіне Садуақастың жетіп барды.

Жомарт ер:

-Қош келдің! - деп, қабыл алды,
Мал түгіл құрбан етер шыбын жанды.
“Пайғамбар көргеннен соң, ренжір!”-деп,
Баласын бір бөлмеге қоя салды.

Бір киім жаба салды баласына,
Қарашы ақылының данасына.
Алдынан қарсы шығып, тағым етіп,
Түсірді, атын байлап, қорасына.

Ер жомарт сәлем берді пайғамбарға,
Бұлардың сезі сауап айтқандарға.
Келгенін не себепті Ҳақ расулдың
Қасында біле алмаган сақабалар да,

Таң қалар жомарттығын көрген адам,
Кор болмас жомарттарға ерген адам.
Пайғамбар келгеннен соң, құрмет қылды,
Пісіртіп алып келді түрлі тағам.

Пісіртіп түрлі тағам алып келді,
Үстіне дастарқаның салып келді,
Жиылышп, тағам дайын болғаннан соң,
Пайғамбар қолын жайып дұға қылды.

Пайғамбар тұрып қалды тағам алмай,
Тек отыр барша асхап қол апармай.
Қайран қап қасындағы кеп жамағат,
Амалсыз тоқтап отыр шыдан алмай.

Пайғамбар:

Суысын тағамдарын, сабыр!-дейді,
 -Көп сауап сабырлықтан табар!-дейді.
 -Жегенім бұл тамақты дұрыс емес,
 Фабдолла келсін мұнда, шақыр!-дейді.

Садуақас

Жаратты Құдай артық басыңызды,
 Көп жылға бек жеткісін жасыңызды.
 Окуға кетіп еді сабагына,
 Ішіңіз тоқталмай-ақ асыңызды.

316

xxx

Пайғамбар қол созбаққа ыңғайланды,
 Сақаба отырсын ба, ол жайланды.
 -Бісміллә!- деп, табаққа қол созғанда ,
 Женінен Жебірейіл тартып қалды.

-Шақырғын: “Тоқтат-деп айт –сабагынды!”,
 -Шытпаныз, ренжітіп, қабағынды!
 Тез барып, жесін десен, шақырып кел,
 Жемеймін Фабдолласыз тамағынды!

Қысылды сонда жомарт: “Айтпай болмас!”
 “Өтірік сөз болады жанына қас!”:
 -Дүниеден қайтыс болып еді!-деп,
 Береді шынын айтып Садуақас,

Жомартқа ашуланды пайғамбарым:
 -Басынан хабар бермей не қылғаның?
 Сабыр ет, қол созбаймыз бұл тағамға,
 Фабдолла келгенше, асхаптарым,

Деді де,

-Фабдолла!-деп, шақырды енді,

-Тез кел! –деп, үш мәртебе ақырды енді.
Ушінші мәртебеге есік ашып,
Фабдолла сәлем беріп, кіріп келді.

Сыртынан құлып салған бөлмесіне,
Бекіткен біреу ашып көрмесіне.
Уақытсыз кеудесінен шыққан жаны,
Қоймады Алла әмірі келмесіне!

317

Пайғамбар сәлем алып:

-Балам!-дейді,
-Бола ма жазылғаннан шаран?- дейді.
-Әуелгі шақырғанда келмегенің
Себебі не дүр айтшы, маған?!-дейді.

Фабдолла:

-Себебін мен айтайын, білгін!-дейді,
-Құдіретін бір Алланың көрдім!-дейді,
-Жұмақтың- хор қыздары- ішіндегі
Етектен, қолдан алып, жібермеді.

Ушінші шакырдыңыз , тұра алмадым,
Көнілді хор қызынан бұра алмадым.
Кешіктім сол себептен, тақсыр баба,
Жұмақтан жалғыз жеміс ала алмадым.

Қолын сүйді:

-Шытпа!-деп қабағынды!
Молдаңмен енді оқырысың сабағынды.
Тағамнан қолым тартты періштелер,
Енді отыр, бөле желік тағамынды!

Шаттанды, куанышты ата-анасы,
Қасында барлық асхап, сақабасы.
Галамнан абзал тұған хақ саруары,
Көзі көріп, заһар болды мұхжанасы (мұғжизасы).

Керемет мұхжанасы (мұғжизасы) заһар болды,
Түсінде екі жаһан нұрға толды.
Пайғамбар Габдолланы қасына алып,
Шаттанып, тамақ ішіл бір отырды.

Тагам жеп үйге қайтты пайғамбaryн,
Қылмаған еш олардай жанның бәрін.
-Жомартты Садуақастай көрдің бе?-деп,
Сөйледі жиып алып асхалтарын.

Асхап айтты:

-Расул Алла, сөзіңіз рас,
Сөзіңе ешбір адам қылмас талас!
Айтқаның Садуақасты рас екен,
Атынан айналайын, тақсыр-ау, бас!

Башырдың баян қылған келгендігін,
Жалғызға қолқа салып жүргендігін.
Қажетін көнілдегі айтқаннан соң,
Баланың қанын құйып бергендігін!

Пайғамбар мұғжизасын көзben көрді,
Мұсылман күллі мүмиін соңына ерді.
Жомарттан қадір, құрмет көргеннен соң,
Үйіне баршалары қайтып келді.

Қасында расул Алла шариарлары,
Олардай болу қайда жаның бәрі?!
Пайғамбар намаз оқып болған кезде
Есіктен кіріп келді хазірет Ғалы:

-Куандық, айналайын, бабам! -дейді,
-Кетті ғой ес ақылым тамам!-дейді.
“Жомарттығын Садуақастың сынаймын!” –деп,
Болды ғой халім мүшкіл жаман!-дейді.

-Жүктедім бұл дүниеде адам қанын,
Тозаққа кетер ме еken кәріп жаным?!
Іс қылдым үлкен күнә бір Аллаға,
Күн бар ма құтыларға қайғы-зарым?!

Бойымда үлкен қатты күнәһым бар,
Күнәмды кешер ме еken паруардігер?!-
Жығылып пайғамбардың аяғына
Ер Фалы қолдан тұтып, жылады зар.

319

Пайғамбар дұға қылды хақтан тілел:
- Күнәсын Фалы ердің кеше гөр!-деп.
-Түсіпті қатты қайғы қасіретке,
Бір ауыз айтқан сөзді бере гөр!-деп.

. Расулім қолын жайып, бата берді,
Ер Фалы батасын ап қайта берді.
“Рас-деп,- жомарттығы Садуақастың!”
Әр жерде мәшінүр қылып айта жүрді.

Мұхаммед –екі ғалам саруары,
Олардай бола бермес жанның бәрі.
Сол кезде түтел тұрған заманында
Сақаба отыз үш мың, төрт шариары (шары).

Осындай бір уақыға болып өткен,
Дүниеде кімдер келіп, кімдер кеткен.
Қызықпа, нәпсіге еріп, бұл дүниеге,
Бұл дүние алдаң жүріп тұпке жеткен.

Жарандар, қонақты күт, ренжіме,
Мұсылман, қонақ күтпес, шығар деме.
Жетеді жомарт адам тілегіне,
Құдайым не бермейді шын ниетке?!

Жұмакқа бұрын кірер жомарт адам,
Тағат қыл, күнәлы іске баспа қадам!

Әбушақыма

Жамағат, тыңдасаңыз, сөз тастайын,
Құрбылық қақы үшін сөз бастайын.
Файып қып қателерді байқап ата
Алаңмен бір қиссаны мен бастайын.

Жаманның тарлығына көзім салдым,
Қолыма жазайын деп қалам алдым.
Шапағат, пайғамбардың құрметі үшін,
Киссасын Әбушақыма жаза салдым.

Ғұмардай жан тумаған ғадатлатлы (әділетті),
Дүниеден еш жимаған салтанатты.
Ғұмардың патша болған заманында
Бар екен бір баласы Шақыма атты.

Секілді Иосифтайын (Жүсіптейін) жузі айдай,
Көрген жан сипатына таң қалғандай.
Зарланып, Құран оқыса, оның үні-
Тартыпты пайғамбарға аумай, талмай.

Зейіні Шақыманың кеткен асып,
Қайғысын сақабаның жүрген басып,
Дауысын пайғамбардың сағынғанда,
Құран оқытар Шақымаға шүйлдасып.

Нұр берген Шақымаға Алла-Тағала,
Сипаты қор қызындай, ах, дариға!
Лух ілмыханоз шын нұр сипатын
Құдайым артық қылған шаңызада.

Жиырма-жаңа келген ердің жасы,
Хасен, Ҳұсайын- Шақыманың жан жолдасы.
Сейілге Шақыма бас бол шыкқан екен,
Жылған өңшең шора сайдың тасы.

Қайратын Әбушақыма қаламайды,
Болғанын халі нешік біле алмайды.
Бір жерде келе жатып, басы ауырып,
Атына ғазиз сұлтан міне алмайды.

Науқасы бек қинайды ғазиз ерді,
Қарамай өзгелері жүре берді.
Бар екен бір жөһиттің (жейиттің) жалғыз үйі,
Қалжырап Әбушақыма зорға келді.

Жөһит көріп жас балаға назар салды,
Жас бала мұсылман деп ойына алды.
-Ғұмардың баласымын,- дегеннен соң,
Тезірек сарайына алып барды.

Йлайды кәпір қастық қылайын деп,
Құмардан осы жерде шығайын деп.
Бір түрлі баласына жала жауып,
Ғұмардың ғаділдігін сыйайын деп.

Барады тәубе қылмай күні өтіп,
Кәпір тұр жас баланы құрмет етіп.
-Жұтып қойсан, басың тез жазылар,- деп,
Бір аяқ арақ алып келді жетіп.

Аракты сусағаннан алды жұтып,
Шақыма мас болады есі кетіп.
Есі-түсін біле алмай сандалады,
Шақыма арақ ішіп, халі кетіп.

Бар екен бұл жәниттің жалғыз қызы,
Ер жеткен адам екен оның өзі.
Ол кәпір тез жүгіріп, қызына кеп,
Кәпірдің кәпірлігімен айтқан сөзі:

- Айналайын, жан балам, бұл сарайға кір,-дейді,
-Бір жігіт бар ішінде, нұр сипатын көр!-дейді,,
Әдей іздеп әкелдім күйеулікке мен,-дейді.
-Мойынанан құшақтап, аузынан сүй!-дейді.

Қыз шайтан Шақымага келді жетіп,
Қыз сонда қуанады оны көріп.
Әбушақыма есі жоқ мастығынан
Қалыпты сол арада ойнал- құліп.

Әбушақыма мастықпен шайтанға ерді,
Бір-екі кәпір қызын зина қылды.
Біраздан соң сол жерде жиып есін,
Аттанып Әбушақыма жүре берді.

Ойна қылған ісі келіп түсті,
Тітіреп өне бойы, жүрегі үшты.
Мұбарак екі көзі жасқа толып,
Жылайды:
-Көрмеймін,-деп ол,-пейішті!

Нешік хайла қылайын адамзаттың баласы,
Мендей күнә қылмайды жер мен кектің арасы.
Мендей жаңылған болмайды, не деп тәубе қылайын,
Тәнірім макұл көрмесе, көз жастың жоқ панасы.

Кетіпті бір азырақ күндер толып,
Ажал келсе, жатамыз гаріп болып.
Әуелі Шақымамен жолыққанда,
Қалыпты кәпір қызы буаз болып.

Биопа бұ дүниеден пани болсак,
Иман бір барша жанға болған ортак.
Тоғыз ай, он күн тамам болғаннан соң.
Туышты ол шайтаннан бір жас бала-ақ.

Жөһит көріп баланы қайран қалды,
Баланы етегіне орап алды.
-Баласын ез қолына берейін!-деп,
Патшага, дәл Fұмарға, алып барды.

Сол жеһит өзі дінсіз кәпір екен,
Кәпірдің ойлағаны ақыл екен.
Әбушақыма, хазірет Fұмар менен
Мешітте құран оқып отыр екен.

Құнәға Әбушақыма қалған батып,
Кеткені бұ баланың жалғыз жатып.
Мешітке кәпір жөһит кіріп келіп,
Тастады жас баланы шырылдатып.

Шақымага бала ұмсынды дәл білгендей,
Қылғаны бұл баланың дінге кірмей.
Алдына патшаның келіп тұрып,
Сейледі сонда кәпір бір сүрінбей:

-Патша едің жұртыңа ғаділ,-деген,
-Жақсы атың жеті жүртты білер,-деген.
-“Ғаділ Fұмар-атанып,- асыл бекзат”,
Биледің түзулікпен кәпірді сен.

-Сейіл құрып жалғыз ұлын
Шыққан екен далага.
Бас ауырып кез болды
Біздің сарай-[панага].
Зорлықты жалғыз қызыма

Қылғаны анық болмаса,
Күйдірмеймін текке жалаға!
Бұл сұмдықтың түбіне
Көзің салып қарашы!
Қара қылды қақ жарған
Ғаділдігіңе қарасам,
Мұның бітпес жарасы!
Қатын қылды қызыымды
Сондай да қылық қылар ма
Ер Ғалының ағасы,
Ғаділ Ғұмар баласы?!-
Сонда өнерді тәнір берген
Бұлбұлдайын тітіреп,
Ғаділ Омар сұнқылдайды.
Ол Ғұмардың қаһарына
Шыдай алмай тас мешіт былқылдайды.

xxx

Кәпір корықты Ғұмардың қарасынан,
Жаралған Ғұмар нұрдың падасынан.
Ғаділ Ғұмар Шақымага көзін салып,
Сұрады:

-Рас па?-деп, баласынан.

Бұл іске Шақыманың іші күйді:
“Келді ме жас басымнан ажал?!” –дейді,
Ғұмардың қаһарына шыдай алмай,
Жас бала бөгежектеп, үндемейді.

Шақымға бұл пәлені Тәнірім салды,
Балаға айдаһардай қаһарланды!
Мешіттен қол-аяғын байладап алып,
Сүйретіп дариясына алып барды.

-Апылаккан жылдам мұнда келсін!-дейді,
-Жазасын бұл баланың берсін!-дейді.
-Жүз қамшы жылдам-жылдам бұған соғып,
Астында бұл дарияның өлсін !-дейді.

Апылакқан тез жүгіріп жетіп келді,
Ғұмардың қаһарына шыдамас енді.
Бүтін шаһар Ғұмардан тітірейді,
Бетіне келетүғын жан бар ма енді?!

Ғұмардың мұндай іске пейілі тар-ды,
Апылақ қамшы ұстап даярланды.
Бұ[ры]нырак, а, дариға, өтіп кетті,
Бір хайла қылар еді пайғамбар-ды.

Ғұмардың бұл қаһары болды күшті,
Есітіп Ғұсман ер жүгірісті.
Бұл істі талқан қылып кетер еді
Кішкене тұра тұрса Құдай дос-ты (досы).

Жиылды бүтін шаһар дар басына,
Ғұсмандай қайрылмайды жолдасына.
-Пайғамбардың төрт иары емес пе едің?!-
Ғұсман келіп жылайды патшасына.

Ғұсман келіп иғылап:
-Зейнүр!- дейді,
-Атанған Ғұсман едім мен дүр-дейді.
-Жетім қалған ерлерді пайғамбардай көріп,
Тәубе қылса, күнәсын кешір!-дейді.

Айтады Ғұмар шыдай алмай:
-Ғұсман иарым,
Сөзіне құрбан болсын менің жаным!
Бұл сынды енді менен сұрамаңыз,
Қан төгілмей кешілмес күнәларым.

Келеді естіп жаныл Ғалы арыстан(арыслан),
Жас ағып екі көзден, қып-қызыл қан.
Ғұмардың қасына келіп, жауап айтып,
Тұрады:
-Сабыр қыл,-деп,-иа, арыстан!
Хазірет Ғалы жылайды,
Газиз қылып сұрайды:

326

-Бабам болса, бұл іске
Бір хайланы қылар-ды!
Өтіп кетер қайран ер,
Кімді жүтпас қара жер?1
Құрметі үшін бабамның
Осы жолы маған бер!

-Сөзіңе жаным құрбан, хазірет Ғалы,
Бұл дүние, баршамыздан, қалар пани!
Құнәға сіз де, біз де жоламаспыз,
Біздерді еліктеп кетер құнәһилары.

Сакаба отыз үш мың бәрі келді.
Жалынып сұраса да , еш бермеді.
Баланың байлап алып қол-аяғын,
Апылаққа бұйрық қылып:

-Соксын!-деді.

Жатқызды қара жерге туған айды,
Ақ нұрға Апылақ қолы бата алмайды.
Бір-екі қамшы бірлан соғып еді,
Шырқырап газиз сұлтан жата алмайды.

Ғұмардан бұл дүниеде ғаділ жок-ты,
Көзіне Апылаққаның жас толыпты.
Амалсыз патшадан қорыққаннан,
Апылаққан шыдай алмай онды сокты.

Шақыма айтады:

-А, дарига, ғазиз жаным,
Барады қамшы өтіп, ғазизларым!
Балаға ата жақын болмай ма екен?!
Жәнібек, қиналды ғой кәріп жаным!

- Етіңе қамшы өтті ме, балам!-дейді,
-Мен айтсам, тамұқ оты жаман!-дейді.
-Құтылсан қамшы бірлан, жақсы болар,
Тез соғын, сөйлетпей жылдам!-дейді.

327

Сүйріктей ак етіне онды соқты,
Қиналып ғазиз сұлтан төмен бұкты.
-Соғыңыз үсті-устіне!- дегеннен сон,
Сахаба шыдай аямай, шуылдапты.

Қамшымен Апылақ отызды ұрды,
Етіне қызыл алма қамшы кірді.
Сөзіне Ғұсман, Ғалы құлақ салмай:
- Отызға онды соқ!- деп, бұйрық қылды.

Қырықты соқты аулақ қан батырлар,
Батырлар иман айтып, тұр жақындар.
Әбушақыма қамшы өтіп, зарлық қылар,
Қызыл қан (гүл) бойларынан судай агар.

Ғұмар айтты:

-Апылаққан, құлым!-дейді,
Батты ма бұған сенің қолың?-дейді.
Апылаққанға сол жерде ашуланып:
-Жиyrма жылдам бұған соғың!-дейді.

Апылаққан қорыққанин жиyrма соқты,
Сол жерде Әбушақыманың халі кетті.
-Ішім қүйіп барады, сусын бер!-деп,
Сол жерде Шақыманың тілі шықты:

- Айналайын, жан атам, таудан үлкен,
Көп қатем, махшар күні шерменде мен!
Әуелі берші оң батан, ракым өзің!
Жалғыз ұғылың тезірек өлсін десең!

Андулы дүшпан кез болар,
Қол- аяғым байлаулы,
Қолымнан не келер?!

Құдай үшін балаңа
Бір жұтымдай сусын бер!
Қылған ісіңе разымын,
А, дариға, атам!-дер.

-Жас бала, Әбушақыман, ақылы зерек,
Күнәға көп сусын неге керек?!

Ішірейін ақыретте шарапларны,

Тағы да қылды жарлық: -Онды соқ!-деп.
Апылаққан шыдай алмай онды сокты,
Етінде қамшы табы жетпіс болтү.
“Бір көріп жан барында қарайын!”-деп,
Анасы шыдай алмай жетіп кепті.

-Құлымым қамшы астында болды,-дейді,
Еркін өсіп жетпеген көркін,-дейді.
Сайрайын да, қызыл гүл.
Ай, дариға, жан бұлбұл!
Махшар күні болғанда,
Алдынан, ұғылым, әзір бол!
Атана қарсы кім келер?!

Боздағым, енді аман бол!

Ер Ғалы қаһарланды анасына:
-Бір жұтым су бермеді баласына!

-Тезірек онды соқ!-деп, әмір қылды,
Етінің қамшы керек жарасына!

Апылаққан лаж таптай онды сокты,
Етіне қамшы табы сексен бопты.
Қамшы табы сол жерде ішке түсіп,
Тілдері ғазиз сұлтан байланыпты.

Жояды нұр сипатын қызыл гүл-ді,
Өлуге Әбушакыма жақын келді.
Ғұмарының іші жаңып баласына:
-Тағы да онды соқ!-деп, әмір қылды.

Апылаққан лаж таптай онды сокты,
Соқпасқа ғазиз жаңнан өзі қорықты.
Соққанда денесіне тоқсан қамшы,
Сол жерде ғазиз сұлтан жаңы шыкты.

Кәпірлер бұл ісіне қайран қалды,
Мұсылман бәрі жылап зарлық қылды.
Ғұсман, Ғалы үстіне қара киіп,
Жоқтығын пайғамбардың жаңа білді.

Көктегі періштелер қара киген,
Ұжмақтағы корлар көріп, зар еңреген.
Он сегіз мың ғаламның бәрі жылап,
Ұшқан құс, жүгірген аң тітіреген.

Ұжмаққа Әбушакыма кетті жаңы,
Жүк болған ол кәпірге ердің қаны.
Қамшыны ғаділ Ғұмар қолына алып,
Жаңы жок сүйегіне он[ды] салғаны!

Сонғы соққан өзімен – жүзге жетті,
Құшақтап жалғыз ұғлын аза етті.

Ғұмардың іші күйіп баласына,
Көзінің нұрлы жасын [бір] сұртпепті:

- Кешті ме екен күнәһым
Пайғамбарының парасы?!
Екі көзім қарасы!
Сипатыңа сабыр қылайын!
Ғарасат майдан болғанда,
Қылғаныңа ренжіме, жан балам,
Күнәһың қалса, мойнында,
Келсе шамам егер де,
Көзім қырын салайын!

Ғұмардай жан тумаған ғадалатты.
Баласын өз қолынан қылды опатлы.
Ғұсман, Ғалы көтерді Әбушақыманы,
Олардың (рухына) айт салауатты!

Жер жүзі періштеге тұтасады,
Жол тимей бір-біріне ұрысады.
Құрметтеп Әбушақыманы шариарлар,
Касына пайғамбарының қойысады.

Өлең мен өнер керек жолдасына,
Әр түрлі бұқсан өтірік болмасына!
Түсінде Шақыманы Ғалы көрсে,
Отыр екен пайғамбар он (тізесінде) жағында:

- Бұ жалғаннан баланың
Атасы екен- корғаны!
Мені аяса, жан атам.
Халім харап болғаны!
Қабырға алып келіп қойғаны!
Періштелер жиылдып,
Анадай жерде тұрганы!

Шаңарбан мен Хұсайын

Иман келтір әуелі: “Алла бір!”-деп,
“Мұхаммед- Хақ расул, пайғамбар!” –деп.
“Дін үйрет, - деп, жіберген-елші досты,
Құлдарымды Хақ жолына көндірсін!”-деп.

Ол расул Жебірейілден хабар ал[ды],
Хисабы жок дүшпанды дінге салды.
Жаны жаһуд (жәйт) болған соң, амал бар ма,
Әбужаһил Хақ дінге кірмей қалды.

Алпыс жасқа келіпті пайғамбарым,
Бір күні шақырыпты жұрттың бәрін.
Әбубекір, Ғұмар, Ғұсман, Ғалы арыслан:
Хасен мен[ен] Хұсайын –балаларын.

Насихатты айтыпты жұртты жиып,
Сахабалар отырды уайым тыйып [шегіп].
-Менен соң дау қылмаңыз, жаранларым,
Әбубекір- сыйдықты халфе –деп біліп.

Сол сөзбенен пайғамбар [түсті] дейді,
Әбубекір- сыйдық таққа шықты дейді.
Қырық күн әділдікпен үкім айтып,
Дүниеден және Әбубекір көшті дейді.

Сонан соң пайғамбарым айтқан екен,
Сол сөзбен дүниеден қайтқан екен.
-Әбубекір соңынан Ғұмар болсын,
Аскабың таласпасын!-деген екен.

Сонан соң тақсыр Ғұмар таққа мінді,
Насихатын жұрттына айтады енді.
Ғұсман мен Ғалы да риза болып,
Сахабалар бәрі де құрметтеді.

Жазбасыма болды ма –Мәшһүр атым,
Мағлұм ғой әр жерде жазған хатым.
Салсал менен қақпаны қарасаңыз,
Сонда мениң көрерсіз салтанатым.

Төрт шарға [шариарға] пайғамбардан қалған хабар,
Олардың сөзін бұзбай үйіп алар.
Өзінің патща болған заманында
Шаһарға жар шақыртты хазірет Фұмар.

Мініпті әділ (ғаділ) Фұмар қаһарына:
-Асхаптың қуат бер!-деп,-барлығына.
-Бұл айтқан пайғамбардың сөзі бар,-деп,
Аттанып Наушарбанның шаһарына.

Сонда Фұмар әділдікпен сез сөйлейді,
Жалықпай күні-түні көп сөйлейді.
-Фарап деген шаһардың падишасы,
Мәлікаждар бас болсын!-деп сөйлейді.

Сонда Фұмар батасын бермек болды,
Алланың бұйрығына көнбек болды.
Он екі мың кісіге басшы болып,
Аллаға тәуекел ғып жүрмек болды.

Садуакас, Мәлікаждар – екі батыр:
“Дүшпанға салайық,-деп-заманақыр!”
Он екі мың кісіге басшы болып,
Мәлікаждар қасқайып келе жатыр.

Оларға Құдай берген таудай талап,
Келеді аз кісіні көпке балап.
Хабарын бір-біріне білдірместен,
Шаһарын Наушарбанның алды қамап.

Эскер тұсті шаһардың жан-жағына,
Жібермеді, ұрысты, жандарын да.
“Алыстан жер қайысқан қол келді!”-деп,
Наушарбан хан есітіп састы сонда.

- Неге түнде шаһарды басты?!-дейді,
-Не қылса да бұл шектен асты?!-дейді.
“Оларға ұрлық қылған жөн бе екен?!”-деп,
Бұл хабарды халқына шашты дейді.

- Жиылып, көніл болса келер!-дейді,
-Кор болып, күш көрсетсе, өлер!-дейді.
-Әулие пайғамбардың тұқымымыз,
-Тіл алса, дінімізге кірер!-дейді.

Сол сөзге қаһары келді дейді,
Шаһарына хабарды берді дейді.
Неше жұз мың әскерін жиып алып,
Бөлек-бөлек әр жерден ерді дейді.

Сансыз көп шаһарынан шықты дейді,
Көптігіне сенгенмен сұсты дейді.
Әуелі бір-біріне қарамай-ақ,
Бет-бетімен соғысқа тұсті дейді.

Батырлар қару-жарак, күрзіні алды,
Тағы да семсер, найза қолына алды.
Мінажат қып Алладан тілеген соң,

Шаһар халқы таусылып, бітіп қалды.
Наушарбанның, ұстап ап, кесті басын,
Қойдай қылып қырады кәрі-жасын.
-Қалғанымыз дінге енді кіреміз!-деп,
Өзгелері аяққа қойды басын.

Қабыл көрді мұнысын батыр Мәлік:
-Бұл шаһарды кетейік дінге салып.
Құдайдың бұл ісіне шүкірлік қып,
Кіргеннен соң, қырмайық, тілді алып.

Енді білді бір Алла пана барын,
Кекірегінде пайғамбар саналарын.
Наушарбанның бір ұл мен екі қызын,-
Өлтірмей алып қалды балаларын.

Бір кісі Нарбоз деген сондай қатты,
Үйреткелі келеді шаригатты.
Кіші қызы Шаһарбан сұлу екен,
Үлкен қызын сұрасан, “Нажмаш” атты.

Батыр Мәлік мінеді қаһарына,
Садуақастың кім шыдар заһарына.
Алтын, күміс, мал, жанын жиып алып,
Ыңғап-жыңғап жөнелді шаһарына.

Шаһар түгел мұсылман болып қалды,
Сахабалар дәүлетке толып қалды.
Батырларды олжаға кенелдіріп,
Хазірет Ғұмарға хабар барып қалды.

Сонда Ғұмар куанды судай тасып:
-Тәнірім сондай әрқашан берсін нәсіп!
Тұніліскен батырлар әзілдесіп,
Келе жатыр шаһарға көшіп-шалқып.

Өз қолындан бөліп бер бізге! -дейді,
-“Таласар!”-деп, ойынды үзбе!-дейді.
-Патша малын патшага лайық көріп,
“Патша малын” шығардық сізге!-дейді.

Сонда Ғұмар әділдікпен бөліп берді,
Үкіміне көндірді талай елді.
Осы жүз түйе, қазына, малы менен,-
Балаларын Ғұмарға алып келді.

-Өліп кетті ата мен аналарың,
“Соғысам!”-деп, таусылды қалаларың.
Соның бәрі тамұқтық жаһут өтті,
Кел ,енди мұсылман бол, балаларым!

Мұны макұл көрмейді көп бозбала,
Жаны шаһид болған сон, не дүр шара?!
Патшамыз: “Дарға ассын!”-деп, бүйрық қылды,
Солай надан өткізді Алла Тағала.

Насихатын айтады тағы безеп,
-Жұрты көнбей қалған жоқ бойын тежеп.
Енді, қызым, мұсылман болыныз!-деп,
Шаһарман, Нажмашқа келді кезек.

-Атаң сенің соғысқан жұртын жиып,
Кудай үшін өлмеді жанын қиып.
Сіз де солай боларсыз, балаларым!-
Екі қыздың тұрады іші күйіп.

“Бол-десе де,- мұсылман” тіл алмайды,
-Бізді неге қинаиды?!-деп жылайды.
Кез алдында ағасын өлтірсе де,
Сөзін қабыл Ғұмардың еш қылмайды.

Екі қыздан Ғұмардың сағы сынды,
Көп дүшпанды мұқатып, көңілі тынды.
-Қыз басымен бетімді қайтарды,-деп,
Жендеттерге:

-Дарға ас!-деп, бүйірды.

Дарға асуга жендеттер жөнеледі,
Бара жатып бір жерге бөгеледі.
Сұлуды көзі қимай, келе жатса,
Алдынан хазірет Фалы кез келеді:

-Бұлардың көнілі толған уайымнан,
Айрылған бірге жүрген жұбайынан.
Әйелдердің басында не күнә бар,
Бұларды дарға асадай не күн туған?!

-Біз де қыын десеміз қыздың ісін,
Тоқтатуға келе ме менің күшім?!

Патшамыз: “Дарға ас!”-деп, бұйрық қылды,
Біз де қимай келеміз соның үшін.

-Қала тұрсын бұл қыздар аман-дейді,
-Мен риза болайын, саған!-дейді.
-Мен барсам, қалай шамам келмес екен,
Ренжімей тұра тұршы, балам!-дейді.

Сонда қыздар қуанып қалды дейді,
Фалы қайдар Ғұмарға барды дейді.
-Ақылменен мұсылман қылсаныш!-деп,
Тұрлі ғакыл Ғұмарға салды дейді.

-Ақылменен айтсаныш балаңызға!
Канын жүктеп қыздардың қаламыз ба?!

“Ақылменен шаригат үйреттің!”-деп,
Айталық ислам дінін атамызға.

Фалының өзі батыр, ақылы зор,
“Арыстан”-деп атанды, Құдайы жар!
“Ахыры ислам”-дейтуғын дана кісі,
Пайғамбардан пір алған қатыны бар.

Ғұмарға:

-Тапсыр бұл сөзді маған!-дейді,
-Қыздар, маған еріндер, балам!-дейді.
Ерітіп, қыздарға ақыл айтты:
-Мен ана табайын саған!-дейді.

Ер Ғалы сөз үйретті баласына:
-Қыздар, менің тілімді аласың ба?
Тілді алсаныз, армансыз, өтерсіз!-деп,
Алып келді ертіп ап анасына.

-Әлі дінге кірмеген надан!-дейді,
-Мынаны өзің жөнде, анам!-дейді.
Иілместі иілтіп, тілін тауып,
Дін үйретсен, сарап қой саған!-дейді.

“Тамұқ бар, өлім бар”- деп, үйрете гөр,
Өткендерін бұрынғы тербете гөр!
Қаһарынан Ғұмардың айырып алдым,
Әдеп пен шаригат білдірте гөр!

Бөгеледі қыздары анасына,
Ақылның қарашы данасына!
Өзі әулие кісі екен кереметлі,
Дін үйрете бастады баласына!

Сонда қыздар иманға келді дейді,
Енді исламның асылын білді дейді.
Ақылымен қорқытпай, сөз айтқан соң.
Кешікпей-ак дінге өзі кірді дейді.

Енді екі қызы мұсылман болып қалды,
Иман келіп кеудеге толып қалды.
-Екі қызың мұсылман болды ғой!-деп,
Хазірет Ғұмарға кеп, жария салды.

Ана сөзі балаға болды дәрі,
Судай тасып қуанды жұрттың бәрі.
“Фалы себеп бүл қызыға болды ғой!” –деп,
Қайран қалған секілді жұрттың бәрі.

-Сөзің қабыл болды ғой, Фалы!-дейді,
-Кереметің бар екен әлі!-дейді.
-“Ерге ти!”-деп, айта гөр қызыңызға,
Батырлардың қуансын бірі!-дейді.

-Әбубәкір баласы- Махмұт текті,
Андағанға дұшпанға уақыт жетті.
Махмұтке біреуің тиіндер!-деп,
Фалы батыр қыздарға әмір етті.

-Балам менің тілімді алсын!-дейді,
-Біреуі Махмұтқа барсын!-дейді.
-Біреуін Махмұтқа неқақ қылып,
Дұшпандарға мактанып қалсын!-дейді.

Фалы үйінде Ғұмардың сауалына,
Жүрмейді кім он сөздің ауанына.
Махмұтқа біреуін қоса гөр!-деп,
Анасының кеп айтты құлағына.

Ұрыс қылса Ғұмар ер дұшпанымен,
Ақылласқан Махмұттай батырымен.
Жеткізбекке Фалының оң ниетін
Айтты анасы қыздарға ақылымен.

Қайғы түсті қыздардың өздеріне,
Ренжіді Ғұмардың сөздеріне.
-Ер іздейтін біздерде күн бар ма?-деп,
Екі сұлу жас алды көздеріне.

-Ғұмар жүртты мұсылман қылған- дейді,
-Пайғамбардың жолында тұрган!-дейді.
-Кімде де кім Ғұмардың сөзін жықса,
Пайғамбардың шапағатынан шығар!-дейді.

Достық қылып айтамын саған!-дейді,
-Қабыл көрмей жүргендер надан!-дейді.
-Пайғамбар мен Ғұмардың сөзінен шығып,
Күнәкар боласыз ғой,балам!-дейді.

-Пайғамбардың күйеуі- Ғалы арыстан,
Фатима мен екеуін Құдай қосқан.
Әйелге-әйел болмак- сұннет екен,
Фатимадан адам жоқ құрметі асқан.

-Құдай салды, Ғұмарға жалынамыз,
Сөзден шығып, тәубеден жаңылмаңы!
Бұрынғыдай салтанат күнім бар ма,
Жетім жүріп, ер іздеп, не қыламыз?!

Сүйдеген соң Ғұмарға хабар барды,
Қыздың сөзін патша да қабыл алды.
-Олай болса, киім мен тамақ бер!-деп,
Садуақасқа бүйрық хабар барды.

Түрлі тамақ, берді төсек астарына.
Өзі келді Ғұмардың қастарына.
Қазынадан әр түрлі киім алып,
Алтын тәжді кигізді бастарына.

Бұл киімді қыздарым кисін!-дейді,
-Жоқ болса да, бар болар, білсін!-дейді.
-Көңілінен шығарып қайғыларын,
Біреуі Махмұтқа тисін!-дейді.

Сонда қыздар қуанып қалды дейді,
Қабыл көріп бергенін алды дейді.
“Малсыз, жансыз күйеуді қайтеміз?!”-деп,
Үлкен салмақ патшаға салды дейді.

-Балам, саған берейін мен де бата,
Біздің істе болмасын еш бір қата(қате).
“Тілегіміз Ғұмарда бар дұр!”-десен,
Қандай нәрсө сұрайсың, айтып ата!

- Ғұмар жұрттың көтерер базынасын,
Әділ қылып жаратқан жалғыз басын.
Наушарбан атамыздың мүкәммалын,
Бізге бұйрық қылсаншы қазынасын!

Уш жұз түйе атамның малын берсін,
Жетімдердің тілегін қабыл көрсін!
Біреуіміз Махмұтты қабыл көрдік,
Біреумізге сонан соң таңдау берсін!

Бұл сөз тиді Ғұмардың құлағына,
Жұрт таң қалды ол қыздың жауабына.
Жетімдердің тілегін қабыл көрді,
Өз малдарын өзінен аясын ба?!

Наушарбанның малы бар үш жұз түйе,
Данышпан ғып жаратқан Жаббар ие.
-Көңілі сүйген біреуге қармақ салсын,
Ерлерімді жиайын жүйе-жүйе.

Уш жұз түйе қазына қолға тиіп,
Махмұтты қалады Нажмаш сүйіп.
Хазірет Ғұмар беріпті ақ батасын,
Екеуін Ғұсман қосқанда неке қыып.

Отыз үш мың асхаптар таңдауына,
Шаһарбанға ой берді Хақ тағала.
“Өзім бас боп, алдынан етемін!”-деп,
Ғашықтық кірді Ғұмардай патшаға да.

Хазірет Ғұмар шығыпты алдын ала,
Үш жүз мыңдаған жиылды сахараға.
Кеше ғана мұсылмандық қабыл алған,
Қызықтырды сол қызға Алла тағала!

Ішінде Ғұмар, Ғұсман, Ғалы да бар,
Жастары, топ ішінде кәрі де бар.
Ер Ғалының он сегіз баласы бар,
Асхаблардың ұғылының бәрі де бар.

Қарсы алдында жүреді батыр Ғалы,
Шаһарбанды көрген жан бас ұрады.
Ақылына ол қыздың қайран қалып,
Жылған сахабаның қатындары.

Көп халайық келеді алдарына
Малын айтып келеді хақ жолына.
“Қайсымызға бұл несіп болады?”-деп,
Ерлер қарсы келеді таңдауына.

Падишалық киімін киіп алып,
Өніне сабыр, салмақ жиып алып,
Хазірет Ғұмар алдынан өте берді,
Аргымактың үстіне мініп алып.

Рәсім бар асхаптың арасынан,
Ескі емес, картайған, жаңасынан.
-Салтанатты падиша-бұл кім?-деп,
-Шаһарбан сұрайды енді анасынан.

-Мұны саған сейлесін анан,-дейді,
-Сырын баян қылайын саған!-дейді.

-Он сегіз мың ғаламның дінін ашқан,
Ғаділ Ғұмар падиша, балам!-дейді.

Ғаділдігі ғаламға барған!-дейді,
-Кісі емес уағыдастыз, жалған,-дейді.
-Кор қылып шаһарымды алған еді,
Сүйегіме таңбаны салған!-дейді.

Шаһарбанның ақылы жаннан асқан,
Аз сөзбенен Ғұмардың көңілін басқан.
Таксыр Ғұмар сол бетпен өтіп кетті,
Артынан ер келеді хазірет Ғұсман.

-Сәлде салған мынау кім бастарына,
Ақсақалдар ұсынбай ма жастарына.
Қартайғанда, кыз іздеп, не қылады,
Кәрінің кыз бара ма қастарына?

Шариардың біреуі –молда Ғұсман,
Ғалымлышын сұрасан, жұрттан асқан.
Құранда: “Нұр иесі!” –деп атайды,
Пайғамбар екі кызын бірдей косқан.

-Әй, ана, таң қаламын жауабыңа,
Мақтап, хасыл боласың сауабыңа.
“Қатынға анда-санда жатады”-деп,
Келген кезде тиіп еді құлағыма.

Онымен өтіп кетті Хазірет Ғұсман,
Хазірет Ғалы ер келеді тап артынан:
Ұжмақтан пайда болған Зұлфіқары,
Дүлділі айшылықты алшаң басқан.

Ғалыны артық қылған бір Құдай-ды,
Көргенде, сұрамауға кім шыдайды?!

-Нұры көкке тірелген кім екен?-деп,
Анасынан сонда қыз сөз сұрайды.

-Пайғамбардың сүйікті данышпаны,
Әлсіздерге әр жерде әл болғаны.
Пайғамбардың -Фатима қызын алған,
Бұл шерлі Алланың арыстаны.

Фалы екенін танып иман келбетінен,
Артық кісі пайғамбар үмбетінен.

-Пайғамбардың жалғыз қызы -Фатимаға.
Күндес болып барамын не бетіммен?!

343

Өтіп кетті сонымен Фалы батыр,
Фатима үшін сұлудан қалды қапыл.
Арап деген шаһардың падишасы,
Мәлікаждар артынан келе жатыр.

-Бастаған-ды бір жолға Хақ тағалам,
Бұйрықсыз қайда келіп, қайда барам?!

Салтанатлы бұл өзі адам екен,
Мұның сырын баян гыл анам маған!

-Жер жүзіне шықпаған жаман аты,
Ғұмардан да кем емес салтанаты.
“Арап”- деген шаһардың падишасы,
“Мәлікаждар”-болады мұның аты!

-Жас тұрғанда, мактаусыз бар негізі,
Аса мақтап жеткіздің кәрінізді.
Жарлығымен Ғұмардың жүртты жиып,
Бұл дәурен сенделтті ме бәрімізді?!

Улкендерден Шаһарбан тартады бас,
Қандай адам шығады бұған жолдас?!

Осылардың бәрінен артық тұған,-
Ер келеді артынан Садуақас.

Бұз себептен Шаһарбан тапты сауап.
Пайғамбардың қайырын қылған тауап.
-Атқа еңкейіп отырған неткен жан-ды?-
Анасынан кыз сүрайды сонда жауап.

-Төрт шардан соң асхаптың бәрі де жас,
Шек келтірсең, жаңыңа қыларсың хас,
Он сегіз мың ғаламның бәрін кезген,
Бұл Галының жолдасы- ер Садуақас.

Анаға тік тиді ме қыздың сөзі,
Жастықпенен жакпайды кыз мінезі.
-Атқа еңкейіп отырған ақсақал-ды,
Бейнет көрген кісі екен мұның өзі.

Бұл сөзді кінә қылды Садуақасқа,
Олар өтті, кім шығар жан жолдасқа?!

Садуақас бұл халмен өтіп кетті,
Енді нәубет келеді өңкей жасқа!

Асхаптардың ұлына келді кезек,
Жақындарды олар да осы мезет.
Бір Галының он сегіз баласы бар,
Ешбір адам қалған жоқ бойын тежеп.

“Қайсымызға тиед,- деп,- көзі қиып?!
”Бір-біріне қыыспай тамам жігіт.
“Қайдан қалдық бір қызға құлықты бол?!”
-Төбелесіп, сол жерде салды бүлік.

Бір-бірінен қорықпас , бәрі мықты,
Ғұмар, Ғұсман, Галыға хабар түсті:

“Бір қыз үшін өзара келісе алмай,
Жастардың арасынан ұрыс шықты!”

- Бірімізден біріміз түңілмелік,
Бар емес пе арымыз мың тенгелік?!
Үлкендерден естісе, ұят болар,
Падишаға баршамыз жүгінелік!

Мұны қабыл бәрі де көрді дейді,
Падишаға барды құңқіл сөзі дейді.
-Сұлуға ұнау біздерге киын болды,
Бұйырсыншы таңдал тақсыр өзі!-дейді.

-Сіз түгіл, біз де бардық бойды түзеп,
Адам бармай қалған жоқ бойын тежеп.
Сөз мәнісін таласар білмейді ешкім,
Жүре бердік сонан соң кезек-кезек.

-Жанжал қылып журмендер, балаларым,
Құдай білер: сүйседе кім аларын.
Елден бұрын алдымен Хасен жүрсін,
Үлкендете жүре бер кейін бәрің.

Қарсы алдынан жүреді Хасен батыр,
Әрбір сөзі Хасенниң балдай татыр.
Әрбір түрлі қарумен жарқылдатып,
Арғымағын секіртіп келе жатыр.

-Ай секілді кім еді, анам?!-дейді,
-Тағат қылмай барады балаң!-дейді.—
-Бір сабырым қалмай-ақ, есім кетті.
Шапшаң маған баян қыл, анам?!- дейді.

-“Хасенім!”-дел, пайғамбар сүйер-дейді,
Сүйтеп кісі бұларға тиер!- дейді,

Фатиманың тұла бойғы тұнғышы еді,
Тәнір дос-ты пайғамбар жиендері,

Қызықтым көріп Хасен салтанатын,
Жалғыз өзі алыпты неше қатын.
Көп кундестің текпісі қаратады,
Қызықsam да қалмайды тоқал атым.

Батырларға батып тұр қыздың назы,
Қатарласып шығыпты Хасен, Фазы.
Үлкендерден бұл нәубет өтіп кетті,
Хұсайын мен келдеді Иазит өзі.

Иазит пен Хұсайын баар! дейді,
Сұлу көзін бұларға салар дейді.
Қызга жақын келгенде, жаза басып,
Аты сүрініп Иазиттің қалар дейді.

Ат жығылды Иазиттің омақа асып,
Бозбалалар күлкіге қалды батып.
Сонда қыз Хұсайынға көзін салды,
Бір Құдайым дегбірсіз қылып ғашық .

Хұсайынның таң қалып қылығына,
Қыздан жақсы қылығы мен хылына.
-Тезірек баян қылшы, анам, маған,
Жұмактың исі кірді мұрыныма.

Жаман кісі жақсымен талас етті,
Таласам деп, қор болып, басы кетті.
Кіріп кетті ғашықлық көңіліме,
Бір тағатым қалмастан, есім кеті.

-Пайғамбарға Құдайым болған қорған,
Ол кісінің сиратын нұрдан қылған.

Ғалы менен Фатиманың сүйер ұлы,
Асыл заттан сол екі пайда болған.

Бұған ғашық болдың ба, балам?-дейді,
-Жазған шығар тағдырды саған!-дейді,
-Пайғамбардың жиені тиген жарық,
Тамұқ оты ол жанға харам!-дейді.

Сонда қыз Шаһарбан састы дейді,
Құдай оны Махфузда қосты дейді.
Қыздың іші қайғысыз нұрға толып,
Үлкен табақ гауһарын шашты дейді.

Хұсайынға шашуын шашты дейді,
Сүйгеніне Құдайым қосты дейді.
Хұсайынға шашқанын көргеннен соң,
Ыза болып Иазит құты қашты дейді.

-Ақылын асты,әй, балам, тірі жаңнан,
Бетін басты сонда қыз ұялғаннан.
-Болсын, балам, мұбарак! –деп, дүға қылды,
Қасындағы анасы қуанғаннан.

Қайтып келді төрт шардың батырлары,
Кәміл екен бұл қыздың ақылдары.
Фатиманы жайт айтып көп жылайды,
Қасындағы асхаптың қатындары.

Сонда Ғұмар патшага хабар берді:
-Хұсайынды Шаһарбан сүйді!-дейді.
Пайғамбардың құрметтеп жұрагатын,
Аттан түсіп қасына жаяу келді.

Ғұмар атын Хұсайынның жетелепті:
-Құдай берді біздерге бұл дәулетті.

Куанғаннан төрт жардың жаны қалмай,
Мұхаммед, Мұстафанды құрмет етті.

Сонда жүрт Мұхаммедті есіне алды,
“Пайғамбар болмады-ау!”-деп, қайғыланды.
Мұхаммед-Қанафия Хұсайын мен
Ғұмардан Хұсайынның атын алды.

... Так көтерді Ғұмар мен Ғұсман молда,
Фалы қайдар қуанып келді сонда.
Төрт жар болып бір қызды құрметтеген,
Бір хабар беруші жалғыз Алла.

Фалының төрт баласы жақын барды,
Төрт жарлардың қолынан алтын алды.
Қызды олар көтеріп бастанына
Фалы арыстан үйіне алып барды.

Қызды көріп жиылды тамам қатын,
Пайғамбардың құрметтеп жұрағатын.
Сол жерде хазірет Ғұсман неке қиды,
Сыйға берген заттардың бәрі-алтын.

Бұл қызықтан кетпеді жас пен кәрі,
Мал мен жаннан тұңілді жанның бәрі.
Пайғамбар мен Фатима құрметі үшін,
Тойын қылды он күндей хазірет Фалы,

Сонда Фалы қуанып судай тасқан,
Еске түсіп Фатима көп жыласқан.
Пайғамбар мен Фатима құрметі үшін,
Барлық малын аямай төгіп-шашқан.

Алтын үйде қозғалмай үш күн жатқан,
Бір-бірінен бұйыртып, дәмін татқан.

“Бірде жоқ біздерге кез келеді!”-деп,
Хұсайын ер Хасенге жазған хаттан.

Хасен бір күн мешітке барған екен,
Кітаптарға көздерін салған екен.
“Бұл шаһарға бір сұлу келеді”,-деп,
Оның үшін көп қатын алған екен.

Сонда Хасен бекітті өне бойын ,
Өзі бас бол қылышты ойын-тойын.
Жұмақ есігі ашылды Шаһарманға,
Құдай артық жаратқан ақыл-ойын.

Той тарқады Ғалының мерейі асып,
Құдай берген бұл қызға артық иәсіп (иесіп).
Баласына Ғалының тигені үшін,
Қызға сегіз ұжмақтың есігі ашық.

Сонда қыз да кеткен жоқ бөтен жакқа,
Хұсайын ер мініпті алтын таққа.
Бір құдайдың рұқсатын ауызға алды,
Дүға қылып арнаған барша аруаққа.

Әрбір адам сөйлейді көрген жерін,
Тамаша етіп әр кезде жүрген жерін.
Бұл қиссаны асығып жаза салдым,
Ойыңызben түзеткін қалған жерін.

Аңқау адам туралы

Өлеңнің қай жылы жазылғаны туралы нақты дөрөгіміз жоқ. Тек Мәшһүр-Жұсіптің өз қолымен бір дәптерінде төрт өлеңнің қандай ретпен жазылғанына назар аударғымыз келеді. Онда алдымен «Аңқау адам хикаясы», екінші «Мәшһүр-Жұсіптің тырнамен айтысы», үшінші «Мәшһүр-Жұсіптің ала қарғамен айтысы», төртінші «Дүниеге көнілі қалғандықтан сөйлеген сезі» өлеңі берілген. Осы дәптерде ақын екінші туындысын, тырнамен айтысын, дәл жиырмада (яғни 1878 жылы) жазғанын ескертеді.

Осыны басшылыққа алсақ, шығармаларды жазылу ретіне қарап, бұл туындылардың бәрі 1878-1880 жылдарда жазылды деп шамалауға болатын тәрізді. Сонымен қатар аңқау сарт туралы өленді Мәшһүр-Жұсіптің Түркістан, Ташкент жакқа барған сапарынан кейін (бірінші сапары 1887 жыл) жазды деп те туюге болатын сияқты. Әзірше біз бұл туындыларды Мәшһүр-Жұсіп жазған ретпен беруді жөн көрдік.

«Ұқпасқа, айтқан сөзім, кетер ағып» - деген тармақпен басталатын кейінгі белімі Мәшһүр-Жұсіптің өз қолымен жазған нұсқасынан алынды. Оған дейінгі бөлегі бізге жетпегендіктен, Фазыл және Жолмұрат көшірмелері бойынша берілді.

Бұл материалдардан басқа «Біреуден біреу алып саудаласып» деп басталатын 26 жолдық тағы бір бет көшірме, қосымша мәтін сакталған. Біз оның бастапқы 18 жолын енгіздік те, соңғы 8 жолын кіргізбедік. Қосымша материал Мәшһүр-Жұсіптің кейін редакциялап қосқаны тәрізді. Себебі бірінде ұры өзі мас болып шешесіне тілі титесін, қарғыс алғаны қысқаша баяндалады да (ол - 10 жолдық),

екіншісінде «арақ ішуі» жок, оның орнына ұрынын анасын сыйламауы, кейінгі азабы көнірек беріледі. Салыстыру үшін бастапкы нұсқасын қоса береміз:

- Мен сенің есегімін еріп жүрген,
Екенім менің есек әркім көрген.
Бұрынғы иеленген мені біреу,
Сатумен құнымды альп саған берген.

Мен бұрын есек емес, едім адаам,
Мас болып арақ іштім, өзім надан.
Анама мастиқпенен тілім тиді,
Сол жерде: «Есек бол!» - деп, қарғады анам.

Анамның қарғысымен есек болдым,
Қанғырып қолдан қолға журе бердім.
Мені аяп анам байғұс дуа қылды,
Мінеки, қазірінде адам болдым.

Қосымша материалдағы соңғы 8 жолды келтір-
меуіміз: тағы да өлеңде екі варианттылық болуынан. Қосымша материалда сарт ұрыдан кешірім сұрап, ұры өз серігіне қосылады. Біз алған негізгі нұсқада алданушы ұрыны үйге ертіп барады, әйелі одан өткен аңқау бол шығып, қой сойып, құрмалдық береді. Біз аңқау бейнесі негұрлым кең ашылған осы негізгіні алдық. Салыстыру үшін қосымшадағы соңғы 8 жолды қоса келтіреміз:

Бұл сөзге байғұс аңқау сарт нанады.
Ұрыны аяп іші таңданады.
- Көрсеттім саған азап талай-талай,
- Бейшара, кеш күнам (ды)! – деп, жалынады.

- Күнанды кештім, - депті сонда ұры.
Мәлім ғой бір өзіне ішкі сырьы.

Есек алған жолдасына қосылады.

Тұр еken біr тасада даýр біrі.

Енді 1990 жылғы Тандамалыдағы нұсқа мен біздің осы жолы ұсынып отырғанның айырмашылықтарын келтірейік:

1. Таңдамалыда баспа қызметкери, редактор қателігінен тап осы жол мүлде түсіп қалған.

2. Бұрынғыда: «Әйтеуір бұ да білген б...ы жейді» - делінсе, бұжолы Жолмұрат бойынша өзгертулді: «Катын да өз білгенін езді дейді.»

3. 1990 жылғыда тағы да редактор байқамауынан: «Тастамай нашағасын қолына алды» - жолындағы «нашағасын» орнына мағына жағы мүлде жұғыспайтын «нағашысы» сезі қате еніп кеткен еken, ол түзетілді.

4. Тұрлі себеппен Таңдамалыда тұтас түсіп қалған осы жол енді кірді.

5. 1990 жылғыда 237-жолдың бастапкы сезі: «Сабырлап» болса, бұжолы Мәшін-Жұсіп жазбасы бойынша өзгертулді.

Шайтанның саудасы

Бұл өлеңнің жиналу тарихы туралы белгілі жазушы З.Ақышев құнды дерек қалдырды: «Ол кезде мен Семей пед.институтының студенті едім. 1937 жылдың жазында елге келгем ... Баянауыл ауданының «Қызыл қоғам» колхозынан «Жана жолына» қарай келе жатқамыз ... Бір шакырымдай жерде жалғыз қараша үй тұр.» Эрі қарай автор Мәшін-Жұсіптің қарындасы Мәдінадан туған жиені Қасенғалиден осы өлеңді тындал, соны жазып алу үшін бөгелгенін жазады да, кейін оны Алматыдағы Диқан Әбілевке жібергенін, одан мектеп окулығын құрастырушылар Қ. Бекхожин мен Е.Смайлов қолына түсіп, ақыры 1940-1946 аралығында 3-4 басылым көргенін жаза-

ды. (Ақышев З. Деректер // «Қазақстан мұғалімі» газеті. №38, 16 сентябрь, 1983 ж., 4-бет).

Бұдан кейін елуінші жылдардағы ақын-жазушыларды қайта қаралау науқаны басталып, ақын шығармаларының мектеп оқулығынан шығып қалғаны мәлім. 1956 жылдан бастап Кеңес үкіметінің бұрынғы басшысы И.В. Сталин кателігі т.с.с. сез бола бастап, 1938 жылдары атылған: С.Сейфуллин, Б. Майлин, І. Жансүгіров т.с.с. актальының әсерінен де ақын шығармашылығы толық актала қоймаса да, жекелеген әдебиет зерттеуші мамандарының күш салуымен 1959 жылы жоғары оку орны хрестоматиясына ақынның 1907 жылғы кітаптарынан үзінділер және «Шайтанның саудасы» енді (ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті. Хрестоматия. (Кұрастырушылар: Т.Әбдірахманов, Қ. Жармагамбетов) //Алматы, Қаз. мем. оку-педагог. баспасы, 1959, 281-290 беттер).

Сол 1956 жылдардан бастап баспасөз бетінде: Д. Әбілев, М. Қаратасев, Ә. Қоңыратбаев, М. Бөжеев, С. Дәүітов т.с.с. мақалалары жариялануы ақын шығармаларын шығаруды жақынданда түскен игі істер екенін атап ете отырып, солардың ішінде ең көзге түскені белгілі жазушы М.Магаун құрастыруымен Ленинградта орыс тілінде 1978 ж. «Поэты Казахстана» - деген атпен шығып, бүкіл Кеңес Одағына таралған көп тиражды антология ішінде осы өлеңнің орысша нұсқасы енүі дер едік.

1990 жылы шықкан ақын тандамалысының бірінші томына да бұл туынды енді (187-194 б.). Әйтсе де бұл туындының ең толық, ең дұрыс нұсқасы тек осы жолы ұсынылып отыр. Себебі бұдан бұрын ақынның осы өлеңі түрлі көшірмелер арқылы (1937ж. З. Ақышев жазбасы, одан кейін Фазыл, Жолмұрат көшірмелері т.с.с.) беріліп келсе, бұжолы ақынның өз жазбасы ел арасында, Баянауыл ауданы тұрғындары: Иманғали Маненов, одан кейін

Садық Сапабекұлы мұрағатында сақталып, тек 2004 жылдың 27 сәуірінде Садықұлы Кенжебектің осы кітапты әзірлеуші К. Мәшһүр-Жұсіпке табыс еткенін ескерсек, ақын мұрасын танытуудың киындығы алдымен кезінде жақырын ұсталып, кейін оны әйтеуір колдан шығармаушылар аз еместігінен туатынын да ескерген жөн. Бұл 2003—2013 жылдар аралығында Мәшһүр-Жұсіптің көп томдығын шығарумен де әрі Мәшһүр-Жұсіпті, әрі басқа да ертедегі қазак ақындарын тану-таныту бітпейтінін, ақындар мұрасын жинауға мемлекет қамқорлығы, сыйакы беруге т.с.с. ақша бөлуі керектігін тағы да дәлелдейді. Сондай-ақ көрші ел мұражайларындағы: Ресей, Өзбекстандағы және Еуропа, Азияның басқа да елдеріндегі кітапханаларда, мұрағаттарда көміліп, ескерілмей, анықталмай жатқан төл мәдениет үлгілерін іздеу, сатып алу, тіпті көшірмесін алу жұмыстарына да мемлекет қамқорлығы, сөз жүзінде емес, іс жүзінде кірісуді ұйымдастыру керектігін осы орайда тағы еске салғымыз келеді.

Осы орайда жалпы көлемі - 63 шумақ яғни 252 тармақ өлеңдерінің 4 шумағы: «Армансыз кім кетпейді бұжалғаннан» - деген тармақты маңдайша еткен 48-шумақ пен оған ілескен: 49,50-шумактар және «Дүние үшін жанның бәрі қайғы жеген» - деп басталтын 54-шумақ, айналасы 16 тармақ осы жолы ғана енгізілгенін еске саламыз.

Өлеңдегі сөз өзгерістеріне және біраз араб, парсы сөздеріне түсінікттер:

1. 1940 жылғы 9 класқа арналған мектеп хрестоматиясында (84 б.) және 1990 жылғы тандамалыда (М.Ж. Көпееев. Танд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990 ж., 188 б.) соңғы сөз: «жатқан» - түрінде алынса, бұжолы Мәшһүр-Жұсіптің өз жазбасына сүйеніп, оны «жатса» сөзімен алмастырдық.

2. 1940 жылғыда (85-бет) және содан алған 1959 жылғы «ХХ ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті» хрестоматиясында: «- Барасың – лағынға айтты – қайда? - дейді» - делінсе, 1990 жылғы тандамалыда: «Барасың, Лағын айтшы, қайда? – дейді» – деп, әuletтік мұрагаттағы Жолмұрат, Фазыл көшірмелері бойынша түзету енгізілсе, кейін табылған ақын жазбасы да осы өзгерту дұрыстығын анықтап отыр.

3. 1940 жылғы хрестоматияда (85-бет) және 1990 жылғы ақын тандамалысында (188-бет): «Жалпак жұрт бара жатқан ду базарға» - делінсе, енді: «Жалпак жұрт барып тұрган ол базарға» - деп өзгертілді.

4. 1940 пен 1959 жылғыда: «Жұрт басқа тери-терсек, жұн сатады» - делініп, «басқа» сөзі түсініксіздікке ұрындыrsa, тандамалыда әuletтік мұрагаттағы: Жолмұрат, Фазыл, З.Ақышев көшірмелеріне иек артып, оны «барса» деп алмастырган еken, ақын жазбасы да осы түзетуді дәлелдейді.

5. 1940, 1959, 1990 жылғылардың бәрінде де: «Жұрттың тыныштық бүтінін ойламаймын» - делінсе, бұжолы «тыныштық» сөзі «тыйышын» - деп өзгертілді.

6. 1940 пен 1959 жылғыда: «Саламын көп бас қосқан жерге бүлік» -түрінде отау тіксе, 1990 жылғыда әuletтік мұрагаттағы Жолмұрат, Фазыл, З.Ақышев көшірмелеріне сүйеніп: «көп бас қосқан» - орнына «бас қосылған» кіргізілген еken. Ақын жазбасы да 1990 жылғының дұрыс еkenін көрсетті.

7. Мұндағы: «Мікір – хайла» сөзінің аудармасын 1940 жылғы кітап құрастырушылар: Е. Исмайылов, К. Бекхожин: «Қастық айла» - деп берген еken, біз де соған қосыламыз.

8. 1940, 1959, 1990 жылғылардың бәрінде де: «Көптің басы қосылған жиын-жайда» - делінсе, енді соңғы екі сез: «жиын-тойда» - деп алмастырылды.

9. 1940, 1959, 1990 жылғылардың бәрінде де: «Жібек, кендір арқанмен буып тартқан» - делінсе, бұжолы «буып» орнына «бұрап» еніп, ұғымның нақтылана, дами түсүіне жол ашылды.

10. 1990 жылғы кітапта әuletтік мұрағаттағы: Жолмұрат, Фазыл көшірмелеріндегі және 1940, 1959 жылдар кітаптарындағы қалыпты ескермей, тек З.Ақышев көшірмесіне иек арту жүзеге асса, бұжолы ақын жазбасына (Мәшіүр-Жұсіп, 11-папка, 20-бет) сүйеніп, 1940, 1959 ж. кітаптардағы үлгі қалпына келтірілді: «Көрумен, көніл көзбен аңғарады».

11. 1940, 1959 жылғы кітаптарда: «Такашпарлық жүгімді қалдырмастан» - күйінде кереге жайса, 1990 жылғыда әuletтік мұрағаттағы Жолмұратқа сүйеніп, «қалдырмастан» орнына «қалтасы мол» енгізілген екен. Ақынның төл жазбасы да кейінгі өзгеріс дұрыстығын бекіте түсті.

12. 1940, 1959, 1990 жылғыда: «Томпайтып қалтасына жүрген сыймай» түрінде орын алса, осы тұста тағы да Мәшіүр-Жұсіп жазбасы бойынша: «Томпитып, қалтасына ақша сыймай» - деп өзгерілді.

13. 1959 жылғыда: «Бұлдірер өз үйіне өзі сыймай» - түрінде келсе, З. Ақышев, Жолмұрат, Фазылда «бұлдірер» сезі орнына «дүрдиер» сөзі тұрғаны ескеріліп, 1990 жылғыда ол кейінгімен ауыстырылып еді. Бұжолы соған қоса 1940 жылғыда: «дүрдиер» тұрғанын, Мәшіүр-Жұсіпте: «Дүрдиіп» екені ескеріліп, соңғысы басшылыққа алынды.

14. 1940, 1959 жылғыда: «Бұл жерде алушы жоқ оны – дейді» - деп өрнектелсе, 1990 жылғыда Жолмұрат, Фазыл бойынша: «Бұлардан он есе артық күні – деді» - деп түзетілген. Мәшіүр-Жұсіп жазбасы да осы өзгерісті діттейді.

15. «Таміг» сезін 1940 жылғы кітапта: «Дәме етіп, тілемсектік» - деп (88 б.) аударған екен, оған алып-қосарымыз жоқ.

16. «Мусуәк» сөзіне 1940 жылғыда (88 б.) «Тіс жуатын ағаш» - деп анықтама берілген.

17. «Алғұам, кәл haуамға» - дегенді 1940 жылғыда заман ыңғайына бейімдеп, тек бір ұғымға, «кепшілікке» - деумен шектелу орын алғанын еске саламыз.

18. 1940, 1959, 1990 жылғы кітаптардың бәрінде: «Еркіме қоймаған соң, қызығып қол» - делінсе, енді «қызығып» орнына Мәшһүр-Жұсіп жазбасы бойынша «сырғанап» сөзін ұсынамыз.

19. 1940, 1959, 1990 жылғылардың бәрінде: «Еділ, Жайық, Ертіс пен Шу мен Сырға» - түрінде орнықса, осы жолы «Шу мен» орнына «дария» енгізілді.

20. 1940, 1959 жылғыда: «Дүниеде көрдім бәрін не бар қатты» - түрінде бой көтерсе, 1990 жылғыда: «не бар қатты» орнына «жұмсақ-қатты» енген екен. Бұжолы соңғылары: «қатты-тәтті» түрінде ірге тегті.

21. 1940, 1959, 1990 жылғылардың бәрінде: «Ат беріп, ақша беріп шашқаным жок», - калыбында өрістесе, бұл тұста ақын жазбасын ғана басшылыққа алғып, «шашқаным» дегенді «алғаным» сөзімен алмастыруды жөн көрдік.

22. «Ләйлі» сөзіне 1940 жылғы кітапта мынадай анықтама берілген: «Ләйлі – «Ләйлі-Мәжнүн» поэмасының образы. Сұлу қызы Ләйлі үшін жігіт жынданып, диуана болады. Мәшһүр-Жұсіп: «Мен Ләйлі үшін жүрген емеспін» - дейді.

23. «Иләни» сөзіне 1940 жылғыда мынадай түсінік жазылған: «Иләни – «бола берсін, болсын» - деген магынада».

Момынның әйеліне шыгарғаны

Бұл өлең әuletтік мұрағатта сакталған Мәшһүр-Жұсіптің өз жазбасы (1-папка, 89-92 б.) бойынша әзірленді де, сол қордағы: Фазыл (2-папка, 151-154 б.) және Жолмұрат (1-папка, 90-95 б.) көшірмелерімен

салыстыру жүргізілді. Осы орайда Фазыл мен Жолмұрат көшірмелерінде: «Жанға қимас жан еді, ажал алды» - деген тармақты мандайша еткен 44-шумақ жоқ екенін ескертеміз. Осы туындының ақын тандамалысында жарияланғанын (М.Ж. Көпевеев. Таңд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 127-133 б.) еске сала отырып, ескі қолжазба оку тәжірибесі кемдігінен еніп кеткен аздаған ақауларға назар аудартуымыз тағы да бұрынғы еңбектен әйтеуір мін іздеу емес, көне жазбадан бүгінге көшіру кезінде де алда да кате кету мүмкігінен өзімізді де, өзгені де сақтандырып отыру ииетінен деп түсінген жөн.

1. Тандамалыда 60-тармақ: «Сіздей аза, ер ескеріп келгеніне» - деп беріліп, «аза» сезі біргүрлі ұғынықсыздық тудырып тұрса, бұжол түпнұсқаға жіті үнілгенде «аза» сезі орнына «әз» сезі тұрғанын анықтап, белгілі бір ұғымды нақты, дәл беруге үмтүлдік.

2. Тандамалыда 97-98 –жолдар: «Мыж-мыж боп аз ғана өмір кетті барды, // Келмейді, қанша айтқанмен қайғы зары» - түрінде берілсе, бұжолы ен соңғы «зары» сезі «зарды» боп өзгертіліп, әрі ұйқас үндестігі бұзылмауына, әрі ұғым нақтылануына қол жеткізілді.

3. Тандамалыда: «Жұбатсайшы, молдеке, ем-дау айтып» - делінген 152-жолдағы «ем-дау» сезі тағы да түсініксіздеу болса, бұжолы түпнұсқаға ежіктеп үніліп, оны «ем-дем» сезімен алмастырық.

4. Тандамалыдағы 154-тармак: «Кеуденізде тұрғандай бәрі сайрап» - делінсе, бұжолы «сайрап» орнына түпнұсқа бойынша «сарлап» (сарапал) сезі енгізілді.

5. Тандамалыдағы 176-жол: «Тана, моншак саудырып текке қалды» – деп берілсе, бұжолы баспа-хана қатесі түзетіліп, «саудырып» емес, «саудырап» делінді.

6. Тандамалыда 182-тармак: «Күдай қосқан шын еді маҳабатты» - деп енгізіліп, «шын еді» сөздері әулеттік мұрағаттағы Фазыл көшірмесі бойынша берілсе, бұжолы ақынның өз жазбасы бойынша оның орнына: «Кид Күдай» алынып, Фазыл нұсқасы жақшаша ішінде қоса кірді.

7. Тандамалыда: «Даяр ғой ат-арбаңыз із бұрумен» - деп берілсе, біз бұжолы мұқият екшеп, «із бұрумен» емес, «сборный - мен» - деген орыс сөзі енгізілгенін анықтадық. Демек жай ат-арба емес, «сборный» ат-арба, яғни бар бөлшегі жиналдып бекітілген, әбден даяр болған ат-арба дегенде, сол ұғымның нақтылана түсуіне жол ашылды.

8. Тандамалыда 211-тармак: «Білгенге – жыр, қор бір дер білмегенге» - делініп түсініксіздікке ұрындырса, бұжолы: «Білгенге – жыр, құр бір дыр – білмегенге» - деп ұғымды бұлдырылыштан тазарттық.

Жеке сөзге түсінік:

1. Һұмайун – парсы сөзі: 1. Патшалық, күштілік, қуаттылық – мағыналарын береді.

Өлеңнің жазылу мерзіміне келсек, 23-тармақтағы Момынның: «Алпыстан асқанында болшы жорға» дегенине қарап, 1919-1920 жылдар деп белгіледік. Себебі 1921 жылы ақынның органды ұлы Мұхаммедәмениң қастық құрбаны болғанын ескерсек, бұл мезгілсіз өлімге арналған өлеңде сол іспеттес қайғыға еш сілтеме болмауы да оның 1921 жылға дейін, яғни 1919-1920 жылдардың бірінде жазылғанын дәлелдей алады.

Сыздық Мешімбайұлына (бірінші өлең)

Қазақ өлеңдерін жанрлық түрғыдан саралағанда, “Хат өлеңдерін” боліп қарастыру қажеттігі туады. Онда хат жазу стилі, тіпті өзімсіне сөйлеу мәнері, өзіндік баға беру үлгісі – бәрі ерекшеленіп тұрады. Белгілі бір адамға арнап жазылғандықтан да, өлеңде лирикалық қаһарман мен бірге екінші лирикалық

бейне де эпостағыдай біршама көнірек көзге түседі. Соның бір көрінісі болып саналатын бұл туынды Жолмұрат және Мұхаммедфазыл жазбалары бойынша әзірленді.

Сыздық Мешімбайұлына(екінші өлең)

Бұл да Мұхаммедфазыл, Жолмұрат жазбалары бойынша берілді. Сондай-ақ осы өлеңдерге байланысты Фазыл көшірмесі басталымында мынадай ескерту орын алған: “Атбасардағы халық сотының переводчигі Сыздық Мешімбайұлына Мәшіүр-Жүсіп Көпейұлының жазған өлеңі. 1908 жылы Мәшіүрге Мешімбайұлы Сыздық болып, Смағұл Көктөбетұлының жазғаны. Сыздық емес, Смағұл екенін біліп қойып, қайтарған жауабы”. Жолмұрат көшірмесінде де осы іспетті ескертулер орын алған.

Жусінбек Аймауытұлына (бірінші хат) және Жусінбек Аймауытұлына (екінші хат)

Бірінші және екінші хат та Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясындағы Орталық ғылыми кітапханасы қолжазба қорындағы Мәшіүр-Жүсіптің өз жазбасы, 1177 папка, 376-384 беттері бойынша беріліп, әулеттік мұрағаттағы Жолмұрат пен Фазыл көшірмелерімен салыстыру жүргізілді. Алғашқы өлеңге арналған Жолмұраттың екі көшірмесі, кейінгінің Жолмұрат және Фазыл жазбалары сакталған.

Бұл өлеңдердің алғаш рет республикалық “Социалистік Қазақстан” газетіне (01.05.1990 ж.) жарияландып, Мәшіүр-Жүсіп өлеңдері алдында Жусінбектің екі бірдей хаты келтірілгені, материалдарды баспаға әзірлеген белгілі әдебиетші, Мәшіұртанушы ғалым С. Дәуітұлы екені мәлім. Сонымен бірге газетте орын алған біраз ақаулар Мәшіүр-Жүсіп жазбасы бойынша түзетілді.

Өлеңнің кандай жағдайда тұғаны туралы шығарма мәндайшасында Мәшһүр-Жұсіптің мына бір анықтамасы орын алған: “1927 жылда Шымкентте тұрган Жұсіпбек Аймауытовтан бір сәлем хат келгенде, Мәшһүрдің өзі жер таянған жетпісте отырғанда, соған қайырған жауабы. Ол жазыпты: “Мим ағама”-деп”. (Сонда, 376-бет).

Ал, хат сонындағы: “Босаға ұстап тұратын балаларға”- дегендегі “босаға ұстап” мәнісіне Мәшһүр-Жұсіптің мына бір түсінігі келтірілген: “Біреуі кіріп шығуға жарайтұғын, екеуі босаға ұстап тұратын белгілі үш бала бар ғой”. (Сонда, 380-бет).

Сонымен бірге 1991 жылы Павлодар облысындағы “Дауа” газетінде белгілі жазушы З.Ақышев Жұсіпбек хаттарын толық келтіріп, кейбір сөз, ұғымдарға өз түсініктемесін берген: Мәселен, Мәшһүр-Жұсіп өлеңінде сөз болған Әмен өліміне т.б. қатысты деректер келтірілген. [Ақышев З.Мәшһүр-Жұсіп һәм Жұсіпбек//Павлодар облыстық “Дауа” газеті, № 14, қазан, 1991, 4-5 б.].

Осы орайда Мәшһүр-Жұсіптің хат жазуына тұрткі болған Жұсіпбек Аймауытовтың екі хатын да сол 1177 папкада ақын хаттары мен бірге сакталған Жұсіпбек жазбасы бойынша толық келтіреміз (ескерту: газеттегі сәл қыскару, жекелеген сәйкесіздіктер мұнда да ескеріліп, толықтырылды.-Е.Ж.).

“20 май 1927 жыл. М. аға, хатынызды алдым: “ақыл”-деген ақылынызды қабыл тұттым. “Қайын ал”, - дегеніңіз өмірге зор өзгеріс салатын әңгіме болғандықтан, әзірше жауапсыз қалдыра тұруды лайық таптым. “Баба дәруішке сену”, “Ыңталы жүрек, шын көңіл”-ге тірелетін әркімнің иманы ғой. Қай әулиенің жарылқарын да білмеймін. “Жүрек, иман деген нәрсе қолқаға жүрмейтін шығар? Жарылқаушыны да, карғаушыны да өзі іздел, өзі нанып табатын шығар”, - деп ойлап, ол сырымды жа-

сырып отырмын. “Күлшылықты жасырып қылған қабыл”, - деген сөз құлағымда болушы еді.

Енді “ қалған өмірді қалай өткізу” туралы. Да-нышпан Толстой сексеннен асқанша, өле-әлгенше қаламымен сырласып өткен. Iрі хакімдер, философтар көп жасап, көп мұра қалдырган. Өмірде ойланумен, толғанумен, жақсылық, жамандықты барлаумен, әділдік, шындық, адамгершілік сынды ізгі мұраттарды көксумен өткізген. Адамдардың миы ерте суалмаса керек, ақыл-ой, талант, себесі(шіме) ерте тартылмаса керек. Егделенген сайын миы шыныға берсе керек. Соған қарағанда, сіздің де қаламнан қаларлық уақытыңыз бола қойған жоқ па деп шамалаймын. Олай болса, қалған өмірде қаламға сырласып өткен дұрыс.

Сіз- қазақтың казақ заманында дүниеге келіп қалған гауһарысыз. Сіздің құлашыңыз ұзын, қиялышыңыз терең, арманыңыз алystағы өткен өмірде. Жаңа заманның бұйынтақ сөзі, жыбырлақ мінезі сізді жарытпайды, тосаңсытады, күні өткен жат адам қылады. Жаңа заман өйтеп берсін. Сіз онда жалғыздығыңызды, жапандығыңызды, сәнді, салтанатты ескі күніңізді жырлап өтіңіз. Ақынның ақындығы улаған ойын, тулаған сырын окушыны толқытқандай қылып, тізген меруерттей кестелі, толғаулы сөзімен айта білуінде ғой!

93 жасар түрікпен ақынның мына бір сөзі:

Фалы құса көnlіне келмеген,
Сахар тұрып, ақ зікірін демеген,
Мұсәпірлік күртектерін жемеген,
Түндер қатып, шөлде атын (тын) сүрмеген,
Өз елінен басқа елдерде журмеген,
Мұсәпірлік көшесіне кірмеген,
Бұл ғазалдың мазасыны не білсін?!
Кім біледі: бұл дүниенің түбі не ?!

Бабаң шеккен кәріліктін мұны не?
 Қара нардың қайратынан қалғанды-
 “Көтерер” – деп, ауыр артпа жүгіні”.
 Майлыштың мына бір сөзі :

Бұлқынушы ең бұландаі,
 Жүген-құрық тимеген,
 Жұлқынушы ең құнандай!
 Салбырады құлактар
 Тамға кірген құландаі.

Жерінде әркім жекендей,
 Тастан бір келдік мекенді-ей!
 Әркімдер қуып ит қосар,
 Ауып бір келген бекенді-ей!

Басуши едім ерлерім,
 Тарпаң менен көбенди!
 “Емен менен семен” де
 Арыстан болды төбенде!-

деп, ашаршылық жылы жат елде тамақ асырап
 жүргенде, айтса керек!

Шәнгерей ақын өлер кезінде:

Кұлыш(құлыш) атып құдия,
 Тұлкідей қашқан зымия,
 Бізден де өтіп барады,
 Қайран да, шіркін, дүние(дүниа)!-
 деп зарланады.

Өлім аузында отырған ақындардың осынау асыл
 сөздеріне өлім жоқ қой!

Сіз шамаңыз келсе, осынау Түрікпен, Майлыш,
 Шәнгерейлерше жүрегініздің шерін шертініз. Неден
 күйінесіз, неден өкінесіз, неден жиренесіз- дегендей,
 соларды әнгіме қылышыз. Ол бір.

Екінші, сіздің бұрынғы шығарған өлеңдеріңіз
 бар. “Тырна мен, карға мен айтысқан”,- болсын,
 “Бұлбұл мен қаршыға”- болсын, “Сарт әнгімесі” бол-

сын-соларды жинастырыңыз. Оларға қосып менің айтатыным: Түркістан елдерін кезгенде, Шыршыққа келгенде, жұрген-тұрган жерлеріндегі, елдеріндегі жазған өлеңіндегі жас кезімде жатқа білуші едім. Енді ұмытып кетіппін. Со да жақсы нәрсе еді. Эр елдің жақсыларын тараулатып, ата-тегінен жазған өлеңің бар еді, олар да керек.

Жақсы әйелге, жаман әйелге шығарған өлеңдер де болушы еді. Сондай қолжазбаларыңыздың бәрін жіберсөніз, шамам келсе, баспаға түсіруге ізденіп керер едім.

Одан соңғы сіздегі қымбат нәрсе: ақындардың айтысы, сөздері, билердің, шешендердің үлгілі сөздері. Бұларды да не кітап қылып, не журналдарға басуға тырысар едік. Сізден Алдабергенұлы Зияш бірталай сөздер алғанға ұ[қ]сайды. “Ол іс қыла алмай ма?!”- деп ойлаймын. Ініңіз, жаман да болса, жақсы-жаман сөзді айыра біледі; баспахраналармен, басқармалармен таныстыры, қатынасы да бар; жақсы сөзді көзін тауып, өткізуге тырысар едік.

Мен бес-алты айдан бері Сұлтанмахмұт сөздерін жинап, жакында бітіріп, көшіріп, реттеп (іреттеп) баспаға, Ордаға апарып тапсырып қайттым. Махмұт сөздері Құранның үлкендігіндегі (үлкендәгіндегі) кітап болды. Ендігі жылдар басылып шықпак, аман болсақ, біреуін жіберермін. “Қайын алмады”-деп, өкпелегеніңіз болмаса, Әмендей бола алмасам да, сізге хабарласып, еңбегіндегі, атыңызды ел көзіне

түсіргендей ниетім бар. Күліктен сіздей адам туда бермейді, санамыз болса, сіздің қадіріңізді, бағанызды білсек керек.

Маған сөз жіберер[д]ей болсаныз, газетке ондарап, сыртын конверт қылып, адресімді (әдірісімді) жазасыз. Сыртына: “Наложенный платеж”, - деген сөз жазылса, болмаса, “төлеп алады” (доплатное)-деген сөз жазылса, ақша төлемейсіз, мен төлеп ала-мын. Мен өзімнің сырымды, ойымды көрсеткендей, “Шернияз”, - деген театр кітабымды сізге арнап, почтаға салдым. Былтыр бәйгеге қосқан кітабым бар еді, бірден соңғы бәйгені алдық. Оқып көріп, пікіріңізді жазарсыз.

Міне, сізге әзірше жазатын әнгімел-осы. Амандығынызға тілеулең мағұлым ініңіз-Ж.

Әбдіразак ағайға көп сәлем, суретіңіз (сүгретіңіз) сақтаулы, балалар сау.

15 ноябрь 1927 жыл. Құрметті Мәшіүр аға, сізге үлкен ұтты болдым. “Не деп ғапу өтінем!” - десем де, ол өтінішім түкке тұрмайды. Өйткені екі хатынызға бірдей жауап қайыра алмағаным кешірілмейтін күнә болды. Ренжіген(іренжіген) шығарсыз, тек қарғамасаныз болады. Боктауға, ұрсуға, ұруга мойнымды сұнып отырмын.

Екі жарым ай болды- үйден-түзге, отыра шықпағаныма. “Не істедің?”- десеніз, “қылуеүтте (хылуатта) жатып, бір роман жазып бітірдім. Өзініз көрген “Қартқожа”-дан үлкендігі екі есе үлкен болады. Бар ойым, ынтым, рухым сол романға кетіп, тап жынды кісідей болыппын, досты, жолдасты, құрметті, қымбат (хұмбат) ағаны ұмытып кете жаздаппын. Мен күнді қалай өткізеді десеніз, міне, былай: танертең сағат 8-де тұрамын да, шай ішіп, қызметке, бала оқытуға кетемін. Күніне 6 сағат бала оқытамын, сағат 3-те үйге келемін, тамақ ішемін. Одан кейін ұйықтаймын, сағат 6-7-лерде ояна-

мын. Шай ішемін, сүйтем де жазуга отырамын. Сол отырғаннан тұнгі сағат екіге-үшке дейін отырып қалам. Әбден талғанда барып, ұйықтаймын. Міне, екі жарым айдай көрген өмірім-осы.

Бірақ бұл күнде романым бітті. Баспаға жібергелі отырмын. Басылып шықса, көрерсіз. Сіздің соңғы хатыңызды алғаныма екі-үш күн болды. Содан бері қобди аспап қамдап алып, насыбай жіберуге бүгін гана (гене) қол тиіп отыр. Бөтегелер ауыр тартатын болған соң, ауа, су өтпейтін қағаздан қалта қылыш, салдым. “Насыбай бұзылмайды”- деп, әркімдер айтады. Қалай жеткенін, барсымен білдірерсіз. Насыбайды Камаладдин Байжанов арқылы (арқалы) жіберіп отырмын.

Соңғы хатыңызда: “Жіберетін сөздер даярлап қойдым”- деген екенсіз. Оларыңызды жібере беріңіз, басылу жағына сөйлесіп көрермін. Түгел басылып, кітап болып шықса, тіпті жақсы, әйтпесе журналдарға бөлшектеп басып отырсақ та, жарар. Әрине, өз атыңызбен басылуы керек.

Сұлтанмахмұт сөздерін былтыр түгел жинал, улken кітап қылыш, баспаға бергенмін. Одан: “Басылады” – деген хабар алып отырмын рас (ырас) болса. Ол мойнымдағы бір міндет тәрізді нәрсе еді. Ендігі міндет сіздің атыңызды тарихта қалдыруға қолдан келген жәрдем ету. Оны орындаі алам ба, жоқ па, білмеймін. Өйткені ескі сөздің, бұрынғы ақынның қадірін білетіндер азайып барады. “Казаншының еркі бар- кайдан құлақ шығарса”- ғой.

Сіз айтқан соң, “ақыл”-ға (“агылға”) жабыстым. Жакын арада бір сез шығар қысқаша, жіберермін. Бізге ақылдың сілемі тиіп, сізден де сілем жоғын қайдан білеміз? Онша алыс емес қой. Енде-ше Махмұттан ғөрі де сізді өзімсінетін жөн бар ғой. Сөзді ұзартпайын, еңбегіміз өнімді, берекелі болып, пайдасы көпке тигей!

Қаламғажармасқаныңды естіп, қатты куандым,
Толстой 80 -ге келгенше жазған гой, әркімнің өз Тол-
стойы өзіне-дағы! Тек өмірлі болғай едініз! Анық
адресінізді көрсетініз, бұдан былай бір-ақ адреспен
жазатын болайын. Менің адресім: Шымкент, Пе-
дтехникум,- маған. Балалар түгел сау, оқып жүр.
Саулығыңызға тілеулес інініз-Жұсінбек.

Anama хат

Бұл түйндының 3 көшірмесі бар: бірі Ал-
матыда КР FA Орталық Фылыми ктапханасы
колжазба қорындағы Мәшіүр-Жұсіп шығармалары
жинақталған 1173 папкадағы, 9-топтама (жіктелім)
ішіндегі (31 б.) Жолмұрат көшірмесі де, екіншісі
әулеттік мұрағатта сакталған Жолмұрат (1-папка,
23-24 б.) жазбасы және үшіншісі – сол әулеттіктері
– Мұхаммедфазыл көшірмесі (1-папка, 3 б.). 1173-
папкадағы көшірме мәндайшасында Жолмұраттың
мына ескертуі орын алған: «Мәшіүр-Жұсіптің
Бұхара, Таңкентке алғаш кетіп бара жатқанда,
анасына жазған сәлем хаты». Ақынның бұдан
кейін берілмек: «Мәшіүрдің қырық алты жасында
сейлегені» өлеңінде: «Самарқан, Бұхар, Таңкент
– бәрін кезген, // Жасында бір кем отыз тәңірім ай-
дап» - деп жазғаның ескерсек, бұл 1888 жылға дәп
келеді. Осыған иек артсак, ақынның бұл сәлем хаты
1888 жылы жазылған деуге негіз толық. Осы орай-
да ақын таңдамалысында (М.Ж.Көпееев. Таңд., 1-
том// Алматы, Фылым, 1990, 137-139 б.) осы өлеңнің
жалғасы, соны ретінде: «Күйилар бір күн топырақ
есіл көзге» – деп басталатын б шумактық мәтін орын-
сыз қосылғанын еске саламыз. Сондай-ақ бұл үзінді
кейін әзірленген ақын шығармаларының алғашқы
томында (Мәшіүр-Жұсіп. Шығ., 1-том //Павлодар,
ЭКО, 2003, 251 б.) тап осылай басталып, осылай
басталатын топтама ретінде де (бұжолғы көлемі – 8

шумак) «Қамардин хазірет» өлеңінің 2-9 шумактары болып берілгенде, жоғарыда аталған қолжазба корындағы Мәшһүр-Жұсіптің 1171 папкасының 327-342 беттеріндегі белгісіз біреу көшірмесі бойынша әзірленгенін ескерген жөн. Сонымен бірге Мәшһүр-Жұсіп шығармаларының толық жиналып бітпегенін еске алсақ, бұған дейін неғұрлым дұрыс саналған бұл нұсқаға да қайта қарауға мүмкіндік туды. Жоғарыда атап өткеніміздей, жақында ғана қолымызға ти-ген Мәшһүр-Жұсіп жазбасы 11-папка ішінде бұл мәтін: «Мәшһүрдің он екі мүшесіне амандақсаны» - деп аталағып, жеке отау тіккенін ескертеміз. Мұның бәрі нағыз тұптөркін ақын қолжазбасы табылған жағдайда бұрынғы дұрыс, делінген көшірмелерге алдағы уақытта өзгеріс еніп отыруы мүмкіндігін анғартса керек. Осы орайда жалғыз Мәшһүр-Жұсіп емес, өткен замандардағы ақындар шығармаларының жаңа бір нұсқасы, әсіресе тұптөркін табылып жатса: «Бұрынғылар не қараған?» - деп мұрын шүйіруге келмейтініне де жарық түсіреді.

Сонымен бірге Таңдамалыға мәтін әзірлегендер: Қ.Мәшһүр-Жұсіп пен С.Дәуітов болса, тап осы өлеңді кітапқа енгізген – С. Дәуітов екені белгілі. Мәшһүр-Жұсіп мұрасын әзірлеуде көп тұста көшбастаушы болған, әдебиет жанашыры, білікті маман Сәрсенбі Дәуітов бұл өлеңді ұсынғандада, сол кезде гі әміршілдік жүйе талабына бейімделіп, түрлі өзгерістер енгізуге мәжбүр болғанын да т.с.с. есте ұстаган жөн.

Осы айтылғандарды ескере отырып, 1990 жылғы таңдамалы мен біз ұсынып отырған нұсқа арасында аз-кем айырмашылықтар болса, ол бұрынғының еңбегін төмендетуге қызмет етпейді деп сенеміз.

1. 1990 жылғыда бесінші тармақ: «Талпынған жақсылықта Мәшһүр туа» - деп өрнектелсе, 1173 папкада мүлде басқаша: «Талпынған дінге Мәшһүр іштен туа».

2. Таңдамалыда жетінші жол: «Сарыарқадан ғарип бол, жиһан кезген» - делініп, алғашқы «Сарыарқадан» сөзінің бунақ ішіне сыймауы; үш буын орнына төрт болуы орын алса, бұжолы 1173 бойынша ол: «Шар кардан» - деген сөздермен алмастырылды.

3. Бұрынғыда 11-тармақ: «Әрқашан ақ тілеуден тастамасын» - түрінде келсе, бұжолы тағы да Жолмұратқа сүйеніп, «ақ тілеуден» орнына «дуасынан» қойылды.

4. Бастапқыдағы 13-жол: «Тұзелген ақ сапарға менің бетім» - қалпында шанырақ көтерсе, тағы да Жолмұрат бойынша «ақ сапарға» - орнына «дін жолына» ірге тепті.

5. Таңдамалыда 20-тармак: «Тағдырым көрер ме деп көз жасымды» - деп, әміршілдік жүйе талағына икемделген түрде қанат жайса, бұжолы да ен әдемі деген өтіріктен де шындық артық екені 1173-тегі қалып ескеріліп, бастапқы «Тағдырым» орнын «бір Алла» иеленді.

6. 1990 жылғыда 23-жол: «Арманды балаларға көз қырың сал» - деп өзгеріліп берілсе, бұжолы «көз қырың сал» орнын: «дұға деніз» - деген ақын сөздері орналастырылды.

Сонымен бірге өлеңнің: «Жазушы осы сөзді Мәшіүр-Жүсіп» - деп басталатын соңғы шумағы енбеген де, 1173-те қате орын алған: «Құйылар бір күн топырақ есіл көзге» - деп басталатын шумақ қосылған. Осы орайда Таңдамалыда осы туынды жалғасы ретінде берілген: «Нұр жауар Хактан рахман иманды ерге» - деп басталатын топтаманы (8 шумак) осы мәтіннің жалғасы деп табуға да болатын тәрізді. Себебі әuletтік мұрагаттағы Жолмұраттың екінші көшірмесі (1-папка, 23-24 б.) де соны дәлелдейді. Әйтсе де осы өлеңнің Фазыл көшірмесінің қазір біз ұсынып отырған қалыппен аяқталып, онан кейінгі:

«Күйылар бір күн топырақ есіл көзге» - деп басталатын топтама шекесіне: «Мәшһүрдің сегіз мүшесі туралы жазғаны» - деген тақырыпша орын алуы көшірушілер арасында да екі ұдай пікір болғанын андатады. Осы топтаманың жеке өлең екендігі ақынның кейін табылған 11-папкасы ішінде бар екені жоғарыда осы өлеңге берілген түсініктे ескертілді.

Сүлеймен мен Байғыз. Өлең Мұхаммед-фазылдың араб әрпімен жазылған нұсқасынан алынды. Сонымен бірге Мәшһүр-Жұсіп мұрасын жинаушы Иманғали Маненовтың (1903-1993) араб әрпіндегі жазбасынан алынған Баян селосы тұрғыны Төлепберген Алдабергеновтың (1932 жылы туған) қазіргі әріп үлгісіндегі көшірмесімен салыстыру жүргізілді. Шығарма ең алғаш республикалық “Азия” газетінде 1992 жылы (№ 3, шілде, 5 б.) басылды. Материалды ұсынуши- Н.К. Жұсіпов. Бұл өлеңді “айтыс өлеңі” дегенде, әрі “аңыз өлең”, әрі “шартты айтыс өлеңі” деуге болады. Аңыз дейтініміз: оның бастауы тым көне заманда жатыр және Сүлеймен пайғамбар ретінде құспен сейлесе алса, ол да бастапқы атальнымға жақындана түседі.

Ал, шығарманы ерекше құдірет иесі пайғамбар мен Байғыз емес, әдеттегі адам мен құс лебіздесуі түрінде берілген деп есептесек, ол “шартты айтыс өлеңі” үлгісіне дөп келеді. Лирикадагы айтыс өлеңінің жанрлық сипаты, табиғаты тұрғысынан алғанда, өзіндік ерекшелігі бар екені даусыз. Мәселен, онда бір емес, екі лирикалық бейненің катар алынуының өзі оны лирикадан ғері эпос пен драмаға жақындалады. Ал, екеуінің сөз саптауы түрліше болуы, олардың жай-күйін, айтыска қалай кіріскеңін баяндаушы болмауы-бәрі оны драмаға апарады. Өлеңде сонымен бірге оқиға: тартыс, сюжет болуын бағымдасақ та, бұл шығарма эпос, драма әсерін мол қабылдаған лирикалық туынды деп табуға негіз толық. Мұндағы

шешуші фактор онда орын алған ырғак, үйқас, шарттылық та емес. Себебі ол, негізінен алғанда, әпосқа жатқызылып жүрген поэмаға да тән нәрсе. Расында қанша ырғак, шарттылыққа негізделсе де, поэма лирикаға жатпайды. Ырғак, шарттылық лирика үшін бір қажет өлшем болғанымен, ол бірден-бір, негізгі себепке айнала алмайды. Негізгісі – жалғыз ғана лирикалық бейненің тек бір қыры, бір сәтімен ашылып, лирикалық қаһарман атануы болса, ол лирикаға тән де: адам өмірін біршама қамтуы мен жалпы өмір шындығын неғұрлым кең көрсетуі- эпостың басты шарттары. Ал, Сүлеймен және оның әйелі, сондай-ақ шартты түрде бөліп көрсетілген Байғыз қанша оқиға, тартыс үстінде алынып, бірер қырымен ашыласа да, бәрін біріктіріп, бағыттап тұрған бір тұғыр бар. Ол- бәріне де бір ғана лирикалық қаһарман көзімен қарау үрдісі. Бар оқиға, тартыс, тіпті қылы мінез- бәрі де бір ғана лирикалық қаһарман сезімі тұрғысынан өриектелгендейдікten де, бұл- эпос емес, лирикалық туындының тап өзі демекпіз. Сейтіп, Мәшіур-Жұсіптің бұл шығармасы қазақ лирикасын тақырыптық -идеялық жағынан ғана емес, көркемдік жанрлық толысу тұрғысынан да, өзінше дамытқан сәтті үлгі деуге негіз толық.

Мәшіур-Жұсіп пен Гали Күзембайұлы айтысы. Бұл айтыс акын тандамалысының бірінші томында (Алматы, Ғылым, 1990, 144-145 б.) жалпы көлемі 5,5 есе қыскартылып, 136 тармақ орнына 24 жол үзінді күйінде ғана берілген екен, толық нұсқасын ұсынып отырмыз. Мәшіур-Жұсіп өлеңіне түрткі болған Гали Күзембайұлы сауалы Мұхаммедфазыл көшірмесі бойынша әзірленді де, кімдікі екені белгісіз тағы бір көне жазбамен салыстыру жүргізілді. Ал, “Мәшіур-Жұсіп жауабы” – колда бар Мұхаммедфазыл мен Жолмұрат нұсқалары негізінде берілді.

Мәшіүр-Жұсіптің Шабдар атпен айтысы. Өлеңнің қандай жағдайда жазылғанын анықтарлық деректер Жолмұрат Жұсіпұлы жазбасында толық келтірілген:

“Имамбек қажы Айдабол деген ел ішінде Малғозы деген табынан болады. Ер Олжабай батырдың немересі, шөбересі. Арыстанбай баласы Имамбектен үш бала туады: Байбек, Жамбек, Исламбек. Исламбек кішісі болғандықтан, қажының қолында болады, еншілес бірге болады. Қажы өзі үш ұлды, екі қызды болады. Өзінің ішіп-жеуіне—расходына жараплықтай мал шарпы осы болады. Бір тапта, бір арада қонаққа күтетін, қонаққа жайлы тәуір үйі болады. Бәйбішесі[нің] Айбібі деген, аккөніл, қонаққа ренжімей тамақ беретін, күтетін адам еді. Қажы мен бәйбіше екеудің тірі күнінде - құдайы қонақ болсын, әдейі қонақ болсын, ауылдының өзгесінен бұрынырақ сонда түсетін еді. Үңқылас ниеті осындағы дұрыс адам болғаннан соң, Мәшіүр-Жұсіп те жаз күндерінде жайлауда, кыс күндерінде қыстауда ыңғайлы уақыты болса, барып қонып, түсіп жүретін бір ықыласы тұзу үйі болатын. Қажының өзі бұрын ертерек қайтыс болған. Исламбек орнында қалған баласы о да қайтыс болғаннан кейін, өзінің ықыласы тәуір көретін үйі болған соң, қазақ әдетінде өліге бата, тіріге көңіл айту жол-жоба болатын ғұрыппен бәйбішесіне көңіл айтайын деп барады. Барысу мезгілі -Исламбектің қырқы кезі. Өткен жыл шамасы 24-25 жылдардың кезі (мөлшері кезі), бәйбішенің қартайған кезі, дәүлеттің де азайған кезі екен. Жаз күні жайлауда Ші дерті деген өзенің бойында отырғанда барып, екі-үш күн жатып, Мәшіүр қайтпақ болады. Қайтарында Мәшіүрдің арбасының жетегіне өзі арық, аркасы жауыр бір бір шабдар дөнен әкеп байлайды. Мәшіүр шабдардың ұрлықтан, біреуден біреу алышп, күнін өткізіп, аяғында қажының үйіне кез болғанын сезген

сон, ауылдан былай 2-3 километрдей жерге барып түседі де, мынау өлеңді жазып шабдар аттың жалына байлаш коя береді. Өлең мынау болады: ...Біләл деген – сол таптың бір үлкен ескілікті молдасы. Қожахмет -сол таптың бір пысықшасы, Біләлдің немере інісі. Асқар- Имамбек қажының немере інісі, аксақал. Әшім, Баязит -Имамбек қажы[дан] басқа таптан шыққан бай кіслер. Баязит- Имамбек қажыға жақын құдасы. Ишан- молдасы[на] қасына ертіп барған – бір тайынша әрен берген, соны айтқан. Ишан-Әшім, Баязиттің молдасы- қасына ертіп барған". Тағы бір құнды деректі қазір. Екібастұзда тұратын аксақал Жұқаш Кәрібайұлы естелігінен кездестіреміз: "Ай-даболдан- Малғозы. Малғозыдан: Сарыбатыр, Толыбай екеуі туады. Осы екеуінен екі қажы шығады Бірі- Имамбек, екіншісін "сақау Имамбек" дейді. Сол Имамбек қажы қайтыс болғанда, Мәшіүр барады еken. Орнына дұға оқиды, қайтады. Бір жыл ма, екі жыл ма өткесін, Имамбектің Сләмбек деген кенже баласы қайтыс болады. Өзі бай адам болған. Екі әйелі бар, шешесі бар. Мәшіүрді намазына шакыртады. Мәшіүр /сол кезде/ үйінде болмай ма, бара алмайды. Соның қырқы кезінде барады./Қайтарда/:

Сізге қойғанымыз мынау!-деп, бір жауыр шабдар құнанды арба жетегіне байлады. Сонда жанындағы көшірі Қасенғали еken. (Ол Мәшіүр-Жұсіп шығармаларын жинаушы Жолмұраттың ағасы, акынның Мәдина деген қарындасынан туған жиені. Жолмұрат, Қасенғали әкесінің аты да Жұсіп болған дықтан, екі Жұсіпті шатастырмас үшін бұлардың әкесін жұрт "Тұлкі молда" деп кеткен-Е.Ж.). Бір төбе асқасын:

-Тоқта!-дейді Тоқтайды./Мәшіүрдін/ бірбылғары дәкей сумкасы бар. Жерге түседі де:

Былғары сумканы әкел!-дейді. Қасенғали әкеледі. Мәшекен отыра қалады. Мәшекен жазғанда қандай,

күдай сақтасын, қолы қағазға тұрмайды Бір парапқа
қағазды жазып:

Шабдар құнаның жалына мына қағазды мықтап
тұрып байла!-деп айтты дейді.

Байладым /Қасенғали сезі- Е.Ж./

-/Құнаның / ноктасын тұр де, коя бер деп айтты,-
дейді. Жауыр арқасына шыбын қонған соң, ауылға
қарай бірак шапты,-дейді. Ауылға шауып барғасын ,
қағазын алады ғой”.

Осы туынды туралы және оны сақтаушы Жолмұрат Жүсіпұлының өміріне қатысты енді бір де-
ректерді қазір Павлодар қаласында тұратын Машра-
пов Қабыкен ақсақалдың жазбасынан кездестіреміз:
“Мен Мәшһүрдің осы бір “Шабдар атпен айты-
сы” өлеңін 1976 жылы 19 сентябрь күні Баянауыл
ауданындағы Бірлік совхозында тұрған Жолмұрат
деген ақсақалдың қалың дәптерінен жазып алған
едім. Сол кісі 85 жаста екен. Өзі төсекте науқастанып
жатыр екен: “Алматыға барып, академияға Мәшһүр
еңбектерінен тапсырып жүргенім де болатын”, - деді.
Бұл өлеңнің мазмұнына келсек: “Мәшһүр ақын
болғандыктан, Шідерті өзені бойында тұратын
Айдабол елінің адамы Сіләмбек кайтыс болғанда,
ағайындары азага апарған 12 ірі қара малды/ өлеңде-
15 деп көрсетілген-Е.Ж./ өздері ептілік жасап, өзара
бөлісіп алғанын , күлкі екенін сынайды. Мәшһүрге
берген ат сонау өр Алтайдағы ұрылардан ұрлап
әкеткен малына төлеуге берген шабдар ат еді”, - дейді.
“ Ишанға түк бермегендер дін жолын қолданғандық
емес”, - десе, екінші жағынан осындай ырым жасаған
адамдардың тек сыртқы көрінісі екендігін айтқаны.
Өлікке мал шашу көзбояушылық екенін суретте-
ген. Дін жолын ұстайтындарды мазақ еткен. Болған
істі шындықпен бізге айтып бергені бізге қымбат”.
Қабыкен Машрапов дерегіне сүйенсек, 1976 жылы
Жолмұрат 85-те болса, онда оның туған жылы түсінік

басталымында біз көрсеткендей, 1894 емес, 1891 болып шығады. Ал, біз Жолмұрат Жүсіпұлының тұған жылын анықтағанда, оның қарындасы Кенжетайдың қызы Тұрсын Серікбаева (1937 жылы тұған. Қазір бұрынғы Алматы облысы, Іле ауданы Жетіген станциясында тұрады) жазбасына сүйендік. Өмірінің соңғы сегіз жылы (1969-1977 ж.) аралығында Жолмұрат Жүсіпұлының Тұрсын Серікбаева қолында болғаны, Тұрсынның ол кезде Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Бірлік совхозында тұрғаны белгілі. Демек Жолмұрат паспорты т. б. құжаттары- бәрі ол тұрған соңғы үйде сакталуы заңды. Т. Серікбаева былай деп анық жазған: “Жолмұрат нағашым паспорты бойынша 1894 ж. 10 –ауылда... тұған.” Осы орайда белгілі бір себептермен паспортқа да қате түсіп, ауырған кезде шынын айтса, онда Қабықен дерегі де негізсіз емес. Осы орайда Мәшінур-Жүсіп өлеңін Жолмұраттан көшірген аксақалдың: “Дін жолын ұстайтындарды мазақ еткен”, - деген шешімі назар аудартады. Бұл ойын растай, өткірлей тұсу ниетінен болу керек, осы туындығана көшірілген дәпптер мандайшасына орысша мынадай ескерту жазылған: “Я, Машрапов Кабыкен, 1907 года рождения, казах, член КПСС с 1943 года, окончил био. хим. фак. Омского пединститута им. М. Горького, педагог, пенсионер с 1967 года по возрасту, пропагандист-атеист.” Бұл ойлардың автор өзі жазғанындей, 1976-1988 аралығында қағазға түсінін ескерсек, ері Павлодарлық аксақалдың, яғни арабша жаза, оки билетін (Жолмұраттың арабшасын көшіріп отырғой), Мәшінур-Жүсіптің өлеңін жинауға катысқан адамның өзі атеистпін деп жар салса, сол жылдары дінге деген теріс көзқарастың қаншалық дәуірлегеніне бұл да үлкен айғақ бола алады. Ал, шынында Мәшінур-Жүсіп бұл өлеңінде “дін жолын ұстайтындарды” мазақ етпейді, керісінше “дін жолын” бұрмалаушылардығана келеке етеді.

Әuletтік мұрағатта бұл өлеңнің 4 көшірмесі сақталған. Бірі- Мұхаммедфазыл көшірмесі. Колжазба маңдайшасында : “Мәшһүр-Жүсіп Көпейулының Төлеу Шабдармен айтысқаны”, - деген айдар орын алса, ен сонында көшірілген уақытты аныктарлық: “1921 жыл, 10.06” , - деген белгі бар. Екінші, үшінші нұсқалар Жолмұрат Жүсіпұлы жазбалары. Жолмұраттың алғашқы жазбасы сонында қағазға түсken мерзімді көрсеткен: “1934, 9 январьда” – ескертуі тұрса, екіншісінің аяғында: “ 1972,2 октябрь”, - дерегі бар. Төртінші нұсқа- Қабыкен Машрапов жазбасы. Бұл жазбаның маңдайшасында: “ Машхур-Жусупову Куандыку от Машрапова К. 10.XII.88г.” , -“ деген ескерту бар. Фазыл, Жолмұрат нұсқаларының жалпы көлемі- 100 тармак. Осы орайда бұл материалды Жолмұраттан көшірген Қабыкен ақсақалда Фазыл мен Жолмұратта жоқ 12 жолдың болуы Жолмұраттың ел арасында жүрген, бізге жетпеген 3-нұсқа қолжазбасы болуы мүмкіндігін дәлелдейді. Соңғы 12 тармақтың кейінгі көшірушіде болып, бұрын жазған ақын ұрпақтарында болмауы ол жолдардағы сездерді қағазға түсіру сол кездегі заман талабы көзімен қарағанда, ынғайсызыдау көрінгендігінен болар деп шамалаймыз. Сөз жоқ, Фазыл мен Жолмұраттағы материалдың дені біркелкі болса да, ара-тұра сөз ауысулары кездеседі. Сонымен бірге: “Шықпаған кеудесінде жаны болды”, - деген тармақтан кейінгі 12 жол Жолмұратта біз ұсынып отырған ретпен берілсе, ал Фазылда “Жіберген құып Мәшһүр үйіріне айдал”, - жолынан кейін, яғни сонына қарай берілген. Біздіңше , Жолмұраттағыдай: “Алтайдан келгендігін ат айтқан соң, // Жетелеп алып кету ауыр болды” , - деген сыңайдагы тармақтар ақын шешімінің бастамасына лайық болса, ат жауырына қағаз жапсырып кайтаруы одан кейінгі нәтижені айғақтай алады. Ал, шығармадағы аздаған

сөздер түрлішелігі ұшырасқанда, ондағы ойдың айтылу ретіне, өлең ыргағына, бунактағы буын саны біркелкілігіне т.б. сай талаптарды басшылыққа алдық. Мұндай текстологиялық салыстырулар басқа да ақын қөшірмелерін зерттеу кезінде аса қажетті әдістің бірі дегіміз келеді.

Осы орайда Мәшіүр-Жұсіп енбегін жинаушылардың қазіргі көзі тірі өкілі Жұқаш Кәрібайұлы туралы мына деректерге назар аудартқымыз келеді. Жұқаш Кәрібайұлы/1916 жылы туған/Арғын ішінде Сүйіндік бұтағы саналатын Айдаболдан тарайтын оныншы ұрпақ. Алдымен әкесін, сонынан баласын тіркеп келтірсек, былай болып шығады: Айдабол-Жанғозы- Еламан- Тұрсынбай- Құдияр- Мұсабай- Машрап-Кәрібай -Жұқаш.

Жұқаш аталары ішінде аталған Мұсабай туралы Мәшіүр-Жұсіптің “Қажыларға” туындысында (Қараңыз: “Жалын” журналы, № 9-10, 1997) мынадай өлең жолдары берілген:

Мұсабай, Исадай деп аты шықкан,
Насихат ғалымдардың сөзін ұққан.
Тұысқан, ақыреттік бауыр екен,
Ағасын ізделп барып сол жолыққан.

Бұл арада ақын Исадайдың қажыға ертерек барып, Меккеде көз жұмынан кейін, інісі Мұсабайдың аға жолын күнп барып, Мәдинада өлгенін баяндалап отыр, Жұқаш- сол Мұсабайдың шәбересі.

Сонымен бірге, бұл өлеңнен белгілі бір зиянды әдettі сынау үшін, қазақ жазба әдебиетінде айтыс дәстүрін шебер пайдалану үлгісін көреміз. Әдете көбінесе айтыс дегенде, оның жиң тараған түрі- ақындар айтысына ғана көп көніл бөлеміз де, сонымен тығыз байланыста өрбіген, шарттылыққа негізделген айтыс түрлерін елей бермейміз. Ақынның алғашқы таңдамалысына енген: “Мәшіүр-Жұсіптің тырнамен айтысы”, “Мәшіүр-Жұсіптің

ала қарғамен айтысы”өлеңдерінде лирикалық қаһарманға тырнаның, ала қарғаның үн қатуы, өз мұнын, наласын шағуы әрі шарттылық жемісі болса, әрі қоғамдағы белгілі бір көзқарасты әсерлі жеткізу құралы болғаны анық. Бұл дәстүр “Мәшһүр-Жүсіптің Шабдар атпен айтысқаны” туындысында да дамытылып өрістеген. Ақынның тікелей шенеуінен ғері, болған оқиғаларға куә болған Шабдар аттың аузымен ашкөз, пайдакүнем адамдардың түйрелуі, ол сынның неғұрлым пәрменді болуын негізделеген.

Бұл туынды ең алғаш “Абай” журналының 1999 жылғы 1-санында (92-93 б.) жарияланды. Түсінік жазып, баспаға әзірлеген – Ертай Жүсіпов.

Күйеу Магзұм мен аруақтар.

Бұл өлең Жолмұрат және Мұхаммедфазыл жазбалары бойынша ұсынылды. Мұнда да шарттылық, аруақтардың тіл қатуын келтіру нәтижесінде адамдар ашкөздігі, тойымсыздығы неғұрлым өткір шеңелгені анық.

Мәшһүр-Жүсіп пен Жұніс Шалқарбайұлы.

Егер “айтыс” дегенді сөзбе-сөз ұғынып, оны міндетті түрдеге тек сөзқақтығысы, таласы деп қабылдасақ, онда бұл туынды таза “айтыс” емес. Себебі Жұніс сауал береді де, Мәшһүр-Жүсіп соған жауап береді. “Бар болғаны –осы, демек бұл айтыска жатпайды” – деуге де болады. Эйтсе де теория шығарманы емес, хас шебер туындысы, нағыз көркем шығарма жаңа теорияларды негіздең, өрістете беретіні белгілі. Сол түрғыдан қарасақ XIX, XX ғасырлардағы қазақ ақындары өзінен бұрынғылардың айтыс дәстүрін өрбіте келе, айтыстың жаңа түрлерін, шартты үлгілерді көп тудырғанын ескермей болмайды. Бір Мәшһүр-Жүсіптің езі шартты айтыс түрлерін көп тудырған. Мәселен, “Мәшһүр-Жүсіптің тырнамен айтысы”, “Мәшһүр-Жүсіптің қарғамен айтысы” өлеңдері әрі шарттылық жемісі: сөзбе-сөз түсінсек;

тырна да, карға да сөйлей алмайды. Эрі онда да сез таластыру емес, саяул қою және оған жауап беру басым. Мұны тап осы кітаптағы: “Сүлеймен мен Байғыз”, “Мәшіур-Жұсіптің Шабдар атпен айтысы” өлеңдері туралы да айтуда болады. Соның бәрін басшылыққа алып, саяул беру мен жауап қатудың өзі жанрлық тұрғыдан өз ерекшелігін танытатынын ескеріп, бұл туындыны да “айтыс өлеңі”-деп атағанды жөн көрдік. Өлең Жолмұрат, Мұхаммедфазыл, Иманғали жазбаларын салыстыру әдісімен әзірленді.

Мәшіур-Жұсіптің тырнамен айтысы

Бұл өлең 1990 жылғы тандамалыға (М.Ж. Көпесев. Таңд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 168-174 б.) әuletтік мұрағаттағы Мәшіур-Жұсіптің өз жазбасы (3-папка, 21-26 беттер) бойынша әзірленсе, бұжолы әuletтік мұрағаттағы: Жолмұрат (1-папка, 26-29 б.), Фазыл(1-папка, 63-65 б.), Әзмұхаммед Жанқошқарұлы (41-44 б.) және жоғарыда аталған қолжазба қорындағы Мәшіур-Жұсіп шығармалары жинақталған 1173-папка (9-толтама, 34-37 б.) ішіндегі Жолмұрат көшірмесімен салыстырыла отырып ұсынылып отыр. Алдымен еске саларымыз: әuletтік мұрағаттағы ақын жазбасының өшпей де, жыртылмай жақсы жеткендігі. Өлеңнің қашан жазылғанын шығарма сонында ақын былай ескерткен: «Осы күздің келер қысына жұт – «қоян» болды. Мағлұматтың мұрынға исі кірмей жүрген күн. Замандағы құйрығы басына түсken жануарларда тілі бар біреу болмағандықтан, ұшып бара жатқан құспен айтысқан далбасалығы. Сонда жасы дәл жиырмада.» Бұған қараганда, өлең 1878 жылы жазылған. 1990 жылы Мәшіур-Жұсіптің дінге қатысты соңғы шумағынғана қалдырып, басқасын түгел берсек, бұжолы 1173 папка мәтіні бойынша бас жағынан үш шумак қосылды. Осы орайда: «Ақын жазбасы тұрғанда, көшірмеге сүйеніп, косу керек пе?»

- сауалы туары анық. Біздіңше, Мәшһүр-Жұсіп бір өлеңді бір рет жазумен тынбаган, біраз уақыт өткен соң сол өлеңді қайтсе аман сақтау мақсатында екінші рет жазғанда, бұрынғысына қосып жазып отырған. Ал, бізге ақынның кейінгі толықтырылған нұсқасы емес, бастапқы біршама қысқасы ғана жетуі мүмкіндігін де ескерген жөн. Ондай жағдайда тек бастапқы емес, кейінгіге иек артуы мүмкін қөшірушілер еңбегін елемей қалдыру қалай болар екен? Оның үстіне қөшіруші адам басқа емес бүкіл өмірін, Мәшһүр-Жұсіп шығармаларын жинап, қөшіру, зерттеу жұмыстарын қоса жүргізген Жолмұрат атамыздың жазбасына сүйенбеу де мүмкін емес деп таптық. Міне, соны ескергендіктен де, кейде ақын жазбасына қөшірме арқылы да, толықтыру енгізу мүмкіндігін пайдалана беретінімізді ескертеміз.

Енді сол қосымшалар бар, кезінде тәжірибе, мәтіндер кемдігінен, заман қыспағына икемделуден кеткен кейбір өзгерістерді қалпына келтіргенді жөн кердік.

1. Бұған дейінгі бастапқы 4 шумак әuletтік мұрағаттағы Мәшһүр-Жұсіп жазбасында жоқ, ол жоғарыда аталған қолжазба корындағы 1173-папка ішіндегі Жолмұрат қөшірмесі бойынша қосылды.

2. «Құс едім ұзын бойлы тырна деген» - деп басталатын 10-шумақ, яғни 37-40 – тармактар да сол 1173 папка бойынша қосылды.

3. 1990 жылғы тандамалыда 68-тармак: «Серт қылдым... менде қастап» - деп орынсыз қысқартылып басылған екен. Бұ жолы: «Серт қылдым» - деген кейінгі «ант амандай» сөздері енгізілді.

4. «Өткіздік осыменен биыл күзді» - деп басталатын соңғы шумак 1990 жылғыда заман қысымы асерімен қысқарса, енді қалпына келтірілді.

Өлеңнің жалпы көлөмі – 54 шумақ, яғни 216 тармак.

Мәшінур-Жұсіптің қарғамен айтысы

Бұл туынды әулеттік мұрағаттағы Мәшінур—Жұсіптің өз жазбасы бойынша әзірленіп, сол қордағы: Жолмұрат, Фазыл көшірмелерімен салыстыру жүргізіліп, 1990 жылғы ақын тандамалысында (М.Ж. Көпев. Танд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 174-178 б.) жарияланды. Кезінде отаршыл билеушілерге ұнамайтыны ескеріліп, қысқарту құрбаны болған: «Бозбала, гибрат алшы мына сөзден» - дегенді мандайша еткен 31-шумақ пен оған ілескен 32-шумақ және ең соңғы 34-шумақ осы жолы енгізіліп, шығарма көлемі 34 шумак, яғни 136 тармақты құрады.

Осы орайда жоғарыда аталған қолжазба қорындағы 1171 папкада (112(222)(5)-114(224)(1) беттер) да ақын қолымен жазылған осы өлеңнің екінші нұсқасы бар екені, енді сонымен салыстыру және қолжазбамен жұмыс істеудегі ең соңғы өскелен тәжірибелі пайдалану нәтижесінде енген өзгерістерді көлтіреміз:

1. 1990 жылғыда екінші жол: «Бес намаз, жанның бәрі - иман, азан» - деп алынса, енді «бәрі» сезі орнына кезінде саясатқа оғаштау көрінген «пірі» өрнегі өзінің занды орнын иеленді.

2. Әулеттік мұрағаттағы Фазыл көшірмесіндегі 9-тармак: «Келмейді, тілім сақау, сөйлер сөзге» - түрінде болса, Тандамалыда «сейлер» сезі Мәшінур-Жұсіптің әулеттік мұрағаттағы алғашқы жазбасы бойынша «айтқан» - өрнегімен алмастырылған болатын. Енді кейін қолымызға іліккен 1171-папкадағы екінші ақын жазбасы бойынша «айтқан» - дегенді «айтар» - сезімен ауыстыру дұрыс деп таптық. Себебі әнгіме бұрын жеткізу емес, қазір айтуға мүмкіндік жоқтығын ашуға арналғаны діттелді.

3. Тандамалыдағы 12-жол аяғын баспа тарапынан кеткен қате нәтижесінде «сөзге» сезі орынсыз

иеленсе, енді бар нұсқада анық бедерленген «күзге» - өрнегі қайтарылды.

4. 1990 жылғыда 14-жол аяғы: «тіл – батыр – ды» деп орын алса, бұжыр «тіл» сезі «қол» деп езгертулді.

5. Бұрынғыда әuletтік мұрағаттағы мәтін бойынша 19-20-жолдар: «Қанғырып қорлықпенен күнім кешкен, // Бейнетке жазды Құдай, шарам бар ма?» - түрінде отау тіксе, енді ол 1171 папка бойынша оны: «Қанғырып бейнетпенен кешкен күнім, // Қорлыққа жазса Құдай, шарам бар ма?!» - қалпында ірге тепті. Бұл орайда да ақынның бұрынғы жазғанына қайта оралу здеті, алғашқысын жетілдіру дәстүрі есепкө алынды. Соның нәтижесінде алдымен қорлықпен күн өткізіп барып, бейнетке ұшыраудан да кейінгі нұсқа, яғни бірінші бейнет кешу, сонынан қорлықта қалу дамытуды орынды пайдалану нәтижесі екені анықталды.

6. Бұрынғыда 113-114 – тармактар: «Ей, қарға, үндемейсің оның үшін, // Тілінді мұнан жаман Тәнірі кессін!» - деп беріліп, бірінші тармақ пен екіншісі онша үйқаспай тұрса, бұжыр бастапқысының аяғы 1171-папка бойынша: «бейнетпенен күнің кешсін!» - делініп, үйқас бірлігі қалпына келтірілді.

Мұның бәрі алда Мәшіүр-Жүсіптің үшінші бір ез жазбасы табылып, басқа да езгерістер еніп отырса, оған да таңданбауымыз керектігін дәлелдейді.

Сәйгелді, сона, бөгелек туралы

Әuletтік мұрағатта көлемі - 23 шумақ, яғни 92 тармактық бұл туындының үш нұсқасы бар. Бірі – ақынның ез қолымен жазғаны (Мәшіүр – 7-папка, 150-156 беттер), екіншісі Жолмұрат (1-папка, 247-249 б.), үшіншісі Фазыл (2-папка, 156-157 б.) көшірмелері. Сонымен катар жоғарыда аталған қолжазба корында Мәшіүр-Жүсіп шығармалары жинақталған 1171 папка

ішіндебелгісізбіреу(солпапқадақепұшырасқандыктаңда, ақын шәкірттерінің бірі болар деп шамалаймыз) жазбасын (344(426)-346(428) – беттер) осы мәтіннің төртінші нұсқасы деп санаймыз. Сөз жок, жазба ескіруі, ақын жазбасының да түрліше болуы, яғни бір жазылғанға қайта оралып, жетілдіруі мүмкіндігін есептеп, екі мәтін арасында айырмашылық болған жағдайда ара-тұра көшірмеге де иек артып отырдық. Оны төмендегі текстологиялық жұмыстардан көруге болады. Өлеңнің қашан жазылғаны 1171-папка мәтіні сонында анық ескертілген: «1912-жылда, 10 февральда жазылды.» Осы орайда мәтін сонынан: «Ибрай Құнанбаев айтқан.» деп жазылып, Абайдың мына бір өлеңі келтірілуі әрі Мәшінур-Жұсіптің Абайды жақсы билетінін, әрі жоғарыдағы өлеңімен мына Абай сөзі арасында үндестік бар деп санағандық байқала ма дейміз:

Адам бір - бок көтерген боктың қабы,
Әлсе сасық болады боктан тағы.
«Сенен мен кем бе?» - деп, таласады,
Білімсіздік белгісі – дәл баяғы.

Енді ара-тұра орын алған мәтін арасындағы түрлі сәйкеспеулерге көніл бөлеміз.

1. Әuletтік мұрагаттағы 4-тармақта: «дамыл көрмей» (Мәшінур – 7-150 б.) – делінсе, жоғарыда аталған 1171 папкада: «Дамыл алмай» (344(427) – бет) – түрінде отау тіккен, біз алғашқыны алдымен бердік.

2. 1171 папкада оныншы жол мүлде басқаша өрілген: «Кайда барса, табылды жаңжал-ұрыс ...». Біз тағы да әuletтіктердегі таңдадық.

3. Әuletтіктерде жок «деп» сөзі бунақтағы буын саны кемдігін толтыруға лайық болғандыктаң да, 1171 папка бойынша енгізілді.

4. Әuletтікте 20-жол: «Банкам даяр бойымда қан алатын» - түрінде келсе, 1171-де ол: «Банкам

бар-даяр бойда қан алатын» - деген қалыпта шанырак көтерген екен, кейінгісі негұрлым ұтымды саналды.

5. Әuletтікте 24-тармақ басында: «Тынбастан» сөзі орын алса, 1171-де оның орнын: «сембестен» иеленген екен. Бұл орайда одан кейінгі «талмай жағым» сөздері тұрганы, кейінгіде белгілі бір ұғымның нақтылана түскені ескерілді.

6. Әuletтікте 28-тармақ 1171-де 26-жол ретінде берілумен қатар, әuletтікте: «Мен ұшпай неге қарап тұрармын!» - деп, //Би мен болыс білгіштер қондырмаса» - орнына 1171-де белгілі бір ұғымды негұрлым ұтымды дамытқан мына жолдар сап түзеген: «Ұйқымен мас қылатын қонғанымды //Жазылған жергілікте тұмармын! – деп.» Біздінше, алғашқысы акынның бұрынғы жазғаны болса, екіншісі сол ойды дамыту үлгісі деп санаған дұрыс.

7. Әuletтікте 32-жол: «Мүйізім бар шыңылдаған қакталумен» - деген қалыпта ірге тепсе, 1171-де «шыңылдаған» сөзін «шындалған» - алмастырган екен, біз де соны жөн көрдік. Себебі әнгіме инеден корықпастай, шынылдаған емес, шындалған мүйіз туралы болып тұр.

8. Әuletтікте 62-тармақ: «Көкіректе, көзінде жас бол қалды» - деп бой түзесе, 1171-де сонымен қатар «көкіректе» сөзінен кейін «дерт» сөзі орналасқан екен, біз тағы да сол өзгерісті пайдаландық.

9. Әuletтікте 68-жол: «Қазакен» сөзімен басталса, 1171-де оның орнына: «бұл қазақ» енгізілген екен, біз шумак ішіндегі юмор сарынына сүйеніп, бастапқыға жол бердік.

10. Әuletтікте 85-86- тармактар: «Талап қып ұмтылмайды не керекке, //Көз салып қарамайды төнірекке» - күйінде орналасса, 1171-дебүлекі тармақ орны ауысқан екен. Тағы да алдымен төніректі, кейін соған сүйеніп барып, өзін сынау ақын идеясына негұрлым жақын екені ескерілді.

Осы орайда ақын таңдамалысында бұл туындының басылғанын (М.Ж. Көпееев. Танд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 185-187 б.), оған тек әүлеттік мұрағат мәтіні негіз болғанын, ал оны 1171 папка мәтінімен салыстыру осы жолы ғана жүзеге асып отырғанын ескерткіміз келеді.

Бұлбұл мен қаршыға

Мәшіур-Жүсіптің Қазан қаласында жарық көрген екінші бір шығармасы: “Тірліктे көп жасағандықтан, көрген бір тамашамыз”- кітабындағы мәтінмен бұл кітаптағы көп шумақтардың бірдей келетіні ескеріліп, 1990 жылы басылған ақын таңдамалысының бірінші томында (Алматы, Ғылым, 1990, 24-27 б.) оның бәрі кірмей, тек осы кітапта ғана орын алған: “Япырм-ай, кессем бе еken мен тілімді?! ” - деп басталатын 33 шумақтан тұратын “Фибратнама” (1907 жылғыда 15-17 б.) бөлімі ғана ұсынылған болатын. Бұл жолы “бірдей делінген” шумақтарда да аз-кем өзгешеліктер бары ескеріліп, 1907 жылы шыққан кітап бояуын, заман реңін сақтау үшін, сол жарияланған қалпында толық енгізуіді жөн көрдік. Осы орайда бұл “Фибратнама” бөлімінің 1990 жылғы Таңдамалыға дейін де жарияланып келгенін еске салғымыз келеді. Ең алғаш орта мектептің 9 класына арналған “Қазақ әдебиеті” оқулық хрестоматиясында (Қазақ мемлекет баспасы, Алматы, 1940, 74-77 б. Құрастырған- Е.Смайлов) латын әрпімен жарық көрді. Одан кейін “ХХ гасырдагы қазақ әдебиеті (жоғары оку орны студенттеріне арналған) хрестоматияға туынды мазмұны мен идеясына сәйкес: “Бұлбұл мен қаршыға” – деген аталыммен (1983 ж.) (Құрастырушылар: Қ.Жармағамбетов, Т.Әбдірахманов) енгізілді.

Суырдың өлеңі

Әuletтік мұрағатта бұл туындының 4 нұсқасы сақталған. Ол: Жолмұраттың екі жазбасы және Мұхаммедфазыл мен Иманғали көшірмелері. Жолмұратта : “Аяғы түгел емес. Бұл “Суыр” өлеңінің басылып шыққан уақыттары –1890 жылдың шамасы. 18 қағаз болуға мүмкін еді. Көрген адамның айтуы бойынша.”- ескерткі орын алған. Осы екінші томға енген Мәшһүр-Жұсіптің 73 өлеңінің ішінде “Суырдың өлеңі” шығармасының жазылу тарихына байланысты әнгіме, дау-дамайы көп болуымен де ерекшеленеді. Оның түрлі себебі бар. Ең алдымен айтарымыз: шығармада сез болған “Қозған” руы – Сарыарқа төрінде мекен еткен Орта жұз- Арғын ішінде ең бір беделді , оқығаны да, атқамінері де көп жуан атаның біріне жатады. Шежіреге жүгінсек, Орта жұз ішіндегі Арғыннан кейін Қозғанға дейінгі аталарды келтіргенде, алдымен әкесін, сонынан баласын орналастырсақ, былай болып шығады: Арғын- Құтан- Мейрам- Бегендік (екінші аты- Қозған). Мәшһүр-Жұсіптің өз айтқанына жүгінейік: “Мейрам сопы ертерек өліп қалып , Нұрфая бәйбіше- көп заман бес берекенің біріне қосылған бәйбіше болып, халқына үйіткы, құт бәйбіше атанған екен. Нұрфая бәйбіше -Сүйіндікті , Бегендікті, Шегендікті, Олжагелді деген асыранды бір бала- төртеуіне өз қолынан қатын алып беріп, енші беріп, сол төртеуін: “Төртуыл” атаған. Бегендігі- Қозған, Шегендігі- Қақсал, Олжагелдісі- Қаржас. Туысы басқа-басқа болса да, “Төртуыл” дегенде, қосыла кетеді... “Қозған ”деген кісі аты жоқ, қозғала берген сон: “ Шіркін, қоза берді ғой!”-деп, “Қозған аталған. (Мәшһүр-Жұсіп Қепейұлы. Қазак шежіресі (әзірлеген- С. Дауітұлы), Алматы, Жалын, 1993, 166.). Міне, сол “Төртуылдың” бірі- Сүйіндіктен- Мәшһүр-Жұсіп өзі шықса, Бе-

гендіктен, яғни Қозғаннан “Суырдың өлеңі” деген шығармaga өзек болған Қозған ата ұрпактары тарайды. Шығармaga түрткі болған Мұхаммедқали (Мұхтен) деген жігіттің - суыр аулау уақиғасы. Мәшһүр-Жұсіптің үлкен ұлы Мұхаммедшарафиден (1884-1936) туған Сүйіндік Көпесевтің (1932-1999) ақын атқосшысы болып, көрші отырған Әйтімнен естіген әңгімесін келтірейік: “Бұл 1930 жылдың мамырқай күзді еді. Мәшһүр-Жұсіп өзінің “Ескелді” қыстауы маңында күзекте болатын, ері жаз бойы осы жерді жайлау етіп, зират үйін де салдырған еді... Сәлем беріп жігіттер үйге кірді.

-Иә, жай-жапсарларының айта отырындар Алла қуған, әлде адам қуған пендесіндер ме?-деп, [Мәшһүр-Жұсіп] сәл көз қырын салып қойды оларға.

-Ата, біз мына тау түбіндегі “Басшілік” ауылышынанбыз...

-Е, Қозған атасынан екенсіндер той. Аты-жөндерің?

-Менің атым-Мұхтен, әкем аты- Қозыке. Ал, мына жанымдағы жолдасым Баян қалашығынан, ол да -Қозған атасынан. Аң аулап кәсіп етіп журміз... Осы жақта суыр көп дегенге келіп қалып едік.

-Е, замандарың солай болып кетті той. Кәсіп-несіп, егер ол дұрыс болатын болса!..-деп барып, Мәшһүр біраз бөгеліп отырды да,- Мына менің салдырып қойған зиратымның алдына қарай бір ұя суыр бар. Оның ішінде жалғыз ақ суыр бар, бәрінің ұябасары болса керек... Тек соған тимесендер, болды...” [Көпесев С. Ш. Ақ суыр хикаясы// “Мәшһүр-Жұсіп өмірі” кітабы ішінде, Павлодар, 2001 ж.,62-63 б.]

Осы орайда біз сілтеме жасаған кітапқа енген. “Ақ суыр хикаясы” мақаласының алдымен Павлодар облыстық “Сарыарқа самалы” газетінің 1996 жылғы 8 тамыздағы санында жарияланып, кейінгіге

сол бойынша берілгенін ескерсек, газет мүмкіндігін ескергендіктен де, біраз жәйіттер кірмей қалғаның да ангарамыз. Мәселен, Мәшіүр-Жұсіп онда: “Суыр бір кезде кәдімгі адам болған. Аллаға бір ісі жақпағасын, оны солай жазалаған. Сондықтан суыр аулауга болмайды! Төрт суыр өлтіру бір адам өлтіргенге тең!-деп айтқан”,-деген де дерек бар. Одан әрі аталған мақалада Мәшекене сәлем бергенге дейін, ін аузына тұзак-қақпандарын құра келген жігіттердің кейін барып қараганда, ақ суырдың өліп жатқанын көріп өкінгендері, оның қолды болғанын білісімен, Мәшіүр-Жұсіптің өлең жазып, сол Қозған руынан тараған ақсақал(Иманнәдігे) Мәдіге (Мұхтен әкесі Қозыкемен бір атадан, Исабектен, туған- Е.Ж.) хат жіберткені айтылады. Сүйіндік келтірген Әйтім естелігінде былай делінген: “Мен қойнынан алып хатты ұсындым. Хатты оқи отырып, қолының дірілдеп кеткені байқалады. Өні бір қуарып, бір түзелгендей. Ол кісі әлден уақыттан кейін:

-Барша Қозған атасының сүйегіне басылған таңба болды-ау мына жайт!-деп, алғашқы тізерлеп отырған қалпын бұзып, бір жағына қарай қисая кетті. Ауыр күрсініп алды да:

-Қайран Мәшекенім-ай! “Қозғанға тілегенім бірлік еді”-деп отырушы еді. Бұл ант ұрғандардың қайсысына ие болайын?! “Айтқан сез, атылған оқ”-деген осы. Өмірлікке жететін сез... [Сонда, 65 б.]

Көріп отырғанымыздай, суыр аулаушылар - екі-ақ адам. Оған бүкіл бір руды қатыстырып, кінәлау негіzsіз. Әйтсе де, көркем шығарма бір дүниеге келгесін, оның әсері автор көздеген межеден асып кетуі мүмкіндігі әлем әдебиетінде әлдеқашан дәлелденген. Сонын бір көрінісі- осы өленнің ел арасына кең жайылуы және ол туралы әзіл-оспақтар өніп, сол қалжынды әрі дамытушылар көбейіп кетуі. Сол кейінгі шындықтың әсерін байқатқан С. Көпев мақаласы

былай аяқталады: “Мұхтен бертінге шейін ұзак өмір сүрді. Ұрпақсыз өтті. Ер баласы болмады. Істеген қылышы жайлы өзі де қатты өкініште болса керек. Мәді (Иманмәді) ақсақал кейін келіп Мәшіүрден кешірім сұраганда:

-Күдай ісі ғой. Не нәрсеге болмасын, Алла өзі бастайды,-деп қыска жауап беріпті. “Жел болмаса, шөптің басы кимылдамайды”- дейді ғой, оның үстіне Мәшіүрдің лепесі жерде қалған ба? Мәдіге жолдаған үшбу хат ел ішінде суыртпактап тарап кетіп, күні бүгінге дейін айтылып жүрген жайы бар. Міне: Қозған атасына “Суыр жеді” , - деген ат осылайша пайда болған еді. [Сонда, 66 б.]

Жолмұратжазбасы ішінде: “Куандық, Сүйіндіктің Қозғанға қайтарған жауабы”,-деген шағын өлең бар:

Дүғай сәлем Қозғанға,
Сен шіркінді жиып ек,
“Ел болсын”-деп, тозғанда.
Куанып, мәз боп жүр ме екен,
Суырдың етін жеп,
Сорпасын ішіп,
Терісін сойып созғанға!

Біздіңше, Мәшіүр-Жүсіптің суырды аулауға осынша шүйіле қарсы болуын тек суыр корғау деп түсіну де үстірттікке , біржақтылыққа әкелер еді. Шынында, ақынның поэзия қуатын, шарттылықты, бейнелілікті әсерлі пайдалану себебі әріде жатыр. Оның көкжиегі тек суыр, немесе барша табиғатты корғаудан да кеңдегіміз келеді. Ол Мәшіүр-Жүсіптің бүкіл шығармашылығындағы негізгі, басты идеяға: Алланы, ақиқатты, адалдықты ту ету нысанасына ба-рып үндеседі. Шығармадағы негізгі идея С. Көпееев мақаласында келтірілген Мәшіүр-Жүсіптің: “Кәсіп-несіл, егер ол дұрыс болатын болса!” – деген емеурін сөзінде жатыр. Бұл да- акша, байлық жинағанның жөні осы екен деп, арын сатып, халық мұддесін

белден басып жүргендерге ой саларлық кемел идея. Яғни ол- адал кәсіпті ғана макұлдан, басқадан безу- ге шақырады.

Мешіт зары

Өлең әuletтік мұрагаттағы Жолмұрат Жүсіпұлы көшірмесі: Жолмұрат, 1-папка, 18-жіктелім, 1-2 беттер бойынша әзірленді. Тұынды мандайшасында Жолмұрат ескертуі жазылған: “Мәшһүр-Жүсіптің өз қолжазбасынан алынды. Құдай рахмат қылсын! Мәшһүр-Жүсіп Көпееев Баянауладағы мешіт, медресенің қорлықта қалғанын көріп, дoldданып жазған сөзі”. Шығарма мәтіні соңында қосымша түсініктеме бар: “Мұны айтқан Баянаула мешіті[нің] имам молда- сы- Қүйеу молда, азаншысы- Мысықбайдың Қайыбы. Баянаула болысы – сол күнде Бекжанның Рахметолла- сы. Баянаулада тұрған ноғай -Ғырбан Томашев. Дәл сол күнде осы өлеңді оқып, естіген -Қыдырбайдың Әбділдасы. Мешітке есکі –[қ]ұсқы, жұрттан жинаған ет, құрт, наның қоятұғын бір соқыр шал мен Баян- бір тәштек диуана. Медреседе тұратұғын қасапшы- Майлытон: Оразқұл- жалаңдаған екі қатыны бар- Оразқұлдың өзінен өткен. Мал тапқыш саудагерлер мешітті сасытқан. Соқыр шал мен диуаналардың есқі- [қ]ұсқы киімі мен көгеріп кеткен наны мен мешіт-медресені сасытқан. Оразқұлдың сасыған тері-терсегі мен қатындарының [...] Негербектің Әміресін шақыртып алып, бәрін айтып, көрсеттім. Мәшһүрді біреу: “Жынды”, біреу: “Диуана: аузына не келсе, соны айтады!”- деген шығар!”

Жарты нан

Жалпы көлемі 36 шумактан, яғни 144 тармактан тұратын бұл тұынды КР FA Орталық Ғылыми кітапханасы қолжазба қорындағы Мәшһүр-Жүсіп қолжазбалары жинакталған 1171 папка ішінде-

гі «белгісіз бірінші адам» көшірмесі және әuletтік мұрағатта сақталған ақынның кеңже баласы Мұхаммедфазыл (1890-1969), жиені Жолмұрат (1894-1977) сонымен бірге көп уақыт ақын атқосшысы болып, оның біраз еңбектерін жеткізген Иманғали Маненов (1903-1993) көшірмелерін салыстыру барысында әзірленді. Өлеңнің қашан жазылғаны туралы дерек Жолмұрат көшірмесі басында орын алған: «Мәшһүр-Жұсіп сөзі: өз аузынан айтқанына 1880-жылдар болған». Өлең тұнғыш рет республикалық «Қазақ әдебиеті» газетінде 23.11.1984 ж. жарияланды. (№47, 5 б. Әзірлеп ұсынған – Қ. Мәшһүр-Жұсіп). Одан кейін ақын таңдамалысына енді (М.Ж. Көпееев. Таңд., 1 том //Алматы, Ғылым, 1990, 164-168 б.). Осы орайда кезінде өлең нұсқалары толық жиналмағандықтан және көне араб әрпінен бүгінгіге аударудағы тәжірибе кемдігінен, сонымен бірге әміршілдік жүйе қыспағына бейімделу әсерімен не қыскару, не өзгерту т.с.с. болғанын ескере отырып, бұжолы тұпнұсқаны негұрлым дәл және толық беруге ұмтылдық. «Негұрлым толық» дегенде, басқа да кейбір туындылар тәрізді бұл тұста Мәшһүр-Жұсіптің өз қолымен жазған нұсқасы әзірше жоқ болуын басшылыққа алып отырмыз. Демек алда ел арасындағы немесе басқа қалалардағы (оның ішінешет ел қалалары да енү мүмкін) түрлі мұрағат қорларында сақталған мұралар ішінен ақынның тікелей өз жазбасы табылып жатса, не көшіруден, не түрлі саясаттан т.с.с. тұған жекелеген ауытқуларды түзету алдағы уақытта да орын алуы мүмкін екендігін ескертеміз.

Бұжолғы түзетулер:

1. 1990 жылғыда 1-тармақ: «Айтатын дәлел сөзді адам қайда?» - деп алынса, енді 1171 папка бойынша «Айтатын Құран сөзін молда қайда?» - деп түзетілді.

2. Таңдамалыда: «Бір адам жолаушы боп келе жатып» - делінсе, тағы да 1171 папка бойынша «адам» сөзі «жаяу» деп алмастырылды.

3. 1990 жылғыда 15-тармақ: «Көп олжа болды ғой – деп – енді маган!» - деп заманға карай икем-делген түрде берілсе, енді 1171 бойынша: «Жоқ жерден берді ғой – деп – Құдай маган!» - деп өзгергілді.

4. Бұрынғы (1990 жылғы) «Өз-өзінен» сөзі тағы да 1171-ге сүйеніп «куанганинан» - деп алынды.

5. Тағы да бастапқыдан себеппен «келемес» - «жетпес» - болып берілді.

6. Ұл тұста да сол ыңғаймен: «Көп тұра алмай» - орнын «аяндасып» иеленді .

7. Тағы да сол себеппен жол басындағы: «Ұшқыны түтін болып» - орнына «Түтіннен ұшқын болып» - орнады.

8. Таңдамалыдағы: «Шығарсан ауызыннан жаман сөзді» - деген 114-тармақ сол негіз бойынша: «Аузыннан бір жаман сөз шығып кетсе» - деп өзгергілді.

9. 132-жол басы бұрынғыда: «Тар жол» турінде болса, енді 1171 бойынша «Тар жер» - деп алмастырылды.

Мәшиүрдің сөздің күндіріп, жұрт көзіне түсіргені

Өлеңнің жалпы көлемі – 18 шумак, яғни 72 тармақ болса, ақын таңдамалысында (М.Ж. Көпееев. Таңд., 1-том // Алматы, Ғылым, 1990, 147-149 б.) оның «Жалғанда біреу – үлкен, біреу – кіші» - деп басталатын бесінші шумағы мен оған ілескен алтыншы, жетінші шумақтары енбей қалған. Бұл жолы мәтін әулеттік мұрагаттағы Мәшіүр – 1-папка, 11-13 б. жазбасымен жоғарыда аталған қолжазба қорындағы 1170 папкадағы (147-149 б.) ақынның екінші жазбасын салыстыру арқылы әзірленді.

Енді Таңдамалы мен біз ұсынып отырған соңғы нұсқадағы аз-кем айырмашылықтарға көніл бөлеміз:

1. Таңдамалыда 38-тармак: «Жасарып жапырақтары сүмбіл шаштай» - деген қалышта өрілсе, бұжолы Мәшһүр-Жүсіптің екі жазбасында бірдей ондағы «жасарып» орнына «жараасып» тұрғандығы ескерілді.

2. Әuletтік мұрагаттағы Мәшһүр-Жүсіп жазбасында біз ұсынып отырған қалыптен берілсе, жоғарыда аталған Алматыдағы қолжазба қорындағы 1170 папкада (932-бет) сақталған ақынның екінші бір өз жазбасында мұлде басқаша келтірілген: «Кісінің пұлдан сатар жоқтығынан.»

3. «Гелаз шәдад» - сөздері туралы әuletтік мұрагаттағы мәтіннің (Мәшһүр-Жүсіп, 1-папка) 13-бетінің сол қапталының орта тұсына ақынның өз қолымен көлденендең, қиғаштап жазылған мына ескерту орын алған: «Гелаз шәдад» - араб тілі: аямайтұғын қаһарлы дүшпанның қолында тұтқындықта қалғанын айтқаны. Ол дүшпан – жаман қатын. Қатының жаман болса, арманың кетер, балаң жаман болса, дәрменің кетер. Қайғы – қасіретпенен заманың өтер, бағызың отка жаға-жага кетерсің! Өмір осыменен өткен!»

Өлеңнің қашан жазылғаны туралы әзір дерегіміз жоқ. Тек Мәшһүр-Жүсіптің өз қолымен «Мәшһүрдің қырық алты жасында сөйлеген сөзі» өлеңінен соң ізінше жазылғанына қарап, бұл да 1905-1908 жылдар аралығында жазылған болар деп шамалаймыз. Жалпы, әuletтік мұрагатта сақталған 1-папкада Мәшһүр-Жүсіптің бір топ өлендері ақынның өз қолымен мына ретпен жазылған:

1. Мәшһүрдің қырық алты жасында сөйлегені (1-11 беттер).

2. Мәшһүрдің сөзді киіндіріп, жұрт көзіне түсіргені (11-13 беттер).
3. Бұл бір түрлі сөйлегені (13-15 беттер).
4. Дойбының ойыны (15-20 беттер).
5. Күндіз бен түннің айырмасы (20-22 беттер).
6. Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқаны (22-25 беттер).
7. Мәшһүрдің алпыс сегіз жасында сөйлегені (26-32 беттер).

Әрине, бұған қарап Мәшһүр-Жұсіп жиырма екі жыл бойы /қырық алты жасы мен алпы сегіз арасында/ тек осы жеті өлеңді жазумен шектеледі деуге болмас. Ақын бұл өлеңдерді тақырып жағынан топтап, бір бөлек көшіргенге ұқсайды. Өлеңдердің бастапқысы қырық алты жасында жазылып, ең соңғысы алпыс сегіз жасында боп келуінің өзі ақынның хронологиялық тәртіппі сактағанын анғартса керек. Сонымен катар идея айту реті де осы айтқандарымызға сай келеді. Мәселен, алғашқы өлеңдерде әйтеуір әлеуметтік теңсіздік, зорлық т.б. шенелсе, ол сын «күндіз бен түннің айырмасы» тұсында ең бір биігіне жеткен тәрізді. Одан әрі берілген «Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқаны» өлеңінде аздал болсын торығу, үмітсіздік сарыны байқалады. Бұл өлең ақын кітаптары патша цензурасы назарына ілігіп, құғын көрген шағының әсерімен туған болар деп есептейміз.

Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқаны

Бұл өлең ақын таңдамалысында жарық көрген (М.Ж. Көпееев. Таңд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 159-161 б.). Тап осы туынды 1990 жылы да, қазір де әулеттік мұрағаттағы: Мәшһүр-Жұсіп, 1-папка, 22-25 б. бойынша әзірленді. Әулеттік мұрағатта сонымен бірге: Жолмұрат, Фазыл көшірмелері бар екенін еске саламыз. Өлеңнің қандай жағдайда жазылғаны

туралы өлең мәндайшасында ақынның өз ескертпесі орын алған: «Тобықты – Құнанбай, Қыпшақ – Ұбырай, Мұса, Секербай заманындағы жақсылар [ға] Мәшһүр сөйлеген. Оның сөзін домбыра алып, өлең айтқандар сөйлеген жерде көзінен жасы ағып, ... өзіне-өзі ие бола алмай жылап отыруши еді. Сондай жанлар - бәрі кетіп қалған соң, Мәшһүр[дін] ақындығымен қоштасқаны.»

Шығарма колжазбасы неғұрлым жақсы сақталғандықтан да, 1990 жылғы мен қазіргіде айырма, өзгеріс жок дерлік. Тек бір тұста сөз ауысуы орын алған екен: «Қаранғы айсыз болып, болдым түндей.» (52-тармак). Бұл жол ақын жазбасы бойынша «болып» сөзі «бұлт» - деп, алмастырылды 25-беттің сол жақ бүйірінде: «Қалак оқ-ажал оғы» деген ескертпе орын алған. Бұл осы бетте орналысқан: «Құтылмаймыз тұра атқан қалақ оқтан» (74-тармак) – дегендегі оққа байланысты айтылған.

395

Иманжұсіп атынан шығарғаны

Мәшһүр-Жұсіп шығармалары араб әрпімен жазылып, оны кейінірек түсініп оқушылар кемдігінен және көне мұрага – деген әміршілдік жүйе қыспағы салдарынан ақын өлеңдерінің мұрагаттарда ескерілмей калуы, жарияланбауы оның ел арасына тараган үлгілерін жатка айт羞ылардың жаңылуынан т.б. өріс алған түрлі ауытқуларды да көп туғызды. Соның бір көрінісі – Мәшһүр-Жұсіптің “Иманжұсіп атынан шығарғаны” өлеңінің бүрмалануы, өлең қаһарманының кейіпкерлікпен тынбай, шығарма авторына айналып кеткендігі. Тұындыны бізге жеткізген Жолмұрат, Мұхаммедфазыл жазбаларында өлеңнің Мәшһүр-Жұсіптікі екендігі анық аталағып көрсетілген. Мәселен, Жолмұрат: “Иманжұсіп шығарды қылып, Мәшһүр-Жұсіп жазғаны”, -деп, апайқын ескерткен.

Мәшһүр-Жұсіптің Мұса Шормановты оның келіні атынан жоқтауы. Бұл да алдында аталған Орталық ғылыми кітапхананың қолжазба қорындағы Мәшһүр-Жұсіптің 1171 папкасының 357(308)-389(325) беттері бойынша ұсынылып отыр.

Мәшһүр-Жұсіптің Әмен атынан сөйлегені

Бұған дейін бұл өлең Мәшһүр-Жұсіптің ортанышы ұлы Мұхаммедәмен (1888-1921) туындысы ретінде саналып келді. Оған 1916 жылы Ресей патшасының июнь жарлығына сәйкес Әмениң майданға қара жұмысқа аттануы – бәрі оқиғаның жуан ортасында журген бас қанаарман (Әмен) атынан баяндалуы негіз болды. Әйтсе де Мәшһүр-Жұсіптің кезінде Иманжүсіп, т.с.с. атынан өлең жазғанын, демек Әменді алға ұстап шығарма жазуы мүмкіндігін де ескерген жән. Бұл туынды авторы Мұхаммедәмен емес, Мәшһүр-Жұсіп екендігін ақынның Мәдина деген карындастынан туған жиені Жолмұрат Жұсіпұлының өз қолымен жазып қалдырган мына ескертүі арқылы анықтадық: «Мәшһүр-Жұсіптің 1916 жылғы июнь жарлығымен Мұхаммедәмен деген баласы призывқа алынып бара жатқанда: «Әмениң жазып кеткені» - деп, жазған өлеңі.» (КР FA Орталық Ғылыми кітапханасы, қолжазба коры, 1173 папка, 9-топтама, 3-бет). Міне келтірілген осы мәтіннен кейін оны ұсынушы Жолмұрат Жұсіпұлы екені арнайы көрсетіліп, шығарма көлемі 100-жол екені де дұрыс ескертілген.

Жер мен көк” қиссасы

Бұл туындыны ұсынғанда, алдымен әuletтік мұрагаттағы Иманғали Маненов (2-папка, 9-46 беттер) жазбасына иек артумен бірге осы баптарды топтастырып, оны “Жер мен көк”-деген аталыммен жеке дастан ретінде қарастырган Жолмұрат Жұсіпұлы (3-

папка, 4-жіктелім, 2-34 беттер) және басқалардың жазбалары бар екенин де ескердік. “Жер мен көк” дастанының жалпы көлемі –363 шумак, яғни 1452 тармақ. Иманғали, Жолмұратта және осы шығарма көшірілген дәптер мұқабасында: “Жолмұратқа-Мұхаммедсадықтан”- деген ескерту орын алған Мұхаммедсадық көшірмесінде бұл туынды осы ұсынылып отырған қалыптағыдай: “Алланың езі жалғыз, құдіреті кең”- жолымен басталған. Сонымен қатар жоғарыда аталған Орталық ғылыми кітапхананың қолжазба корындағы Мәшіүр-Жүсіп шығармалары топтастырылған 1171 папканың 57(179)- 32(194)- беттерінде орын алған тап осы туындының басы : “Серік жок, кемшілік жок, Аллада айып”- жолын мәндай еткен 6-шумакпен басталып, оған ілескен 8 шумак, демек айналасы 9 шумакты қамтыған 6-14-шумактар Жолмұрат қолымен жазылған да, 15-шумактан, яғни: “Кезгендер хакиқатты көп сөйлеген”- тармагынан кейінгілері белгісіз біреу жазбасымен берілген. Осы орайда Мәшіүр-Жүсіп шығармалары жинақталған папкалар ішінде жиі кездесетін екі белгісіз қолтанбаның біріншісін: “белгісіз бірінші”, екіншісін: “белгісіз екінші”, ал түрлі мәтіндерді салыстыру кезінде : “1171 папка материалы ” не “1171”- деп қысқартып атауды жөн көрдік. 1171 папкада тек бұл шығарма емес, осының алдында ғана берілген: “Мәшіүр-Жүсіптің 21 жасында жазғаны”, бұдан кейін осы топтамада сөз болмақ: “Миғраж”, басқа кітаптарға кірген, кірмек: “Пайғамбардың дүниеден өтуі, “Шайхы Ыскәк”, “Мәшіүр-Жүсіптің қарғамен айтысы”- туындыларының бәрі осы “белгісіз бірінші” қолтаңбасымен жазылған. Бұл тұста 1171 папкадағы басқа біраз материалдар тәрізді осы шығарма беттерінің орналасу тәртібінде жүйесіздік барын, әр бет шекелеріне кемі 2, не 3 сандық бел-

гі қойылғанын, көлемі кішірек сандық белгілер қалыпты жағдайдағыдай, төменин жоғарылау орнына, яғни алдымен бірінші, соңынан екінші бет келу орнына, керісінше жүретінін, атап айтқанда, алдымен “57-бет”- деп беріліп, одан соң бірте-бірте шегініп, 32-бетке тірелгенде, шығарма аяқталатынын ескертеміз. Бет ретін белгілеудегі алалық: бірінде алдымен жоғарғы сан, кейін- төменгі сан, екіншісінде алдымен-төменгі, кейін-жоғарғы алынып, түрлі сандар жарыстырылып қойыла салуы қолжазба қорында әр кезде әр сипаттағы қызметкерлер істегенін, бірінің араб әрпін түсініп, бірінің мұлде парықтамағанын, ең соңында бет шекесіндегі 2 не 3 санды қатар белгілеу қалдырылып, қолжазба беттерін ғылыми талапқа сай жүйелеу, сактау, қадағалау жүзеге аспағанын байқатады. Біздің айтпағымыз: Мәшһүр-Жүсіп шығармасымен бұрын таныс емес адам көне араб жазуын қанша менгерсе де, мұндай сакталымға кезіккенде, шығарманың басы қайсы, жалғасы қайда екенін табуда көп киналары, бөгелері, тіпті түрлі ауытқуларға жол берері анық. 1171 мәтінінде алғашкы 5 шумақ болмауымен қатар түсіп қалған жеке шумак, тармақтар да баршылық. Атап айтқанда: “Көтеріп ол Ғаршыны суға қойды” – тармағымен басталған 34- шумактың соңғы екі жолы және оған ілескен 35-шумактың бастапқы екі тармағы; сонымен бірге: “Ғазап бар, заһар, закым- бәрі де анық” – дегенді алға шығарған 70-шумактың соңғы екі жолы жок. Сондай-ақ: “Біткені алты күнде белгілі анық”- дегенді ту еткен 79-шумак (бұл Жолмұратта да, Мұхаммедәменде де жоқ), “Құданың құдіретімен біткен екен”- жолын майдайша еткен 115-шумак (бұл да Жолмұрат, Мұхаммедәменде жоқ) тұтасымен орын алмаған. Сөйтіп, 1171-де айналасы 8,5 шумак, яғни 34 тармақ кірмей қалған. Оның есесіне: “Көп сөз бар мұнан кейін, тұра тұрсын”-тармағын бет-

ке ұстаған 22-шумак Иманғали, Мұхаммедсадықта жоқ болса, мұнда және Жолмұрат, Мұхаммедәменде бар. 1171 жазбасы 1418 тармаққа ие болса, көлем жағынан оған тетелестері: 1380 жолдан тұратын Жолмұрат пен 1166 тармақты еншілеген Иманғали көшірмелері.

Жолмұратта жоқ үзіндіге көңіл бөлсек, ол өз жазбасында мұны ескерткен: “Осы жерден қалған сөз болу керек” (Жолмұрат, 3 папка, 4 жіктелім, 5-бет). Жолмұрат ол жоқ мәтіннің бастапқы тармағын да дұрыс атап көрсеткен: “Біткені алты күнде- белгілі анық” (79-шумақтың 1-жолы. Е.Ж). Бұл енбеген үзінді 15 шумакты құраса, ара-тұра тағы 2 шумак жоқ. Онын біріншісі, алдында аталған 1171-дегідей, 79-шумак болса, екіншісі де сонда ескертілгендей –115-шумак.

Иманғали жазбасын дәйектесек, алдында ескертілген 22-шумак жоқтығына қоса : “Көзіне жан кірген соң өзін көрді”- деп басталатын 151-шумак ұшыраспайды (бұл сонымен бірге Мұхаммедсадықта да жоқ). Сондай-ақ Иманғалида ара-тұра түсіп қалған 18 тармақ бар. Мұндай жол-жөнекей қалып қойған жеке тармақ, шумактарды қоса есептегенде, олар айналасы 26-жолды ғана құраса, ең көлемді түсіп қалу, яғни 260 тармақты қамтитын үзіліс: “Хадиша-бай Қабылдың жалғыз қызы”- дегенмен жол ашқан 283-шумақтан басталады, Бұл ұзақ кідіріс 1171 папка және Жолмұрат жазбалары бойынша толықтырылды.

Әuletтік мұрагатта сақталған басқа да мәтіндерде: Мұхаммедәмен, Мұхаммедсадықта да жекелеген қалып қоюлар барышылық. Мұхаммедәмен көшірмесі: “Рахматта тоғыз мың жыл ҳаар өтіп” – дегенді бетке ұстаған 30-шумақтың: “Керемет манзилатта он үш мың жыл”- деген үшінші тармағымен (оған дейінгі 1 парап сақталмаған, Е.Ж.) басталады

да: “Еркектен азғырылды қатын бұрын” жолын алға шығарған 197-шумақпен аяқталауды (шығарма соны да бізге жетпеген –Е.Ж). Мұхаммедсадықта жекелеген шумақ, тармақтардың орын алмауымен қатар: “Төргінші- Жұмакта мен жүргенімде”- деп басталатын 247-шумақтан кейінгілері мүлде жок.

“Миграж” дастаны

Жалпы көлемі 140 шумақтан, яғни 560 жолдан тұратын бұл туындының 6 көшірме нұсқасы сақталған. Соның ішінде ең қомактысы- 132 шумақты, яғни 528 тармақты құрайтын Жолмұрат (3 папка, 5-жіктелім, 1-9 б.) жазбасы. Бұдан кейінгі көлемдісі- 124,5 шумақты, яғни 498 жолды қамтиғын Иманғалидың (2 папка, 46-61 беттерінде-гі) көшірмесі. Үшінші толығырағы- 121 шумақты, яғни 484 тармақты еншілеген Мұхаммедфазыл нұсқасы. Төргінші нұсқа- 106,5 шумақ, яғни 426 тармақты меншіктеген- жоғарыда аталған қолжазба корындағы 1171 папканың 32(195)-20(209) беттері аралығындағы “белгісіз бірінші” жазбасы. Мұнда да бет ретін белгілеген кіші сандардың керісінше таңбаланып отыруы қолжазба сақтаушылардың арабша сауатсыздығынан болар деп шамалаймыз. Бесінші мәтін – 93 шумақты, яғни 372 жолды ми-рас еткен Мұхаммедәмен көшірмесі болса, алтыншы ең шағындауы-Қарағанды облыстық “Орталық Қазақстан” газетінің 1991 жылғы 25 шілдесінде жарияланған, 90,5 шумақты, яғни 362 жолды меншіктеген үлгі. Бұл дастанды Ешмағамбетұлы Әлімшайхыдан алып, баспаға әзірлеген: “қарт ақын Махмет Назарұлы”- екендігі газетте ескертілген.

Жолмұратта жоқ 8 шумақтың алғашқысы: “Жасына кейін қалған қайта бардым”- деп басталатын 3-шумақта, екіншісі: “Осындай мазмұнына аят түсті”- жолын бетке ұстаған 22-шумақ Иманғалида, 1171-де

және Әлімшайхыда да жоқ. Мұндай әрі Иманғалида, әрі Әлімшайхыда жоқ ілкестікті: “Сарқырап екі бұлак ағады, біл”- дегенді жалау еткен 36-шумак; “Әр жерде бас та қалды, аяқ қалды”- дегенді алға ұстаган 45-шумак туралы да айтуға болады. Ал: “Пайғамбар мұны тауып айтқанында”- дегенді бастау тып орналасқан 53-шумак тек Иманғалида ұшырасып, қалған бесеуінде де кездеспеуімен ерекшеленеді. Сондай-ақ: “Арытты бұрынғыдан Расул түрі”-деп, шаңырақ көтерген 122-шумак пен оған ілескен 123 шумак та тек бір адамда, Мұхаммедфазылдаған шаң беріп, қалғандарының бәрінде қамтылмауымен көзге түседі. Шығарма соны болып есептелетін: “Тәубені қылатұғын осы кезім”- дегенді мандайша еткен 140-шумак та тек Иманғали мен 1171-де орын алған.

Иманғалида сырт қалған 15,5 шумак, яғни 62 жолға назар аударсақ, оның: 22,36,45,122,123-шумактарының Жолмұраттағыдай жоқ екені осының алдындаған ескертілді. Сонымен бірге Иманғалида бастапқы шумак және: “Тыңдамай сезін оның журе бердім”- дегенмен басталатын 12-шумак пен 16-шумак аралығы ысырылса, тап осындай түсіп қалудың Әлімшайхыда да орын тебуі кейінгінін алдынғыдан көшіру мүмкіндігіне жарық түсірсе керек деп санаймыз. Сондай-ақ Иманғалида: “Мұхаммед, үмбетің көп, уайымың жоқ”-дегенді бетке ұстаган 33-шумактың алғашқы 2 жолы, “Көтерген ол тәсекті және кейін”- дегенді алға тартқан 38-шумактың соңғы 2-тармағы жоқ. Бұған коса: “Іінге қуанганның сонда міндім” –айдарымен шыққан 40-шумак; “Топаннан Нух нәбиге бердін фидих”, - деген 60-шумактың соңғы 2 жолы; “Данаға жас та болса, тең едім ғой” – деп басталған 120-ның соңғы 2 тармағы сырт қалған. Одан әрі Мұхаммедфазылдан басқаның бәрінде жоқ 122,123 шумактан кейін

орналасқан 124-шумактың басқаларға тегіс орын алып, тек Иманғалида кездеспеуін діттеу де өткен ғасыр ақындарының әр нұсқасын ізерлеп салыстыру қажеттігін дәлелдейді.

Мұхаммедфазылда жоғарыда ескертілген 53-шумак орын алмауымен қатар: “Алдынан келген қатын, ол кім?”- деп, басталған 16-шумакқа қоса: “Алдынан сәлем берген ислам мен дін”- дегенді қалқалаған 21- шумак қоныс теппеген. Мұхаммедфазыл нұсқасын шөмейтіп тұрған жайт – оның: “Жад қылдым әуел Хақты сөз басында”- дегенді маңдайша еткен 124- шумакпен тамамдалып, соңғы 16 шумактың, 64 тармақтың енбей қалуы.

1171 папка мәтініне үнілсек, жоғарыда аталған: 22,53,122,123- шумактардың ығысымен қатар қолжазбаның тұтас 1 парагы, яғни 2 беті түсіп қалып, жоғалуына орай: “Сонда не деп пайғамбар жауап айтты” –жолымен қадам ашқан 57-шумакқа ілескен айналасы 118 тармақтың енбеуі орын алған.

Мұхаммедәмен нұсқасын сараптасақ, алдымен оның бастапқы 1 парагы мен соңғы парагы сакталмауына орай- 1-10-шумактар мен “Олай болса Құдайым сені сүйсін”- деп басталатын 113-шумакқа ілескен 28 шумақ, яғни 112 жол жок. Ара-тұра сырт қалған үзіктерді зерделесек: “Мен міндім Мекаиілдің енді үстіне” – деп жол ашқан 27-шумакқа тіркескен 28-29-шумактар шет қалумен бірге: “Көтерген ол тәсекті және кейін”- дегенді алға қойған 38-шумак (тап осының соңғы 2 жолы Иманғалида жок екені жоғарыда айтылды) орын алмаған. Сондай-ақ : “Жоқ қылған Ибраһимге намард отын” (66-шумак), “Бәрінен артық саған бердім, әні” (72- шумак), “Солайша шуласады тамам хорлар” (92-шумак), “Қадамды таксыр Біләл басқан екен” (97-шумак), - деп басталатын үзіктер Мұхаммедәменде кірмей қалған.

мұнда да шумак шетінеуі ғана емес, жеке сөз ауысулары т.б. баршылық екенін, кітап әзірлегендегі, сөз қисының, үйқас тәртібін т.б. басшылыққа алғып, саралау, сұрыптау жүргенін еске саламыз. Дұдамал жағдайда ақын мұрасын ең ұзак уақыт (1977 жылға дейін) көшіріп, жинаған Жолмұрат жазбасы алдымен ескеріліп отырды. Екішты жағдайда жақша ішіне екінші нұсқа ретінде жеке сөз, сөз орамдарын беру де орын алғанын осы тұста ескертे кеткіміз келеді.

403

Гулишат – Шеризат

Бұл дастанның қазір бізге мәлім үш көшірме нұсқасы бар. Оның біріншісі 1990 жылғы Мәшіүр-Жүсіп таңдамалысында басылған нұсқаға (М.Ж. Көпесев. Таңд., 1-том //Алматы, Ғылым, 1990, 202-247 б.) негіз болған жоғарыда аталған қолжазба қорындағы ақын шығармалары жинақталған 1173 папка ішіндегі Жолмұрат көшірмесі болса, екіншісі - әuletтік мұрагатта сақталған Жолмұраттың екінші үлгісі және Мұхаммедфазыл көшірмесі. Бұжолы осы үш үлгіні де сараптап, салыстыра әзірлеуді жөн көрдік. Себебі 1990 жылғы кітапта тәжірибе кемдігінен және басқа көшірмелердегіні ескермеуден туған өзгешеліктер, көп ретте кемшіліктер баршылық екені анықталып отыр. Оны төмендегі түсініктерде нақты көрсетіп, дәлелдеп келтіріп отырамыз.

1. 1990 жылғы таңдамалыда және әuletтік мұрагаттағы Жолмұраттың екінші көшірмесінде де ғындағы соңғы «күпті» орнына «дерпті» сөзі келтірілген екен. Біз әuletтіктегі Фазыл жазбасына сүйеніп және қара өлең үйқасы тәртібі бойынша да ең соңғы тәртіншінің: «болған дерпті» - түріндегісінен гөрі, біз таңдаған «болған күпті» - нұсқасы өзінің алдындағы алғашкы екі жолдың: «патша жок-ты», «бұзықтықты» сөздерімен негұрлым орайлас, үндес келетінің басшылыққа алдық.

2. «Көреалмай бір жас ісәлікүнге» - тармағымен басталатын тоғызының шумак Таңдамалыда да, әuletтікегі Жолмұраттың екінші көшірмесінде де жок, тек Фазыл көшірмесі бойынша енгізілді.

3. 1990 жылғыда мұның орнын: «Кедейдің ол күндегі тілеуі оң ғой» - жолы иеленген екен. Ал, Фазыл нұсқасы: «Тілегі қабыл болып пақырлардың» - түрінде келіп, ол кездегі дінге қарсы саясатқа онша сай келмей тұрғанын да аңгару кын емес. Біз бұл жолы ол кездегі республика астанасы Алматыдағы Ғылым академиясы қорына мәтін ұсынған Жолмұраттың болашакта ақын шығармалары жарияланымын үміт еткенін ескерсек, кедейшілдік ұранын желеу еткен Кенес үкіметі саясатына жақыннату үшін, мұндай өзгерістердің басқа да көшірмелерден орын алуы ықтималдығын ескерген жөн деп санаймыз. Ал, екі жазбаны өзара салыстырсақ та, ол жерде «кедей» сөзі қолданылуы орынсыздығы, демек оның тек сырттан жапсырылу мүмкіндігі анық байқалады. Оның үстіне Мәшиһүр-Жүсіптің кенже ұлы Мұхаммедфазылдың (1890-1969) мәтінді ешқайда ұсынбағандықтан да, өзгеріссіз қалдыру мүмкіндігі көзге ұрып тұр.

4. 1990 жылғыда мұндағы соңғы «жараланды» орнына «каман қалды» берілген екен. Біз бұл жолы әuletтік мұрагаттағы Жолмұрат пен Фазыл көшірмесінің екеуінде де «жараланды» сөзі тұрғанын және тап осы өрнектің сол тұста болған халді неғұрлым дәл беретінін басшылыққа алдық.

5. Мұндағы «ажалды» орнын тандамалыда «арыстан» сөзі иеленген екен, біз тағы да әuletтікегі екі көшірmede де «ажалды» тұрғанын, ері ол сезіндің тағы да дінді мансұктаған Кенес үкіметі саясатына сай келмегендіктен де, өзгерілуі мүмкіндігін ескердік. Бұл тұста Жолмұраттың өзінің әuletтікте Фазыл тәрізді бір түрлі жазса, Ғылым академиясына екінші түрде көшіруі мүмкіндігін байқау кын емес.

6. «Болуы түбінде адам екі талай» - дегінген 21-шумактың осы үшінші және оған ілескен төртінші тармактары 1990 жылғыда мулде жок, бұл арада Фазыл көшірмесі бойынша енгізілді. Ал, келер шумактың бастапқы екі жолы әзір табылмағанын ескертеміз.

7. Таңдамалыда соңғы екі сез «болмақшы ақыратқа» - түрінде келіп, ұғынықсыздық тудырған. Бұл жолы «болмақшы» сезін Фазыл бойынша «бармақшы» - деп, ал «акыратқа» - дегенді әuletтіктегі Фазыл мен Жолмұрат көшірмесіне және сез мағынасына сүйеніп «акыретке» - деп түзеттік.

8. Бұл шумактағы екінші мен төртінші тармак орны 1990 жылғыда орынсыз ауыстырылған еken, тағы да әuletтіктегі екі нұсқа бойынша өзгерілді.

9. 1990 жылғыда: «Аруағым риза болар менің» - деп берілсе, біз бұл жолы ұғымды нақтылай түскен және үйқасы да сай келетін Фазыл көшірмесі бойынша өзгеріс енгізуі жөн көрдік.

10. 1990 жылғыда мұның орнына: «Тағдыр іс келді осылай енді» - деп берілген еken. Біз бұл жолы да ол кезде «Күдай» - деген сөзден қашу, яғни жасандылық барын, демек Фазыл нұсқасының түпнұсқага неғұрлым жақын болу ықтималдығын ескердік.

11. Таңдамалыда мұның орнына «күп тыңдады» - деп келтірілген еken. Біз тағы да ұғымды нақтылай түскен Фазылдағы: «шулап түрді» - сөздерін қалап алдық.

12. Тағы да бұрынғы: «тағдыр жазған» - сөздерін ұғымды нақтылай түскен Фазылдың: «шарапатты» өрнегімен ауыстыру лайық деп таптық.

13. Бұрынғыда: «Иесін, ит құтырса» қабатыны сез болса, Фазылда иттің құтыруға жетпей-ақ, семіргенде қабуы алынған еken. Біз айтылмак ұғымға осы кейінгі жық деп таптық.

14. Бұрынғыдағы «күпірлік» деген сез Фазыл бойынша «уасуа» болып өзгерілді.

15. Бұрынғыда осы тармақ «ұл туса» сөздерімен басталып, әрі осы шумақтың екінші жолындағы «таба қалса ... ұлды» сөздерін қайталау, әрі бір түрлі ұғынықсыздық тудырса, осы жолы әuletтік мұрагаттағы Жолмұрат және Фазылдағы «орнына» сөзін кіргізу жүзеге асты.

16. Таңдамалыда бұл «Шакырса хан: «Тез кел!» - деп» түрінде беріліп, сол шумақтың екінші жолындағы: «Кешікпей тез келсін» - деп» - сөздерін орынсыз қайталау жүзеге асса, бұжолы Фазыл нұсқасындағы: «Болған соң хан жарлығы» - дегенді келтіріп, оны түзеттік.

17. Бұрынғыда: «Айтамын құпия сыр, саған Ба-рыс» - түрінде болса, Фазылда: «Айтамын бір аманат енді саған» - деп берілген екен. Біз ол заманда «құпия сыр» - дегеннен да «аманат» сөзі діни ұғымға, яғни адамға қолқа салуға неғұрлым лайық екенін ескердік.

18. Бұрынғыда бастапқы сөз: «жылап» берілсе, біз әuletтікегі екі көшірmede де «қанды» сөзі тұрғанын, сонымен бірге көздердің «жылап жасқа» толуынан «қанды жасқа» толуы неғұрлым нақты да әсерлі екенін ескердік.

19. Бұрынғыда бұл төртінші жол: «Бәріңізге, міне, сый, ақша – дейді» - түрінде беріліп, алдыңғы бірінші, екінші тармақпен үйқаспай тұрса, бұжолы Фазыл бойынша беріліп, үйқасты да түзеу жүзеге асты.

20. «Қиналып отыр екен толғақ тұтіп» - деп басталатын 54-шумақ 1990 жылғы таңдамалыға мүлде енбекен екен, бұжолы әuletтік мұрагаттағы Фазыл жазбасы бойынша енгізілді.

21. Осы жолы Фазыл бойынша кірген бастапқы жол бұрынғыда мүлде жок та, ондағы бірінші қазір екінші ретінде беріліп отыр. Сонымен бірге: «Анық сөз ақ тенгедей маған айдан» - жолы бұрын екінші

былып келсе, бұжолы ол мүлде ысырылды. Сондай-ак: «Куанды өз-өзінен ханым сонда» - деген бұрынғының үшінші тармағы орнын осы жолы: «Ойлады: «Кереметтей бір іс қой! – деп» - тармағы Фазыл бойынша қоныс тепті.

22. Бұл шумакта да әрі бұрынғыдағы екінші мен төртінші тармактың орын аудисуы, әрі үшіншідегі «өз-өзімнен» сезі орнына «амалсыз құр» сөздері енгізілуі Фазыл бойынша жүзеге асты.

23. Бұл соңғы үшінші, төртінші жолдар 1990 жылғыда жоқ болып, оның есесіне қазіргі 70-шумак басталымы: «Барыс қайтып келеді үйге таман» - тармағы сол жолғыда үшіншінің орнын иеленіп, осы 69-74 – шумактардағы үйқас тәртібі бұзылуына ықпал етсе, бұжолы әuletтіктері Жолмұрат, Фазыл көшірмелері бойынша түзету енді.

24. «Тұс көрді төсегінде ұйықтап жатып» - тармағы 1990 жылғыда мүлде жоқ, бұжолы әuletтіктері екі көшірмеде де бар екені ескеріліп, кіргізілді де, әрі мағына, әрі үйқас қалпына келуіне жағдай жасалды.

25. Тандамалыда осы төртінші тармақ: «Қызыртық жаман болса надан ұлдан» - делініп өз алдындағы бастапқы жолдармен еш үйқаспай тұрса, бұжолы тағы да әuletтіктері екі нұсқа бойынша түзетіліп, үйқасы тәртіпке келтірлді.

26. Мұндағы «Құдай үшін» - сөздері бұрынғыда дінге қатысты болғаны үшін «той қылып» сөздерімен аудыстырылған. Олай дейтініміз: әuletтікте Фазыл түгіл Жолмұраттың өзінде «Құдай үшін» - деп жазылған.

27. Бұрынғыда «қорғаны» орнына «шарбағы» жарияланып, әрі ұғым дәлсіздігін, әрі өзінен кейінгі жолда осы сездің қайталануын тудырса, бұл жолы тағы да әuletтіктері екі көшірме бойынша қалыпқа келтірлді.

28. 1990 жылғыда осындағы «ұрып» орнына «қойып» сөзі беріліп, өзінен кейінгі «тұрып» сөзімен үйқаспауды негіздесе, бұжолы әuletтікегі екі көшірме бойынша түзетілді.

29. Бұл сөздердің орнына 1990 жылғы таңдамалыда: «Бұйырган тұз нәсібін» - деп берілген еken. Тағы да тек Фазыл емес, әuletтікегі Жолмұраттың өзіне сүйеніп, заманга бейімделіп кірмей қалған: «Кұдайдың не жазғанын» - дегенді қалпына келтірдік.

30. Бұл шумақтағы соңғы үш тармақ әuletтікегі Фазыл жазбасы бойынша енгізілді. Себебі бұрынғыда: «Керуенге бар – деп енді» - деп, арыстанның кесіп айтуы орын алса, біз ұсынғанда: «Анаған бар» - дегендей, ишарат қып» - делінген еken. Біздінше, арыстанды адамша сөйлетіп қойғаннан да, ишарат еткізген Фазыл нұсқасы шығарма шынайылығына неғұрлым сай келеді деу қисынды.

31. «Тал жібектей оралып» дегеннен кейінгі 15-тармақ әuletтік мұрагаттағы екі жазбада да жоқ еkenін, тек жоғарыда аталған 1173 папкадағыға сүйенген 1990 жылғы кітап бойынша енгізілгенін ескертеміз.

32. «Сарыжадай керіліп» және одан кейін жеті жолдан соң алынған: «Етек, бір жені түріліп», сонымен қатар әрі қарай тоғыз тармақтан соң орын алған: «Ортасында бір өзі», яғни айналасы осы үш тармақ 1990 жылғыда жоқ, тек әuletтікегі Жолмұрат, Фазыл жазбасы бойынша енгізілді.

33. 1990 жылғыда осы төртінші жол: «Күшактап сүйсе қысып, ару жүзін» - делінсе, әuletтікегі екі жазбада да: «Кімде-кім көріп жүрсе, оның жүзін» - делінген еken. Біздінше, «күшактап сүйсе қысып» - деп етпetteуден гөрі «көріп жүрсе ... жүзін» - дегеннемен тоқталу бұрын қыз көрмеген балаң жігітке неғұрлым лайық келетіні анық.

34. Бұрынғыда осы төртінші тармақ соны: «балам сөзің» - сөздерімен бітіп, бастапқы екі жолдағы: «өзің жаным», «жаным өзің» - сөздерімен онша үйқаспай тұрса, бұжолы әuletтікегі екі көшірмеде екінші жол соны: «балаларым» да, төртінші аяғы «хал-ахуалың» екені ескерілді. Соның нәтижесінде өлең үйқасы да қалыпқа келді.

35. Бұрынғыда мұның орнына «өрт келмейтін» алынған екен, біз әрі сөз мағынасына, әрі Фазыл жазбасына қарап, «көз тұрмайтын» - деп өзгертуік.

36. «Біледі Паражатты дүние жүзі» тармағынан кейін орын алған 5 шумак, яғни 20 тармақ әuletтікегі екі жазбада да жок, тек 1990 жылғы кітап бойынша берілгенін еске саламыз.

37. 1990 жылғыда мұндағы соңғы сөздер: «қорқып кетті» - деп беріліп, одан кейінгі үшінші жолдағы: «қорықканнан» - тұсында бір сөздің орынсыз қайталануын тудырған екен. Осының бәрін ескеріп, белгілі бір сезімді нақты кестелеген Фазыл жазбасындағы: «төмен бұқты» - дегенді дұрыс көрдік.

38. Тандамалыда соңғы екі тармақ: «Тезірек кел, қашқын! – деп ақырды, //Барам – деп – патшага байлап алып!» - түрінде келсе, осы жолы әuletтікегі екі нұсқа бойынша түзетілді: «Неғып жатыр сол жігіт ұлықсынып, //Қол-аяғын кетем – деп – байлап алып.»

39. Мұнда да бұрынғы: «Судай бол акты қаны жатқан жайы» - жолы әuletтікегі екі бірдей нұсқаға сүйеніп: «Көл болып акты қаны терең сайға» - деп өзгертуілді.

40. Бұл тармақ орнына 1990 жылғыда тек көп нүктे койылған екен, әuletтікегі екі жазба бойынша осы жол енгізілді.

41. Тандамалыда осы жол: «Қалғаны сіздерге де анық еді – ау» - делінсе, бұжолы да тек Фазыл емес,

Жолмұратта да: «Өтірік ә дегенде, талып еді-ау» - қалпында екені ескерілді.

42. 1990 жылғыда осы соңғы жол: «Бекер жүрген жан емес тіпті жайға» - түрінде ірге теуіп, өз алдындағы тармақ соңындағы: «жүрген» - сөзін орынсыз қайталауды тудырса, бұл тұста әuletтікегі екі бірдей үлгіге сүйеніп, бастапқы сездер: «Келген адам емес қой» - деп түзетілді.

43. Бұл соңғы екі жол және келер шумактың басы болған: «Жиылып көп керуен тұрды дейді, // Аз дәурен Ғұлшат сұлу құрды дейді» - тармактары, айналасы төрт жол 1990 жылғыда мұлде жоқ екен, енді әuletтікегі Фазыл жазбасы бойынша толыктырылды.

44. Тандамалыда соңғы екі тармақ: «Мейлің сат, мейлің ат, енді өзің біл, // Өзің біл, не қылсан да, өз еркінде» - делініп, әрі бастапқы тармақтармен үйқаспау («мал-мұлқінді – ел – жұртынды – өз еркінде») тудырса, әрі «өзің біл» т.с.с. екі рет қайталауға ұрындырса, енді соңғы жол ретінде әuletтікегі Фазыл көшірмесіндегі: «үйдегі қатын-қалаш қызықырқынды» - тармағы алынды. Соның нәтижесінде орынсыз қайталау, үйқас толымсыздығы жойылды.

45. 1990 жылғыда осы жол: «Өлсе де анаң өліп, өлмегенін» - делініп, «өлу» сездері орынсыз қайталана берсе, бұл жолы Фазыл бойынша бастапқы «өлсе де» - дегені «қалса да» - деп ауыстырылды.

46. Бұрынғыда жоқ осы тармақ әuletтікегі екі көшірме бойынша кіргізілді.

47. Бұл жол және оның алдындағы екі тармақ 1990 жылғыда жоқ, енді әuletтікегі: Жолмұрат, Фазыл жазбалары бойынша қосылды.

48. 1990 жылғыда жоқ бұл екі тармақ әuletтікегі Фазыл жазбасы бойынша кіргізілді.

49. Тандамалыда жоқ осы шумақ әuletтікегі екі бірдей көшірмеге сүйеніп, енгізілді.

50. Бұрынғыда жоқ бұл шумак әuletтікегі Фазыл жазбасы бойынша қосылды.

51. Бастапқыда: «Жұз қара нарга артқан ақша ...» - деп берілсе, енді Фазыл бойынша: «жұз қазан ақшасы бар» - түрінде қоныс тікті.

52. 1990 жылғыда осы тармак: «Сыртынан Маһрасарды Манзал көріп» - деп шаңырақ көтерсе, бұжолы Фазыл бойынша бастапқы сөздер: «Әйнектен өз күйеуін» - делініп, сурет-көрініс дәлдігі, нақтылығы арта түсті.

53. Таңдамалыда бұл шумақтың соңғы үйқас негізденген сөздері: «жинап», «сылап», «жинап» - түрінде келіп, «жинап» екі рет қайталанса, енді Фазыл бойынша: «жиып», «сүйіп», «киіп» - делініп, сөз қайталау жогалып, нақтылық арта түсті.

54. Бұрынғыда тап осы жол шумак басында беріліп, үйқас ретін бұзса, енді әuletтікегілер бойынша үшінші өз орнына әкелінді.

55. 1990 жылғыда бұл екінші жол төртіншімен ауысып кетсе, бұжолы әuletтікегі екі бірдей көшірме бойынша қалпына келтірілді.

56. Таңдамалыға кірмеген бұл шумак әuletтікегі екі жазба бойынша толықтырылды.

57. Бастапқыда осы соңғы тармақ: «Алады мұныменен жөн сұрасып» - түрінде келсе, енді әuletтікегі екі бірдей жазба бойынша: «Алады: «Сен кімсін?!» - деп, мұны ұстасып» - деп түзетілді.

58. Бұрынғыда тап осы жол төртінші бол, шумак соңын иеленсе, енді әuletтегілер бойынша өзгерілді.

59. 1990 жылғыда шумактың осы соңғы екі жолы жоқ болғасын, оған келер шумактың бастапқы екі тармағы тіркеліп, үйқас бұзылып еді. Енді әuletтікегі көшірмелерге сүйеніп өзгерту енгізілді.

60. Таңдамалыда тағы да «Кұдай» сөзінен қашқақтаудан бұл жол: «Көреді тірі пенде әр

түрлі істі» - түрінде табан тіресе, енді бұған неғіз болған 1173-папқадағы Кенес үкіметі талабына лайықталған Жолмұраттың екінші жазбасын емес, әuletтікегі оның алғашқы кешірмесін дұрыс көріп, әрі Фазылдағы қалпы да сондай екенін ескеріп, тағы да өзгерту енгізуді жөн көрдік. Ақырында соңғы нұсқа былайша отау тікті: «Көрсеткен жаббар Құдай мұндай істі.»

61. Бастапқыда бұл тармақ басы: «Жолықтын бір кісіге» - делініп, ұғынықсыздық тудырса, енді әuletтікегі екі нұсқаға сүйеніп: «Жоғалттын бір кісіні» - деген өзгеріс енді.

Ескерту: Біз бұл түсініктемеде басты-басты өзгертулерді ғана сез еттік. Ал, қосылған жеке сездер мен тұтас сейлемдер, сез қосымшаларындағы, тыныс белгілеріндегі жөндеулер бұл айтылғандардан анағұрлым көп екеніне назар аудартумен ғана шектелеміз.

Өліп тірілген Шаһызада. Мәшһүр-Жұсіп мұрасын ұзак жылдар жинаумен айналысқан Төлепберген Алдабергенов жазбасы бойынша әзірленді. Ол Мәшһүр-Жұсіп сезін ел аузынан қағазға түсірген Иманғали Мәненовтен көшірген.

Садуакастың мырзалығы. Иманғалидан көшірген Төлепберген жазбасы бойынша берілді.

Әбушақыма. Мұхаммедфазыл кешірмесі бойынша дайындалды

Шаһарбан мен Хұсайын. Төлепберген жазбасы бойынша ұсынылды.

Суреткер ақын

Қазактың белгілі ақыны, фольклорист, тарихшысы, этнограф, педагог ғалымы Мәшһүр-Жұсіп Көпейұлы шығармаларының 20 томдығын шығару 2001-2016 жылдарға жоспарланған болатын. Бұл үлкен істің бастаушысы С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, ә.ғ. д., профессор Е.М.Арын екені мәлім. Осы орайда сол 20 томдықтың редакторлар алқасымен таныстыру орынды деп білеміз. Олар: Е.М.Арын, С.Қирабаев, А.Қ.Құсайынов, Қ.П.Мәшһүр-Жұсіп (жауапты редактор), С.А.Қасқабасов, Р.Нұргалиев, С.Негимов, М.Қ. Әбусеітова, С.Дәуітов, Д.Қамзабекұлы, Н.Қ.Жұсіпов, Е.Қ. Жұсіпов. Бұл ғалымдар тегін топтастырылған жок. Олардың әрқайсысы- бұрын да, қазір де Мәшһүр-Жұсіп шығармаларын жариялауға ат салысып, ақын томдарын әзірлеу жындарына қатысып, пікір білдіріп келген білікті мамандар.

Мәшһүр-Жұсіп шығармаларын бастырудың неге кешендең қолға алынғаны да белгілі. Алдымен ақынның 1907 жылы Қазан қаласында басылған үш кітабы: «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз», «Хал-ахуал», «Сарыарқаның кімдікі екендігі»- кітаптары 1912-1913 жылдары Ресей патшасы цензурасы назарына іліккені, сол кезде ақын шығармаларын жариялауға тыйым салынып, өзі күғынға ұшырағаны мәлім. Патша заманында теперіш көрген ақын кейінгі Кеңес билігі кезінде де қысымнан босаған жок. Рас, 1940-1950 жылдар аралығында ақын шығармалары мектепте оқытыла бастады. Әйтсе де елуінші жылдар басындағы «Ұлтшылдықпен күрес» науқаны Мәшһүр-Жұсіпке де салқынын тигізді. Мәшһүр-Жұсіп шығармаларының мектеп

окулығынан шығуымен бірге, оның өзі көзі тірісінде салдыртқан кесенесінің үкімет нұсқауы бойынша адамдар қолымен талқандалуын адамзат тарихында болып көрмеген зұлымдықтың ең биік шыңы деп бағалаған жөн. Эйтсе де И.В.Сталиниң жеке басына табынудың КПСС XX съезінде 1956 жылы сыйналуы, 1957 жылы С.Сейфуллин, И.Жансүгіров, Б.Майлиниң т.с.с. акталуы- бәрі ақын шығармаларының алдымен жоғарғы оку орны хрестоматиясында (1959 ж.), кейін газет-журнал беттерінде жариялана бастауына жол ашты. Осы орайда ақын таңдамалысының 1,2 томдары 1990, 1992 жылдары Алматыдағы «Ғылым» баспасынан шыққанын еске алу үстінде, оның шығармаларын толық шыгару ісінің ұзакқа созылу себебін де түсіндіру керек болар. Біріншіден, ақын шығармаларының ескі араб (хадим) әрпімен жазылуы, көп ұлгілердің араб және көне парсы тілінде жазылуы, ол саладағы мамандар жетіспеуі-бәрі бұл істі шешүге басты бөгет тудырды. Екіншіден, КР FA Орталық ғылыми кітапханасы қолжазба қорына тапсырылған ұлгілердің біразы кітапхана қызметкерлері жетіспеуінен күтімсіз, бақылаусыз күй кешуі салдарынан дұрыс сақталмауды, қолды болуды, т.с.с. бастан кешірді. Ушіншіден, ақын шығармаларының ел арасынан жиналып бітпеуі, әр жерде әр адамның жеке кітапханасында жасырын сақталып келуі де ақын туындыларын шығаруды бөгеп келді. Міне, осының бәрін ескере отырып, көп жылдық жұмысқа кірісken біздер қазір ақынның төл поэзиялық туындыларының алғашкы үш томдығын шығарып, төртіншісін баспаға ұсындық. Келесі бесінші томға ақын жинаған фольклор ұлгілерін, ал алтыншы, жетіншіге- казак ауыз әдебиеті туындыларын, сегізінші- он бірінші аралығына тарихқа қатысты еңбектерін т.с.с енгізу жоспарланып, бұл бағытта қажет істер жүріп жатыр.

Қазіргі әдебиеттануғының жеткен биіктегін сараплау үшін, кітап, баспасөз бетінде шығып жатқан зерттеулер мен мақалалар тасқынына алдымен көңіл бөлу керектігі айқын. Осы орайда тын, сұбелі ізденистер арасында езінен бұрын жазылған әріптесі пікірін не «байқамай», не әдейі қайталау, тікелей сөзбе-сөз көшіре қоймаса да, бұрын айтылған пікірлерді «өзі тапқан жаңалық» ретінде ұсыну кездесіп жүр. Соның нәтижесінде ғылыми еңбектерді жүйелі оки қоймаған балаң оқырманның уакытша сүйсінуін туғызғанға мәз болып, ертенгі зерделі ұрпақтың кең сараптау мүмкіндігін елемеу- бәрі қынжылыс тудырмай қоймайды. Қазақ әдебиетінің даму зандалығын, оның ішінде қазақ лирикасының жеткен биігін сараплау үшін, бұрынғы бір жазғанымызды жинақтап, қазақ жазба әдебиетін жана биікке көтерген Абай мен оған ілесе шыққан Мәшіһүр-Жүсіп арасындағы көркемдік үндестікті сез етуді жөн көрдік.

Көркемдік үндестігі, жалғастығы дегенде, біздіңше, сонау көне замандағы Жүсіп Баласағұннан (XI ғ.), Қожа Ахмет Иассауден (XII ғ.) бастау алған дәстүр сабактастығына алдымен назар аударған жөн. Мәселен, Қожа Ахмет Иассауде «нәпсі» туралы айтылғанда, оған үнемі дерлік «ит» сөзін қосарлау орын алатыны бұған дейінгі зерттеулерде орынды көрсетіліп келді. Біз осы орайда «ит» деген сөздің де, ұғымның да мағынасы кең екенін, Қожа Ахмет Иассаудің көбінесе бұл баламаны ит қомағайлығы, «ашқөздігі» тұрғысынан қолданғанына көңіл бөлгіміз келеді:

Бұл ит нәпсі қор қылды-ау мені талай,
Халайықтың қалмасын көнілі қалай?! [1].
Нәпсім үшін итке ұқсан шарладым қыр,
Заты ұлық Ием, сыйынып келдім саған [2].
Күл Қожа Ахмет, нәпсі иттің аузын жаптың,
Содан кейін арманыңды іздең таптың [3].

Міне, осы келтірілген үш мысалдың өзінде, әсіресе, соңғысында автор «итке», сол арқылы «нәпсіге» жай әншнейін көніл бөліп қоймай, алдымен оның аузын бекітуге назар аудартады. Демек «нәпсі иттің аузын» жапқаннан кейін барып, арманда іздеп табу- бәрі адамның алдымен өз ашкөздігін, тойымсыздығын тежеуі қажеттігін андатады. Енді XIX ғасырдағы қазақ ойшылы, сөз зергері Абай елеңіне көніл бөлейік:

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдақ көрсекзызар нәпсіге ерме!
Әйел жақсы болмайды көркіменен
Мінезіне көз жетпей, көніл бөлме! [4].

Сырт қарағанда, Абайда «нәпсі» ұғымы сәл басқашалау алынып, ашкөздік, тойымсыздық емес, көрсекзызарлық, еліктегіштік тұрғысынан ғана енгізілген тәрізді көрінуі мүмкін. Біздінше, Иассауиде де «нәпсі» сөзіне «ит» сөзі косарланғанда, тойымсыздық ұғымын біршама тұра қабылданп, иттің асқа тоймауы деп қана қарау орынды болмас еді. Иассауиде де тек иттің асқа т.б. тоймауы емес, сол текстес қанағатсыздық шарпуы бар десек, Абайда да бұл - асқа тоймау емес, сезімге қанағат етпеу, асқан құштарлық түрінде өріс теуіп, соның өзіне абай болу жағына етпеттеу орын алған. Ал, Мәшһүр-Жүсілтің «нәпсі» ұғымын қолдануына үнілсек, онда алдыңғылардан келе жатқан игі дәстүрді бұзбай, соны өзінше өрістету үлгісі бар:

Жаяу қыл, нәпсінді атқа мінгізбей бак,
Міне қалса, жортқызып, желгізбей бак.
Өзін-өзі бағуга кеп әл керек,
Көз сонынан көнілді жүргізбей бак [5].

Зерделесек, біріншіден, Мәшһүр-Жүсіп ұлттық өрнекті шебер пайдаланған. Қазақ халқында ежелден мінер атсыз жаяу қалу нағыз кедейліктің, жоктықтың дәлелі саналғаны мәлім. Бұрынғы заманда, Мәшһүр-

Жүсілтің осы өлеңі жазылған XIX ғасырдың соңы ширигінде, итсіз тіпті көрші ауылға, не қалаға жету мүмкін еместігі баршаға мәлім жәйт. Ендеше «жаяу қыл»- колданымы кез келген кезенде, әсіресе сол замандағы адамдарға негұрлым түсінікті, жакын ұғым. Ақын осы ұлттық нақышты игеру нәтижесінде нәпсі тыюды көзбен көріп, қолмен ұстарлықтай етіп, әсерді бейнелеу үлгісін көрсеткен. Тіпті, атқа мінгізбеу айтылғаннан кейін, міне қалған жағдайда да оны желгізбеу керектігін, негұрлым баяу аяңнан аспауды шегелеу үстінде ақын дамыту әдісін үстегенін көреміз. Бұл - онын шеберлігінің тап осы шумактан көрінетін екінші қыры. Шумактың үшінші жолында дамыту әдісі орын алдымен қатар мал бағудан гөрі адамның өзін-өзі ұстаяу, тежеуі киындығын алға тарту жүзеге асқан. Бұл шағын, шартты делінген лирика жанры аясында да адам сезімі тереніне сәуле түсіру нәтижесін, яғни ақын шеберлігінің үшінші қырын танытады. Шумактың соңы тармағы алғашқы үш жолдағыны корытып біріктіруге арналған. Мұны өлең, шумақ композициясын құру шеберлігі ретінде бағалаймыз. Сонда көз соңынан көнілді жүргізбеу де ең алдымен Иассауден бастау алған «ит-нәпсіні» ауыздықтау идеясынабағытталғанын діттейміз. Демек, Абайда нәпсі алдамшылдығын ашу үшін, белгілі бір қызу, ыстықтық сипатын ашарлық белгі «слапылдақ» көріктеуіші (эпитет) шебер пайдаланылған. Ал, Мәшіүр-Жүсіп дерексіз ұғым нәпсіні жан иесіне айналдырып, оны жаяу қылуды шарт етеді. Жаяу журу мен атқа мінудің қайсысы баяу, қайсысы тез қозғалу белгісі екені мал баққан қазаққа етene таныс көрініс десек, Мәшіүр-Жүсіптің ұлттық өрнекті кәдеге жарату шеберлігіне қайталап назар аудартқымыз келеді. «Көніл» сезінің дерексіз ұғым екенін ескерсек те, оны жан иесіне айналдырып, көз соңынан жүргізбеуді айтуды

да шарттылық пен жандандыру аркылы жүзеге асады. Себебі көз де, көніл де бір адамға тән болғандықтан, сөзбе-сөз түсіндіріп, алдымен көз, сонынан көніл журеді дей алмаймыз ғой. Мұның бәрі екі ақынның да әр сөзге, сөз тіркесіне ерекше мән бергенін, шағын детальға шалқар шындық сыйғызы шеберлігін дәлелдесе керек.

Мұның бәрі шығыс поэзиясын кең түсіну үшін, біріншіден, ондағы сабактастыққа ден қою керектігін, екіншіден, шарттылық мәнін, дерексіз ұғымды яғни «нәпсіні» заттандыру, жандандыру нәтижесінде барып, адам сезіміне лирика жанры аясында да түкпірлеу іске асқанын дәлелдейді.

Міне, бір ғана «нәпсі» сөзі ғана емес, басқа да баламаларды сараптасақ та, екі ақында тақырып орайластығы, идея айтудағы төркіндестікпен катар бейнелеу құралдарын жетілдірудегі сарындастықты т.б. көреміз. Абайдың да, Мәшһүр-Жұсіптің де өз кезіндегі зиянды әдеттерді түйрей сынағаны мәлім. Осы орайда ең алдымен екі суреткердің сол кезде етек алған кеселдің бірі өтірікті шенеуін алайық:

Терен ой, терен ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап (Абай, 91).

Ел қағынды,
Мал сабылды,
Үрлік, өтірік гуде-гу (Абай, 194).

Өтірік өрттей лаулат жанып жатыр,
Ессіз жұрт көбелектей барып жатыр.
Бірін- торғай, біреуін бөдене ғып,
Өзі мен өзін жаулап алып жатыр.
(Мәшһүр-Жұсіп, 76).

Зерделесек, Абайда көзben көріп, қолмен ұстауға келмейтін дерексіз ұғым «өтірік» заттандырылып, оны жүндей сабау іске асырылған. Сонымен бірге

мұнда күн көрісі негізінен алғанда, мал өнімдерін кәдеге жарату, жұн сабау, киіз басумен байланысты болған қазақ тіршілігіне, танымына неғұрлым жақын баламаны, демек ұлттық өрнекті пайдалану жүзеге асқан. Сөйтіп әрі дерексіз ұғымды заттандыру, әрі оны халық ұғымына жақыннату арқылы Абай әсерлі де айқын бейнелеу үлгісін әкелді. Мұндай ізденіс биігін Мәшіур-Жұсіптен де көреміз. Мәселен, келтірілген үшінші мысалда дерексіз ұғым «етірік» деректі өртке баланады. Ақын өтірікті көзге неғұрлым айқын шалынатын өртке теңеумен шектелмей, оның өршіген нақты бір сипатымен, лаулап жануымен салыстырады. Өрттің лаулап жануын, демек өтіріктің қаншалық өріс алғанын көрсеткесін барып, ақын соған алданушылардың мүшкіл халін ашарлық баламалар енгізеді. Ессіз жүрттың «көбелектей» өртке баруы (2-тармақта) әрі адамдардың анқаулығын, қаншалық алдануын (көбелек, әсіресе түнгі отқа өзі барып ұрынып, күйіп жатады ғой) әйгілесе, әрі өргтің де соңша жандарды түмшалайтындағы кесапаттығы дәлелденеді. Шумақтың сонғы тармақтарындағы «Бірін- торғай, біреуін бөдене ғып, // Өзі мен өзін жаулап» алып жатқаны да өтіріктің қаншалық зорайғанын, сол арқылы билік иесі Патшалық Россияның отарлау, елді бөлшектеу, тоздыру саясатының өрістеуін аша түседі.

Екі ақын арасындағы үндестік, жалғастықты сез еткенде, тақырып орайластығын, идея ұқсастығын айқындаумен шектелмей, суреткерлік шеберлік денгейлестігін әйгілейтін белгілерді де арнайы ізерлеп талдау қажет. Суреткерлік шеберлікті танытар арналар сан алуан. Соның бірі- сез мәғынасын кеңейту, сезді ауыспалы мәнде қолдану арқылы тын, тосын тіркестер жасау тәсілі. Мәселен, «көз» деген сезді ауыспалы мағынада алып, оны дерексіз ұғым «көніл», «ой», немесе біршама деректі «көкірек», «жүрек»

сөздерімен қосарлау арқылы соны метафоралық тіркестер жасау иттихесінде Абай сөздердің бейнелілік өрісін көп үлгайтты:

Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көнілінің көзі ашық, сергегі үшін (122 б.).

Бойда қайрат, ойда көз
Болмаган соң, айтпа сез (117 б.)

Білімдіден шыққан сез
Талаптыға болған кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз (115 б.).

Жүректің көзі ашылса,
Хактың түсер сәулесі (165 б.).

«Көз» сезін қолданып, соны тіркес жасау үлгісі
Мәшінур-Жүсіпте де бар:

Қалмасын жерде десең айтқан сезің,
Өзіннің өз бойында болсын көзің (93 б.)

Сейтіп, екі ақында да «көз» сезі ауыспалы мағынада қолданылумен бірге мүмкін емес дерлік екінші ұғыммен шектесу арқылы үшінші бір жаңа сипатты сез кестесін тудырған. Мәселен, дерексіз ұғым көнілдің көзі болмайтыны белгілі. Эйтсе де осы екі ұғымның ұштасуы нәтихесінде мұлде тың бейне жасалып тұрғаны анық. Осы іспетті пікірді Мәшінур-Жүсіп сезқолданысы туралы да айтуга болады.

Дерексіз ұғымды заттандырудың сез мағынасын кенейтуде, образ әсерлілігін арттыруда үлкен роль атқаратынын біз бұрын да айтып келдік. Осы орайда сездің, өлең сездің, мәнін ашу үшін, екі ақынның дерексіз ұғымды заттандыру, демек шарттылықты пайдалануына назар аударғымыз келеді:

Өлең-сөздің патшасы, сез сарасы,
Кыннан киыстырар ер данасы.

Тілге женіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы. (Абай, 89 б.)

Сөз осал бола қалды не қылғанда,
Шакқаптай от шығады шағылғанда.
Көнілдің дариясында сөз- бір гауһар,
Кісісі танып алар табылғанда

(Мәшіүр-Жұсіп, 73).

Қарайсың жақсы сөзге көзді сүзіп,
Кейбір сөз елжіретіп кетеді езіп.
Әр жерде бөлек-бөлек жүрген сөзді,
Тұсіреп жұрт көзіне өлең тізіп (Бұ да сонда, 74).

Абайда дерексіз ұғым «өлең» сөзінен кейін деректі – жандыға тән «патша» сөзі мен дерексіз «сөз» аталағы тіркестіріле алынып, салыстыру, балау жүзеге асқан. Сол арқылы өлеңнің жай сөз тізбегі емес, сөздердің ең мықтысы, патшасы екендігі анықталады. Ал «жекіл» сөзі айтылуы тұсында дерексіз ұғым өлеңнің белгілі бір салмаққа ие болуы берілсе, «жылы» - сол дерексіздің заттанғаны сондай, белгілі бір температураға жетуін айғақтайды. Ал, шумақтың соңғы тармағында дерексіз «өлеңнің» заттануының белгісі оның белгілі бір пішінге көшіп, «теп-тегіс жұмыр» болуы қажеттігі айтылады. Мәшіүр-Жұсіпте сөздің заттанғандығы соңшалық: шағылуы, шағылғанда, тіпті, оның шакқаптай от шығаруы бейнеленеді. Сонымен бірге дерексіз «сөздің» гауһарға балануы, гауһар болғанда да көніл дариясындағы (тағы да шарттылық, заттандыру жемісі) гауһарға ұқсатылуы берілген. Үшіншідегі «жақсы сөзге» көз сүзіп қарау да, кейбір сөздің елжіретуі де олардың белгілі бір затқа немесе жан иесіне айналуын шегелейді. Сондай-ақ не зат, не жан иесі тәрізді әр жерде бөлек-бөлек жүрген сөздерді өлеңнің «тізіп» жұрт көзіне тұсіруі де – шарттылық пен заттандыру жемісі.

Абай ойшыл ақын, философ ақын деп жүрміз. Кейін Мәшһүр-Жұсіпті де солай атап, дәлелімізді қоса өрмесек, жұртты жаттанды, үстірт пайымдаулармен мезі етіп алуымыз мүмкін. Асылы, әр ойды, әр баға, айдарды аз мысалмен болса да, дәлелдеп беруге ұмтылған жен.

Сонан бері рахымсыз көп жыл етті,
Орак келер, орылар мезгіл жетті.

Жылы менен суықтың бәрін көріп,
Қайран көңіл қайыспай қайрат етті.

Ауыр ойды көтеріп ауырған жан,
Қайғы, қасірет жүзіне белгі салған.
Дәні толық, басы үлкен егіндей-ак,
Сенін де басың имек жерге таман.

(Абай, 292 б.).

Піскен егін сықылды аспан жасыл,
Қыс пен шілде, жаз бен күз,- бар төрт фәсіл.

Ай- орағы егінді оратұғын,
Әбден білсе, сөз бар ма мұнан асыл?!

Жазғытұрым емес біз, болдық қой күз,
Қыс боп қалдық дегенше қудерді үз.

Жаландатып орағын алып тұрған,
Оратұғын сондагы егіні- біз!

Жер жыртып, жазғытұрым тұқым шашпай,
Күз болса, қаптың аузын қалдық ашпай.

Кім органын білмейміз, ақиямыз,
Көрмеген ойын шығып бір көз баспай.

(Мәшһүр-Жұсіп, 81 б.).

Екі ақын да өмірдің соны болатынын көзге нақты елестету үшін, піскен егінді оруды шебер пайдаланған. Абайда лирикалық қаһарманның біраз жас жасағаны, көп бейнет шеккені «жылы мен суықтың бәрін көріп» «қайғы, қасірет жүзіне белгі салған» жолдары арқылы аңғартылса, Мәшһүр-